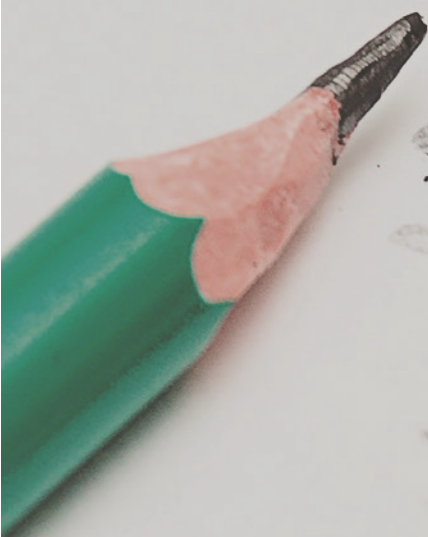

XVIII

Jornades
d'Estudis Locals

Inca, 2017

Ajuntament d'Inca

Ajuntament d'Inca

G CONSELLERIA
O CULTURA,
I PARTICIPACIÓ
B I ESPORTS
/

institut d'estudis
baleàrics

Centre
de Professorat
Inca

Amb la col·laboració de: XIMBELLÍ Centre d'Estudis Locals d'Inca

Comissió Científica:

Santiago Cortès Forteza

Joan Estrany Bertos

Llorenç Gelabert Gual

M. Magdalena Payeras Capellà

Miquel Pieras Villalonga

Gabriel Pieras Salom

Magdalena Sastre Morro

Edició: **Ajuntament d'Inca**

Assessorament lingüístic: **Servei Municipal de Normalització Lingüística de l'Ajuntament d'Inca**

Disseny i impressió: **Pedro Agüera, consultor gràfic**

Dipòsit Legal: **DL PM 145-2018**

L'Ajuntament d'Inca no es responsabilitza dels continguts de les comunicacions, els quals corresponen als autors respectius.

XVIII

Jornades
d'Estudis Locals

Inca, 2017

Índex

Ponència inaugural

- Dr. Carles Manera Erbina: *Assaig sobre una teoria de la indústria de Mallorca.*
Flexibilitat productiva, treball femení i mercat 7

Comunicacions

1. Guillem Alexandre Reus i Planells:
Apunts de la història dels jueus d'Inca i del seu call. 53
2. Lluís Gómez-Pujol i Maria Roig López:
Sobre l'establiment dels primers membres
de la casa de Bordils a Inca (s. XIV): notícies a l'arxiu Villalonga-Boneo. 67
3. Pere Fiol i Tornila i Joan Parets i Serra:
Preveres d'Inca ordenats en els s. XVIII i XIX. 87
4. Gabriel Pieras Salom:
El Centro Conservador de Inca. Febrer 1912 – juny 1919. 107
5. Santiago Cortès i Forteza:
Notes per a la història dels sabaters a Inca. 121
6. Miquel Pieras Villalonga:
La indústria del calçat a Inca (1950-1960). 131

7. Sandra A. Rebassa, Esperança Rosselló Hernández i Catalina Ginard Esteva: <i>Maquinària amb nom de dona. Estudi i documentació en perspectiva de gènere del fons industrial del Museu del Calçat i de la Pell</i>	143
8. Antoni Aulí Ginard i Joan Pons Julià: <i>L'Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears.</i>	161
9. Antoni Aulí Ginard, Joan Pons Julià i Jaume Soler Capó <i>Luis Alguacil, Juana Beltrán i Juan Petro: tres mestres d'Inca del segle XX.</i>	175
10. Pere Garau Borràs: <i>La festa del Pedal a Inca (Son Catiu, 1919).</i>	187
11. Antoni Mir i Marquès: <i>La trajectòria esportiva del futbolista Joan Colom Deyà</i>	207
12. Bernat J. Mateu-Morro i Àngela Beltran Cortès: <i>La col·lecció d'excvots de Santa Maria la Major.</i>	213
13. Guillem Alexandre Reus i Planells: <i>L'arquitectura religiosa a Inca de 1900 a 1925.</i>	219

Assaig sobre una teoria de la indústria de Mallorca. Flexibilitat productiva, treball femení i mercat¹

PONÈNCIA INAUGURAL
XVIII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

doi: 10.3306/JELINCA.18.7

*Carles Manera, catedràtic d'Història Econòmica
Departament d'Economia Aplicada, Universitat de les Illes Balears.
Contacte: carles.manera@uib.es*

Paraules clau: calçat, flexibilitat, Raiguer, Mallorca, Illes Balears, treball femení.

Resum.

Després de vint-i-dos anys d'investigacions sobre el procés d'industrialització de les Balears, sorgides totes elles especialment del camp de la història econòmica, es pot afirmar que Mallorca assolí un nivell d'industrialització força acceptable en el panorama de les regions espanyoles. Aquest desenvolupament industrial tenia com a protagonistes essencials els sectors no pautadors, amb inversions tecnològiques efectives, però sobretot amb la utilització intensiva de la força de treball. Les produccions industrials tenien demandes en els mercats exteriors: calçat, teixits, aiguardents, sabons, productes agroalimentaris, eren consumits per importants mercats europeus a França, Alemanya i Gran Bretanya; i pels mercats colonials. En aquest procés industrial, el treball de les dones fou determinant.

Keywords: footwear, flexibility, Raiguer, Majorca, Balearic Islands, women's work.

Abstract.

After twenty-two years of research into the process of industrialization of the Balearic Islands, researches emerging especially from the field of economic history, it can be said that Mallorca achieved a level of industrialization quite acceptable in the panorama of the regions Spanish. This industrial development had as essential protagonists the non-sticking sectors, with effective technological investments, but above all with the intensive use of labor power. Industrial productions had demands in foreign markets: footwear, fabrics, brandy, soaps, agri-food products, were eaten by major European markets in France, Germany and Great Britain; and for the colonial markets. In this industrial model, the work of women was decisive.

En record d'Antonio Parejo Barranco

¹ Aquest treball s'insereix en el projecte d'investigació *Crisis industrial y recuperación productiva en la historia de España, 1686-2018*, HAR2015-64769-P, dirigit per Jordi Catalan. Direcció General de Investigació, Ministerio de Economía y Competitividad.

1. Introducció²

D'entrada, una primera pregunta s'imposa, tan simple com eloqüent: hi va haver indústria a Mallorca? Per a molts científics socials, la resposta pot ser automàtica: no. Una negativa que se sustenta sobre la inexistència a l'illa de les icones més mitològiques de les revolucions industrials: sectors tecnològicament avançats que determinen la pauta del desenvolupament del sector secundari de l'economia, profusió de grans fàbriques, revoltes obreres més o menys constants, empresaris reconeguts i patrimonis industrials arrelats i ben visibles. Però això no és convincent, no només per a Balears, sinó també per a altres economies, com es veurà de seguida. En efecte, als anys 1970 s'obrí una noció més dinàmica i realista quant al creixement industrial, fruit de les crisis que es vivien sobretot en economies regionals europees, de llarga tradició manufacturera. Un dels focus nasqué sobretot de les experiències analitzades a Itàlia i recollides per Giacomo Beccatini, amb l'aplicació a comarques italianes en declivi del concepte neoclàssic de districte industrial d'Alfred Marshall, que inferia al seu torn l'aplicabilitat d'una política econòmica presidida per la noció de governança, de cooperació. I amb èxits plausibles. En paral·lel, la història econòmica esperonà, a principis de la dècada de 1980, recerques específiques sobre la protoindustrialització –aquella indústria abans de la indústria: un concepte originari de Franklin Mendels que tenia robustes inspiracions en els economistes clàssics– que remetien a l'anàlisi regional dels processos manufacturers i les seves imbricacions amb els mercats exteriors. O els estudis sobre sectors no líders –com ara la producció de rellotges– de la mà d'un industrialista convençut com David Landes, acèrrim defensor de la funció prometeica de la indústria i del poder omnímode de la tecnologia: l'empenta del foc tècnic que alliberava les constriccions històriques de les economies orgàniques. Cal recordar que els lideratges sectorials de la primera revolució industrial foren el cotó, el carbó, el vapor i el ferro; mentre que en el decurs de la segona revolució industrial les pautes de canvis les endegaren la siderúrgia, la química, l'electricitat i el motor de combustió. Jordi Nadal, a Espanya, obrí el 1987 una via d'investigació fructífera que facilità, després del seu clàssic estudi de 1975 sobre el “fracàs” de la revolució industrial, alternatives a la recerca en sengles direccions: la visió regional del procés industrialitzador i, per tant, la necessitat d'analitzar altres sectors productius que no encaixaven amb les òptiques més conegudes i publicidades sobre les revolucions industrials. El camp d'observació s'amplià notablement. És aquí on cal ubicar el gir que es produeix en la percepció de la història econòmica de Balears, assentada sobre sòlides tesis exclusivament agraristes –les aportacions d'Isabel Moll i Jaume Suau eren referències obligatòries en aquest sentit. Ara bé, les investigacions que es desenvoluparen des del Grup d'Estudis d'Història Econòmica (GEHE) de la Universitat de les Illes Balears –al recer, entre moltes altres, de les esmentades– recuperen des de perspectives macroeconòmiques una realitat manufacturera que era més rellevant del que hom havia imaginat. Els resultats permetien capgirar la resposta que encapçala les primeres línies d'aquest treball: la negativa ja no era tan contundent, i amb totes les cauteles i prevencions pròpies d'un “descobriment” insòlit, hom albirava que Mallorca –i Balears– conegué un procés d'industrialització propi, amb trets particulars que, no obstant això, no el feien peculiar en comparació amb d'altres contrades europees i amb la resta de regions espanyoles.³

2 Aquest treball s'insereix en el projecte d'investigació *Crisis industrial y recuperación productiva en la historia de España, 1686-2018*, HAR2015-64769-P, dirigit per Jordi Catalan. Dirección General de Investigación, Ministerio de Economía y Competitividad.

3 El patrimoni científic sobre el procés d'industrialització balear és indefugible. Tot just tenint presents les contribucions

L'evolució de les recerques enriqueix, alhora, la desagregació subsectorial de la manufactura, de forma que hom determinava que la producció de calçat i les activitats de la pell i el cuuro esdevenien cabdals en la conjunció del producte industrial mallorquí: tant les dades qualitatives –informes ministerials i d'institucions econòmiques il·lenques– com quantitatives –xifres de producció i d'exportacions– corroboraven aquestes conclusions. La maduresa d'aquestes investigacions és ja prou reconeguda, amb una abundant bibliografia, de forma que afegir res de nou és, a hores d'ara, difícil. Tant els treballs més generalistes sobre la indústria –sectors, mercats, produccions, impacte comarcal– com els més específics i d'abast microeconòmic –estudis sobre empreses, fàbriques, tallers– han edificat una perspectiva robusta i solvent sobre l'esdevenir industrial de Mallorca, fins pràcticament el principi del segle XXI. Una ampliació estadística a Balears, amb l'aplicació d'una metodologia científica prou contrastada i ferma, va possibilitar la confecció, el 2009, d'un índex de producció industrial de les nostres Illes (IPIBAL) des de 1850 fins a 2007, una mena de culminació rotunda de les recerques dutes a terme des de 1987. Aquest indicador, tot just disponible en aquest llarg termini per Catalunya, Euzkadi i Andalusia, fou possible gràcies al rigorós treball que vaig fer amb el malaurat professor Antonio Parejo Barranco, amic enyorat, catedràtic d'Història Econòmica de la Universitat de Màlaga, generós investigador, que té el mèrit central en l'elaboració de les dades. Aquestes, recollides als apèndixs d'aquest treball, les presento per primer cop en una publicació en català, com a petit homenatge al company desaparegut.

En aquest estudi hom persegueix focalitzar l'interès en la indústria com a factor de canvi social, cultural i, per suposat, econòmic, tot adoptant el calçat com a activitat conductora de les nostres reflexions. El títol que encapçala el text pot semblar pretensions: una “teoria de la indústria” de Mallorca. Però val a dir que el nivell i la profunditat de les investigacions, dutes a terme fins a 2017 –la darrera aportació, presentada en la Catalan Economic Society Conference, és la que he signat amb Elisabeth Valle, sobre la desindustrialització balear entre 1960 i 2004–, permeten extraure característiques i factors conclusius que conformen un cos teòric, modest, però suficientment baquetejat per les investigacions empíriques, que pot ser útil per a d'altres economies regionals. El text s'articula de la següent forma. En el primer apartat, hom planteja un aspecte que és crucial, atès que vertebrava el canvi econòmic amb la base social, des d'un interrogant provocador: existí burgesia a Mallorca? Les relacions entre economia i política es fan ben paleses en aquest punt, que obre nous interrogants tant a la història econòmica com a la història social. La segona part de l'aportació analitza la tipologia

del Grup d'Estudis d'Història Econòmica (GEHE) –i al marge d'altres aportacions rellevants, com les de Gabriel Pieras en relació amb el Raiguer i Plàcid Pérez pel que fa a Sòller–, els resultats són importants: nou tesis doctorals en Economia i Història Econòmica:

- 1987 Carles Manera, manufactura/comerç, Mallorca (tesi doctoral, Història);
- [2001] Carles Manera, model creixement balear (tesi doctoral, Economia);
- 1996 Miquel J. Deyà, sobre manufactura a Mallorca;
- 1999 Joana Maria Escartín, sobre manufactura del calçat a Palma i configuració de la ciutat;
- 2001 Miquel À. Casasnovas, sobre el procés de creixement econòmic a Menorca;
- 2002 Ramon Molina, sobre el factor treball i les condicions de vida i salarials;
- 2007 Alfons Méndez, sobre les indústries vitícola i ramadera a Menorca;
- 2008 Sebastià Sansó, sobre les perles artificials a Manacor;
- 2013 Carol Beltrán, sobre la revisió de la via menorquina de creixement.

A banda, hi ha un nombre considerable de publicacions d'altres membres del Grup d'Estudis d'Història Econòmica (GEHE): Joan Roca (sobre Can Ribas), Antoni Penya (sobre la indústria a Palma), Fernando Pujalte (sobre la fàbrica Loryc i la indústria energètica), Aina Serrano (sobre el treball de les dones i quant a la indústria tèxtil a Sòller), Pilar Pérez (sobre la formació de la classe obrera mallorquina), Pilar Gayoso (quant a la conjuntura industrial durant la Guerra Civil Espanyola), Antoni Pujol (sobre la indústria de sabons a Andratx) i Josep Umbert (sobre la conjuntura durant la Primera Guerra Mundial), Andreu Biblioni i Jerònia Pons (sobre la indústria a Lloseta).

industrial mallorquina, amb unes característiques precises, prou conegudes, però que resulta important recordar de bell nou. En dit aspecte, el calçat i el treball femení es tradueixen en protagonistes essencials, car reflecteixen amb contundència els elements crucials de la realitat industrial insular, relacionada amb els mercats, amb l'objectiu de rubricar la important presència de les manufactures mallorquines a l'exterior. Finalment, s'ofereixen unes conclusions que tanquen la investigació.

2. Obrers sense indústria?

Economia i política: burgesia a Mallorca?

Mallorca palesa una característica diferent a d'altres regions: l'absència de recordança històrica –abans del turisme de masses– d'un pensament econòmic propi elaborat i curós, de tall conservador, bastit en un cos teòric i doctrinari capaç de forjar una cultura política més estesa, més robusta, més arrelada, amb vinculacions directes a canvis econòmics objectius. Ens trobem amb la manca de pensadors que hom podria qualificar clarament com de dretes, intel·lectuals més connectats amb empresaris amb vel·leïtats culturals o, simplement, vindicatives de les seves pròpies trajectòries econòmiques vitals, però amb una perspectiva de caire col·lectiu; és a dir, la coneixença individualitzada –microeconòmica– inserida en un procés econòmic i social general –macroeconòmic. L'empresariat d'altres comunitats, juntament amb integrants de la societat civil –de la ciutadania, en definitiva–, no han relegat de manera categòrica el passat econòmic, immediat i llunyà, en el camp de les idees: Catalunya, Aragó, País Valencià, Andalusia, País Basc, Galícia, per esmentar tot just alguns exemples significatius, reivindiquen factors d'identitat propis en el terreny del pensament, aportacions que, per a una part important de les seves respectives societats, s'entenen com a fils conductors de la gènesi política, cultural, social, fins i tot econòmica. Tot i els avatars polítics que sacsegen les regions espanyoles, moltes d'elles –les esmentades en són mostres– han refermat una premissa tan simple com òbvia: tot té un procés històric i som ara un producte que neix del que érem. I les trajectòries econòmiques esdevenen fonamentals, car s'hi projecten en fets polítics, socials i culturals.

Així, es pot constatar com la classe política, els grups empresarials, els col·lectius socials del País Basc o de Catalunya –de tot signe polític– sustenten la seva realitat actual com a part d'una evolució històrica, cultural i econòmica, que fa emergir les experiències viscudes, les enalteix, les respecta encara que les critiqui i divulga els pensadors –d'orientacions polítiques dispars– que crearen les doctrines escaients. El passat no s'arracona; es reclama i es fa presencial: és la cruïlla que identifica, que representa, que arrela. La utilització de la Història pot ser barroera pels grups de poder en molts moments, tal com ens ha ensenyat Josep Fontana. Però el que resulta inexplicable és, tot simplement, enfosquir el passat i tancar-lo a la llum: fer del procés un acte de present, trencant tota mena de vinculació amb altres etapes que són vistes, només, en clau nostàlgica, com d'una societat miserable que hem perdut i que urgeix oblidar –en contrast amb la present–, i de la qual se subratllen, estrictament i de forma romàntica, els seus elements més agraristes, superficials i folklòrics.

Per al cas mallorquí, s'ha argumentat amb força assiduïtat la inexistència d'una burgesia, la qual cosa explicaria el fenomen de manca de solidesa cultural i de respostes polítiques. Això infereix ignorar, de forma sistemàtica –i ahistòrica–, una part econòmicament significativa

de la classe dominant illenca: la que emergí amb les negociacions comercials, les transaccions financeres, les activitats industrials, l'empenta naviliera, les gestions agrícoles. En definitiva: el canvi econòmic. Les classes socials es formen en el decurs d'un procés historicoeconòmic que, a les nostres Illes, té signes de vitalitat més que demostrats que no es circumscriuen, tot just, a les activitats agrícoles. Són, sí, els burgesos –és a dir, els professionals, els botiguers, els industrials, els comerciants, els transportistes, els banquers, els metges higienistes, els enginyers– els que, des de la segona meitat del segle XIX, contribueixen a redissenar – junt amb personatges significats de la noblesa– les xarxes de transport a Mallorca, els que viatgen per Europa i importen la tecnologia més avançada en camps molt específics, els que lleixen els avenços científics més rellevants de la seva època i els divulguen, els que albiren ja precoçment quant a les possibilitats del turisme, els que inverteixen en noves empreses al caliu de les demandes externes, els que teoritzen esbucar les murades de Palma per esponjar el creixement urbà, els que constitueixen les primeres entitats financeres de volada –tot confegint un dels més densos i dinàmics sistemes financers de l'Estat a principis del segle XX–, els que aposten per nous espais lúdics, els que viuen a zones concretes i diferenciades, els que connecten les economies illenques amb el món. S'ignoren a la nostra terra aquests burgesos, amb signes propis d'identitat, amb una cultura particular –emuladora de la vella aristocràcia, com a tot el món– i una adscripció política i electoral precises. Per fortuna, les investigacions d'Antònia Morey i Bel Peñarrubia, des d'òptiques distintes, contribueixen a corregir aquest important desequilibri. Mentre a d'altres indrets la vindicació estaria servida –amb menys trajectòries d'experiència i d'èxit– i es coneixeria i divulgaria amb escreix, aquí, a Balears, tot sembla sortir del no-res des dels anys seixanta del segle XX, tot emfasitzant un pionerisme empresarial innegable, però desproveït de les coordenades històriques que el feren possible: un “adanisme” inexplicable, però prou convincent. Dit plantejament s'ha estès a pràcticament tota la classe política insular i a bona part de la intel·lectualitat, fins i tot aquella que presumeix de “progressista”, molt crítica amb els elements més epidèmics del caciquisme rural –un element que es presenta com a immutable i, per tant, amb nul·la dialèctica històrica–, però sense considerar les decisives transformacions econòmiques que s'operaren als camps mallorquins –i, evidentment, al món urbà– entre 1850 i 1960. El que és ja difícil de mantenir, atenent les investigacions existents, és aquest autoodi econòmic i cultural o, tal vegada, la comoditat de disposar d'una interpretació atàvica i tòpica, de caire social i econòmic –amarada per les parcials reflexions dels viatgers modernistes, antiindustrialistes convençuts–, que pot arribar a ser útil per a la dreta i per a certs sectors de l'esquerra. Pensi's, endemés, que a tot el que s'acaba de dir li manca una altra peça transcendental, des de la perspectiva social: la formació, també a Balears, d'una classe treballadora amb els seus codis particulars –premsa, cultura, pensament, nivell de vida, comportament electoral, etc.–, consemblants als observats a d'altres indrets del món, tal com han demostrat els treballs d'Antoni Nadal i Ramon Molina. Sobre aquest aspecte, les investigacions dutes a terme pels historiadors socials a Mallorca han estat profuses, des de la dècada dels anys 1970 –amb les recerques imprescindibles de Pere Gabriel, que han fet escola i obren una densa línia d'investigació, seguida per noves generacions d'historiadors–, amb contribucions rellevants. Aquestes constaten la gènesi d'un moviment obrer amb signes clarament identificables com a classe social, però que, curiosament, no semblava tenir més opositor que els vells llinatges nobiliaris: els senyors de sempre, enfront d'una pagesia observada sense matisos ni diferenciacions internes –cosa que sí havien destacat encertadament les recerques d'Isabel Moll i Jaume Suau– i amb l'absència d'obriers per la senzilla raó que, tot simplement, hom afirmava que la indústria mallorquina era inexistent. Obriers sense industrials: vet ací la paradoxa. Però aquestes *classes en si*, és a dir, aquestes classes formades, esdevingueren igualment a les nostres Illes *classes per a si*; o, dit

d'una altra manera, assoliren la consciència de classe: foren *conscients* de la seva existència de forma col·lectiva, i projectaren aquest fet crucial en totes les seves manifestacions –artístiques, culturals, polítiques, socials–, amb una seqüència concreta.

El ràpid creixement turístic i urbanístic a Balears des dels anys 1960 ha contribuït a esvaïr tot això per un motiu crucial: les noves classes dirigents no s'han volgut reflectir en els importants signes positius –d'experiències empresarials, de conquestes comercials, d'avanços agrícoles i industrials– dels miralls anteriors, considerats només –i únicament– en la seva vessant més negativa, igualment palesa, com a símbol de pobresa i d'endarreriment. La reivindicació mallorquina –el cas menorquí s'hi avé més amb el succeït a Catalunya– s'ha centrat massa sovint en factors d'escassa potencialitat explicativa –el xovinisme, entre d'altres– i no en tot allò que han fet sempre *industrioses* les nostres Illes, amb excepcions com les de Gori Mir, Josep Melià i Damià Pons, que han aportat planes lluminoses sobre la història cultural vinculada a les evolucions polítiques. I hi hagut pocs intel·lectuals que hagin situat les noves iniciatives sorgides amb el turisme de masses en la seva dimensió històrica, en les seves coordenades vivencials com un *continuum* i no pas com una ruptura seminal, car ha calat a fons la creença que aquest *big spurt*, aquest gran salt, ensorra tot l'anterior. Un passat de míser i pobres, morts de gana i emigrants, de pagesos ignorants i uniformes, cedia pas al desenvolupament terciari de l'economia i les transformacions socials que en comportà: la sortida de l'endarreriment secular. Els encadenaments són inexistents. La llarga trajectòria burgesa, confegida amb decennis de treball, d'esforç, d'inversió i també d'intensa explotació, ha transitat a una etapa de la història econòmica en la qual s'han format fortunes en tan poc temps que resulta prou difícil que la *classe en si* s'aproximi a la *classe per a si* del passat. Que es moduli, en definitiva, la consciència necessària que es prové d'un passat ric en èxits i retrocessos, però que consolida un present no exempt d'això mateix: retrocessos i èxits. En aquest context socioeconòmic i cultural és on cal ubicar la noció sobre el procés d'industrialització de Mallorca en particular i de Balears en general.

3. Quina indústria?

L'evolució històrica del sector industrial a Balears és ja prou coneguda: aquesta indústria invisible que, no obstant això, generava obrers, vagues, productes d'exportació i manifestacions culturals i polítiques. La bibliografia existent, que prové en essència de tesis doctorals presentades en el camp de la història econòmica a la Universitat de les Illes Balears, memòries de llicenciatura i aportacions diverses a congressos i jornades, corrobora que Mallorca i Menorca, de manera especial, disposaren de realitats manufactureres importants, connectades amb els mercats exteriors, que endemés configuraren una cultura industrial pròpia amb expressions específiques de classe social. La indústria mallorquina consolida un protagonisme econòmic que, tímidament, arranca de l'evolució manufacturera –limitada, però tangible– del segle XVIII. Sectors que no estableixen pautes en el procés tecnològic industrial definien la manufactura insular, canalitzada envers el propi mercat interior, però també amb quotes d'exportació: tèxtils de lli, cànem i barreja de cotó, sabons fluixos i productes de més valor afegit que els agrícoles primaris, com ara els aiguardents, l'oli d'oliva i els vins. Els trets protoindustrials s'han identificat amb nitidesa a l'economia preindustrial mallorquina, gràcies a les investigacions de Miquel Deyà, Joana Maria Escartín i Carles Manera. Aquesta és una base d'experiències que no són ignorades pels processos posteriors: els que culminen amb la desaparició de les institucions gremials, la formació de noves nissagues d'empresaris i

l'embranchida d'un nou model agrari que manté connexions gens menyspreables amb el sector manufacturer. La taula 1 i el gràfic 1 recullen, de forma molt sintètica, la tipologia i els trets bàsics del perfil industrial que es dibuixa a Mallorca, en un context en què es confirmaven els factors definitoris de la primera revolució industrial i, fins i tot, s'albiraven característiques clau de la segona. No obstant això, en un context força competitiu i dinàmic, amb integracions comercials que delineaven una globalització econòmica, els productes mallorquins tingueren un lloc als mercats. Existeixen factors exògens que justifiquen això; però no es pot relegar que els endògens foren determinants. La combinació d'ambdós porta a l'objectiu central, que és la millora de la competitivitat, mitjançant els controls sobre els costos de distribució i de producció:

a) La reducció dels costos de distribució. El coneixement dels mercats exteriors configurava un signe gairebé cultural per als negociants mallorquins: les mercaderies illenques tenien cabuda en els espais comercials des de feia dècades –podríem dir que segles–, de manera que els principals focus de demanda resultaven si més no poc estranys per als empresaris. Dos elements cal subratllar:

- En primer terme, la preocupació dels homes de negoci illencs per a reduir costos de transacció, enfront d'uns mercats cada cop més competitius i on resultava prou difícil col·locar amb bones condicions les mercaderies. Això promovia la formació de xarxes econòmiques de caire informal que tenien com a objectiu central proporcionar informacions acurades a l'empresari, a partir d'una dinàmica comunicació epistolar que detallava les condicions objectives dels mercats (preus, conjuntures, etc.).
- En segon lloc, la utilització de la figura del viatjant –persona de confiança absoluta o bé familiar directe–, encarregat de crear i/o mantenir les demandes amb un coneixement més directe –i fins i tot estable– amb els mercats que interessaven. En aquest respecte, la vigilància in situ del negoci i les connexions amb col·laboradors locals, junt amb uns vincles regulars i constants amb les cases matriu a Mallorca, constitueixen un altre engranatge primordial per a la consecució positiva dels afers.

b) La reducció dels costos de producció. En aquest aspecte, l'empresari industrial utilitza de manera racional el factor productiu més abundant i barat que hi havia a Mallorca: el treball. L'estabilitat de preus i salaris –un model de creixement que es pot qualificar de tall “ricardià”– facilita la subsistència bàsica de la població i la seva capacitat reproductiva, tal com reflecteixen les investigacions demogràfiques més recents. Així doncs, fent servir de forma intensiva la força de treball s'aconseguia minvar inversions en capitals fixos i adequar les ofertes a les demandes tot actuant sobre un únic factor de producció. Els rendiments decreixents derivats podien ser parcialment resolts en funció de:

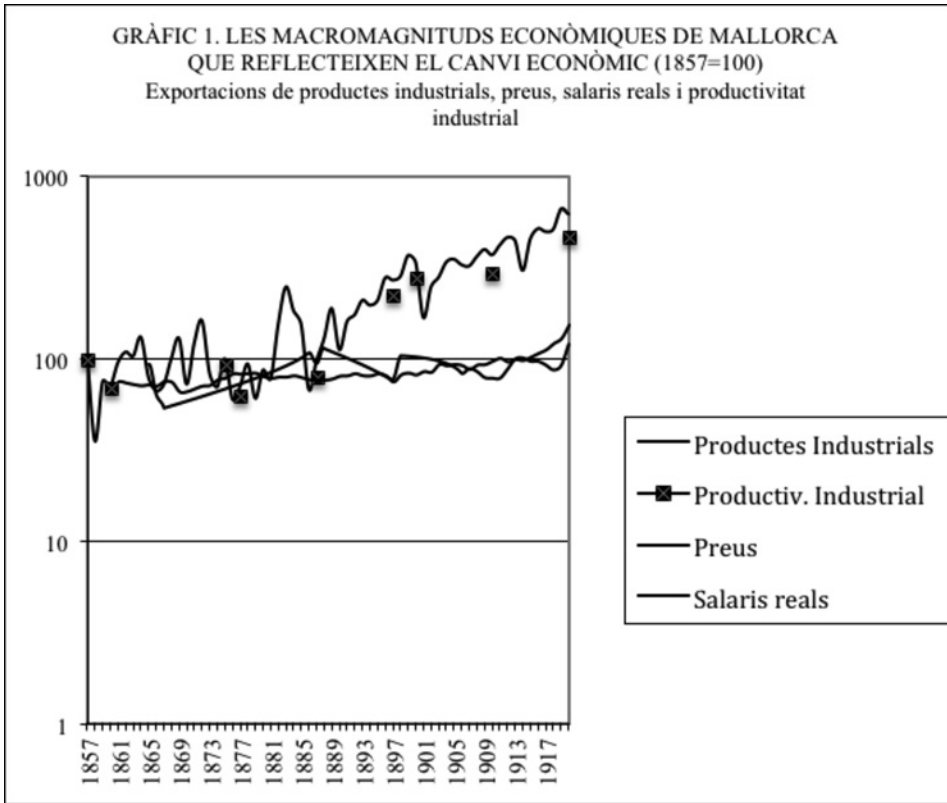
- La versatilitat de la força laboral: la capacitat de la classe treballadora mallorquina per fer tasques distintes, en moments diferents, en funció de les demandes econòmiques. Això infereix una formació no reglada que facilita la flexibilitat productiva: jornalers del camp poden fer tasques a tallers i fàbriques, ocasionalment –o més establenent– segons els objectius dels empresaris impel·lits per les peticions dels mercats exteriors. Aquesta versatilitat –que implica habilitats innegables– és pròpia d'activitats que no estan condicionades per excessives capacitacions tècniques, car aquestes suposen treballs més rígids i fixes (com ara els siderúrgics). En dites coordenades, els costos d'oportunitat podien ser baixos per als empresaris, fet que contribuïa a retallar els costos de producció.
- La utilització de la mà d'obra femenina en els processos de producció. En efecte, un element clau impregna tot el procés industrial mallorquí: la important funció de les

dones a la producció, fet que explica la irrupció en el món fabril i de la manufactura per a complir una funció de complementarietat amb el salari del cap de família. Les dones, a l'entorn dels dotze anys, són col·locades pels seus pares jornalers com a aprenents a casa d'una modista, d'un sastre, d'un sabater, o d'una altra indústria en què s'emprí el treball femení. Aquest és no només útil per augmentar l'haver de la família, sinó que és necessari en la majoria de casos per a la seva subsistència. Les dones treballaven a casa i a les fàbriques o tallers, i era més normal que ho fessin en el domicili familiar quan estaven casades i tenien fills. Desenvolupaven activitats variades que podien ser idèntiques a les que realitzaven els homes o, per exemple, podien preparar la feina dels oficials dels establiments sabaters o de les matèries primeres de la indústria tèxtil. Tornarem més endavant sobre això.

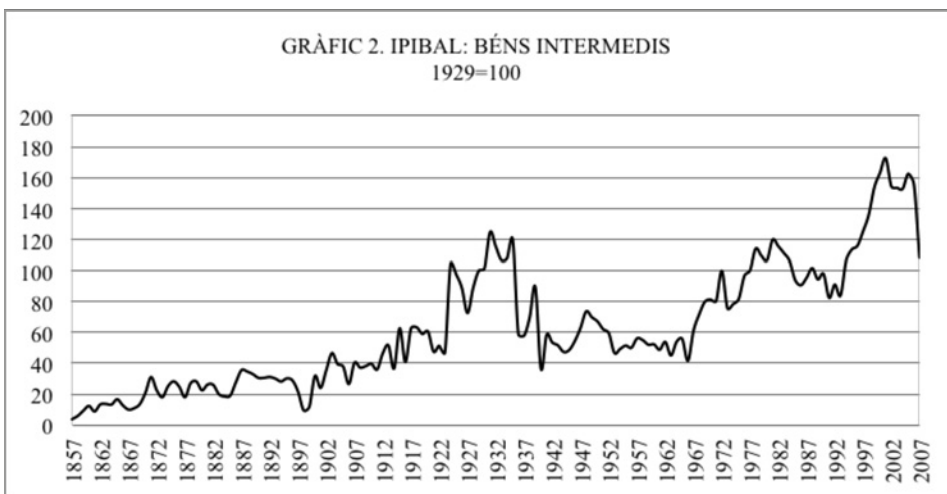
SECTORS INDUSTRIALS: NO PAUTADORS
Químic: sabons, superfosfats, refineries de petroli.
Agroalimentari: sal, farines, conserves, licors, productes vitícoles, oli.
Metal·lúrgic: calderes de vapor, folres de vaixell, objectes de ferro, motors aigua, perles artificials, moneders.
Tèxtil: cotó, llana, lli, seda, brodats.
Cuiro i pell: calçat, objectes diversos de pell.
Cotxes: marca pròpia, Loryc.
FORMACIÓ DE DISTRICTES INDUSTRIALS: EL RAIGUER:* calçat
CARACTERÍSTIQUES DE LA INDÚSTRIA
1. Sectors intensius en treball.
2. Inversió tecnològica limitada (però no inexistent).
3. Orientada a l'exportació i adaptativa als mercats: importància de les conjuntures bèl·liques.
4. Generadora de "noves" classes socials a Balears: la burgesia industrial i la classe obrera.
5. Utilització intensa de la força laboral femenina (i infantil) en els processos productius.
6. Activitats submergides en sectors concrets.
7. Baixos salaris en un escenari de baixos preus.
8. Mercats: Cuba, Alemanya, Anglaterra, França, mercat nacional.

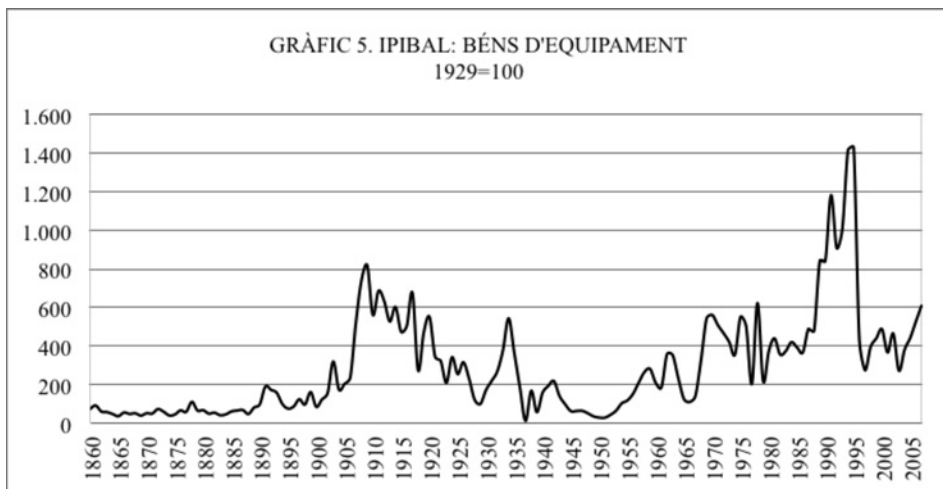
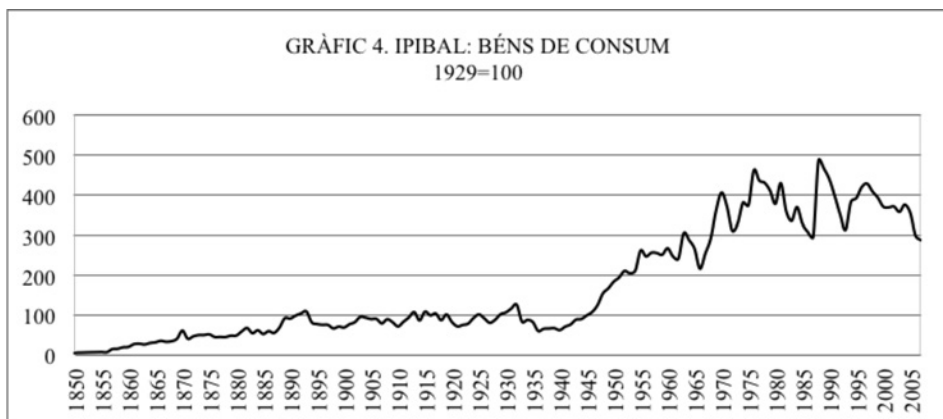
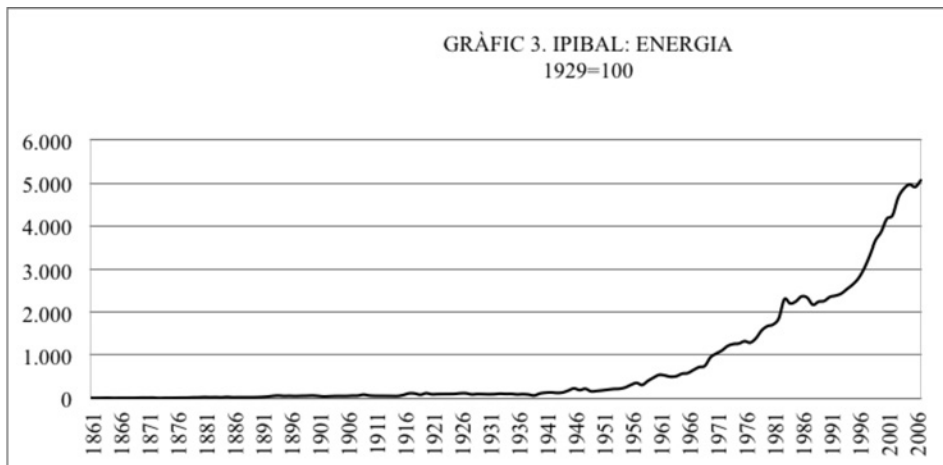
* A més del Raiguer, existí un altre districte industrial de calçat a Menorca

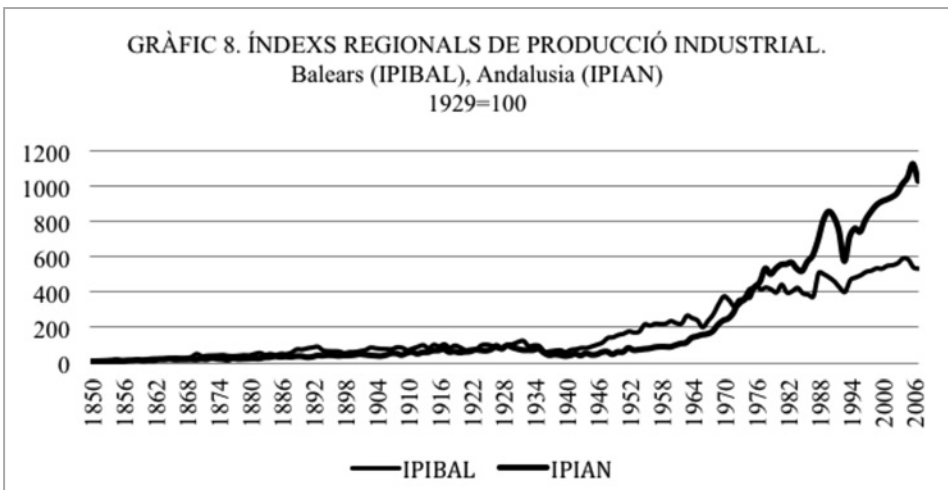
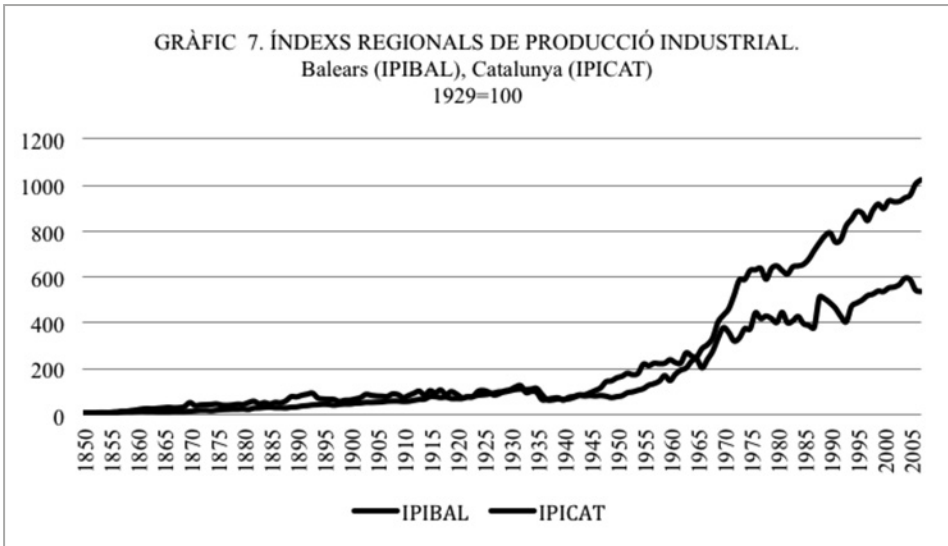
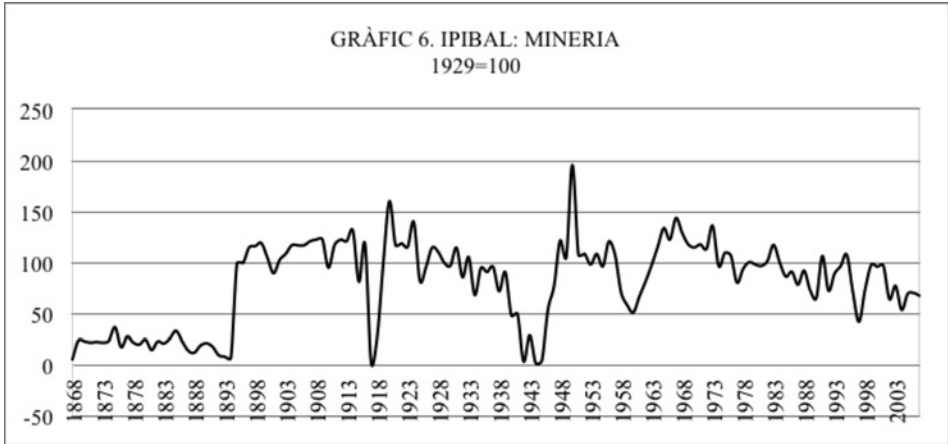
Taula 1. Tipologia i característiques bàsiques de la indústria de Mallorca, 1850-1960

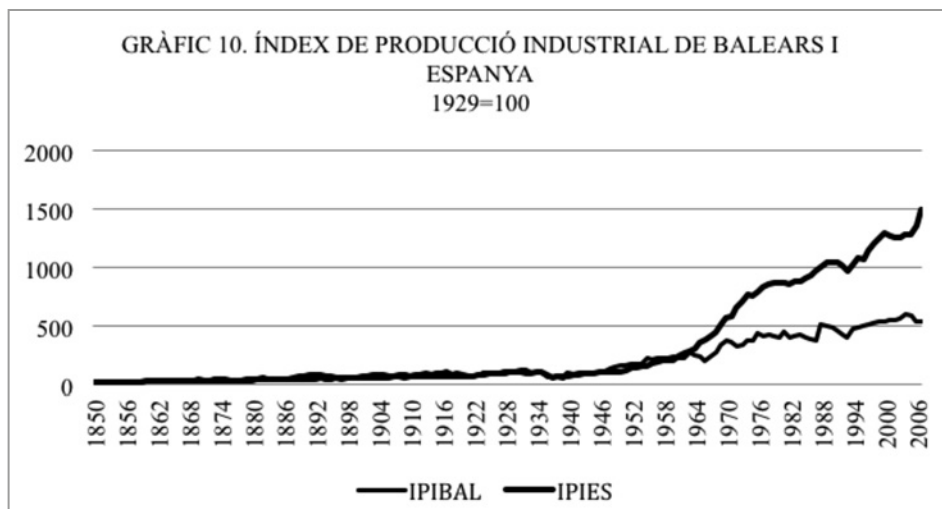
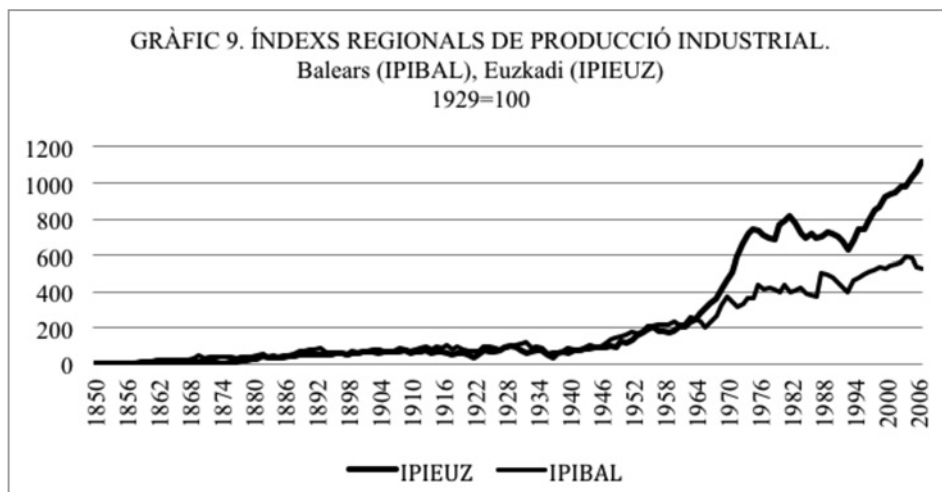

FONT: elaboració personal a partir de Manera (2001, 2006) i Molina (2003)

FONT DELS GRÀFICS 2-10: vegeu apèndix

L'índex de producció industrial de Balears (IPIBAL) sintetitza, en grans línies, el model de desenvolupament del sector secundari illenc (gràfics del 2 al 10; apèndixs de l'1 al 7). L'avenç industrial té com a principals motors les indústries de béns de consum –calçat, teixits, sabons, mobles, perles–, amb una progressió a l'alça des de 1860. Els béns intermedis conformen un segon bloc rellevant, molt relacionat amb la producció de ciment –en particular, des de les acaballes del Vuit-cents– i d'energia –gas–, factors relacionats amb el procés d'urbanització que es viu a l'arxipèlag –amb un creixement força important de la ciutat de Palma, i l'increment de l'expansió demogràfica a nuclis de més de 5.000 habitants. En paral·lel, augmenta la producció de lignits des de 1890 i la d'electricitat des de 1900. Per un altre cantó, dins dels béns intermedis ressalten la producció de superfosfats –crucial des de la dècada de 1920–, amb vincles estrets amb els canvis agraris i, al seu torn, el creixement de la fabricació de motocultors –també des dels anys 1910. Tot es conjuga, endemés, amb l'increment del consum de metalls –detectable al bloc de les indústries de béns d'inversió–, des del començament del segle XX. Aquestes vessants subjacents en la indústria, exògena i endògena, suposen tres fenòmens:

1. *L'estancament salarial fins als anys 1920.* Com ha indicat Ramon Molina, per al segle XIX, per exemple, els jornals dels sabaters oscil·len entre un mínim d'1,75 i un màxim de 4 pessetes. En l'últim cas, suposaria que els sabaters serien el sector obrer ben pagat de l'illa, ja que els salaris màxims d'altres oficis –fusters, ferrers– tot just arribarien a les 2,50 pessetes. Amb el segle XX, la mitjana dels salaris oscil·la entre les 2,50 i les 2,79 pessetes-dia, segons càlculs realitzats a partir dels materials de l'Institut de Reformes Socials: un moviment força estable. En aquest context, l'empresari no se sent impulsat a mecanitzar el procés de producció mentre els salaris es mantinguin en dits nivells. En l'exemple de la indústria del calçat, la retribució de l'operari principal ve determinada pel nombre de sabates que és capaç de lliurar en els temps convinguts, de forma que s'obliga, per tant, a convertir-se en organitzador de la producció en la qual s'impliquen un cert nombre d'ajudants, normalment nens o nenes de poca edat, que reben la seva paga del propi sabater. Les baixes retribucions que perceben els obrers homes obligarà els altres membres de la família a participar en el procés de captació de diners per mantenir la unitat familiar. Es reproduceix així en la manufactura l'antic esquema del treball gremial, només que ara el paper del mestre es multiplica, es trasllada als oficials i alhora es concentra en un mateix espai. L'antic paternalisme dels gremis ha desaparegut i ara l'oficial no té inconvenient a explotar, al seu torn, nens i nenes, amb l'exigència d'un nombre excessiu d'hores de treball i amb maltractaments i impediments per a les seves instruccions elementals. Les jornades normals de treball en el sector del calçat, tant per als adults com per als nens, són d'onze hores, tot i que la llei obliga els menors de 14 anys a limitar la jornada a sis hores. El treball semiartesanal dels sabaters d'ofici seguirà plenament vigent fins almenys principis dels anys vint.

El punt d'inflexió es produirà en el transcurs de la Gran Guerra. A partir de 1916, es detecta un important corrent migratori d'obrers mallorquins, especialment sabaters, cap a França i Itàlia, a fi de treballar en les fàbriques de calçat d'aquests països, delmades de personal pel reclutament forçós. En paral·lel, l'evolució dels preus registra un procés inflacionari espectacular entre 1913 i 1919: els productes de consum habitual de la població s'incrementaran més d'un 30 %, mentre que els salaris romandran, com s'ha dit, estancats. Tot plegat infereix la disminució de la mà d'obra especialitzada disponible i creixents reivindicacions obreres d'augment salarial, el que impulsarà els empresaris a emprendre decididament la mecanització de les fàbriques que fins llavors s'havien mantingut sota els mínims indispensables.

2. *La mecanització de part dels processos de producció,* que es deriva del punt precedent. L'existència de tecnologia moderna aplicada a la indústria no és un fet isolat a Mallorca: diferents sectors –agroalimentari, tèxtil, metal·lúrgic– incorporaren als processos de producció màquines i coneixements tecnològics de primer nivell, que incrementaren de manera rellevant la productivitat de les empreses que ho feren. No obstant això, la intensificació del factor treball fou el que de manera prioritària esperonà els empresaris illencs, per les motivacions que abans s'han explicat: la pervivència, doncs, de l'economia "orgànica", amb escasses incorporacions tecnològiques. La forta competència internacional en el calçat i els inicis de tensió a l'alça dels costos laborals foren causes que decantaren l'empresariat mallorquí per a mecanitzar de forma més constant i estesa. Les dades comercials confirmen aquesta "mineralització" de l'economia illenca, a partir de la Primera Guerra Mundial: l'entrada de carbons d'elevada potencialitat calòrica pels ports mallorquins és cada vegada més abundant, al marge de la utilització dels lignits propis, molt menys efectius energèticament. Així, en el cas del calçat la principal firma subministradora de màquina-eina per a la indústria sabatera era la United Shoe Machinery Company (USMC), que va proveir la mecanització de les principals fàbriques

illenques. Gairebé la totalitat de les màquines per a calçat existents a Espanya, a principis del segle, provenia dels Estats Units. Balears es converteix en una de les regions amb més demanda, fins al punt d'adquirir cap a 1920 una quarta part de totes les màquines col·locades per USMC a Espanya. No és casual que un any abans es desencadenessin vagues massives entre els treballadors mallorquins, que van obtenir notables increments salarials, a més de la important conquesta de la jornada de vuit hores des d'abril de 1919. Cal insistir que l'adopció d'aquesta forma de producció no arraconà definitivament les antigues maneres de treballar, car l'estratègia de la manufactura domiciliària persistia malgrat la irrupció de nova maquinària. Uns enginyers que, endemés, eren emulats per tallers metal·lúrgics mallorquins, que acabaven per fabricar rèpliques de màquines de repuntar sabates, amb la finalitat d'abaratir els costos fixos de les empreses de calçat. Les economies externes apareixien, i els encadenaments productius també: tallers i fàbriques metal·lúrgiques es dedicaren a produir eines i estris per al camp; calderes i làmines de ferro i acer per a d'altres sectors industrials; gèneres com estructures fèrriques diverses i balconades, per a la construcció, entre d'altres exemples. Els subsectors manufacturadors podien alimentar-se recíprocament, tot consolidant complicitats mútues.

3. *El pes decisiu del treball femení en el model de creixement.* Des de la segona meitat del segle XIX les dones es van incorporant massivament al món fabril i manufacturer, encara que les fonts oficials no registrin la totalitat de dones que van arribar a ocupar-se en aquestes activitats del sector secundari. La penúria econòmica i la necessitat d'augmentar les entrades dineràries de la família impulsaran a totes aquestes dones a integrar-se en un món laboral hostil la majoria de vegades, tenint en compte que:

- Les activitats manufacturadores domiciliàries ocuparan una porció importantíssima de dones dedicades al treball de transformació. La poliactivitat serà una de les característiques d'aquestes treballadores, que combinaran les tasques agràries, les domèstiques i reproductives i les manufacturadores de manera que, amb el seu auxili, s'assegurava la supervivència de la unitat familiar.
- Les dones es van ocupar eminentment en els oficis que tradicionalment s'han considerat com a femenins. El més representatiu, sens dubte, ha estat el sector dels teixits i de la confecció, al qual, a Mallorca, cal afegir l'elaboració de calçat i articles de cuir, les activitats relacionades amb els brodats, la fabricació de portamonedes de plata, l'obratge del palmell i de l'espart i, ja al segle XX, la producció de perles artificials.
- Les condicions laborals que van haver de suportar les dones van ser especialment dures. La manca d'higiene dels centres laborals, les llargues jornades efectuades, la insalubritat dels productes manejats, les poques mesures de seguretat en determinades indústries i, en definitiva, l'explotació a la qual estaven sotmeses eren fets que compartien amb els seus col·legues masculins. Però a aquest desolador panorama cal afegir la discriminació salarial, el maltractament, l'abús i l'assetjament a què eren sotmeses les treballadores industrials.

4. Conclusions

La indústria mallorquina, entre 1850 i 1960, es mou en tres estrats, que podem albirar en funció de les recerques enllestides, amb una cronologia que és orientativa:

- a) *Un primer estrat (1850-1910/1920) és el que se sustenta sobre el treball manufacturer, orgànic, sense una excessiva participació de components minerals, amb la utilització*

intensiva de la força laboral com a primordial factor. Els gèneres s'orienten envers el mercat interior insular, recorregut per una munió ingent de traginers i marxandos, que traslladen petites quantitats de mercaderies entre diferents localitats. Les formes organitzatives pròpies del *putting-out system* no són ignorades: de fet, en moltes ocasions és el capital comercial qui mou matèries primeres, productes acabats i diners en metàl·lic, qui pot lliurar estris i eines als productors, que transgredeixen normatives i actuen, porosament, en quefers diversos, tot fent simultànies tasques que porten a l'autoexplotació: treball pagès i menestral; pagesos sense fàbriques, podríem dir. La dispersió productiva es consolida, i es pot redreçar amb increments de les demandes i, per tant, als requeriments de més producció. L'estabilitat salarial contribueix a facilitar el procés; el treball femení i infantil ajuda a millorar la competitivitat. Malgrat això, la fàbrica es va consolidant, de manera gradual, com a centre productiu.

- b) *Un segon estrat (1850-1940) comporta un grau de més concentració productiva* que, no obstant això, no eludeix en paral·lel la consecució d'activitats genuïnes del primer estrat: manufactura i indústria, sovint sinònimes, es poden presentar com aparentment antagoniques. Els empresaris, que provenen tant del propi capital comercial com del món menestral —és a dir, ara també de la producció— fan servir rendes de localització positives i experiències acumulades per als nous negocis: la pervivència en la fabricació de sabons fluixos a Andratx —abundància d'oli d'oliva i de barrelles, forta connexió comercial amb les Antilles—, malgrat que la seva època daurada fou la segona meitat del Vuit-cents; l'elaboració de teixits a Sóller, Esporles, Palma —entre d'altres indrets—, amb forts vincles amb els mercats peninsulars i colonials; la producció vitícola i alimentària a Felanitx, Porreres, sa Pobla, Palma, que facilita l'expansió de conserves vegetals amb tecnologia avançada, vins i licors, farines que fan servir mètodes moderns a la molta i que faciliten la possibilitat de distintes castes, tot amb destinacions internacionals i, per suposat, envers el mercat espanyol; el gradual desenvolupament del calçat i dels treballs de la pell a la comarca del Raiguer, amb Inca com a gran epicentre, fent servir els coneixements previs sobre el sector i els contactes externs de sabaters emprenedors; el disseny i la fabricació de calderes de vapor que s'encabiran en els vaixells de navilieres mallorquines, des de centres fabrils a Sóller i Palma. Mostres il·lustratives del grau de major concentració del capital manufacturer que, de mica en mica, esdevé industrial en el sentit radical del concepte: tant en el camp de la inversió, com en el del treball. En aquest segon estrat, l'economia es va "mineralitzant", atès que introdueix nous enginys que necessiten combustibles fòssils i, alhora, hom infereix una major dimensió de les unitats productives; però la feina artesanal perviu amb força, de manera rellevant, ja que, com succeïa en el primer estrat, la clau dels salaris estables, baixos, aplanava les decisions de bona part del empresaris per a mantenir activitats que segueixen essent intenses en mà d'obra.
- c) *En un tercer estrat (1920-1960), la capacitat industrial per atraure treballadors és ja proverbial*: al voltant dels anys 1920-1930 i fins a la Guerra Civil Espanyola, el sector secundari significa més del 35 % de la població activa de Mallorca, un percentatge que confirma, des de dades del mercat laboral, el pes industrial. En el decurs de les dècades de 1920-1930, el PIB illenc (tot aglutinant Balears) oscil·là entre l'1,5 % i gairebé el 5 %, mentre que la mitjana nacional fou entre el 2 % i el 2,6 %, magnituds que encaixen plenament amb el fort dinamisme industrial que coneix Mallorca en aquells anys, esperonat tant per la Primera Guerra Mundial com,

després, per la guerra de 1936, quan l'illa esdevé pràcticament el centre neuràlgic fabril dels revoltats, amb una elevada intensitat productiva. En efecte, aquest tercer estrat, i el conjunt de la indústria mallorquina, conegueren una fase d'expansió productiva en el decurs de 1936-1939, particularment rellevant per als sectors del cuir i tèxtil.⁴ Aquesta conjuntura cedí pas a l'inici de l'autarquia econòmica, amb avatars complexos, que en el cas de Mallorca es perllongaren fins pràcticament les acaballes de la dècada de 1940.

La indústria es va refer després de la postguerra, amb força dificultats, tal com es detecta a l'IPIBAL. Testimonis qualitatiu corroboren aquesta impressió: el 1949, un funcionari anònim de l'estadística oficial destacava que

*Va resurgiendo el comercio exterior de estas islas, representado principalmente en cuanto a exportación industrial por calzados, tejidos y bordados, alfombras, mantas, conservas, anisados y licores, perlas imitación y vidrio artístico, artesanía de madera y obra de palmito y rafia, productos del cerdo y turrone, y en cuanto a exportación agrícola por la almendra, pulpa de albaricoques, patatas, alcázaras, semilla de algarrobas, ajos e higos.*⁵

La nomenclatura de mercaderies és explícita. En primer lloc, se subratlla que la represa s'edifica tant en l'exportació industrial com a causa de l'especificament agrícola. En segon terme, les mercaderies ressenyades confirmen que els protagonistes són sectors no pautadors en el terreny no manufacturer, intensius en força de treball i amb quotes de mercat rellevants; i produccions agrícoles que arranquen del canvi de model agrari iniciat a partir dels anys 1830. El radi d'acció dels productes balears comença a ser de bell nou ampli, tal com ja va succeir en etapes anteriors, en les quals la connexió exterior de les economies insulars sempre fou sòlida i vigorosa. Aquests mercats, a final dels anys 1940, abraçaven pràcticament tots els continents i auguraven graus d'obertura majors de l'economia mallorquina. Vet ací, doncs, l'esquema de l'expansió econòmica illenca a les portes del turisme de masses: agricultura comercial especialitzada en ametles, cítrics, patates i garroves, indústries agràries orientades a la fabricació de conserves vegetals; indústries lleugeres de béns de consum, concretades en el calçat i en els teixits. L'aparent milloria que detecten els coetanis a la darrereria de la dècada de 1940, es comença a observar en els anys vinents. En efecte, un document redactat el 1952, prosseguia amb aquesta mateixa línia argumental:

El comercio exterior (...) de Mallorca ha ido adquiriendo, a pesar de las trabas inevitables, una actividad destacable en relación a los pasados años, incremento atribuible a la mejora de los cambios especiales de exportación y sistema de cuentas combinadas o de compensación, que permite competir en el extranjero con otros precios internacionales. (...) Siempre fueron de suma aceptación en los mercados internacionales los productos del agro y de la actividad fabril isleña, tales como

4 Memoria comercial de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Palma de Mallorca, any 1939:

Se inicia así una nueva etapa de espléndido desarrollo y extraordinaria eficacia. Las fábricas de calzado mallorquinas aumentan hasta tal punto sus posibilidades, que se llega a producir la cifra récord de 10.000 pares diarios de borceguetes para el ejército nacional sin desatender las necesidades más urgentes de la población civil (...) dando gran renombre a Mallorca y que se la considere como uno de los mejores centros productores de calzado de España. Algunas de las instalaciones son verdaderos modelos en su clase, por el utillaje y los procedimientos de fabricación mecánica empleados en las mismas, en las que el zapato se crea por medios excelentes de técnica y precisión.

5 ARXIU DEL REGNE DE MALLORCA, "Institut Nacional d'Estadística", caixa 2.

*el calzado (...) Se notan a faltar ciertas facilidades a los exportadores, y en sus productos, necesidad de materias primas para su mejor desenvolvimiento.*⁶

En aquesta conjuntura de menor intervencionisme estatal, d'abandonament gradual de l'aïllacionisme econòmic i polític, la fabricació industrial conviu amb el creixement sostingut de noves activitats vinculades al sector terciari, amb el turisme de masses com a gran exponent. És així que la gran transformació de l'economia balear es gesta entre aqueixos anys finals de la dècada de 1940 i la primera crisi del petroli de 1973. Aquests sis lustres redefeixen el model de creixement econòmic insular, afavorit i estimulat per l'espectacular avanç de l'economia europea. La renda de situació de les Illes resulta determinant, si bé no és aquest l'únic element explicatiu. No seran, ara, les mercaderies convencionals procedents dels camps o dels tallers urbans les que promouran el gir. Serà la *industria de los forasteros*, en expressió visionària del mallorquí Bartomeu Amengual, secretari de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona des de 1902 a 1957, la causant del fenomen, un procés complex que beu de les activitats prèvies de tot tipus –agràries i industrials– i de la prestesa per a adaptar-se a la realitat canviant dels mercats. Tot plegat, de l'experiència demostrada durant anys pels agents econòmics. El context hi ajudava. Europa es refeia de les conseqüències de la guerra. La millora del seu nivell de vida, juntament amb una legislació adequada, feren possible que un gran contingent de població treballadora pogués fruit de vacances a altres països. D'aquesta manera, s'anà creant una demanda turística cap a la Mediterrània, on els baixos costos oferien avantatges comparatius a la indústria de l'oci. Però la indústria suporta un repte que significa l'atracció de les noves ocupacions relacionades amb el turisme: en el cas emblemàtic del calçat, per exemple, entre 1945 i 1960 havia incrementat de forma notable el nombre d'establiments, és a dir, la seva quota de capitals fixos s'expandí; i a l'inici dels anys 1960 articulava de manera oficial uns 9.000 treballadors, produïa per valor de 900 milions de pessetes –gairebé la meitat del sector secundari regional– i representava el 7,24 % de les exportacions. Però el procés de desindustrialització aparegué i confirmà la pèrdua progressiva dels actius industrials a l'estructura econòmica de Mallorca. Aquest fenomen l'han conegut bona part de les societats industrials, nascudes amb l'embranchida de la primera i de la segona revolucions industrials. La terciarització ha esdevingut un tret característic de les societats modernes que, no obstant això, tal com es deia al principi del treball, no han renunciat al coneixement i a les aportacions –en definitiva, a la política econòmica i al pensament econòmic– fetes en etapes precedents. Vet ací un dels reptes que les ciències socials tenen a Balears (i val a dir que també la classe política).

Les recerques sobre el procés d'industrialització balear, sòlides i rigoroses, enllestides sobretot des del camp de la història econòmica, haurien de contribuir a capgirar aquesta idea, massa derrotista, del passat econòmic de les Illes entès en clau de desfeta sense pal·liatius, sense capacitat de resistència ni de resposta. I cal construir aquesta mena de nou discurs també sense noves mitificacions. Perquè en el cas de Mallorca –i igualment en el de Balears– el que no és raonable és cegar la visió d'una realitat econòmica, la industrial, amb característiques ja descrites –que no difereixen en molts casos d'altres contrades europees– que aportaren experiències socials, polítiques i culturals. I que, en definitiva, contribuïren a fixar les bases per a una nova etapa de creixement econòmic.

⁶ *Memoria comercial* de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Palma de Mallorca, any 1952.

5. Apèndixs estadístics: l'índex de producció industrial de les Illes Balears (IPIBAL), 1850-2007

Apèndix 1. Producte industrial per habitant en pessetes de 1970. Índexs regionals de producció industrial, 1929=100

	Balears	IPIBAL	Andalusia	IPIAN	Catalunya	IPICAT	Euzkadi	IPIEUZ	Espanya	IPIES
1850	185	3	533	10	1.255	8			657	13
1851	182	3	519	10	1.347	9			722	15
1852	200	3	549	11	1.404	9			732	15
1853	219	3	616	12	1.490	10			722	15
1854	229	3	703	14	1.525	10			696	15
1855	246	4	845	17	1.540	10			741	16
1856	227	3	641	13	1.722	12			797	17
1857	649	10	697	15	1.781	12			819	18
1858	715	11	803	16	1.872	13			837	18
1859	936	14	834	18	1.873	13			864	19
1860	1.101	17	636	14	2.034	14	33	1	900	20
1861	1.419	21	781	17	2.096	15	34	1	930	21
1862	1.512	23	767	16	1.955	14	52	2	884	20
1863	1.424	22	983	21	1.933	14	61	3	905	20
1864	1.591	24	982	21	1.844	13	70	3	910	20
1865	1.682	26	1.083	24	1.825	13	65	3	941	21
1866	1.833	28	891	20	1.821	13	60	3	923	21
1867	1.667	26	964	21	1.918	14	69	3	990	22
1868	1.737	27	942	21	2.015	14	79	3	896	20
1869	2.039	32	969	22	1.966	14	84	4	928	21
1870	3.096	49	910	20	2.070	15	106	5	990	22
1871	2.265	36	1.045	24	2.362	17	140	6	1.091	24
1872	2.454	39	984	22	2.607	19	146	6	1.160	26
1873	2.503	40	1.281	29	2.590	19	120	5	1.302	30
1874	2.592	41	1.096	25	2.319	17	236	1	1.223	28
1875	2.712	43	981	23	2.730	20	259	1	1.260	29
1876	2.380	38	996	19	3.054	22	1.172	5	1.287	30
1877	2.305	37	1.146	27	3.116	23	2.457	11	1.356	31
1878	2.448	39	1.532	24	3.241	24	2.999	14	1.326	31
1879	2.588	42	1.042	25	3.189	24	2.998	14	1.277	30
1880	2.529	41	1.086	26	3.334	25	5.323	25	1.315	31
1881	3.035	49	1.137	27	3.086	23	5.474	26	1.433	34

1882	3.403	55	1.096	26	3.878	29	7.323	36	1.472	35
1883	2.723	44	1.345	32	4.035	30	7.119	35	1.563	37
1884	3.002	49	1.377	33	4.264	32	6.275	31	1.555	37
1885	2.610	43	1.552	38	4.268	33	6.642	34	1.557	38
1886	2.988	50	1.431	35	4.096	31	6.663	34	1.446	35
1887	2.875	48	1.510	37	4.053	31	7.764	40	1.393	34
1888	3.416	57	1.467	35	3.908	30	7.521	39	1.459	36
1889	4.432	75	1.579	39	4.209	33	8.369	44	1.556	38
1890	4.344	74	1.570	39	4.301	34	9.005	47	1.591	40
1891	4.765	81	1.344	33	4.774	38	8.676	46	1.582	40
1892	5.003	86	1.443	35	5.008	40	8.407	45	1.657	42
1893	5.233	90	1.737	43	5.439	43	8.430	46	1.798	45
1894	4.008	69	1.684	42	5.555	44	8.357	46	1.722	44
1895	3.767	65	1.821	45	5.705	46	8.794	49	1.704	44
1896	3.682	64	1.760	44	5.649	45	9.119	52	1.738	45
1897	3.599	63	1.616	41	5.243	42	9.575	55	1.635	42
1898	3.070	54	1.703	43	5.512	45	8.669	51	1.803	47
1899	3.344	59	1.739	43	5.786	47	10.688	64	1.915	50
1900	3.408	60	1.823	46	5.728	47	9.273	57	1.970	51
1901	3.642	65	2.001	51	6.101	50	8.851	60	1.973	51
1902	3.968	71	1.856	48	6.134	51	9.763	62	2.066	54
1903	4.779	85	1.707	44	6.472	54	9.369	60	2.032	54
1904	4.496	81	1.606	42	6.473	54	9.084	59	1.927	51
1905	4.340	78	1.521	40	6.564	55	9.930	65	1.930	52
1906	4.242	77	1.694	45	6.605	56	9.839	66	2.040	55
1907	4.180	76	2.071	55	6.960	59	10.157	68	2.146	58
1908	4.735	87	2.058	55	7.031	60	10.118	68	2.203	60
1909	4.571	84	1.717	46	6.918	60	10.089	69	2.066	57
1910	3.855	71	2.084	57	6.710	58	8.540	58	2.120	59
1911	4.333	80	2.262	63	6.721	59	8.718	60	2.156	60
1912	4.795	90	1.907	53	7.069	63	8.693	61	2.355	66
1913	5.256	99	2.153	61	7.459	67	9.901	70	2.236	63
1914	4.328	82	2.180	62	7.430	68	8.266	59	2.390	63
1915	5.287	101	2.470	71	8.687	79	8.797	64	2.479	66
1916	4.783	92	2.484	72	8.445	79	9.253	68	2.578	69
1917	5.414	104	2.719	79	7.936	75	7.190	53	2.511	68
1918	4.428	85	2.143	63	8.033	77	6.690	50	2.542	69
1919	4.967	97	2.215	66	6.964	71	7.041	54	2.341	64
1920	4.416	86	1.993	60	7.303	71	7.183	56	2.434	67
1921	3.619	71	2.109	64	7.197	71	5.760	46	2.440	68
1922	3.770	74	2.173	66	7.669	78	4.327	35	2.456	69

1923	3.753	74	2.479	76	7.756	80	6.037	49	2.731	77
1924	4.931	98	2.352	73	8.120	85	8.583	71	2.840	81
1925	5.133	102	2.230	70	8.188	87	8.071	67	2.947	84
1926	4.753	95	2.488	78	8.322	90	7.828	66	3.059	89
1927	4.135	82	3.061	98	8.532	95	8.897	76	3.115	92
1928	4.382	88	2.569	81	8.853	100	9.649	85	3.377	100
1929	4.978	100	3.072	100	8.733	100	11.298	100	3.334	100
1930	5.188	105	2.730	90	9.014	105	9.698	88	3.478	105
1931	5.759	117	2.450	81	9.399	110	7.880	72	3.087	95
1932	6.042	123	2.199	74	9.997	112	6.497	59	3.032	94
1933	4.512	93	2.166	74	9.435	110	7.047	65	2.970	93
1934	4.763	98	2.116	74	9.620	112	7.566	70	3.010	95
1935	4.543	94	2.271	82	9.787	115	8.120	76	3.081	98
1936	2.991	62	1.651	59	7.489	88	4.744	45	2.595	71
1937	3.048	64	1.238	45	5.446	65	3.626	34	2.077	54
1938	3.271	68	1.330	49	5.531	65	5.669	54	2.177	59
1939	3.324	70	1.240	46	5.863	69	6.354	61	2.329	55
1940	2.852	60	1.079	40	5.679	68	8.355	81	2.467	84
1941	3.417	72	1.176	44	5.669	69	7.322	72	2.288	79
1942	3.577	76	1.359	52	6.180	76	7.280	72	2.422	84
1943	3.880	83	1.116	43	6.744	84	7.859	79	2.416	87
1944	3.873	83	1.478	56	6.519	82	9.684	94	2.602	91
1945	4.257	92	1.217	47	6.457	84	8.322	85	2.454	87
1946	4.713	102	1.268	49	6.345	82	8.927	92	2.710	97
1947	5.196	114	1.574	62	6.421	84	8.351	87	2.646	95
1948	6.299	140	1.634	65	6.143	81	8.892	94	2.749	100
1949	6.440	144	1.262	50	5.626	75	8.418	90	2.677	98
1950	6.880	157	1.567	63	5.818	79	10.969	118	2.901	107
1951	7.144	164	1.560	63	6.022	83	10.033	111	3.011	112
1952	7.626	177	2.117	86	6.802	96	11.117	127	3.636	134
1953	7.339	171	1.816	74	6.944	100	13.259	155	3.568	135
1954	7.563	177	1.931	76	7.297	107	14.415	173	3.829	145
1955	9.201	217	1.923	80	7.591	114	15.447	189	3.715	156
1956	8.843	210	1.992	83	8.435	129	15.883	201	4.365	171
1957	9.288	221	2.158	90	8.760	136	13.679	178	4.653	187
1958	9.134	219	2.234	93	9.052	147	13.308	178	4.990	204
1959	9.179	221	2.216	93	10.580	171	12.465	171	5.053	207
1960	9.737	236	2.167	92	9.088	149	12.493	174	5.022	204
1961	9.175	224	2.402	102	7.172	177	14.254	206	5.946	242
1962	9.036	222	2.623	111	11.177	195	13.256	199	6.464	268
1963	10.698	266	2.744	116	11.383	204	14.437	223	6.749	281

1964	10.142	253	3.355	143	12.128	233	15.028	241	7.189	305
1965	9.554	240	3.579	152	13.292	252	17.072	278	8.241	358
1966	7.961	201	3.787	161	14.894	289	18.254	309	8.808	383
1967	9.329	237	3.987	166	15.344	306	19.284	332	9.263	406
1968	10.649	274	4.220	180	16.436	336	19.782	358	10.039	439
1969	12.772	331	5.073	217	19.333	405	22.595	416	11.499	509
1970	14.353	376	5.654	242	20.305	435	23.733	452	12.562	569
1971	13.307	355	5.885	254	21.390	463	25.974	501	12.938	579
1972	11.754	318	6.623	288	23.741	522	29.899	585	14.330	656
1973	12.006	332	8.024	352	26.430	589	33.320	660	15.204	698
1974	12.832	372	8.122	359	26.182	591	35.739	718	16.557	770
1975	11.995	371	9.286	413	27.551	630	36.383	741	16.095	755
1976	13.897	441	9.621	430	26.923	633	35.292	729	17.665	793
1977	12.581	416	10.289	463	26.766	639	33.988	711	18.543	835
1978	12.700	427	10.323	538	24.426	592	32.494	688	18.913	854
1979	12.178	416	11.141	506	25.998	639	31.959	684	17.862	861
1980	11.507	399	11.765	537	26.069	650	35.166	762	17.832	871
1981	12.605	443	10.835	560	25.248	630	36.452	788	17.315	863
1982	11.194	398	10.514	563	24.582	615	37.793	817	17.062	853
1983	11.328	406	10.838	572	25.803	646	35.935	775	17.491	876
1984	11.770	425	10.690	537	25.946	650	33.278	716	17.605	884
1985	10.722	394	10.388	524	26.135	657	32.238	692	17.867	901
1986	10.374	386	11.321	577	27.031	680	33.575	719	18.240	929
1987	10.079	377	11.964	612	28.470	717	32.454	695	19.008	972
1988	13.294	509	13.470	698	29.774	751	32.906	702	19.382	1.002
1989	12.934	502	15.539	810	30.884	781	33.999	726	20.041	1.047
1990	12.305	484	16.317	862	31.373	794	33.390	713	19.873	1.047
1991	11.560	461	15.560	832	29.758	754	32.875	702	20.221	1.039
1992	10.544	426	13.891	750	30.207	765	31.564	672	19.533	1.011
1993	9.801	402	10.686	580	32.553	825	29.531	630	18.307	962
1994	11.147	469	13.141	718	33.642	854	32.093	684	19.442	1.033
1995	11.205	484	13.025	766	34.893	887	34.586	737	20.222	1.081
1996	11.230	497	13.890	747	34.624	881	34.564	737	20.483	1.073
1997	11.516	516	13.533	813	32.975	848	36.955	788	21.840	1.147
1998	11.469	523	15.552	859	34.959	893	39.581	844	22.958	1.208
1999	11.533	536	16.228	896	35.942	920	40.583	865	23.363	1.240
2000	11.259	534	16.616	918	37.095	900	43.057	918	24.109	1.290
2001	11.497	550	16.956	930	37.701	934	43.567	933	23.791	1.272
2002	11.214	554	17.635	944	38.199	930	44.101	944	23.767	1.254
2003	11.296	565	17.985	966	39.677	932	44.950	975	23.491	1.257
2004	11.474	592	18.427	1.018	40.002	947	45.885	978	23.978	1.282

2005	10.848	586	18.565	1.056	40.776	959	47.629	1.026	23.959	1.281
2006	10.133	541	18.635	1.133	41.682	1.007	50.051	1.068	25.455	1.361
2007	10.547	534	18.754	1.036	42.288	1.026	52.281	1.115	27.943	1.494

FONT: Manera-Parejo (2009)

Apèndix 2. Índex de producció industrial de Balears (IPIBAL), per sectors agregats. Valors en milions de pessetes i producte per habitant en pessetes de 1970

	Energia	Mineria	Béns d'equipament	Béns intermedis	Béns de consum	Totals	IPIBAL	Taxa de creixement	IPIBAL per habitant
1850					56.791.764	56.791.764	3		4
1851					56.137.570	56.137.570	3	0	4
1852					62.520.186	62.520.186	3	0	4
1853					69.013.846	69.013.846	3	0	4
1854					72.929.354	72.929.354	3	0	5
1855					78.216.014	78.216.014	4	0	5
1856					72.383.790	72.383.790	3	0	5
1857				15.827.263	192.285.983	208.113.245	10	6	13
1858				24.057.439	205.792.519	229.849.958	11	1	14
1859				38.256.755	262.896.296	301.153.051	14	3	19
1860			25.232.220	51.189.889	278.944.154	355.366.263	17	3	22
1861	4.957.119		30.569.805	36.538.366	385.934.917	458.000.207	21	5	29
1862	9.845.169		20.218.125	55.169.315	404.656.511	489.889.119	23	1	30
1863	11.359.451		19.129.581	56.643.434	375.869.003	463.001.470	22	-1	29
1864	14.967.019		15.851.010	55.007.771	431.299.503	517.125.303	24	3	32
1865	9.328.032		12.130.875	69.114.290	458.022.039	548.595.236	26	1	34
1866	11.307.115		18.417.903	52.813.859	517.666.459	600.205.336	28	2	37
1867	11.875.155	124.800	16.061.279	41.402.188	480.184.278	549.647.700	26	-2	33
1868	11.503.193	836.682	17.111.004	45.098.359	503.266.821	577.816.058	27	1	35
1869	13.067.427	3.558.615	13.203.244	56.020.769	597.053.577	682.903.632	32	5	41
1870	17.950.280	3.433.113	17.196.728	86.722.040	917.174.166	1.042.476.326	49	17	62
1871	16.842.247	3.254.367	16.666.205	128.877.442	600.209.897	765.850.158	36	-13	45
1872	17.842.495	3.343.468	24.410.555	93.501.770	690.599.376	829.697.665	39	3	49
1873	7.093.334	3.259.800	19.914.044	74.914.728	743.737.343	848.919.250	40	1	50
1874	11.915.469	3.531.450	13.408.661	104.337.285	746.181.609	879.374.474	41	1	52
1875	12.265.976	5.433.000	15.047.137	117.423.084	771.778.852	921.948.050	43	2	54
1876	14.621.261	2.607.840	22.167.152	102.638.458	667.697.249	809.731.961	38	-5	48
1877	17.139.760	4.087.789	19.698.924	74.961.904	669.875.369	785.763.745	37	-1	46
1878	17.483.491	3.259.800	36.814.779	112.596.499	665.966.723	836.121.292	39	2	49

1879	24.130.370	2.989.653	21.916.448	117.281.977	720.338.064	886.656.511	42	2	52
1880	25.506.598	3.685.588	22.563.428	93.620.947	724.723.492	870.100.052	41	-1	51
1881	32.735.076	2.200.365	16.546.514	108.956.834	884.842.487	1.045.281.275	49	8	61
1882	28.796.408	3.422.790	18.196.313	108.014.096	1.018.548.833	1.176.978.439	55	6	68
1883	31.213.559	3.129.090	13.845.372	82.893.946	817.611.181	948.693.148	44	-11	55
1884	26.432.914	3.835.380	15.284.903	76.894.512	930.883.820	1.053.331.528	49	5	60
1885	36.984.291	4.905.363	20.315.172	78.936.377	785.189.821	926.331.023	43	-6	52
1886	26.848.166	3.467.082	21.900.273	114.812.366	898.456.444	1.065.484.331	50	7	60
1887	28.553.528	2.099.775	22.838.394	147.692.850	826.122.920	1.027.307.467	48	-2	58
1888	28.291.348	1.803.756	15.964.232	144.057.246	1.033.502.800	1.223.619.381	57	9	69
1889	27.954.773	2.825.160	27.056.704	137.147.865	1.403.579.407	1.598.563.908	75	18	89
1890	29.888.710	3.167.439	32.510.745	126.921.979	1.387.848.685	1.580.337.558	74	-1	87
1891	36.054.657	2.673.036	63.306.993	127.041.892	1.505.815.872	1.734.892.449	81	7	96
1892	47.636.267	1.439.745	57.678.267	129.240.253	1.590.162.190	1.826.156.723	86	4	101
1893	66.657.135	1.233.291	52.664.172	124.890.763	1.670.305.452	1.915.750.813	90	4	105
1894	77.752.544	1.032.270	33.254.772	117.177.951	1.243.019.480	1.472.237.018	69	-21	81
1895	66.425.728	3.715.200	25.232.220	125.348.360	1.174.209.604	1.394.931.113	65	-4	76
1896	69.563.122	3.747.600	28.822.959	120.268.958	1.145.750.998	1.368.153.637	64	-1	74
1897	64.503.916	4.320.000	41.406.720	90.034.123	1.141.842.848	1.342.107.606	63	-1	72
1898	69.456.124	4.368.600	32.332.826	39.328.204	1.003.541.591	1.149.027.344	54	-9	62
1899	72.400.393	4.476.600	53.751.098	48.812.786	1.075.651.581	1.255.092.458	59	5	67
1900	78.042.139	3.935.250	28.386.248	131.933.506	1.040.459.296	1.282.756.438	60	1	68
1901	67.541.438	3.368.520	41.018.532	99.927.100	1.166.282.646	1.378.138.235	65	4	73
1902	53.341.621	3.858.300	51.903.971	147.606.895	1.249.812.440	1.506.523.226	71	6	80
1903	59.309.819	4.085.856	106.512.317	193.492.073	1.455.992.571	1.819.392.637	85	15	96
1904	65.215.916	4.399.920	58.212.026	164.478.910	1.425.170.741	1.717.477.513	81	-5	90
1905	66.215.716	4.395.492	68.013.773	157.372.071	1.371.931.014	1.667.928.066	78	-2	87
1906	66.151.579	4.398.300	78.883.037	110.590.608	1.375.270.137	1.635.293.660	77	-2	85
1907	74.224.261	4.547.556	173.685.016	167.745.293	1.201.308.054	1.621.510.180	76	-1	84
1908	76.736.287	4.606.956	247.718.937	154.617.151	1.363.760.600	1.847.439.932	87	11	95
1909	105.767.708	4.615.920	272.860.580	158.788.453	1.246.715.849	1.788.748.510	84	-3	92
1910	79.506.542	3.576.690	187.344.381	164.849.384	1.082.010.173	1.517.287.170	71	-13	77
1911	70.285.846	4.400.568	228.814.182	149.462.546	1.262.939.772	1.715.902.914	80	9	87
1912	69.010.893	4.603.500	211.297.198	192.962.563	1.431.909.544	1.909.783.698	90	9	96
1913	67.768.417	4.553.820	176.095.016	214.476.085	1.642.121.461	2.105.014.799	99	9	106
1914	66.377.821	4.943.970	200.948.753	152.191.349	1.320.382.287	1.744.844.180	82	-17	87
1915	65.818.457	3.055.050	158.057.214	260.784.651	1.659.154.389	2.146.869.761	101	19	106
1916	95.459.887	4.436.424	168.260.089	170.145.124	1.516.640.968	1.954.942.492	92	-9	96
1917	142.641.677	96.120	225.249.322	260.261.178	1.586.128.826	2.214.377.122	104	12	109
1918	138.632.251	1.039.770	91.547.670	263.307.601	1.327.967.743	1.822.495.035	85	-18	89
1919	102.634.119	3.745.440	156.805.830	245.664.475	1.549.622.498	2.058.472.362	97	11	100

1920	146.706.737	6.020.730	184.066.016	251.886.019	1.254.052.749	1.842.732.251	86	-10	89
1921	116.240.769	4.410.450	115.248.856	197.757.070	1.084.535.205	1.518.192.349	71	-15	73
1922	121.326.850	4.469.850	107.682.650	213.148.897	1.139.189.806	1.585.818.053	74	3	76
1923	123.421.306	4.342.680	69.937.805	195.075.354	1.190.338.820	1.583.115.964	74	0	75
1924	124.699.621	5.254.092	114.082.671	433.360.445	1.407.774.509	2.085.171.338	98	24	99
1925	127.410.997	3.090.258	85.045.564	405.703.410	1.552.913.502	2.174.163.730	102	4	103
1926	143.168.153	3.592.566	105.286.179	369.352.324	1.398.066.814	2.019.466.036	95	-7	95
1927	144.908.062	4.310.280	77.571.024	302.116.101	1.224.535.616	1.753.441.083	82	-12	83
1928	112.612.169	4.154.544	40.436.250	369.546.546	1.340.925.478	1.867.674.987	88	5	88
1929	123.346.887	3.756.186	33.204.631	415.849.262	1.556.363.222	2.132.520.188	100	12	100
1930	121.072.243	3.645.810	57.230.233	422.333.940	1.631.651.721	2.235.933.948	105	5	104
1931	116.297.832	4.309.254	73.108.740	518.645.055	1.781.582.560	2.493.943.441	117	12	116
1932	119.824.666	3.221.532	89.768.475	479.779.968	1.936.738.512	2.629.333.154	123	6	121
1933	132.784.657	3.964.950	126.161.100	443.166.844	1.269.509.085	1.975.586.635	93	-31	91
1934	125.997.976	2.563.488	181.235.273	448.368.140	1.336.648.065	2.094.812.943	98	6	96
1935	127.486.324	3.557.304	121.632.240	498.089.401	1.253.709.290	2.004.474.560	94	-4	91
1936	112.054.250	3.414.096	61.608.671	244.563.868	902.701.165	1.324.342.050	62	-32	60
1937	119.536.758	3.602.826	4.205.370	240.417.623	988.895.155	1.356.657.732	64	2	61
1938	108.383.670	2.704.428	55.992.884	289.899.780	1.001.506.891	1.458.487.653	68	5	66
1939	80.253.855	3.407.130	19.291.326	371.513.544	1.012.224.483	1.486.690.338	70	1	67
1940	138.552.211	1.809.000	52.567.125	151.234.520	937.057.451	1.281.220.307	60	-10	57
1941	160.870.234	1.869.642	64.374.510	242.962.147	1.072.650.341	1.542.726.874	72	12	69
1942	168.835.708	135.000	72.793.429	222.492.904	1.157.058.562	1.621.315.603	76	4	72
1943	154.917.976	1.079.298	46.960.570	214.519.837	1.346.742.197	1.764.219.878	83	7	78
1944	167.332.787	67.284	32.616.600	196.949.736	1.372.222.799	1.769.189.206	83	0	78
1945	223.250.102	164.646	20.935.152	202.212.721	1.512.860.707	1.959.423.327	92	9	86
1946	285.073.484	2.016.846	21.119.938	226.653.330	1.647.489.085	2.182.352.682	102	10	95
1947	236.401.706	2.906.253	21.378.179	261.891.704	1.914.149.627	2.436.727.470	114	12	104
1948	275.180.200	4.576.554	17.194.213	306.252.639	2.373.631.863	2.976.835.469	140	25	127
1949	200.704.206	3.963.870	11.897.326	290.594.794	2.573.500.942	3.080.661.137	144	5	129
1950	211.183.324	7.354.800	9.710.793	279.204.683	2.834.912.654	3.342.366.253	157	12	138
1951	228.598.095	4.049.622	9.511.214	258.275.219	2.999.861.905	3.500.296.054	164	7	144
1952	249.544.950	4.082.670	14.464.519	247.524.708	3.256.049.772	3.771.666.618	177	13	153
1953	268.167.908	3.691.710	21.677.375	194.214.849	3.167.239.778	3.654.991.621	171	-5	147
1954	274.885.176	4.075.110	34.332.655	204.852.569	3.266.443.998	3.784.589.508	177	6	152
1955	311.233.709	3.626.100	39.355.467	214.038.550	4.055.897.887	4.624.151.713	217	39	185
1956	385.989.342	4.541.400	50.866.985	208.285.321	3.826.802.786	4.476.485.834	210	-7	178
1957	443.443.448	4.043.250	70.137.008	233.216.001	3.971.642.643	4.722.482.349	221	12	187
1958	384.863.314	2.653.344	88.250.315	228.823.579	3.959.665.856	4.664.256.408	219	-3	183
1959	502.219.212	2.187.864	93.913.387	216.462.782	3.893.061.717	4.707.844.962	221	2	184
1960	597.325.359	1.925.100	69.929.740	217.327.283	4.144.934.267	5.031.441.749	236	15	196

1961	677.294.324	2.512.404	61.657.935	203.052.723	3.826.103.410	4.770.620.796	224	-12	184
1962	657.574.298	3.060.828	119.104.633	223.710.212	3.737.297.708	4.740.747.678	222	-1	182
1963	620.614.802	3.665.574	117.790.499	187.833.947	4.733.050.516	5.662.955.338	266	43	215
1964	637.245.618	4.341.330	77.963.361	224.252.293	4.461.203.346	5.405.005.948	253	-12	204
1965	708.875.369	5.030.532	41.765.035	231.666.971	4.127.124.864	5.114.462.770	240	-14	192
1966	726.690.880	4.611.600	36.800.528	173.278.275	3.348.679.924	4.290.061.208	201	-39	160
1967	816.011.222	5.403.402	46.461.808	254.364.960	3.937.901.128	5.060.142.520	237	36	187
1968	899.573.373	4.860.000	107.967.740	298.220.653	4.526.146.183	5.836.767.949	274	36	214
1969	933.321.638	4.433.940	181.164.478	331.957.031	5.607.315.565	7.058.192.652	331	57	257
1970	1.181.420.264	4.320.000	187.187.640	338.017.126	6.304.105.038	8.015.050.067	376	45	288
1971	1.289.635.999	4.428.000	169.587.755	334.537.287	5.772.608.092	7.570.797.132	355	-21	267
1972	1.377.487.998	4.266.000	155.663.020	415.113.329	4.830.758.836	6.783.289.183	318	-37	236
1973	1.506.239.877	5.119.200	140.390.730	314.720.230	5.103.104.324	7.069.574.361	332	13	241
1974	1.563.559.541	3.632.310	118.298.995	325.769.266	5.916.741.573	7.928.001.684	372	40	258
1975	1.579.552.533	4.114.800	183.839.170	339.956.078	5.807.554.684	7.915.017.265	371	-1	241
1976	1.646.294.035	4.013.280	167.260.160	401.794.362	7.176.560.568	9.395.922.406	441	69	279
1977	1.605.502.137	3.021.678	67.737.484	416.842.070	6.778.921.828	8.872.025.197	416	-25	253
1978	1.732.052.165	3.524.310	207.615.957	473.870.591	6.687.376.251	9.104.439.273	427	11	255
1979	1.957.039.174	3.776.220	72.773.204	455.015.387	6.383.642.101	8.872.246.086	416	-11	245
1980	2.079.353.540	3.689.496	124.628.900	443.012.218	5.866.855.915	8.517.540.068	399	-17	231
1981	2.126.495.653	3.638.844	146.554.903	498.076.855	6.672.658.033	9.447.424.287	443	44	253
1982	2.300.115.864	3.823.740	118.830.872	480.484.802	5.578.671.323	8.481.926.602	398	-45	225
1983	2.858.066.920	4.412.934	124.762.895	461.950.731	5.200.344.245	8.649.537.725	406	8	228
1984	2.734.371.505	3.766.284	140.193.585	440.856.879	5.735.962.555	9.055.150.807	425	19	236
1985	2.791.563.566	3.247.344	130.880.975	390.142.177	5.096.772.548	8.412.606.610	394	-30	215
1986	2.937.133.835	3.420.252	122.258.945	376.796.488	4.783.039.672	8.222.649.192	386	-9	208
1987	2.903.403.998	2.947.860	163.037.477	396.797.442	4.581.349.859	8.047.536.636	377	-9	202
1988	2.697.103.900	3.458.484	159.758.645	422.461.904	7.563.798.079	10.846.581.012	509	132	267
1989	2.785.929.446	2.736.720	279.553.290	392.617.488	7.241.818.897	10.702.655.841	502	-7	260
1990	2.806.626.367	2.446.524	280.698.389	407.144.157	6.828.268.730	10.325.184.167	484	-18	247
1991	2.923.233.042	4.002.480	393.128.941	342.849.700	6.173.734.278	9.836.948.442	461	-23	232
1992	2.960.100.197	2.726.514	302.059.295	378.170.708	5.451.424.235	9.094.480.949	426	-35	212
1993	3.020.975.346	3.354.102	334.913.445	349.047.015	4.859.921.096	8.568.211.003	402	-25	197
1994	3.150.367.073	3.630.798	471.284.962	441.905.968	5.936.944.229	10.004.133.029	469	67	224
1995	3.280.580.639	4.047.840	475.833.813	471.523.305	6.086.298.256	10.318.283.853	484	15	225
1996	3.455.662.034	2.673.378	145.085.265	481.763.619	6.516.753.547	10.601.937.843	497	13	226
1997	3.736.140.446	1.578.906	91.709.415	520.635.029	6.654.485.096	11.004.548.892	516	19	231
1998	4.111.775.129	2.757.726	132.016.269	565.012.071	6.349.671.610	11.161.232.805	523	7	230
1999	4.534.059.368	3.672.432	146.702.715	639.234.269	6.101.985.960	11.425.654.743	536	12	232
2000	4.778.087.535	3.609.576	162.618.423	678.539.978	5.754.688.137	11.377.543.649	534	-2	226
2001	5.157.382.412	3.647.214	122.602.710	717.648.510	5.724.122.785	11.725.403.631	550	16	231

2002	5.254.077.902	2.412.666	154.951.710	641.913.169	5.757.583.423	11.810.938.870	554	4	230
2003	5.770.514.993	2.900.448	90.900.690	637.781.850	5.549.452.655	12.051.550.636	565	11	231
2004	6.026.610.476	2.016.144	126.969.825	635.169.527	5.830.854.389	12.621.620.361	592	27	235
2005	6.146.488.547	2.611.386	147.592.313	675.639.046	5.517.303.169	12.489.634.460	586	-6	227
2006	6.075.439.619	2.636.550	175.849.164	647.019.398	4.635.633.730	11.536.578.461	541	-45	204
2007	6.268.552.934	2.531.034	203.151.720	449.735.915	4.460.793.506	11.384.765.110	534	-7	191

FONT: Manera-Parejo (2009)

Apèndix 3. Indústries de béns de consum (tones). Les perles, en milions de nuclis

	Filats de cotó	Teixits de cotó	Filats de llana	Teixits de llana	Teixits de jute	Sabó	Calçat	Paper	Mobles	Perles
1850										
1851										
1852										
1853										
1854										
1855										
1856										
1857	124	225	21	15		2.210	120			
1858	144	336	28	26		3.155	104			
1859	251	426	42	39		3.875	152			
1860	312	445	40	37		3.559	165	15		
1861	481	486	38	35	74	4.770	121	18	33	
1862	422	156	44	41	188	3.749	138	23	36	
1863	255	166	49	45	69	4.186	145	28	14	
1864	189	198	51	47	80	3.397	178	33	28	
1865	225	212	44	41	62	3.935	174	25	44	
1866	268	186	53	48	52	3.307	226	35	30	
1867	344	218	56	51	55	2.671	226	61	45	
1868	298	229	85	79	66	3.087	243	42	65	
1869	344	371	127	134	88	5.529	394	35	47	
1870	439	256	96	88	57	3.927	1.082	17	36	
1871	554	235	109	99	41	5.827	367	12	20	
1872	440	301	127	116	62	4.263	409	17	18	
1873	533	288	107	98	59	4.749	565	15	14	
1874	756	291	115	105	121	3.297	557	22	10	
1875	421	284	103	94	75	4.640	575	34		
1876	531	356	83	77	71	3.154	415	26		

1877	541	478	103	94	66	3.613	436	17		
1878	443	766	109	97	125	1.313	382	12		
1879	712	488	74	66	255	1.067	464	14		
1880	644	418	136	124	249	583	493	8		
1881	466	448	166	151	266	637	693	8		
1882	412	514	267	234	221	709	719	17		
1883	633	499	286	261	244	714	314	30		
1884	462	552	299	277	212	684	275	24	3	
1885	399	346	354	329	122	685	236	18	4	
1886	412	521	341	326	101	778	290	13	8	
1887	423	488	331	294	188	540	350	9	5	
1888	512	533	350	310	201	469	778	7	9	
1889	746	666	467	427	212	876	1.160	13	25	
1890	728	458	495	448	158	661	1.207	22	45	
1891	1.009	445	595	547	88	511	1.363	77	25	
1892	1.036	668	694	631	78	615	1.298	156	18	
1893	855	677	736	685	155	512	1.249	89	17	
1894	618	645	497	441	352	465	934	78	15	
1895	468	636	454	404	222	544	657	65	20	
1896	326	562	456	418	211	314	927	43	25	
1897	398	623	512	477	356	341	628	34	29	
1898	312	688	466	426	347	361	331	22	32	
1899	426	899	463	420	399	419	581	18	39	
1900	301	586	475	435	428	488	626	12	33	
1901	267	555	430	390	256	353	765	11	14	
1902	422	789	478	428	299	208	841	22	17	
1903	541	918	599	547	286	312	963	35	19	
1904	602	854	581	542	444	488	1.107	50	15	
1905	515	688	561	524	556	359	940	89	29	
1906	567	741	540	491	499	283	717	48	23	
1907	856	899	501	463	425	302	719	88	22	
1908	999	956	486	429	401	541	655	123	21	143
1909	1.126	1.075	481	410	355	523	599	99	24	140
1910	756	966	420	390	312	305	633	167	26	106
1911	890	788	551	499	296	236	820	190	24	116
1912	726	902	526	481	222	402	797	199	20	124
1913	688	916	486	436	265	317	1.235	345	13	
1914	602	756	493	451	298	314	1.062	445	10	
1915	667	888	460	421	345	225	1.305	650	16	122
1916	788	898	396	360	212	405	827	420	18	165
1917	856	770	330	300	141	299	712	450	20	148

1918	899	476	324	288	88	286	659	533	28	107
1919	799	944	325	294	55	372	1.021	450	69	171
1920	898	964	400	360	60	322	692	457	71	155
1921	621	612	623	560	71	207	535	667	152	141
1922	583	566	582	522	48	300	649	526	159	125
1923	556	547	391	343	66	175	628	498	169	120
1924	588	561	378	319	64	155	1.433	588	169	112
1925	528	668	365	330	76	125	1.566	701	86	195
1926	266	678	299	271	88	71	1.447	644	87	151
1927	160	699	149	134	97	65	1.102	566	209	189
1928	133	726	286	261	89	99	1.344	256	225	277
1929	126	748	322	293	54	123	1.455	195	245	199
1930	233	756	341	318	68	75	1.601	155	260	190
1931	216	814	380	352	24	56	1.858	135	203	92
1932	188	819	451	410	28	73	1.966	75	245	93
1933	344	652	502	471	58	77	788	45	175	102
1934	756	726	540	492	44	85	772	33	100	31
1935	888	843	394	363	56	70	779	21	85	23
1936	796	722	360	324	22		320	5	43	8
1937	778	748	244	201	126		670			41
1938	654	698	460	423	142		448			71
1939	788	726	432	397	66		525			55
1940	322	312	362	329			493		31	49
1941	355	266	351	341		55	555		29	44
1942	296	245	368	330		70	665		25	60
1943	269	261	354	322		111	787		35	85
1944	322	299	333	301		155	859	5	20	188
1945	333	312	312	288		165	1.005	25	40	204
1946	367	356	176	156		190	1.255	547	55	218
1947	428	417	232	210		225	1.685	506	45	224
1948	426	555	431	389		350	2.315	615	65	220
1949	488	604	397	371		385	2.535	455	72	210
1950	566	678	411	361		285	3.005	498	85	187
1951	476	887	355	325		225	3.311	582	95	168
1952	411	912	344	310		190	3.656	545	180	122
1953	366	1.105	321	295		152	3.390	515	250	104
1954	312	1.326	315	286		145	3.517	500	499	117
1955	355	1.544	310	279		135	4.189	444	548	91
1956	199	1.412	304	276		145	3.893	582	102	101
1957	158	1.455	311	274		121	4.377	689	672	73
1958	212	1.766	185	160		110	4.043	788	650	74

1959	296	1.588	66	45		95	3.475	976	478	71
1960	336	1.912	60	43		105	3.240	1.014	1.358	65
1961	356	1.887				125	3.478	1.121	565	59
1962	412	1.866				114	3.566	1.392	755	48
1963	262	1.356				84	3.788	1.783	1.378	40
1964	56	1.226				79	4.123	1.514	870	43
1965	51	1.269				93	3.666	1.725	699	58
1966	21	1.097				141	2.856	2.123	1.860	45
1967	15	1.166				120	2.466	1.246	2.259	30
1968		956				75	2.996	2.259	5.686	45
1969		901				50	4.887	3.018	6.729	34
1970		725					5.655	2.911	7.458	43
1971		333					4.862	2.811	7.966	32
1972		284					2.995	2.562	8.750	33
1973		355					3.344	5.098	9.125	33
1974		255					3.346	7.467	10.255	29
1975		483					4.414	6.165	11.247	18
1976		266					5.187	6.625	14.650	24
1977		144					5.231	3.845	17.887	24
1978							4.596	2.407	14.366	30
1979							3.946	3.940	12.114	20
1980							3.513	3.902	11.441	24
1981							3.918	5.950	12.455	39
1982							3.128	5.168	9.788	49
1983							2.831	6.116	6.554	49
1984							2.849	5.189	5.636	85
1985							2.634	5.363	5.825	96
1986							2.551	6.561	4.556	77
1987							2.401	6.607	5.023	64
1988							2.261	2.155	5.218	54
1989							1.203	8.337	7.556	60
1990							1.080	7.707	5.895	58
1991							813	10.146	7.892	56
1992							727	9.474	10.275	64
1993							795	8.109	11.525	58
1994							1.222	9.812	9.848	62
1995							1.324	13.033	5.892	67
1996							1.322	14.906	983	60
1997							1.189	17.809	874	99
1998							1.314	22.571	1.930	76
1999							923	28.321	1.796	87

2000							1.610	36.605	3.300	87
2001							1.761	33.250	7.555	89
2002							1.939	32.713	9.580	73
2003							2.118	30.081	12.550	87
2004							1.954	34.811	16.780	65
2005							1.992	33.579	17.780	70
2006							1.362	33.750	9.560	85
2007							556	38.194	6.341	100

FONT: Manera-Parejo (2009)

Apèndix 4. Indústries de béns de consum (tones). Vi, destil·lats, lactis i oli, en milers de litres

	Fabricació de farines	Panificació	Oli d'oliva	Vi	Destil·lats	Conserves vegetals	Conserves càrnies	Lactis	Cafè	Cacau	Goma de garroff
1850	23.526	23.526									
1851	23.255	23.255									
1852	25.899	25.899									
1853	28.589	28.589									
1854	30.211	30.211									
1855	32.401	32.401									
1856	29.985	29.985									
1857	30.012	30.012		25	325						
1858	29.788	29.788		32	391						
1859	31.266	31.266		81	403						
1860	31.999	35.943		68	445	16					
1861	32.560	37.158		54	534	26		2.355	31	47	
1862	33.120	37.632		56	866	15		2.810	39	66	
1863	32.547	35.352	1.095	34	1.015	26		2.238	37	23	
1864	30.022	31.740	125	59	896	46		3.350	32	71	
1865	33.015	34.443		38	914	36	114	3.758	33	54	
1866	33.698	38.950	699	42	1.154	62	155	3.972	37	49	
1867	34.781	38.589		40	787	51	187	3.328	45	47	
1868	35.899	37.173	665	30	675	40	210	3.308	59	67	
1869	38.770	43.665	1.045	56	775	29	155	2.226	67	71	
1870	38.224	40.948	1.366	29	986	33	308	1.965	125	55	
1871	37.995	40.300	1.215	38	1.177	40	260	2.669	88	52	
1872	35.002	36.750	744	58	1.287	39	201	4.214	56	70	
1873	36.144	37.577	1.551	51	1.329	27	191	3.601	89	59	
1874	36.882	38.899	881	34	1.398	30	121	3.488	39	104	

1875	34.565	38.390	761	33	1.299	40	165	4.496	57	84	
1876	32.555	37.999	1.299	68	1.437	56	152	3.846	66	55	
1877	30.001	34.121	719	213	1.002	20	168	3.347	79	63	
1878	29.988	34.500	488	62	1.123	42	107	3.799	79	66	
1879	32.211	41.268	519	208	1.168	37	104	4.007	81	37	
1880	28.895	35.563	625	161	856	32	128	4.000	83	32	
1881	33.455	40.207	755	52	912	30	106	5.146	90	25	
1882	34.550	38.133	12	75	1.102	50	137	6.499	90	70	
1883	36.668	38.514	104	118	1.005	103	145	6.060	102	39	
1884	36.699	40.003	23	103	1.560	58	194	8.336	130	69	
1885	37.995	43.760	79	191	1.092	75	188	5.491	164	64	
1886	38.944	44.293	107	212	1.081	72	224	7.008	174	68	
1887	32.665	38.327	140	236	1.075	133	293	5.087	154	63	
1888	34.777	39.441	356	215	1.225	132	306	4.239	152	56	
1889	30.436	39.208	428	664	1.120	198	550	4.804	219	66	
1890	29.888	37.346	69	680	1.055	117	623	4.144	197	71	
1891	34.562	42.802	2.970	638	1.345	365	690	3.002	72	95	
1892	30.555	38.465		688	1.566	435	880	3.846	221	65	
1893	28.978	37.539		791	1.988	532	1.330	4.548	174	54	
1894	32.699	37.408	1.380	291	2.100	606	1.030	2.983	88	52	
1895	35.534	43.733	4.280	748	2.122	542	1.450	2.794	164	57	
1896	36.662	40.619		177	1.738	712	610	3.061	181	37	
1897	38.559	43.157		84	1.912	730	760	5.190	171	40	
1898	42.566	47.078	511	242	1.477	1.711	840	5.583	137	54	
1899	38.749	41.554	821	201	655	1.780	700	5.196	113	28	
1900	44.112	45.830	517	154	410	1.807	680	4.559	193	64	
1901	45.225	46.653	2.309	195	325	2.421	940	6.028	105	33	
1902	39.565	44.817	405	32	210	2.596	855	6.990	60	45	
1903	46.112	49.920	3.764	161	96	2.369	684	7.820	54	34	
1904	35.665	36.939	1.077	41	99	1.055	550	6.938	22	47	
1905	34.552	35.127	2.373	87	93	1.746	255	8.428	28	59	
1906	44.122	44.998	2.546	60	108	2.694	350	10.630	32	55	
1907	49.588	50.723	4.603	122	89	1.933	280	5.778	33	64	
1908	41.220	42.259	448	125	105	1.393	703	10.477	37	43	
1909	47.775	49.208	2.781	113	108	1.101	282	8.141	38	68	
1910	38.990	40.764	350	120	99	890	519	5.184	40	65	
1911	37.456	40.342	10.629	71	90	950	784	4.977	39	60	
1912	38.787	42.594	60	89	339	1.009	915	9.715	42	67	
1913	39.878	43.870	1.132	137	141	970	899	9.669	33	68	
1914	37.740	40.897	3.039	159	278	1.098	1.021	4.309	40	67	
1915	40.125	46.408	2.119	13	331	869	1.112	9.570	37	54	

1916	39.255	44.638	3.422	59	129	642	1.256	12.220	42	75	
1917	45.778	52.076	13.101	80	117	15.187	1.515	14.477	40	66	
1918	35.650	39.092	3.480	146	177	1.194	1.262	11.517	39	86	
1919	34.568	52.358	2.759	194	121	1.317	1.278	10.799	46	115	
1920	33.489	56.052	2.115	253	86	988	1.381	6.985	42	76	
1921	39.781	66.959	2.777	51	18	958	1.424	3.850	49	86	
1922	41.553	68.262	4.195	157	43	811	1.264	4.054	51	78	
1923	50.121	75.202	4.547	171	56	780	1.412	6.931	44	85	
1924	42.100	46.657	1.664	177	58	846	1.488	3.892	47	61	
1925	44.021	69.412	1.261	280	112	817	1.536	4.478	52	72	
1926	34.545	61.964	115	144	65	996	1.256	4.664	66	85	
1927	45.787	75.993	11.201	117	44	831	1.025	4.915	87	55	
1928	34.554	42.464	101	125	49	858	1.032	5.504	75	99	
1929	39.565	63.138	5.635	137	51	886	1.568	6.588	93	121	
1930	38.955	60.582	130	120	47	965	1.845	6.568	90	117	
1931	37.770	45.969	1.836	88	35	861	1.739	7.021	121	146	
1932	38.052	71.031	2.295	78	33	1.932	1.997	7.364	163	182	
1933	40.055	50.004	410	145	66	1.954	1.550	6.577	145	167	
1934	41.225	75.960	1.497	129	41	1.752	1.680	6.432	166	185	
1935	43.550	80.797	447	108	39	764	1.345	6.266	107	133	
1936	35.512	59.984	-	96	34	362	1.255	5.360	135	162	
1937	33.720	60.245		182	110	943	950	4.877	43	69	
1938	29.150	80.123		135	60	1.139	1.200	4.718	52	105	
1939	30.244	52.909		72	25	1.193	1.520	4.758	39	112	
1940	35.665	59.989	452	75	27	990	1.609	5.177	23	133	
1941	30.340	54.512	939	85	34	756	3.105	5.683	36	97	
1942	30.976	49.854	703	91	34	719	2.955	6.777	45	99	
1943	28.766	45.481	102	113	41	1.024	2.896	9.922	61	94	
1944	23.537	40.039	1.157	110	40	1.142	1.956	11.377	38	76	
1945	27.872	45.066	445	63	24	1.104	2.778	11.907	49	88	
1946	38.332	55.302	1.004	76	34	856	2.850	12.611	43	86	
1947	30.896	48.514	1.990	66	36	994	3.105	13.010	39	79	
1948	28.712	49.506	227	75	33	1.289	3.225	13.467	37	81	
1949	42.330	62.983	971	64	35	1.946	3.669	14.336	39	77	
1950	43.332	66.728	601	51	17	3.350	3.558	14.597	35	52	350
1951	42.210	67.256	838	83	26	5.287	3.256	15.412	29	66	455
1952	44.560	68.285	413	95	28	4.303	3.990	16.184	36	58	375
1953	47.564	70.794	1.413	114	38	4.201	4.125	16.549	34	62	400
1954	38.755	53.223	354	109	35	4.001	4.000	17.732	50	83	295
1955	32.458	51.340	444	96	30	3.934	4.877	26.535	34	89	350
1956	34.650	56.550	1.129	86	29	3.678	4.568	25.855	88	90	375

1957	32.005	53.443	562	80	32	3.597	4.323	23.438	76	95	680
1958	32.343	53.569	469	78	30	3.329	4.588	27.005	75	101	650
1959	33.433	56.672	455	55	25	5.169	4.909	33.673	86	115	680
1960	32.979	53.987	423	43	24	5.459	5.935	39.050	62	106	675
1961	31.007	51.231	3.574	128	55	5.663	5.820	30.653	68	109	660
1962	35.650	51.985	514	113	52	6.235	6.775	25.556	71	110	675
1963	39.785	56.479	3.632	108	42	5.840	7.639	45.304	84	120	650
1964	32.565	46.025	261	117	35	5.246	7.791	36.135	102	166	680
1965	30.256	47.760	3.425	104	27	4.033	6.896	35.151	170	201	740
1966	35.896	45.312	144	85	34	3.956	8.629	23.469	142	174	620
1967	40.256	49.631	1.766	61	25	3.200	8.943	40.586	212	243	595
1968	45.010	54.238	976	61	24	2.468	9.253	44.245	214	244	450
1969	60.250	69.653	2.070	91	35	3.217	9.994	44.041	216	249	500
1970	90.525	90.525	69	98	37	2.955	13.568	44.284	218	250	650
1971	98.560	98.560	1.658	111	41	2.727	11.751	44.041	154	212	725
1972	110.252	110.252	1.458	45	20	3.563	11.948	42.782	163	297	750
1973	115.067	115.067	939	88	38	4.119	12.278	43.048	226	343	560
1974	135.440	135.440	374	101	34	3.886	16.749	52.970	210	323	575
1975	90.121	90.121	225	82	30	2.403	11.672	46.703	202	311	540
1976	110.480	110.480	255	80	28	2.268	13.479	62.848	212	244	620
1977	150.936	150.936	290	42	15	3.414	13.560	48.668	200	281	500
1978	144.110	144.110	439	35	14	5.610	13.734	57.637	228	375	905
1979	160.140	160.140	111	65	20	2.945	13.376	59.576	239	402	567
1980	128.995	128.995	502	150	65	3.705	14.400	53.359	230	393	550
1981	138.050	138.050	450	77	35	4.183	16.023	62.996	229	521	758
1982	144.622	144.622	1	108	40	3.900	15.549	50.091	202	421	785
1983	156.395	156.395	1	114	41	3.932	14.108	49.185	246	321	1.085
1984	130.659	130.659	375	71	29	3.674	13.871	64.047	165	392	955
1985	160.968	160.968	272	84	32	3.797	13.150	51.134	144	346	630
1986	101.255	101.255	340	78	30	463	12.427	50.386	112	269	1.125
1987	110.925	110.925	420	114	50	886	12.764	46.029	98	217	1.250
1988	112.550	112.550	390	104	40	1.422	10.380	119.957	112	209	1.452
1989	129.518	129.518	363	72	20	1.465	9.770	121.723	176	290	1.458
1990	134.550	134.550	493	46	18	1.033	9.280	115.857	116	271	1.550
1991	230.550	230.550	578	39	17	438	8.723	96.827	202	456	1.650
1992	144.550	144.550	42	18	6	348	7.336	86.099	101	466	2.025
1993	167.169	167.169	12	12	4	2.278	9.632	66.715	126	231	1.680
1994	142.560	142.560	251	12	5	2.113	10.711	87.621	76	195	1.550
1995	150.450	150.450	99	7	8	334	10.925	92.315	134	120	1.452
1996	144.200	144.200	394	7	7	0	10.611	107.220	110	85	1.375
1997	219.850	219.850	215	9	8	0	10.794	107.220	30	56	1.450

1998	133.560	133.560	78	17	9	392	12.128	99.876	49	59	1.550
1999	140.125	140.125	74	14	10	226	10.560	99.834	120	40	1.750
2000	142.250	142.250	74	14	11	226	9.179	82.953	126	81	2.154
2001	135.698	135.698	74	12	5	341	7.824	79.572	101	52	1.615
2002	158.590	158.590	120	31	15	241	8.455	74.020	161	156	1.780
2003	98.564	98.564	120	23	12	239	8.418	68.145	216	224	1.431
2004	160.495	160.495	302	14	7	651	8.896	68.145	176	101	977
2005	155.626	155.626	472	13	6	994	7.811	61.569	166	152	1.066
2006	132.520	132.520	456	14	7	540	7.624	57.520	188	199	1.334
2007	141.565	141.565	271	11	8	236	10.327	60.690	212	226	1.288

FONT: Manera-Parejo (2009)

Apèndix 5 . Minería i energia

	Llignit (tones)	Gas (milers de m ³)	Electricitat (Mgw/hora)	Plom (tones)	Cinc (tones)	Sal marina (tones)	Arenisca i calcàries (tones)
1861	351	648					
1862	2.214	655					
1863	2.762	669					
1864	4.116	683					
1865	1.916	696					
1866	2.646	709					
1867	2.833	722			50		
1868	2.657	736		154			
1869	3.246	741		655			
1870	5.116	744		632			
1871	4.678	749		599			
1872	4.897	818		615			
1873	750	824		600			
1874	2.400	909		650			
1875	2.350	986		1.000			
1876	2.946	1.115		480			
1877	3.384	1.336		752			
1878	4.200	1.051		600			
1879	6.350	1.220		532	40		
1880	6.500	1.378		655	50		
1881	8.900	1.536		405			
1882	6.985	1.703		630			
1883	7.540	1.859		530	100		

1884	5.690	1.864		660	100		
1885	9.130	2.121		811	200		
1886	5.185	2.141		538	218		
1887	5.200	2.408		375	25		
1888	4.209	2.779		332			
1889	4.070	2.783		520			
1890	4.528	2.902		583			
1891	6.728	2.972	7	492			
1892	11.070	3.018	8	265			
1893	18.061	3.152	9	227			
1894	21.743	3.395	11	190			
1895	17.024	3.546	16	251		68.800	18
1896	17.850	3.701	38	300		69.400	19
1897	16.152	3.604		300		80.000	19
1898	18.783	3.301		300		80.900	19
1899	19.807	3.346		250		82.900	24
1900	21.276	3.577	386	150		72.875	54
1901	17.430	3.483	477			62.380	67
1902	13.598	2.801	501			71.450	67
1903	16.190	2.675	514			75.664	71
1904	18.620	2.602	556	141		81.480	79
1905	18.761	2.691	635	134		81.398	84
1906	18.770	2.668	692	487	10	81.450	91
1907	20.860	3.087	714	108		84.214	94
1908	21.790	3.092	777	4		85.314	91
1909	32.824	3.140	810		76	85.480	60
1910	22.380	3.253	1.012	140		66.235	64
1911	19.070	3.150	1.044			81.492	73
1912	18.378	3.219	1.140			85.250	77
1913	17.786	3.252	1.233			84.330	84
1914	17.049	3.206	2.061			91.555	63
1915	17.167	3.045	2.202			56.575	72
1916	29.596	2.573	2.466			82.156	59
1917	47.604	2.511	3.209			1.780	46
1918	46.699	2.091	4.192			19.255	51
1919	33.848	1.692	4.108			69.360	74
1920	50.550	1.795	4.097			111.495	76
1921	37.547	2.271	4.488			81.675	70
1922	38.199	2.749	4.901			82.775	65
1923	38.112	3.005	5.637			80.420	97
1924	37.015	3.568	6.266	37		97.298	218

1925	36.584	3.520	10.472	55		57.227	225
1926	43.620	3.432	8.442			66.529	236
1927	42.806	3.957	9.033	61		79.820	326
1928	32.407	3.044	9.491			76.936	668
1929	36.656	2.756	10.998			69.559	774
1930	34.027	3.482	11.031			67.515	165
1931	31.561	3.706	11.277			79.801	218
1932	32.508	3.864	11.356			59.658	1.465
1933	36.911	4.042	11.760			73.425	1.802
1934	33.820	4.134	12.451			47.472	2.163
1935	33.883	4.299	12.751			65.876	2.811
1936	38.261		12.762			63.224	
1937	45.958					66.719	
1938	41.670					50.082	2.968
1939	30.855					63.095	3.430
1940	43.889		24.834			33.500	4.200
1941	53.231		22.818			34.623	3.920
1942	57.382		19.936			2.500	4.480
1943	52.334		19.134			19.987	4.900
1944	47.744	2.723	26.625			1.246	5.446
1945	70.756	1.503	30.368			3.049	5.894
1946	92.997	1.644	33.518			37.349	3.682
1947	71.194	1.635	41.757			53.820	5.292
1948	85.267	1.699	43.564			84.751	161
1949	54.379	1.857	48.529			73.405	218
1950	52.219	3.945	51.650			136.200	210
1951	61.011	2.871	52.922			74.993	172
1952	66.808	3.316	56.069			75.605	181
1953	70.707	3.587	62.981			68.365	218
1954	69.337	4.074	70.352			75.465	225
1955	81.102	4.249	75.091			67.150	236
1956	104.754	4.844	84.785			84.100	326
1957	121.335	5.679	94.064			74.875	668
1958	91.174	6.633	108.228			49.136	774
1959	130.935	7.107	119.404			40.516	809
1960	160.044	7.385	137.379			35.650	939
1961	181.687	7.608	160.062			46.526	1.465
1962	161.221	8.896	185.992			56.682	1.802
1963	141.974	10.009	192.258			67.881	2.163
1964	145.466	10.472	197.000			80.395	2.811
1965	155.915	10.195	244.008			93.158	2.932

1966	139.482	12.368	291.846			85.400	3.013
1967	145.810	14.929	349.743			100.063	2.968
1968	155.156	15.977	403.400			90.000	3.430
1969	139.554	17.844	467.200			82.110	4.200
1970	137.150	19.789	713.752			80.000	3.920
1971	128.000	23.125	826.939			82.000	4.480
1972	120.000	24.683	927.648			79.000	4.900
1973	105.073	28.972	1.070.980			94.800	5.446
1974	100.216	33.402	1.114.043			67.265	5.894
1975	83.670	34.172	1.169.238			76.200	3.682
1976	89.158	35.927	1.211.496			74.320	5.292
1977	70.507	35.481	1.222.187			55.957	3.628
1978	65.048	40.125	1.335.955			65.265	3.548
1979	107.467	42.963	1.434.635			69.930	3.118
1980	129.679	43.933	1.494.170			68.324	3.405
1981	130.006	42.799	1.548.495			67.386	3.545
1982	153.046	41.756	1.670.851			70.810	3.601
1983	320.423	42.969	1.787.945			81.721	3.662
1984	240.758	46.961	1.847.594			69.746	3.464
1985	218.358	48.443	1.955.702			60.136	4.321
1986	229.086	47.456	2.081.747			63.338	4.212
1987	145.037	45.667	2.281.306			54.590	5.086
1988	30.652	32.973	2.454.798			64.046	6.032
1989	14.468	33.295	2.586.018			50.680	6.615
1990		21.836	2.718.188			45.306	7.511
1991		23.516	2.826.211			74.120	7.250
1992		25.346	2.852.113			50.491	6.121
1993		25.042	2.916.010			62.113	5.594
1994		25.067	3.047.561			67.237	6.101
1995		25.737	3.175.851			74.960	7.606
1996		26.834	3.347.100			49.507	7.537
1997		26.129	3.637.082			29.239	8.925
1998		31.484	3.985.427			51.069	8.058
1999		33.688	4.401.275			68.008	7.525
2000		35.417	4.638.691			66.844	7.321
2001		37.628	5.010.735			67.541	7.313
2002		40.785	5.089.107			44.679	7.713
2003		44.459	5.591.456			53.712	6.969
2004		49.945	5.817.288			37.336	7.465
2005		54.278	5.911.787			48.359	8.906
2006			6.184.283			48.825	9.330

2007			6.380.856			46.871	9.266
2001		37.628	5.010.735			67.541	7.313
2002		40.785	5.089.107			44.679	7.713
2003		44.459	5.591.456			53.712	6.969
2004		49.945	5.817.288			37.336	7.465
2005		54.278	5.911.787			48.359	8.906
2006			6.184.283			48.825	9.330
2007			6.380.856			46.871	9.266

FONT: Manera-Parejo (2009)

Apèndix 6. Indústries de béns intermedis (tones). Alcohol en milers d'hectolitres

	Ciment natural	Cok de gas	Adobs	Sulfats	Superfosfats	Vidre	Guix	Oli de sansa (arçijo)	Aglomerats	Quitrà	Carbonat magnèsic	Ciment portland	Alcohol neutre
1856			175										
1857			266										
1858			423										
1859			566										
1860			404										
1861			610										
1862		368	624			4							
1863		389	606			2							
1864		396	761			7							
1865		404	581			13							
1866		411	454			16							
1867		409	495			17							
1868		422	615			21							
1869		424	955			12							
1870		427	1.421			14							
1871		466	1.030			19							
1872		469	824			24							
1873		518	1.149			16							
1874		299	1.295			24							
1875		635	1.126			66							
1876		761	818			77							
1877		599	1.234			94							
1878		695	1.285			100							

1879		785	1.023			101							
1880		875	1.196			45							
1881		970	1.183			68							
1882		1.059	907			37							
1883		1.062	842			20							
1884		1.209	861			55							
1885		1.220	1.250			151							124
1886		1.372	1.620			50							102
1887		1.584	1.576			84							88
1888		1.613	1.499			93							115
1889		1.640	1.383			127							116
1890		1.694	1.375			251							202
1891		1.720	1.402			201		49					179
1892		1.796	1.358			134		65					271
1893		1.935	1.277			61		85					349
1894	7.620	2.021	1.329			60		226					305
1895	7.780	2.109	1.270			78		71					304
1896	7.780	2.054	932			135		32					394
1897	8.050	1.882	370			145		29					466
1898	10.180	1.907	463			165		17					502
1899	19.400	2.039	1.339			125		27					492
1900	24.000	1.991	965			75		17					319
1901	24.000	1.596	1.490			150		37					473
1902	29.734	1.524	1.960			277		14					420
1903	32.868	1.483	1.621			309		44					371
1904	35.000	1.534	1.531			324		20					394
1905	38.040	1.520	1.008			205		39					388
1906	39.370	1.759	1.630			206		41					322
1907	37.900	1.762	1.497			157		77					515
1908	24.825	1.789	1.604			199		15					448
1909	26.460	1.854	1.655			315		44					451
1910	30.520	1.795	1.457			425		12					366
1911	32.070	1.834	1.928			450		177					334
1912	34.960	1.853	2.143			555		2					432
1913	26.180	1.827	1.506			450		22					405
1914	30.118	1.735	2.664			780		51					388
1915	24.626	1.466	1.676			980		35					382
1916	19.315	1.431	2.704			895		41					438
1917	21.415	1.192	2.732			850		220					498
1918	30.822	964	2.470			1.150		41					706
1919	31.535	1.023	2.550			950		45					482

1920	36.888	2.759	1.737		18.070	560		37					397
1921	43.185	6.728	1.665		35.800	350		42					380
1922	40.615	7.419	1.394		43.038	313		68					378
1923	37.847	6.893	3.943		49.098	768		77					362
1924	58.900	7.304	3.565		43.555	1.152		28					467
1925	38.422	1.956	3.204		51.800	1.160		21					471
1926	41.032	8.262	2.617		32.500	1.300		50					450
1927	61.242	7.993	3.206		40.217	890		185					449
1928	53.835	8.677	3.783		37.400	825	900	117					516
1929	61.203	6.108	3.734		44.700	1.120		78					492
1930	65.552	7.344	4.589		62.050	889		4					534
1931	74.146	8.332	4.415		36.050	774		31					537
1932	82.180	7.787	3.923		40.100	636	2.873	38					465
1933	60.021	10.361	4.016		44.492	526	5.500	14					574
1934	50.390		4.848		32.520	433		50		623			596
1935	46.521		2.336		12.055			15		660			715
1936-1939	43.355		2.140		26.631								
1940	46.218		2.642		29.344			15					
1941	61.362		3.530		23.804			31	366				
1942	76.161	7.163	1.028	1.058	19.257			23					381
1943	76.159	2.521	2.066	848	15.574	33	8.490	3					418
1944	60.683	2.614	1.869	530	20.608	115	5.690	39	1.390				521
1945	46.937	5.791	1.843	904	7.841	261	7.100	15			107		428
1946	40.365	4.996	1.577	845	15.652	488	10.325	33			50		499
1947	32.824	4.839	1.471	3.332	35.041	904	8.625	66	308	350	90		669
1948	34.056	5.179	1.887	1.763	18.319	928	7.880	8	316	417	45		470
1949	38.211	5.288	2.227	1.375	18.876	933	12.911	32	423	388	37		403
1950	53.524	5.243	2.123	314	42.070	916	11.534	20	419	372	93		489
1951	25.926	6.375	2.029	622	61.851	880	10.788	28	506	295	94		300
1952	26.573	7.225	1.809		71.666	1.123	9.865	14	506	398	79		
1953	18.381	5.752	1.675		78.458	1.215	6.200	47		521	66		
1954	20.399	6.873	1.551		73.903	1.366	5.042	12		421	106		
1955	19.841	7.498	958		81.008	1.264	5.110	15		786	157		
1956	22.386	7.861	1.148		71.475	1.554	4.958	38		447	195		
1957	26.541	7.351	1.186		74.600	1.588	6.727	19		417	240		34
1958	25.501	8.206	1.065		79.500	1.624	5.813	16			168		19
1959	29.316	8.252	1.298		80.295	1.698	6.512	15		522	159		11
1960	30.019	8.310	1.199		81.899	2.108	7.423	14		528	210		877
1961	33.321	8.834	1.030		82.144	2.176	8.462	119		439	215		22
1962	37.319	8.381	961		85.429	2.415	9.308	17		485	219		
1963	44.782	8.240	988		64.332	2.615	10.983	121		679	193		

1964	51.051	5.070	1.348		55.969	1.957	11.059	9					
1965	61.024	2.509	825		66.043	2.421		114					
1966	62.798		1.025		78.260	2.664	11.500	5					
1967	54.677		1.195		74.450	2.665	10.500	59				121.122	
1968	53.835		774		63.710	770	18.868	33				118.719	
1969	67.956		1.014		64.002	470	22.633	69				129.130	
1970	55.791		1.467		70.960		31.554	2				183.011	
1971	49.875		1.892		72.850		12.240	55				138.264	
1972	64.057		1.903		44.560		20.300	49				214.840	
1973	54.250		2.184		32.250		38.783	31				183.011	
1974	59.208		2.994		20.665			12				243.207	
1975	64.713		2.102		13.014			8				289.307	
1976	70.040		1.890		13.750			9				288.947	
1977	43.729		1.973		11.650			10				288.993	
1978	62.868		2.571		10.985			15				301.246	
1979	196.750		1.965		5.630		33.918	4				299.588	
1980	215.875		2.399		3.200		47.702	17				318.884	
1981	185.538		2.366				51.689	15				366.505	
1982	189.416		2.135				48.310	4				398.451	
1983	189.416		2.388				72.364	8				386.483	
1984	242.200		1.903				46.148	13				369.386	
1985	260.833		1.722				34.662	9				329.170	
1986	221.708		1.734				41.486	11				321.630	
1987	183.541		1.606				32.702	14				346.590	
1988	170.750		1.553				33.986	13				384.480	
1989	212.041		1.461				30.810	12				436.660	
1990	239.501		1.421				30.675	16				434.730	
1991	259.375		732				30.945	19				357.580	
1992	308.833		657				30.878	1				506.571	
1993	275.416		495				30.878	0				453.125	
1994	212.458		442				34.189	8				585.000	
1995	189.333		484				37.432	3				584.988	
1996	271.958		434				39.819	13				624.110	
1997	356.291		399				28.513	7				663.223	
1998	345.625		378				27.094	3				754.299	
1999	392.291		444				14.594	2				929.671	
2000	402.333		433				14.527	2				1.020.282	
2001	387.251		421				21.959	2				1.085.016	
2002	382.500		322				43.581	4				992.569	
2003	415.401		265				44.527	4				993.653	
2004	359.251		222				33.108	8				1.016.553	

2005	352.131		215			31.351	12			1.098.570
2006	329.180		178			33.040	16			1.045.882
2007	336.229		133			43.175	9			950.000

FONT: Manera-Parejo (2009)

Apèndix 7. Indústries de béns d'inversió. Consum de metalls en tones; automòbils i motocultors en unitats; construcció naval en tones de registre brut

	Consum de metalls	Automòbils	Motocultors	Construcció naval
1860	1.560			
1861	1.125			
1862	415			
1863	626			
1864	588			
1865	443			
1866	601			
1867	557			
1868	560			
1869	445			
1870	589			
1871	549			
1872	804			
1873	638			
1874	479			
1875	531			
1876	756			
1877	789			
1878	1.226			
1879	1.499			
1880	1.494			
1881	1.040			
1882	1.101			
1883	710			
1884	978			
1885	1.349			
1886	1.124			
1887	1.210			

1888	915			
1889	882			
1890	1.128			
1891	2.172			
1892	4.125			
1893	3.250			
1894	1.394			
1895	1.560			
1896	1.782			
1897	2.970			
1898	1.999			
1899	1.839			
1900	2.125			
1901	2.783			
1902	3.402			
1903	6.585			
1904	3.599			
1905	4.609			
1906	3.027			
1907	5.369			
1908	7.657			
1909	8.435			
1910	5.990			
1911	7.073			
1912	6.532			
1913	5.443			
1914	6.212			
1915	4.886			
1916	5.201			
1917	9.079			
1918	3.350			
1919	6.862		1.200	
1920	7.353	20	1.096	
1921	6.558	33	685	
1922	5.099	33	1.129	
1923	3.667	35	670	
1924	6.721	43	1.540	
1925	4.437	67		
1926	6.055	129		
1927	3.057	84		
1928	2.500			

1929	2.053			
1930	3.538			
1931	4.288			
1932	6.407			
1933	6.652			
1934	7.507			
1935	6.204			
1936	3.109			
1937	1.760			
1938	2.261			
1939	1.193			
1940	2.218			
1941	1.397			
1942	767		57	155
1943	823		65	270
1944	518		70	340
1945	376		78	550
1946	309		45	755
1947	157		36	895
1948	183		55	655
1949	251		51	425
1950	269		16	250
1951	655		23	175
1952	1.058		187	150
1953	1.508		350	280
1954	1.209		750	385
1955	861		1.100	407
1956	855		1.350	785
1957	955		1.520	1.520
1958	695		1.870	1.950
1959	681		2.560	2.109
1960	573		2.665	950
1961	1.468		1.325	782
1962	1.973		3.510	623
1963	3.060		2.058	794
1964	3.250		682	724
1965	3.006		345	1.030
1966	2.825		707	1.164
1967	2.726		937	1.461
1968	1.841			5.288
1969	1.726			8.873

1970	1.656			9.168
1971	966			8.306
1972	776			7.624
1973	688			6.876
1974	402			5.794
1975	427			9.004
1976	466			8.192
1977	228			3.137
1978	137			10.060
1979	572			3.428
1980	625			6.005
1981	640			7.067
1982	696			5.744
1983	768			5.663
1984	874			6.090
1985	1.485			5.420
1986	1.121			5.496
1987	1.001			7.517
1988	980			7.682
1989	906			13.291
1990	2.140			13.599
1991	4.624			13.100
1992	3.935			8.825
1993	5.510			10.446
1994	4.528			14.747
1995	3.358			13.387
1996	3.387			
1997	4.010			
1998	4.679			
1999	5.037			
2000	5.070			
2001	5.675			
2002	4.125			
2003	2.473			
2004	3.384			
2005	3.711			
2006	2.872			
2007	2.388			

FONT: Manera-Parejo (2009)

Apunts per a la història dels jueus d'Inca i del seu call

XVIII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

doi: 10.3306/JELINCA.18.53

Guillem Alexandre Reus i Planells

Doctor en Història de l'Art per la Universitat Autònoma de Barcelona

guillaumearp@hotmail.com

Paraules clau: història, jueus, aljama, call, assalt, conversos.

Resum. *L'Arxiu del Regne de Mallorca, entre d'altres, conserva un gran nombre de documents datats entre els segles XIII i XV, amb moltes notícies que fan referència explícita als jueus que visqueren a la vila d'Inca, així com també a la fundació d'un barri on foren reclosos a partir de 1372, conegut popularment amb el nom d'"el Call". Sobre aquest, gràcies a diversos historiadors, a dia d'avui, comptam amb una sèrie de publicacions en què han quedat enregistrades totes aquestes dades històriques.*

A més d'aquestes fonts historiogràfiques, en disposam d'altres de bibliogràfiques, de diversa índole, entre les quals cal destacar: diferents llibres de la història d'Inca en què apareixen alguns capítols dedicats pròpiament a la història dels jueus; altres publicacions que inclouen una àmplia relació cronològica mitjançant la transcripció de documents històrics, de caire general, relacionats amb aquesta temàtica, a part de diversos articles que fan referència a la comunitat jueva de Mallorca, en general, i de la nostra vila, en particular.

Precisament, amb el present article, no he pretès altra cosa que elaborar una primera aproximació a la història dels jueus inquers a l'època medieval a partir dels primers temps fins a les darreres notícies documentades que tenim a l'abast, sense deixar de formular algunes hipòtesis que, en un futur, puguin servir per encetar noves línies d'investigació i, d'aquesta manera, contribuir a la recuperació d'una part molt important del nostre passat i del llegat històric molt sovint oblidats.

Keywords: history, Jews, aljama, Jewish quarter, assault, converts.

Abstract. *In the Arxiu del Regne de Mallorca, among others, a large number of documents dated between the thirteenth and fifteenth centuries are preserved, with many news that make explicit reference to the Jews who lived in Inca, as well as to the foundation of a neighborhood where they were imprisoned*

from 1372, popularly known in Catalan with the name of “the Call”, on which, thanks to various historians, nowadays, we have several publications where they have been registered all this historical news.

In addition to these historiographical sources, we also have other bibliographies, of various kinds, among which we must highlight: different books of the history of Inca where some chapters are specifically dedicated to the history of the Jews appear; other publications that include a broad chronological relationship through the transcription of historical documents, of a general type, related to this subject; apart from various articles that refer to the Jewish community of Mallorca, in general, and our city, in particular.

Precisely, with this article, I have not intended anything other than to elaborate a first approximation to the history of the Inca Jews of medieval times from the first to the last documented news that we have, without stopping to formulate some hypotheses that, in the future, they can serve to open new lines of research and, in this way, contribute to the recovery of a very important part of our past and a historical legacy very often forgotten.

1. L'arribada dels jueus a les Illes Balears

A l'illa de Mallorca, la presència jueva està documentada des dels segles IV-V dC, gràcies a la troballa arqueològica de tres làmines de plom procedents d'un enterrament individual a un indret anomenat ses Fontanelles, situat en el terme municipal de Santa Maria del Camí. Aquestes tres làmines, que servien de cobriment del cadàver, duen la mateixa inscripció escrita en hebreu que diu: “Semuel, fill de R. Haggay”. Més endavant, durant la dominació àrab, també sabem que part de la població mallorquina era jueva (fig. 1). Ja a l'any 1039, durant la dominació almohade, Antonio Pons ens informa de l'arribada a Mallorca des de Còrdova del fugitiu Abenhazam Dahiri, historiador, poeta, juriconsult, pensador original i teòleg jueu.¹ També en època musulmana, durant la croada pisanocatalana de 1115 liderada pel comte de Barcelona Ramon Berenguer III, es posaren sota la protecció del comtat tots els ciutadans jueus de Madina Mayurqa.²

Per tant, gràcies a aquesta documentació, quedaria demostrat que, abans de la conquesta catalana de Jaume I d'Aragó el 1229, ja residia en aquesta illa una comunitat jueva més o manco destacada. És, però, sens dubte, a partir d'aquestes dates quan en nombroses ocasions apareixen documentades notícies relatives als jueus que vivien a l'illa. Així doncs, en el *Còdex català del repartiment de Mallorca*³ es recullen diverses donacions de propietats als jueus per part del comte Nunó Sanç en diferents llocs de la Part Forana: Inca, Sineu, Petra i Montuiri. De la mateixa manera, també està documentada la presència jueva en altres municipis mallorquins com Binifarda (Felanitx) el 1250, Felanitx el 1263, Valldemossa el 1264 i el 1270. Per altra banda, hi ha constància de presència jueva a viles com Porreres, Lluçmajor, o Manacor.⁴ Així doncs, quan el rei Jaume I entrà a la ciutat de Mallorca el 31 de desembre de 1229, la comunitat jueva que convivia amb els musulmans donà el suport al nou monarca. Per això, el rei va reconèixer l'aljama i els concedí diversos privilegis, entre els quals destaca la cessió a

1 Pons, Antonio. 1984. *Los judíos del Reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*. Volum II. Miguel Font Editor: Palma, 5; Planas i Ferrer, Rosa. 2006. “L'aljama de Mallorca: organització i cultura”, *Segell. Revista d'història i cultura jueves*, 2. Leonard Muntaner Editor: Palma, 18.

2 “El Comte de Barcelona, fent via per una altra part, rep en rendició tots els jueus”, *Liber Maiolicinibus de gestis pisanorum illustribus*, Traducció de Mireia Mulet Mas. Palma: Societat Arqueològica Lul·liana, 1991, 66.

3 *Còdex català del Llibre del repartiment de Mallorca*. 1984. Edició a cura de Ricardo Soto Companys. Govern balear: Palma.

4 Mañé Chacón, Jorge. *Los judíos de Baleares en la Baja Edad Media. Economía y política*. A Coruña: UNED, Netbiblo, SL., 2010, 52-53.

l'any 1231 d'uns terrenys situats a prop del castell reial de l'Almudaina perquè s'hi construís un call que disposàs d'una sinagoga i d'una escola hebraica. La sinagoga fou construïda a partir de 1250 en el solar que posteriorment ocuparia part de l'hort del convent de Sant Domingo, s'ubicaria concretament a la part més propera a la Costa de la Seu i sembla que era de petites dimensions. Durant aquesta mateixa època, Nunó Sanç, comte del Rosselló, erigí un nou call que és conegut amb la denominació de "Call Menor" o "Callet". Aquest barri se situà entre la plaça de Cort i la plaça Major, i l'any 1234 es feu donació d'uns terrenys perquè s'hi pogués construir una sinagoga, propera a l'antiga església de Sant Bartomeu.⁵ La dita sinagoga va estar en actiu fins a l'any 1300 (fig. 2). Per altra banda, el 1299 Jaume II de Mallorca creà un nou call, el "Call Major", que tenia unes dimensions més grosses que l'anterior, i s'ubicà entre la plaça de Santa Eulàlia i la Comanda del Temple. A l'interior del recinte existiren dues sinagogues, ambdues anomenades "majors". La primera fou edificada a partir de 1290, i les obres acabaren entre 1313 i 1315, ocupava el solar on actualment s'aixeca l'església de Montision. L'any 1315 s'hi prohibí el culte, i fou convertida en església dedicada a Santa Fe, encara que només fou usada amb aquesta finalitat fins a 1323, moment en què es va abandonar. La segona sinagoga del Call fou edificada a partir de 1335 al carrer de la Posada de Montserrat, en el solar que avui dia ocupa el Seminari Vell, i va estar en servei fins a l'assalt al barri jueu perpetrat a l'estiu de 1391. Tant aquesta sinagoga com l'escola hebraica que estava emplaçada al costat foren destruïdes l'any 1699 a conseqüència de la construcció del Seminari. En aquesta mateixa juevia major hi hagué una tercera sinagoga que va ser construïda als voltants de l'any 1370 i que funcionà fins al 1391. Aquest temple hebraic estava situat al carrer de la Pelleteria, i sembla que ocupava el mateix solar que el de l'antic Forn de la Pelleteria (fig. 3). En el cas de Palma, també es té constància de l'existència de diversos cementeris jueus i de la seva ubicació. Així, a partir de 1231 està documentat el Fossar de la Porta de Portopí, que fou emprat fins a 1319 i que desaparegué finalment el 1424. Un segon cementeri ha estat documentat a l'any 1300, situat als voltants de la Porta del Camp i, finalment, hi ha la hipòtesi de l'existència d'un tercer cementeri a prop de la Porta de Santa Margalida.⁶

En el cas de Menorca, la primera notícia documentada de l'existència d'una comunitat de jueus vivint a l'illa està datada del segle V, la qual apareix escrita en una carta encíclica del bisbe Sever de Ciutadella en què consta que els jueus de l'illa foren forçats a convertir-se al cristianisme.⁷ Si bé és cert que des d'aquesta notícia apareguda a la carta del bisbe Sever fins al segle XIII no disposam de cap altra documentació referida als jueus de Menorca, el 1292 hi ha documentada la concessió d'una casa a dos jueus de Ciutadella per poder construir una sinagoga al carrer del Call de la dita vila. Per tot això, Jorge Maíz sosté la idea que en aquella època a Ciutadella hi devia haver una petita comunitat jueva.⁸ D'altra banda, altres notícies apunten que la juevia s'hauria situat a l'actual carrer de Sant Jeroni, amb una sinagoga construïda als voltants de l'església parroquial de Santa Maria i que, posteriorment, s'hauria fundat un segon call al carrer de Qui no Passa, a les immediacions del convent de Santa Clara. Ja en el segle XIV hi ha jueus que apareixen documentats al barri des Castell de Maó, a Alaior i es Mercadal (fig. 4).

5 Un document de 1298 afirma: "aliam sinagoga que est in callo d'En Nuno, juxta capella sancti Bartholomei"; Bernat i Roca, Margalida. "Llocs perduts: cementeris i sinagogues a Ciutat de Mallorca (segles XIII-XIV)", *BSAL*, 63, 2007, 25.

6 Reus Planells, Guiem Alexandre. *L'arquitectura religiosa en els antics territoris de la Corona de Mallorca, segles XIII-XIV. Un estudi de paisatge monumental* [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 2017, 104-106.

7 Seguí Vidal, Gabriel. 1937. *La carta encíclica del obispo Severo. Estudio crítico de su autenticidad e integridad con un bosquejo histórico sobre el cristianismo balear anterior al siglo VIII*. Palma: Imprenta Mossèn Alcover.

8 Maíz Chacón, Jorge. *Los judíos de Baleares...*, 63.

Fent referència ara a Eivissa, la documentació sobre la presència jueva és més aviat escassa, encara que sí està documentat l'ús del port pels jueus per distribuir mercaderies a través de la Mediterrània a partir de la conquesta catalana de 1235. De totes maneres, a Dalt Vila hi ha les restes d'un carrer denominat carrer Fosc o dels Jueus. Avui dia, aquest carrer és un passadís que no té sortida, però en altre temps connectava els actuals carrers de Sant Ciríac i de Joan Roman, i encara apareix dibuixat en un plànol d'Eivissa de l'enginyer Juan Ballester de 1752⁹ (fig. 5). Ja en el segle XIV, un altre document datat de 1319 ens informa que el rei Sanç I de Mallorca concedí importants prebendes als jueus de Menorca i d'Eivissa, i l'any 1995 fou trobat a l'illa un rotlle litúrgic en pergamí que fou datat de la segona meitat del segle XV, amb cal·ligrafia hebrea i que normalment s'emprava en festes religioses.¹⁰

2. La presència jueva a Inca

Durant la dominació àrab de Mallorca, Inca era un dels dotze districtes musulmans en què estava dividida l'illa i es coneixia amb la denominació de *djuz d'Inkan*. Aquest districte abraçava els actuals termes municipals d'Inca, Mancor de la Vall, Selva, Campanet, Búger i sa Pobla. Aquest darrer comprenia una part de l'Albufera de Mallorca i l'alqueria de Vernissa (actualment dins el terme d'Alcúdia). Si bé, com ja he dit abans, durant l'època musulmana, està documentada la presència de jueus a Mallorca, en el cas d'Inca, fins ara, no s'ha trobat cap evidència que la testifiqui, encara que, donada la importància estratègica i comercial de la nostra població, a més de la seva destacada grandària, és molt probable que ja existís una petita comunitat jueva convivint amb els musulmans. Cal recordar que l'alqueria d'Inkan ja destacava per damunt de les altres per ser una de les més importants i més grans de Mallorca. A més, encara que no s'hagin trobat restes arqueològiques ni fonts documentals que ho confirmin, es dona per certa la hipòtesi que les esglésies de Santa Maria i de Sant Bartomeu substituïren dues mesquites que havien estat construïdes al mateix lloc que els temples cristians. En canvi, sí que està documentada l'existència d'una altra mesquita que a l'any 1241 pertanyia a Ramon Fresner i que se situava dins la porció dels homes de Barcelona,¹¹ a la part del nord i del llevant de la població. D'aquesta mateixa època està també documentada l'existència d'una teulera en un lloc conegut com Mandrava, així com el nom del seu propietari, Enmet Arrachin.¹² Un altre topònim documentat que apareix al *Llibre del repartiment* és "Cariath Azoch" (*qaryat as-siq*), que significa l'alqueria del mercat; per tant, això reforça també la hipòtesi que ja en aquell temps Inca era un important mercat. Finalment, en el *Llibre dels feyts*¹³ de Jaume I, Inca apareix citada com "l'alqueria major que és en Mallorques".¹⁴

És, doncs, a partir de l'arribada dels catalans a Mallorca i durant el regnat de Jaume I d'Aragó (1229-1276) quan començam a trobar documentació que confirma l'existència dels jueus a Inca. L'11 de juliol de 1231 el rei feu donació als jueus de cinc alqueries i rafals situats

9 Posadas López, Eduardo J. 1993. *La real fuerza de Ibiza*. "Sa Nostra" Caixa de Balears: Eivissa.

10 Herranz, Julio. "Cora presenta en Eivissa su exposición itinerante sobre las "Huellas de Sefarad"", *Periódico de Ibiza* [20 de septiembre de 2010].

11 Reus Planells, Guillem Alexandre. 2014 "L'art gòtic a Inca. Arquitectura religiosa", *XIV Jornades d'Estudis Locals, Inca 2013*. Ajuntament d'Inca: Inca, 153.

12 L'actual topònim de Mandrava prové de la paraula àrab *al-madraba*, que precisament significa "la teulera".

13 Vinas, Agnès; Vinas, Robert. 2007 [197]. *Le Livre des Faits de Jaume le Conquérant*. Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales: Perpignan, 107.

14 Reus Planells, Guiem Alexandre. *L'arquitectura religiosa en els antics territoris de la Corona de...*, 199.

dins el terme d'Inca en compensació del suport que li havien procurat durant la conquesta. Seguidament, a l'any 1240 un altre document ens parla del jueu Abrafiim que vivia a Inca, en una casa que confrontava amb una casa de musulmans i amb altres de cristians.

Després de la mort del Conqueridor, pujà al tron de Mallorca el seu fill Jaume II, i durant el seu primer període de regnat (1276-1285) i el govern d'Alfons III d'Aragó (1285-1298) disposam també d'algunes notícies que fan referència als jueus d'Inca: l'any 1279 el jueu Isaac Barchi arriba a Inca per quedar a viure a la vila. Altres documents dels anys 1283, 1285 i 1289 fan referència a l'impagament de préstecs als jueus per part dels cristians.

Així doncs, des del regnat de Jaume I, tots els jueus de Mallorca gaudien de privilegis reials que ja els havien estat atorgats a l'any 1231 i que, a més, els dits privilegis havien estat confirmats i ratificats pels reis de Mallorca, successors del Conquistador, l'any 1280 per Jaume II i l'any 1312 per Sanç I. D'altra banda, durant la minoria d'edat de Jaume III, l'infant Felip, regent, també ratificà l'any 1325 els privilegis anteriorment atorgats a la comunitat jueva de l'illa. En canvi, durant el regnat del darrer rei privatiu de Mallorca, Jaume III (1335-1343), la situació de la comunitat jueva empitjorà, ja que el monarca fou intransigent i arribà a perseguir als jueus, a causa sobretot dels importants problemes econòmics del regne, per la qual cosa els jueus foren obligats a pagar un nou impost anomenat *cabecatge*. A més, s'ha d'observar que des de 1231 els jueus havien constituït una comunitat pròpia separada de la cristiana i que era coneguda com "l'aljama o la universitat dels jueus de Mallorca", a la qual pertanyien tant els jueus que residien a la Ciutat de Mallorca com els que ho feien a la Part Forana.

3. Els jueus d'Inca durant el segle XIV

Sens dubte, és durant el segle XIV quan ens trobam amb la major part d'informació que ens permet fer-nos una idea bastant aproximada de com vivia la comunitat jueva d'Inca. Diverses fonts documentals conservades sobretot a l'Arxiu del Regne de Mallorca ens informen del nombre aproximat de població jueva que al llarg d'aquest segle visqué a Inca, de com estaven organitzats, de quins eren els principals oficis als quals es dedicaven, dels seus ritus, costums i tradicions religioses, però també dels importants problemes de convivència i episodis violents causats pels cristians.

3.1. Els llibres de l'impost de monedatge. Els morabatins de 1329 i de 1336

L'impost del morabatí fou introduït a Catalunya i Aragó als voltants de 1205 pel rei Pere II d'Aragó. Sota el regnat de Jaume I, aquest impost fou regularitzat, i s'estipulà que el seu pagament es realitzaria cada set anys. A Mallorca no fou fins a l'any 1300, durant el regnat de Jaume II, quan el morabatí fou introduït en els diferents territoris del regne.

D'aquesta manera, els impostos recaptats eren anotats en llibres, dels quals conservam els dels anys 1329 i 1336. Per tant, ha estat possible establir de manera aproximada un cens demogràfic dels jueus que vivien a Inca en aquestes dates. Així doncs, en el llibre del morabatí de 1329 hi apareixen registrades un total de 28 llars jueves, que aproximadament equivaldrien a unes 121¹⁵ persones. Per tant, queda constatat que durant el primer terç del segle XIV la població jueva d'Inca disminuï sensiblement, sense que de moment coneguem les causes d'aquesta regressió demogràfica.

15 Llabrés i Martorell, Pere-Joan; Rosselló i Vaquer, Ramon. 1998. *Inca en la història 1229-1349*. Ajuntament d'Inca: Inca, 236.

3.2. La fundació de l'aljama o universitat jueva d'Inca

En un article signat per la investigadora Rosa Planas Ferrer es defineix l'aljama com:

“l'organització administrativa, social i política que van mantenir els jueus durant tota la seva existència tant amb els musulmans com amb els cristians. L'aljama o *Universitatis judeorum calli Majoricarum* integrava una comunitat autònoma de jueus amb una personalitat jurídica diferenciada respecte de la comunitat cristiana o *Universitatis civitatis et regni Majoricarum*”.¹⁶

En el cas d'Inca, la primera vegada que apareix citat el nom de la “universitat dels jueus d'Inca, o sigui, l'aljama, és en un document datat de 1328.¹⁷ Gràcies al dit document, es pot afirmar que en aquell moment la comunitat jueva d'Inca estava perfectament organitzada, encara que no era independent, és a dir, depenia de l'aljama de la Ciutat de Mallorca, ja que els jueus pagaven les seves contribucions i impostos a la capital.

Per tant, l'aljama estava organitzada amb els següents càrrecs: un consell-assemblea *ma'amad* que tenia la funció d'assessorar, deliberar i disposar, format per un nombre variable de membres; trenta consellers *selosim*, que s'encarregaven de les diferents disposicions, de l'elecció dels secretaris i de les regulacions internes de l'aljama; quatre secretaris elegits pel consell-assemblea i que eren els membres que representaven l'aljama, executaven les disposicions i mantenien les relacions amb la monarquia; i finalment els *bazan*, que eren els membres que s'encarregaven dels assumptes religiosos i que estaven formats per un rabí, els *lentoners*, que s'encarregaven de la llum eterna o *ner tamid*¹⁸ i diversos estudiants de les lleis rabíniques *talmud bakan*.

3.3. Les activitats culturals i els oficis dels jueus de la Corona d'Aragó

Els jueus catalans foren uns excel·lents estudiants de matemàtiques i les exerciren de manera notable. A més, es dedicaren a l'astronomia, a la medicina, a l'estudi de llengües i a les altres ciències. Al llarg del temps, els documents ens han deixat molts noms d'importants i destacades personalitats dins l'àmbit cultural català, amb una considerable producció dins del camp de les lletres, destacant sobretot en la literatura, la poesia i la filosofia.

D'altra banda, estan registrats documentalment molts oficis als quals es dedicaren diferents membres de la comunitat jueva: metges o físics, cartògrafs, banquers, argenters, sastres, carnisers, comerciants o artesans, entre d'altres (fig. 6).

16 Planas i Ferrer, Rosa. “L'aljama de Mallorca: organització i cultura”..., 15.

17 “Dia u de juny de 1328 Felip tutor del rei en Jaume, escriví al lloctinent reial de Mallorca, Arnau de Cardellac, encomanant-li que faci justícia sobre una reclamació que li ha presentat la universitat del jueus d'Inca”. Llabrés i Martorell, Pere-Joan; Rosselló i Vaquer, Ramon. *Inca en la història...*, 236-237; Ferretjans Llompart, Anselm. 1990. *Demografia d'Inca en el primer terç del segle XIV: els morabetins de 1329 i 1336*. Ajuntament d'Inca: Inca, 141.

18 A les sinagogues hi ha una làmpada que simbolitza la làmpada occidental que penjava en el temple de Salomó, la qual sempre ha d'estar encesa. Els *lentoners* eren els encarregats que fos així.

3.3.1. Relació d'alguns jueus de la Corona d'Aragó i de les seves activitats professionals durant els segles XIII i XIV¹⁹

- ABRAHAM ben HASDAI. Barcelona. Filòsof, traductor i literat, s. XIII
- AZRIEL de Girona. Girona. Cabalista, s. XIII
- ASTRUC i JUCEF RAVAIA. Girona. Batles i tresorers del rei, s. XIII
- JUDÀ de CAVALLERIA. Saragossa. Financer i funcionari reial, s. XIII
- JEDAIA ben ABRAHAM ha-PENINI. Perpinyà. Filòsof, poeta i metge, s. XIII-XIV
- JAFUDÀ BONSENYOR. Barcelona. Metge i funcionari reial, s. XIII-XIV
- JAFUDÀ ALATZAR. València. Comerciant i financer, s. XIV
- LLEÓ MOSCONI, Lleó Grec. Mallorca. Metge, s. XIV
- CRESQUES ABRAHAM i JAFUDÀ CRESQUES. Mallorca. Cartògrafs, s. XIV
- MAIMÓ GALLIPAPA. Lleida. Poeta, s. XIV

3.3.2. Relació d'alguns jueus d'Inca i de les seves activitats professionals²⁰

La documentació existent sobre els jueus que habitaren Inca durant els segles XIV i XV ens aporta el coneixement de les activitats professionals a les quals es dedicaven. Aquestes s'enumeren en la següent relació:

- JUCEF ben BAHAREN. Inca. Rabí, s. XIV
- HABRAM Ergenter. Inca. Argenter, 1329
- NAGOG Matjassa. Inca. Metgessa, 1336
- JUCEF ZAQUERÍ. Inca. Sastre, 1339
- Mestre LLEÓ²¹. Inca. Físic, 1358
- Astruch COHEN. Inca. Secretari de l'aljama, 1365
- Maymó BENADDE. Inca. Sastre, 1365
- Mestre OMER i MOSSÈ LEVÍ. Inca. Secretaris de l'aljama, 1383
- HAHUM. Inca. Torner, 1385
- Abram BOLAIX. Inca. Mercer, 1420
- En GARCIA i En FORTESA (jueus conversos). Inca. Gerrers, 1441

19 Font bibliogràfica: Museu d'Història dels Jueus de Girona. Centre Bonastruc ça Porta.

20 Font documental: Arxiu del Regne de Mallorca.

21 "1358, 12 juny. Mestre Leo, jueu físic, fa residència a la vila exercint son ofici, pensionat pels jurats. Però de fet contribueix a Ciutat". Arxiu del Regne de Mallorca, Arxiu Històric, 20, f. 95. No es pot descartar que aquest Mestre Leo pogués ser el mateix metge que Lleó Mosconi conegut popularment com Lleó Grec, documentat a Mallorca durant mateix segle XIV.

3.4. La fundació del Call d'Inca

Durant el segle XIII no es té consciència documental d'altercats violents que alterassin la convivència entre els habitants d'Inca de diferent religió,²² encara que les comunitats jueves solien rebre amenaces durant les festes de la Pasqua cristiana.²³ A més, com ja s'ha vist, durant el regnat de Jaume I d'Aragó, els jueus havien gaudit de privilegis reials que havien estat ratificats pels seus hereus, els reis de Mallorca. En canvi, a partir del segle XIV, sí que ja es té constància de diferents episodis violents que provocaven que la bona convivència entre els jueus i els cristians fos cada vegada més difícil. Per altra banda, el rei Sanç I de Mallorca va imposar importants sancions als jueus de l'illa i, a partir de la pujada al tron de Jaume III el 1335, dit monarca es mostrà encara més sever amb ells. El 15 de novembre de 1339 els prohibí que practicassin la usura.²⁴ Va ser a partir de l'any 1346 quan es començà a tenir constància d'importants problemes, d'alguns actes violents i de coaccions religioses contra els jueus. Durant les festes de Pasqua, els jueus de Manacor (1338), de Sineu (1341) i d'Artà (1343) foren amenaçats per part dels cristians, i varen haver de ser protegits per ordre del governador de Mallorca. També l'any 1345 les autoritats religioses cristianes ordenaren als jueus que, degut a la gran sequera que es patia aquell any, havien de resar i anar descalços en romeria juntament amb els cristians sota multa de cinc sous.

De tota aquesta problemàtica, en fou informat el monarca d'Aragó Pere IV, i quan constatà que les dificultats de convivència pacífica entre ambdues comunitats eren cada vegada més evidents, el rei decidí aixecar un barri emmurallat perquè fos exclusivament habitat pels jueus, i així aquests poguessin viure de manera segura i en pau; encarregà la realització del projecte al governador de Mallorca d'aquell moment, Gilabert de Centelles. Aquesta resolució fou presa dia 25 d'agost de 1346 en el monestir de Poblet.²⁵ Malgrat dita resolució reial, el 1353 la construcció del Call encara no s'havia començat, i els jurats d'Inca feien arribar les queixes dels jueus al governador, ja que aquests seguien essent maltractats i les seves condicions de vida es veien cada vegada més amenaçades. Aquesta situació provocà que el lloctinent del governador Berenguer Olms, acompanyat d'un assessor, viatjàs a Inca per designar un emplaçament que fos apropiat per erigir un barri jueu a la vila. Finalment, després de la visita, Berenguer Olms elegí el carrer anomenat "d'En Prats" perquè fos ocupat pels jueus. Segons la documentació, aquest carrer estaria situat a l'actual barri de Sant Bartomeu, conegut en el segle XIX, a partir de la primera retolació dels carrers d'Inca, amb el nom de "quarter primer o de les Monges".²⁶

22 "Mallorca, 1240, febrer 3. Bartomeu Gallecus i esposa Eulàlia venen a l'església catedral i a Ramon, bisbe de M., una casa a la vila d'Inca, comprada a Joan de Berga qui la posseïa per donació del senyor Infant. Comfronta per llevant amb camí públic, amb l'honor del Rei, amb casa de Sibília que té Abraham i amb certa 'androna', Preu de 50 sous malgueresos" i "Mallorca, 1240, abril 2. Ramon, bisbe de M. dóna en establiment el Mercader Sastre una casa amb corral a Tuca comprada a Bartomeu Galego que confronta amb carrers, amb casa d'Abrafim jueu i casa a on viuen sarraïns. Cens d'un morabetí i mig d'or el dia de Sant Miquel. Fadiga de 30 dies". Pérez i Martínez, Llorenç; Coll i Tomàs, Baltasar. 1998. *Ramon de Torrelles, primer bisbe de Mallorca. Documents, biografia, sepulcre*. Catedral de Mallorca: Palma, d. 30 i 42; 25, 30.

23 "El Concili Lateranense IV, el 1215, arribà a manar que els jueus no sortissin del call el divendres sant". Llabrés i Martorell, Pere-Joan; Rosselló i Vaquer, Ramon. *Inca en la història...*, 243.

24 "que no fassen contractes usuraris ne prenen alguna usura de IV diners per libra el mes ne menys, mas que fassen mercaderies legudes o altres oficis honests e leguts". Pons, Antonio. *Los judíos del Reino de Mallorca...*, II, 278-279. Llabrés i Martorell, Pere-Joan; Rosselló i Vaquer, Ramon. *Inca en la història...*, 235.

25 Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 1.411, f. 133; Arxiu del Regne de Mallorca, còdex Rosselló vell, f. 211.

26 "La calle 'd'En Prats' lindaba, de una parte, con la calle del médico Martí; de la otra, con la que iba a "Cort"; de la otra, con algunos huertos que daban acceso al camino que conducía a la Fuente de la villa y de la otra, con la casa 'd'En Colom' y edificios contiguos, dotados de puerta de salida en la calle de San Bartolomé". Pons, Antonio. *Los judíos del Reino de Mallorca...*, I, 34.

D'aquesta manera, el lloc a on s'havia d'erigir el nou call quedava establert i, per tant, es començà la construcció d'un mur i dels portals que envoltarien el barri (fig. 7). Malgrat tot, quan la comunitat jueva de la vila va veure la zona a on s'haurien de traslladar a viure, no els agradà, ja que sembla ser que en aquella època el carrer d'en Prats era una via abandonada i degradada amb cases que estaven en estat de ruïna i, així doncs, si havien d'acatar l'ordre de viure allà, les vides dels ciutadans jueus romandrien en seriós perill. Les al·legacions fetes pels jueus foren expressades al rei d'Aragó per l'aljama. Pere IV decidí reflexionar-ho, i finalment va estendre un document en què ordenava cercar un altre emplaçament més apropiat per erigir la juevia. Després d'un altre retard, el 27 de juliol de 1353 Gilabert de Centelles delegà l'ordre reial al seu lloctinent Guillem de Llagostera, el qual es va traslladar a Inca en companyia de Ramon de Capcir, assessor, i de Francesc de Portell, conseller reial i procurador. Una vegada a Inca, s'afegí a la comitiva Jaume de Boadella, jurat de Ciutat, que llavors es trobava a la vila. Finalment, el 24 d'octubre de 1353, els integrants de la corporació juntament amb els jurats d'Inca, els secretaris de l'aljama, dos notaris i molts altres cristians i jueus, elegiren un altre carrer que havia estat triat pels jueus i l'aljama, i que era conegut amb el nom de carrer d'en Pascolet (fig. 8).

3.5. L'any 1391 i la destrucció del Call

Ja hem vist que al llarg del segle XIV la convivència entre les comunitats cristiana i jueva anà empitjorant de cada vegada més.

L'any 1348 arribà la Pesta Negra, que causà una gran mortaldat, cosa de la qual foren culpats els jueus. Durant les festes de Pasqua dels anys 1382, 1385, 1386, 1388 i 1389 els jueus hagueren de demanar protecció davant la celebració del Divendres Sant, ja que els cristians aprofitaven la festivitat per culpabilitzar-los de la mort de Crist. Un altre fet que provocava tensions entre ambdues comunitats eren els importants deutes que els cristians tenien amb els jueus, i que la situació de crisi que es vivia a l'època agreujava provocant que tots els jueus fossin acusats d'usurers, tant si ho eren com si no ho eren. A més a més, es duïen a terme predicacions en contra dels jueus, que, per tal d'evitar que sortissin del Call, es feien dins el mateix barri o fins i tot a l'interior de la sinagoga. Per si tot això no bastàs, entre 1373 i 1375 es produí una important crisi agrícola per culpa de les males collites que provocà una època de gran fam, de la qual foren culpats un altre cop els jueus.

Així doncs, a partir de l'assalt al Call, la documentació sobre aquest fet exposa una nombrosa sèrie de notícies que fan constar que molts cristians devien quantitats de doblers als jueus,²⁷ però també esmenten diversos robatoris perpetrats en cases del Call,²⁸ i fins i tot hi apareix un cas d'assassinat triple.²⁹

27 Entre d'altres, vegeu: "1392, 19 febrer. Jaume Llobet, convers, abans anomenat Issac Cohén, reclama 12 lliures més 13 lliures i 10 sous a Jaume Cerdà". Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 102; ARM, AH 64, f. 30.

28 Entre d'altres, vegeu: "1392, 2 gener. Bernat Palou, convers, abans anomenat Abrafim Culitella, diu que en el barreig del Call d'Inca, Joan Sunyer barber entrà dins sa casa i robà els béns". Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 100; ARM, AH 65, f. 3v.

29 "1392, 15 gener. Clara, conversa, abans anomenada Blanca, viuda de Salomó Pelx, diu que en la robaria del Call d'Inca foren llançats dins un pou del Call alguns infants jueus, d'entre els quals fou mort Issac de 13 anys, fill de Salomó Pelx, fill d'Issac Pelx, el qual fou nafrat i mort en la destrucció després de la mort de dit Issac, nét". Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 100-101; ARM, AH 65, f. 11v.

De la mateixa manera que succeí amb el Call de la ciutat de Mallorca, els murs que envoltaven el barri jueu inquer no bastaren per aturar el fatal enfrontament i l'atac que sofrí la comunitat inquera a l'estiu de 1391. D'aquesta manera, els cristians dugueren a terme diversos avalots mitjançant els quals perpetraren nombrosos actes de pillatge i destrucció, assassinaren un gran nombre de jueus (a Inca, els documents parlen d'una exterminació quasi total) i calaren foc a cases i botigues del Call deixant arrasat el barri sencer.³⁰

3.6. Algunes notícies més sobre els jueus d'Inca durant el segle XV

Una vegada que el Call jueu fou destruït i durant el segle XV, les notícies documentals sobre els jueus inquers minven de manera bastant considerable. Cal observar, però, que gairebé tots els jueus a qui es fa referència apareixen ara com a conversos i amb noms cristians.

L'any 1400 els jueus de Mallorca es queixaven que quan anaven a Inca rebien maltractament per part del batle de la vila, però també dels saigs, tot i la reiterada protecció per part del rei Martí I d'Aragó.³¹

Els documents posen igualment de manifest que els antics jueus inquers, ara conversos, eren pobres. Per això, l'any 1406, alguns d'ells rebien almoines dels conversos de la Ciutat de Mallorca.³²

El 1411, un altre document esmenta que la Santa Inquisició envià un notari a Inca per tal de fer diverses indagacions sobre alguns conversos que havien estat acusats d'haver delinquit en contra de la Fe Catòlica.³³

Fou a l'any 1420 quan l'Església d'Inca va prohibir als habitants cristians de la vila que venguessin menjar, beure i altres queviures als jueus.³⁴

Pel que fa al batle, diverses notícies documentals posen de manifest que en aquella època actuava en contra dels jueus que habitaven a Inca, posant-los multes, empresonant-los, o bé publicant dictàmens en contra d'ells.³⁵

30 "...les 'classes baixes' de la ciutat s'uniren amb els pagesos assaltaren el Call, cremant les cases i assassinant uns 300 jueus (...) El mateix atemptat havia sofert el Call d'Inca". Diversos autors. 1989. *Història de Mallorca*. Vol. I. Editorial Moll: Palma, 223-224; Reus Planells, Guillem Alexandre. "L'art gòtic a Inca. Arquitectura civil"..., 170.

31 "1400, 8 octubre. Per part dels jueus de Mallorca ha estat proposat que qual algun jueu va o està a Inca és maltractat pel batle o pels saigs, malgrat que el Rei diverses vegades ha posat els jueus sots la seva guarda i protecció". Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 109; ARM, AH 77, f. 132v.

32 "1406, 30 març. Alguns conversos d'Inca han rebut alguns diners per l'almoina dels conversos de Ciutat. Se citen com a conversos d'Inca Vidal Fortes i N'Amer, sabaters. Aquest tenia 9 lliures o 12 florins collits entre els conversos d'Inca". Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 112; ARM, AH 86, f. 60 i 61.

33 "1411, 7 octubre. El governador anuncia que va a Inca Bernat Sala, notari i escrivà del Sant Ofici de la Inquisició de la Fe Catòlica, amb comissió del reverend mestre Pere Tur, lloctinent d'inquisidor en el Regne de Mallorca, per inquirir contra alguns conversos i jueus que han comès delictes contra la Fe". Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 114; ARM, AH 90, f. 355.

34 "1420, 29 agost. Els jueus que habiten Inca sota salvaguarda i protecció reial, diuen que el prevere Servià, predicant a l'església parroquial, ha amonestat el poble que no vengui pa, vi ni vitualles als jueus ni contractin amb ells, cosa que és molt perjudicial". Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 116; ARM, AH 94, f. 167v.

35 "Vegeu Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 117; "1420, 20 octubre. Abram Bolaix jueu mercer, abans habitador d'Inca, es queixa al batle perquè li imposa multes"; ARM, AH 98, f. 214v.
"1423, 29 octubre. El batle té pres Bon Juhà, jueu delat de furts"; ARM, AH 100, f. 299.

A més, el 1428, el batle d'Inca volgué obligar els jueus a dur cogulles per tal que així poguessin ser diferenciats dels cristians.³⁶

La darrera notícia que consta al segle XV sobre els jueus inquers data de l'any 1470, i fa referència al jueu Mestre Lleó, en la qual informa que viu a Inca.³⁷

4. Conclusions

Pens que amb aquest article he aconseguit posar de manifest la importància de la comunitat jueva a Inca, talment com queda demostrat en les dades obtingudes a través de l'important fons documental de l'Arxiu del Regne de Mallorca, així com també mitjançant les diverses publicacions en què es recullen aquestes notícies històriques. Així mateix, hom s'adona de la necessitat de reunir tota aquesta informació mitjançant la redacció d'una història dels jueus inquers i recalcar la importància d'aquest període quasi oblidat, a més d'encetar un estudi més aprofundit del Call d'Inca, formulant noves hipòtesis i obrint noves línies d'investigació sobre el món jueu inquer.

5. Bibliografia

- Alberch i Fugueras, Ramon. 2003. *Guia del Call Jueu de Girona*. Ajuntament de Girona i Libros Certeza: Girona.
- Bernat i Roca, Margalida. 2005. *El call de ciutat de Mallorca a l'entorn de 1350*. Leonard Muntaner Editor: Palma.
- Bernat i Roca, Margalida. 2007. "Llocs perduts: cementeris i sinagogues a Ciutat de Mallorca (segles XIII-XIV)", *BSAL*, 63, 7-40.
- Bertazoli, Fernando. "La calle de los judíos y otras cosas", *Diario de Ibiza* [22 de juny de 2013]. *Còdex català del Llibre del repartiment de Mallorca*. 1984. Edició de Ricardo Soto Company. Govern balear: Palma.
- Diversos autors. 1989. *Història de Mallorca*, vol. I. Editorial Moll: Palma.
- Ferretjans Llompart, Anselm. 1990. *Demografia d'Inca en el primer terç del segle XIV: els morabetins de 1329 i 1336*. Ajuntament d'Inca: Inca.
- Herranz, Julio. "Cora presenta en Eivissa su exposición itinerante sobre las "Huellas de Sefarad"", *Periódico de Ibiza* [20 de setembre de 2010].
- López Bonet, Josep Francisc. 2004. *Guía judía de Mallorca*. Leonard Muntaner Editor: Palma.
- Liber Maiolichinus de gestis pisanorum illustribus*. 2001. Traducció de Mireia Mulet Mas. Societat Arqueològica Lul·liana: Palma.
- Llabrés i Martorell, Pere-Joan; Rosselló i Vaquer, Ramon. 1998. *Inca en la història 1229-1349*. Ajuntament d'Inca: Inca.
- Maíz Chacón, Jorge. 2010. *Los judíos de Baleares en la Baja Edad Media. Economía y política*. UNED, Netbiblo, SL: A Coruña.

"1424, 5 juliol. El batle vol fer crida publicant uns capítols que són contraris als jueus que habiten la vila"; ARM, AH 101, f. 160.

36 "1428, 16 març. Jacob Saqualli, jueu, en nom dels altres jueus de la vila es queixa contra el batle perquè a instància dels jurats *volets forsar los dits jubeus en portar en lurs caperons cuguyeta fabent contra aquells dits jubeus moltes e diverses novitats*. Es fa menció de cartes dels reis passats sobre la manera de portar aquestes cogulletes". Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 119; ARM, AH 111, f. 51v.

37 "1470. Mestre Lleó, és habitador a Inca". Rosselló Vaquer, Ramon. *Història d'Inca, 1350-1516...*, 130; ARM, AH 185, f. 30.

- Pérez i Martínez, Llorenç; Coll i Tomàs, Baltasar. 1988. *Ramon de Torrelles, primer bisbe de Mallorca. Documents, biografia, sepulcre*. Catedral de Mallorca: Palma.
- Planas i Ferrer, Rosa. 2006. "L'aljama de Mallorca: organització i cultura", *Segell. Revista d'història i cultura jueves*, 2. Leonard Muntaner Editor: Palma.
- Pons, Antonio. 1984. *Los judíos del Reino de Mallorca durante los siglos XIII y XIV*. Volums I i II. Míguel Font, Editor: Palma de Mallorca.
- Posadas López, Eduardo J. 1993. *La real fuerza de Ibiza*. "Sa Nostra" Caixa de Balears: Eivissa.
- Quadrado, José María. 2008. *La judería de Mallorca en 1391*. Edició d'Eduardo Pascual Ramos. Leonard Muntaner Editor: Palma.
- Reus Planells, Guiem Alexandre. 2014. "L'art gòtic a Inca. Arquitectura religiosa", *XIV Jornades d'Estudis Locals, Inca 2013*. Ajuntament d'Inca: Inca, 141-160.
- Reus Planells, Guiem Alexandre. 2017. *L'arquitectura religiosa en els antics territoris de la Corona de Mallorca, segles XIII-XIV. Un estudi de paisatge monumental* [tesi doctoral]. Universitat Autònoma de Barcelona: Barcelona.
- Rosselló Vaquer, Ramon. 1997. *Història d'Inca, 1350-1516*. Leonard Muntaner Editor: Palma.
- Seguí Vidal, Gabriel. 1937. *La carta encíclica del obispo Severo. Crítico de su autenticidad e integridad con un bosquejo histórico sobre el cristianismo balear anterior al siglo VIII*. Imprenta Mossèn Alcover: Palma.
- Vinas, Agnès; Vinas, Robert. 2007. *Le Livre des Faits de Jaume le Conquérant*. Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales: Perpignan.

Agraïments

- Gabriel Rechach Pizà.
- Can Monroig d'Inca. Estudio de interiores y espacio cultural.
- Biblioteca Bartolomé March de Palma.
- Arxiu del Regne de Mallorca. Palma.
- Centre Maimó ben Faraig d'interpretació dels calls jueus de Palma.
- Museu d'Història dels Jueus de Girona. Centre Bonastruc ça Porta.
- Museu d'Història de Barcelona – El Call.

Figures

*Fig. 1. Plom amb inscripció jueva
(ses Fontanelles)*

*Fig. 2. Carrer de Sant Bartomeu de Palma
(el Call Menor)*

Fig. 3. Carrer del Call Major de Palma

Fig. 4. Basílica paleocristiana de Son Bou. Menorca

Fig. 5. Plànol de la vila d'Eivissa de 1752

Fig. 6. Monument a Jafudà Cresques al Call Major de Palma

Fig. 7. Situació del primer call al barri de Sant Bartomeu d'Inca

Fig. 8. Situació del segon call al barri de Sant Francesc d'Inca

Sobre l'establiment dels primers membres de la casa de Bordils a Inca (s. XIV i XV): notícies a l'arxiu Villalonga-Boneo

XVIII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

doi: 10.3306/JELINCA.18.67

Lluís Gómez-Pujol¹ i Maria Roig López²

1: doctor en Geografia. Adreça electrònica: lgomez-pujol@uib.cat

2: llicenciada en Filologia Catalana. Adreça electrònica: mroig@iessonpacs.cat

Paraules clau: Inca, Bordils, ciutadans militars, genealogia.

Resum. *D'ençà del treball sobre la genealogia dels Bordils de Ramis d'Ayreflor (1905) –en el marc de les famílies extingides del braç noble mallorquí– hom pren com a genearca de la nissaga Guillem de Bordils i se n'especula la probable filiació gironina. Tanmateix la proposta de Ramis no està exempta de certes contradiccions. Així les coses, el present treball, a partir de la documentació de l'Arxiu Villalonga-Boneo, malda per reconstruir la genealogia d'una nissaga acomodada, de poder, a l'Inca dels segles XIV i XV. La revisió documental també ha permès d'aprofundir en la filiació gironina de la nissaga dels Bordils.*

Keywords: Inca, Bordils, nobility, genealogy.

Abstract. *The well-known historian Ramis d'Ayreflor published in 1905 the genealogy of the Bordils among their preliminary studies on the extinct nobiliary families from Mallorca. Since then it is acknowledged that Guillem Bourdils was the founder of the stock and also it is envisaged a Girona (Northern Catalonia) filiation. Nevertheless their contribution is not free of criticism. This paper focuses on the Bordils genealogy, one of the relevant families in Inca during the XIV and XV centuries, using the available documentation at the Villalonga-Boneo Archive. From this corpus we also address the Girona (Northern Catalonia) filiation.*

1. Introducció

La reconstrucció genealògica de famílies per a l'edat mitjana tardana no és una tasca fàcil. Entre d'altres entrebancs, Barceló (2013) apunta com a principals causes que dificulten l'establiment de genealogies completes: la repetició de noms de pila, l'ús d'un sol llinatge, la complexitat dels instruments i de la seva lectura, o les llacunes de dades per manca de registres en les sèries documentals, bé perquè aquests s'han perdut, bé perquè s'han fet malbé. Això no obstant, existeixen famílies que, atesa la importància i les estructures de poder que assoliren, han deixat un rastre documental en els arxius gens menyspreable. Els Bordils, en el context de la vila d'Inca dels segles XIV i XV i també posteriors, en són una d'elles. De fet, diversos membres de la casa de Bordils foren batles reials d'Inca i batles generals de Mallorca durant els s. XIV, XV i en segles posteriors foren assíduament consellers del Gran i General Consell per l'estament dels ciutadans militars, jurats en cap del Regne o regidors perpetus de l'Ajuntament de Palma.

L'existència a l'Arxiu Villalonga-Boneo¹ (AVB) d'un nombre elevat d'instruments relatius als Bordils, així com el fet de comptar amb un inventari catalogat i comentat, i també amb un índex onomàstic, és molt probable que fes decidir l'insigne historiador Ramis d'Ayreflor de dedicar un dels seus primers treballs relatius a les famílies extingides del braç noble mallorquí als Bordils² (Ramis d'Ayreflor, 1905). Mig segle abans, Joaquim Maria Bover³ hauria publicat les seves esparses notes sobre els Bordils al *Nobiliario mallorquí* (Bover, 1850).

Ambdós autors –referències clàssiques a la historiografia mallorquina–, malgrat les diferents reputacions quant als mètodes i abast de la seva recerca historiogràfica,⁴ considerarien com a genearca de família Guillem de Bordils, el qual com a diputat de

-
- 1 Joan Baptista de Bordils i de Tamarit, capità del Cos de Milícies Provincials de Palma, cavaller de Calatrava, morí el 1808. Era l'únic mascle de cinc germans, motiu pel qual el fideïcomís de rigorosa agnació, morts tots els seus oncles o sent aquests cavallers professos santjoanistes, passà a la seva germana Elionor de Bordils i de Tamarit, muller que era de Francesc Villalonga i de Vallés (Villalonga-Escalada). Bona part dels béns lliures de Joan Baptista s'atorgaren en forma de deixa pia a la Confraria de Sant Pere i Sant Bernat de Palma. Elionor de Bordils feu hereu del patrimoni Bordils el seu nét Martí Maria de Boneo Villalonga, qui a la seva vegada decretà hereu usufructuari el seu cosí germà –també nét d'Elionor Bordils– Francesc de Villalonga i d'Escalada i hereu dels béns que es reservà de dita donació (entre ells Son Bordils i Can Bordils) a Manuel de Villalonga-Escalada i Pérez, nebot valencià seu, que a la vegada estava casat amb la seva neboda Emília de Boneo i Font.
 - 2 Emília Villalonga Sande (†1998) explicà en una entrevista (18.11.1994) que en vida del seu senyor avi, don Manuel de Villalonga-Escalada i Pérez, Ramis d'Ayreflor consultà l'arxiu de Can Bordils i tengué accés al *Libro de recopilaciones de los instrumentos y documentos del Archivo de la Casa de Don Juan Burdils y de Tamarit*. De fet al seu article del BSAL cita l'esmentat don Manuel com a propietari de Can Bordils i sisè nét de Francisca Sureda-Sanglada i Despuig. Don Manuel de Villalonga-Escalada era, tanmateix, besnét de dona Elionor de Bordils i de Tamarit.
 - 3 Bover també hauria freqüentat Can Bordils atesa la seva relació amb D. Martí M. Boneo Villalonga (†1852), a qui dedicà de pròpia mà la *Historia general del Reino de Mallorca* –que encara avui es conserva–, a més d'elaborar els informes per tal d'evitar l'enderrocament de l'arc de l'Almudaina, al carrer homònim que uneix Can Bordils amb Cal Canonge Bordils –llavors propietat dels Càffaro–, que li foren encomanats pel susdit Boneo (*vid.* Murray & Pascual, 1999).
 - 4 No poden passar-se per alt els comentaris crítics a propòsit dels mètodes i les fonts de Bover fets per Muntaner (1983) i Muntaner & Morey (1999), i que no fan altra cosa que posar de manifest les nombroses consignacions errònies i confusions del *Nobiliario mallorquí*. A tall d'exemple, Bover a l'entrada dels Bordils consignaria de forma errònia les seves armes (tres pals d'atzur sobre camp d'or, quan realment en són només dos). Això, tot i que de ben segur contemplà a la Sala de Mitjans de Can Bordils la galeria d'avantpassats on, com a mínim, a quatre retrats (don Joan Baptista de Bordils Truyols Sureda-Sanglada, don Joan de Bordils Truyols Dameto, don Joan Baptista de Bordils i de Tamarit, don Joan de Villalonga i de Bordils), hi eren representades les armes dels Bordils i fins i tot, en algun d'ells, a dos dels quarters. Bover només tractaria dels membres de la família Bordils a partir del s. XVII, excepció feta de Guillem Bordils, síndic de la vila d'Inca que jurà fidelitat a Pere IV en el marc de les conteses entre el Casal de Barcelona i la Dinastia Privativa.

la vila d'Inca reté homenatge al rei Pere “el Cerimoniós” el 1343. Tanmateix Ramis d'Ayreflor no en conclougué una filiació sòlida, i succeeix Guillem de Bordils per Bernat de Bordils —*considerado hijo del anterior (sic)*—, tot i que al maridar-lo amb Blanca Pont ens ubica en el darrer terç del s. XIV.⁵ A més a més, en el detall de l'arbre genealògic el fa batle d'Inca el 1399, tot forçant una longevitat dels geneaques dels Bordils inusual per a l'època. Igualment sobta⁶ que, havent tengut accés a l'arxiu dels Bordils, se li passàs per alt la presència d'instruments amb individus de la casa de Bordils anteriors al Bernat a qui pren per fill Guillem Bordils, així com d'altres previs al propi Guillem. Comptat i debatut, una de les altres contribucions de Ramis d'Ayreflor és la d'estalonar una possible filiació gironina per als Bordils de Mallorca atenent a dos arguments: en primer lloc, l'existència d'una vila homònima a la riba del Ter, a tocar de Girona, i en segon lloc, la cita d'instruments del Capítol de la Seu de Girona de mitjan s. XIV que esmenten en diferents transaccions els Bordils.

Així les coses, el present treball —que té un caràcter estrictament documental— malda per revisar la presència de diferents individus de la família Bordils a la vila d'Inca durant els segles XIV i XV i desentrellar la seva genealogia, així com els possibles lligams amb els Bordils principatins profusament documentats a la Girona del s. XIV.⁷

2. Materials

La base del present treball descansa sobre el contingut del *Libro de recopilaciones de los instrumentos y documentos del Archivo de la Casa de Don Juan Burdils y de Tamarit*.⁸ L'LRCB l'integren tres volums de 30 x 22 x 8 cm, tot sumant 2.300 pàgines en un estat de conservació òptim, enquadernats de cartoné amb tapes de pell repujada, claus de bronze i filigranes de pa d'or. Dites recopilacions són el producte de la catalogació i descripció de cada un dels instruments i documents que integren l'arxiu de la casa de Bordils, així com el seu estat de conservació i ubicació a la biblioteca —llibreria— i les papereres-prestatgeries elaborades *ex profeso*.⁹

5 El contracte matrimonial entre Bernat de Bordils i la seva segona esposa, Blanca Pont, que abans ho havia estat de Guillem Ferragut, data de 1375 (AVB, LRCB 1: 547-548). Efectivament, el 1399 consta que un Bernat Bordils era batle d'Inca (AVB, LRCB 1: 549), però tant en un cas com en l'altre ens ubica cinquanta anys després del jurament de Guillem davant Pere IV, fet que per a l'època és un marc cronològic força dilatat.

6 Una explicació plausible de l'absència de referències és que Ramis d'Ayreflor es limitàs a la consulta dels instruments relatius als testaments i contractes matrimonials, i passàs per alt els referents a les compravendes, censals i proves nobiliàries en què es troben la majoria d'instruments que es detallaran en el present treball.

7 El prestigiós medievalista Christian Guilleré (1994) documenta profusament els Bordils, la seva activitat comercial, el seu paper com a juristes i la seva participació en el govern de la Girona del s. XIV i en el servei al Casal de Barcelona.

8 D'ara en endavant, se citarà com LRCB. Existeix una còpia de l'LRCB (*com. pers.* Alfonso Enseñat de Villalonga) en poder dels descendents d'Antoni Villalonga y Pérez. Dita còpia té la seva raó de ser en la redistribució voluntària (donada a Palma a 22 de juliol de 1812 davant el notari Jordi Colomar), a la qual procedí Martí Maria Boneo de Villalonga (1784-1852) a favor del seu cosí-germà Francesc de Villalonga y d'Escalada (1788-1876), respecte del llegat de la Casa de Bordils que el primer havia rebut íntegrament de la seva senyora àvia Elionor de Bordils i de Tamarit. Tanmateix, Martí Maria Boneo retingué una part del patrimoni Bordils, del qual nomenà hereu usufructuari Francesc de Villalonga i d'Escalada, i propietari Manuel de Villalonga y Pérez, fill de l'avantdit, que arran del seu matrimoni amb Elionor Boneo Font —neboda del dit Martí Boneo— obriria la línia menor dels Villalonga-Escalada coneguda com Villalonga-Boneo o Villalonga-Escalada de l'Almudaina o de Can Bordils. Entre d'altres els Villalonga-Boneo retingueren Son Bordils i tots els rafals associats —el gran Son Bordils que descriuria l'Arxiduc— a Inca i Sencelles, Cúber a Escorca, s'Alqueria Fosca a Campos, a més de Can Bordils a Palma.

9 Les papereres que són citades en el propi LRCB i que apareixen a diferents inventaris s'han conservat fins a l'actualitat repartides entre els descendents de don Manuel Villalonga Alomar, tot i el desmantellament parcial dels interiors de Can Bordils després de la seva venda a la família del notari Unzue, a finals de la dècada dels anys 30 del segle passat.

La compilació fou ordenada per don Joan Baptista de Bordils i de Tamarit.¹⁰ S'inicià el 1773 i finalitzà el 1779. En tengueren cura el seu procurador, el Sr. Gaietà Feliu, notari, i el prevere Joaquim Vall-llosera.¹¹ L'interès de l'LRCB radica que, d'una banda, suposa un inventari de tot el corpus documental de la casa de Bordils, a més de classificar aquells documents que afecten pròpiament la Casa Bordils així com els derivats de la successió de diferents fideïcomisos (Perelló, Sureda-Sanglada, Masblanc, Puigdorfila i Villalonga de Sóller) o la porció –via Berga– de la Cavalleria de la Galera, així com plets, actes matrimonials i documents de noblesa, entre d'altres. A més a més, l'LRCB compta amb un exhaustiu índex onomàstic mitjançant el qual poden identificar-se els diferents individus i les actes en què intervenen. Així doncs, gràcies a l'LRCB és possible identificar-ne els diferents instruments, conèixer-ne el contingut, els individus que hi són esmentats, la data del document i el notari que en dóna fe i, el que és més important, ubicar el document original a la llibreria de Can Bordils. Tanmateix, els Villalonga-Boneo, que per herència reberen l'Arxiu Bordils, hagueren de desprendre's tant de Can Bordils com de les terres d'Inca poc després de la Guerra Civil. L'Arxiu, que d'ara en endavant designaren com Villalonga-Boneo (AVB) perquè integrà instruments de les famílies que succeïren els Bordils, sortí físicament de Can Bordils, encara que per ara es conserven una bona part¹² dels pergamins i documents originals substanciats a l'LRBC, això sí, sense l'ordenació i classificació que imposà el prevere Vall-llosera a finals del s. XVIII.

Així les coses, tot i tractar-se d'una aportació a la Història de l'edat mitjana tardana, la font principal d'informació del present treball és un document del s. XVIII, per bé que en la majoria dels casos, especialment aquells relatius a testaments, contractes matrimonials o l'agregació de terres que donarien lloc a Son Bordils, s'han pogut localitzar i consultar els documents originals degudament consignats i descrits a l'LRCB. En concret, s'hi han identificat un total de 77 instruments en què s'esmenten específicament membres de la casa de Bordils durant els s. XIV i XV. Els documents s'han transcrit i s'ha implementat una base de dades en la qual s'ha detallat la naturalesa de l'instrument, la data, els atorgants i/o beneficiaris, els testimonis, el notari que dona validesa al document, així com la cita que permetia la seva localització a l'LRCB, i la localització a la llibreria de Can Bordils, per tal de poder consultar, en cas de conservar-se, l'instrument original. Addicionalment, s'hi han generat camps en els quals es consigna la relació entre les persones que figuren en el text per tal de desentrellar la genealogia de la casa. També s'ha tengut especial cura de recollir la informació relativa a les activitats o càrrecs institucionals dels diferents individus.

10 *Vid.* nota 1.

11 En el plec de rebuts, censals i obres pies de 1771 a 1807 de don Joan de Bordils i de Tamarit hi consta: "El infraescrito Joachin Valllossera Pro. Recibi de Dn. Juan Burdils Sureda Sanglada y Tamarit por mano de Cayetano Feliu Notario Cien libras de Moneda de Mallca. á saber 221 13s 4d en meses pasados y las restantes en el dia de la fecha. Y son á cuenta de la gratificación por el trabajo de componer el Archivo de su casa en cantidad de seiscientos pesos sencillos cuyo resto tenemos acordado me satisfará à razón de 100 p sencillos cada año. Palma 21 Agosto de 1778. Son 100 l. Joachin Valllossera Pro".

12 El testimoni oral d'una de les besnétes de don Manuel de Villalonga y Pérez, dona Concepció de Muntaner i Villalonga, tot havent passat per ara els 104 anys d'edat, explica com arran de la sortida de Can Bordils es vengueren "covos i covos" de paper –entre ells documents de l'Arxiu– per a fer pasta de paper, ja que a la nova residència dels "porticos" no hi havia prou espai per a tot allò que tenien a Can Bordils.

3. Sobre la presència dels Bordils a Inca als s. XIV i s. XV

3.1. Els instruments i la seva naturalesa

Del buidatge de l'LRBCB, se'n desprèn l'existència de 77 instruments dels s. XIV i XV en els quals es fa referència explícita al Bordils (taules 1 i 2). Els més antics daten de 1302 (fig. 1), mentre que de forma arbitrària s'ha decidit aturar el buidatge el 1486, coincidint amb tot el seguit de documents relatius a la figura de Gaspar de Bordils i de Santjoan, que seria el primer membre de la seva nissaga que s'instal·laria permanentment a Ciutat. També perquè és el moment en què es produeix la primera escissió dels Bordils en dues branques: els Bordils de Son Bordils i els Bordils d'Albarca.¹³

El 44 % dels instruments inventariats són del s. XIV, mentre que el 66 restant ho són del XV. De fet, el document més antic referenciat a l'LRBCB és el contracte matrimonial entre Bernat de Bordils i Saura Perelló,¹⁴ filla de Bernat Perelló i Maria, que es constituí a 6 de maig de 1302 davant el notari Jaume Borrell, setanta-tres anys després de la Conquesta. Bernat Perelló constituí la dot de la seva filla en 112 morabatins i mig, en or, en pagament de tots els seus drets paterns i materns, mentre que Bernat confessà haver rebut dita quantitat i n'augmentà la dot en cinquanta-sis morabatins i mig. El més interessant és que com a testimoni hi actuà Francesc de Bordils, sense que s'hi especifiqui si es tracta del pare –com és habitual en els contractes matrimonials– o bé d'un germà de Bernat.

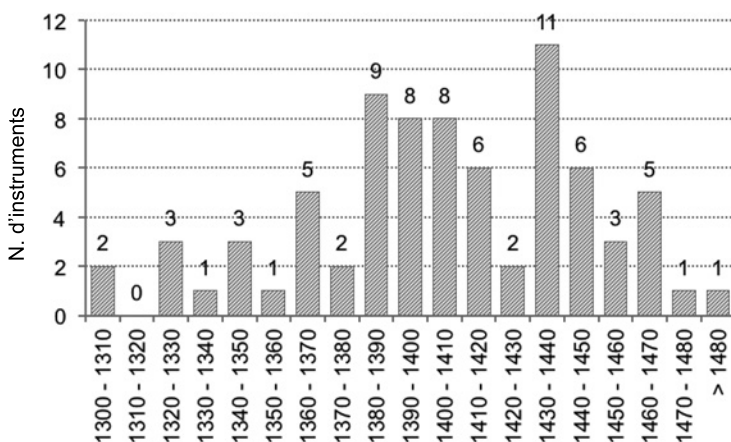

Figura 1. Abast temporal dels instruments de l'AVB on se citen membres de la casa de Bordils

¹³ Felip de Bordils, fill de Joan Bordils i d'Anselma Fuster, havia adquirit la possessió d'Albarca i el rafal contigu des Cosconar, a més d'heretar del seu pare tots els béns d'Inca. Es casà dos cops, el primer amb Elionor de Santjoan i el segon amb Isabel d'Olesa. En el seu testament deixà tots els béns d'Inca a Gaspar Bordils, fill del primer matrimoni, mentre que reservà els béns d'Escorca a Joan Bordils, fill del segon matrimoni. Així, al s. XVI naixerien dues branques dels Bordils conegudes com Bordils de Son Bordils i Bordils d'Albarca. Dites branques tornarien a reunir-se el s. XVII arran del matrimoni de Jerònia Bordils-Morey i de Berga, dels Bordils de Son Bordils, amb Tomàs de Bordils i Nadal, dels Bordils d'Albarca.

¹⁴ AVB, LRBC 1: 89-90. *Faxo* A1, núm. 11.

Any	Localització	Descripció	Individus	Comentari	Data	Loc. AVB
1302	LRCB 1: 89-90	Cartes matrimonials de Bernat Bordils i Saura Perelló	Bernat, Francesc (testimoni)	Contraient	06.05.1302	Faxo A1, núm. 11
1302	LRCB 1: 135-136	Establiment d'una peça de terra a Inca	Bernat, Guillem	Comprador	26.11.1302	Faxo A1, núm. 22
1327	LRCB 1: 117-118	Donació per contracte matrimonial de Francesc Bordils	Bernat, Francesc (fill de Bernat), Guillem	Atorgant	26.06.1327	Faxo A1, núm. 22
1328	LRCB 1: 90-91	Donació per matrimoni de Pere Bordils i Felipa Malferit	Pere (fill de Guillem), Guillem	Contraient	28.08.1328	Faxo A1, núm. 12
1330	LRCB 1: 545	Venda d'una esclava	Guillem (fill de Guillem), Guillem	Venedor	17.02.1330	Cúria de la Porció Temporal
1339	LRCB 1: 136	Creació de cens	Ponse (fill de Guillem), Guillem	Receptor	07.02.1339	Cúria de la Porció Temporal
1348	LRCB I: 545-546	Testament de Berenguer Blanch	Guillem	Testimoni	26.04.1348	Faxo A9, núm. 28
1348	LRCB I: 546	Donació de Guillermina Gras a Nicolasa	Guillem	Testimoni	08.09.1348	Faxo A9, núm. 29
1349	LRCB 1: 136-137	Compra de terra i figueral	Pere	Comprador	07.04.1349	Faxo A2, núm. 1
1355	LRCB 1: 2-3	Testament de Saura Perelló	Francesc, Pere	Testimonis	12.10.1355	Faxo A1, núm. 1
1361	LRCB 1: 3-4	Inventari de l'herència que rebé Simó Perelló	Francesc	Referència veïnatge	26.09.1361	Faxo A1, núm. 2
1362	LRCB 1: 199-200	Creació de cens	Joan	Referència veïnatge	17.05.1362	Faxo A4, núm. 11
1365	LRCB 1: 200	Establiment d'una peça de terra a Inca	Pere	Referència veïnatge	02.04.1365	Faxo A4, núm. 12
1365	LRCB 1: 200-201	Liquidació de testament de Saura Perelló	Pere	Marmessor	17.09.1365	Faxo A4, núm. 13
1365	LRCB I: 547	Subhasta de l'herència d'Antoni Gual	Antoni, Guillem	Marmessor	04.09.1365	De la Casa Aj. d'Inca
1375	LRCB I: 547-548	Cessió de cens de Blanca Pont, segona esposa de Bernat Bordils	Bernat	Testimoni	21.07.1375	Faxo A9, núm. 30
1376	LRCB 1: 307	Capbreu de censos de Bernat Bordils	Bernat, Joan, Felip	Titulars de censos	06.07.1376	Legafó I, núm. 4
1385	LRCB 1: 213	Deixa profana testament Simó Perelló	Bernat	Hereu	26.11.1385	Faxo A4, núm. 24
1385	LRCB 1: 415	Creació de cens	Bernat	Atorgant	13.04.1385	Faxo A7, núm. 15
1386	LRChIB 1: 214	Deixa profana testament Simó Perelló	Bernat	Hereu	22.02.1386	Faxo A4, núm. 25

1386	LRCB 1: 214	Deixa profana testament Simó Perelló	Bernat	Hereu	08.03.1386	Faxo A4, núm. 26
1386	LRCB 1: 214-215	Deixa profana testament Simó Perelló	Bernat	Hereu	02.08.1386	Faxo A4, núm. 27
1386	LRCB 1: 215	Deixa profana testament Simó Perelló	Bernat	Hereu	12.08.1386	Faxo A4, núm. 28
1386	LRCB 1: 215	Deixa profana testament Simó Perelló	Bernat	Hereu	23.08.1386	Faxo A4, núm. 29
1387	LRCB I: 548-549	Creació de cens	Bernat	Atorgant	29.07.1387	De la Casa Aj. d'Inca
1389	LRCB 1: 138	Compra de terra "La Maiola" a Inca	Bernat	Comprador	07.10.1389	Faxo A2, núm. 2
1392	LRCB 1: 138-139	Compra de vinya a Inca	Bernat, Guillem (testimoni)	Comprador i testimoni	11.07.1392	Faxo A2, núm. 3
1392	LRCB 1: 383	Establiment d'un peça de terra	Bernat	Venedor	20.11.1392	Faxo A6, núm. 22
1397	LRCB 1: 415-416	Creació de cens	Bernat, Guillem (testimoni)	Atorgants	13.08.1397	Legafó I, núm. 59
1397	LRCB I: 793	Sentència sobre censals	Joan, Bernat	Beneficiari	13.08.1397	Legafó 3, quarto núm. 1
1398	LRCB 1: 91-93	Contracte matrimonial de Joan Bordils i Anselma Fuster	Joan	Contraient	01.02.1398	Legafó I, qt. 2
1399	LRCB 1, 416	Venda de cens	Bernat	Comprador	07.04.1399	Legafó I, foli. 28
1399	LRCB 1: 417	Creació de cens	Bernat	Atorgant	11.11.1399	Faxo A7, núm. 16
1399	LRCB I: 549	Venda de peça de terra	Bernat	Batle d'Inca	20.02.1399	De la Casa Aj. d'Inca

Taula 1. Instruments del s. XIV relatius als Bordils a l'Arxiu Villalonga-Boneo

Any	Localització	Descripció	Individus	Comentari	Data	Loc. AVB
1402	LRCB 1: 140-141	Compra d'un rafal que fou de Rafel Llabrés	Bernat	Comprador	12.01.1402	Faxo A2, núm. 5
1404	LRCB 1: 141-142	Compra de terra "Lo Estan" i vinya "los Palangres"	Bernat	Comprador	11.11.1404	Faxo A2, núm. 6
1404	LRCB 1: 417-418	Creació de cens	Bernat	Atorgant	13.02.1404	Faxo A7, núm. 17
1405	LRCB 1: 4	Testament Joan Bordils	Joan, Pere	Atorgant	24.01.1405	Libro 1, fax. 206
1406	LRCB 1: 142-143	Compra de vinya "lo Resquel"	Bernat	Comprador	04.02.1406	Faxo A2, núm. 7
1410	LRCB 1: 418-419	Creació de cens	Bernat	Atorgant	03.01.1410	Faxo A7, núm. 18

1410	LRCB 1: 419-420	Compra d'un cens	Bernat	Comprador	15.05.1410	Faxo A7, núm. 19
1410	LRCB 1: 420-421	Creació de cens	Joan	Atorgant	21.10.1410	Faxo A7, núm. 21
1412	LRCB 1: 529	Liquidació de cens	Bernat, Joan (fill de Bernat), Guillem, Cristòfol (test.)	Beneficiari	27.01.1412	Faxo A9, núm. 25
1412	LRCB I: 550	Liquidació de cens	Joan	Atorgant	12.12.1412	De la Casa Aj. d'Inca
1413	LRCB 1: 421	Creació de cens	Bernat	Atorgant	08.06.1413	Faxo A7, núm. 22
1416	LRCB 1: 144	Rescat de cens	Joan	Comprador	19.06.1416	Faxo A2, núm. 8
1420	LRCB 1: 145	Compra d'un hort i rescat de cens	Joan	Comprador	07.10.1420	Faxo A2, núm. 9
1420	LRCB 1: 145-146	Compra de dues peces de terra a Inca	Joan	Comprador	11.11.1420	Faxo A2, núm. 10
1424	LRCB 1: 383-384	Establiment d'una peça de terra "na Fermada"	Joan	Venedor	01.02.1424	Faxo A6, núm. 23
1426	LRCB 1: 147-148	Compra de terra i rafal	Joan, Cristòfol (referència)	Comprador	31.01.1426	Faxo A2, núm. 11
1433	LRCB 1: 150-151	Compra d'un rafal a Costitx	Joan	Comprador	28.04.1433	Lib. I. In Fol. 279
1433	LRCB 1: 158-159	Compra de terres, entre elles "La Fermada"	Joan	Comprador	30.04.1433	Faxo A3, núm. 6
1434	LRCB 1: 151-153	Compra d'una alqueria a Inca	Joan	Comprador	19.03.1434	Lib. I. In Fol. 256
1434	LRCB 1: 153-154	Compra d'un cens	Joan	Comprador	25.05.1434	Faxo A3, núm. 2
1434	LRCB 1: 157	Compra d'un cens	Felip (fill de Joan), Joan	Comprador	16.04.1464	Faxo A3, núm. 5
1436	LRCB 1: 159-160	Venda de terres "Corbera"	Joan, Guillem (venedor)	Comprador	26.07.1436	Faxo A3, núm. 7
1437	LRCB 1: 422	Creació de cens	Joan	Atorgant	18.08.1437	Faxo A7, núm. 23
1439	LRCB 1: 148-149	Rescat de cens	Joan	Comprador	10.08.1439	Faxo A2, núm. 12
1439	LRCB 1: 424-425	Creació de cens	Joan	Atorgant	02.10.1439	Faxo A8, núm. 3
1439	LRCB 1: 485-486	Cens sobre rafal "La Bisbal"	Joan	Deutor	09.04.1429	Legafó I, nº65 foli 24
1440	LRCB 1: 422	Compra de cens	Joan	Comprador	14.01.1404	Faxo A7, núm. 24
1441	LRCB 1: 385	Establiment d'un peça de terra	Joan	Venedor	15.01.1441	Faxo A6, núm. 24
1441	LRCB 1: 425-426	Creació de cens	Joan	Atorgant	30.01.1441	Faxo A8, núm. 4
1444	LRCB 1: 118	Donació per contracte matrimonial de Felip Bordils	Felip (fill Joan), Joan	Contraient	03.06.1444	Faxo A1, núm. 23

1444	LRCB 1: 315	Venda d'un rafal al lloc dels "Febrers"	Guillem, Pere (fill de Guillem), Joan (veínatge)	Venedor	27.12.1444	Faxo A6, núm. 1
1448	LRCB 1: 486	Creació de cens	Joan, Felip (fill de Joan)	Atorgant	21.08.1448	Lib. I, Fol. 339
1448	LRCB I: 554-555	Venda d'una peça de vinya	Guillem, Pere (fill)	Venedor	12.01.1448	De la Casa Aj. d'Inca
1455	LRCB I: 555-556	Liquidació de cens	Joan, Felip (fill de Joan)	Beneficiari	29.08.1455	Faxo A9, núm. 34
1457	LRCB 1: 473	Recuperació de cens	Felip	Beneficiari	22.03.1457	Legafó I, núm. 64
1457	LRCB I: 557	Liquidació de cens	Cristòfol	Espòs atorgant	22.08.1457	De la Casa Aj. d'Inca
1461	LRCB I: 557-558	Venda de cens	Felip (fill de Joan), Joan	Venedor	25.02.1461	Legafó 1, quarto núm. 73
1462	LRCB 1: 426-427	Creació de cens	Pere	Atorgant	28.05.1462	Faxo A8, núm. 5
1462	LRCB 1: 427-428	Creació de cens	Felip	atorgant	08.10.1462	Faxo A8, núm. 5
1465	LRCB I: 1038	Sobre la Cavalleria d'Alacantí	Guillem	Beneficiari	19.07.1465	Legafó 6, foli núm. 1
1467	LRBC 1: 164-165	Venda del rafal "Maria Saloma"	Felip	Comprador	01.06.1467	Faxo A3, núm. 10
1472	LRCB I: 1038-1039	Carta del rei Joan II d'Aragó	Guillem	Beneficiari	09.12.1472	Legafó 8, quarto núm. 1
1486	LRCB I: 793	Sentència subhasta	Gaspar, Guillem	Batle d'Inca	16.10.1486	Legafó 5, quarto núm. 8

Taula 2. Instruments del s. XIV relatius als Bordils a l'Arxiu Villalonga-Boneo

Pel que fa a la naturalesa dels instruments (fig. 2), poc més d'una tercera part dels registres (36 %) la integren documents relatius a l'atorgament, el rescat o la recepció de censals, seguits de les compres i vendes de terres i cens (34 %), dels testaments (13 %), dels contractes matrimonials (10 %) i dels documents públics (7 %) en relació amb els càrrecs que ostentaren els individus de la casa de Bordils, o bé amb sentències que els afectaven (fig. 2). Val la pena de destacar que s'hi pot apreciar certa diferència entre la naturalesa dels instruments tombant el s. XIV. Així, al s. XIV adquireixen un major pes relatiu els testaments (29 %), les compravendes (26 %) i els contractes matrimonials (18 %) per sobre de la resta, mentre que al s. XV destacaran els instruments relatius als crèdits (49 %) i les compravendes (40 %) (fig. 2). És en aquest període quan els Bordils inicien una intensa agregació de terres que resultaran en la conformació del nucli principal d'allò que a la llarga serà la possessió de Son Bordils. En aquest mateix període, també comptaran amb una entrada d'ingressos importantíssima com a successors de Simó Perelló (†1385) que els permetrà atorgar i beneficiar-se de diferents censals.

3.2. Les arrels d'una nissaga i la font d'una confusió

L'abast cronològic dels 77 instruments inventariats i la identificació dels diferents Bordils i de les relacions entre ells, en el cas que s'explicitin, ens permeten bastir una temptativa de genealogia per a les primeres generacions de la nissaga. Un dels principals problemes amb què es topa és la repetició sistemàtica dels noms, que no sempre apareixen amb algun apel·latiu que indiqui el grau de parentiu, i en un marc temporal que introdueix dubtes sobre la longevitat dels diferents individus. Fins ben entrat el s. XV la reiteració de membres de la casa de Bordils que prenen per nom de fonts Francesc, Bernat, Guillem o Pere dificulta la seva identificació (*vid.* taules 1 i 2). Tanmateix un cronograma de l'activitat documentada dels diferents individus (fig. 3) ens permetrà de separar diferents elements de la casa de Bordils que empren el mateix nom.

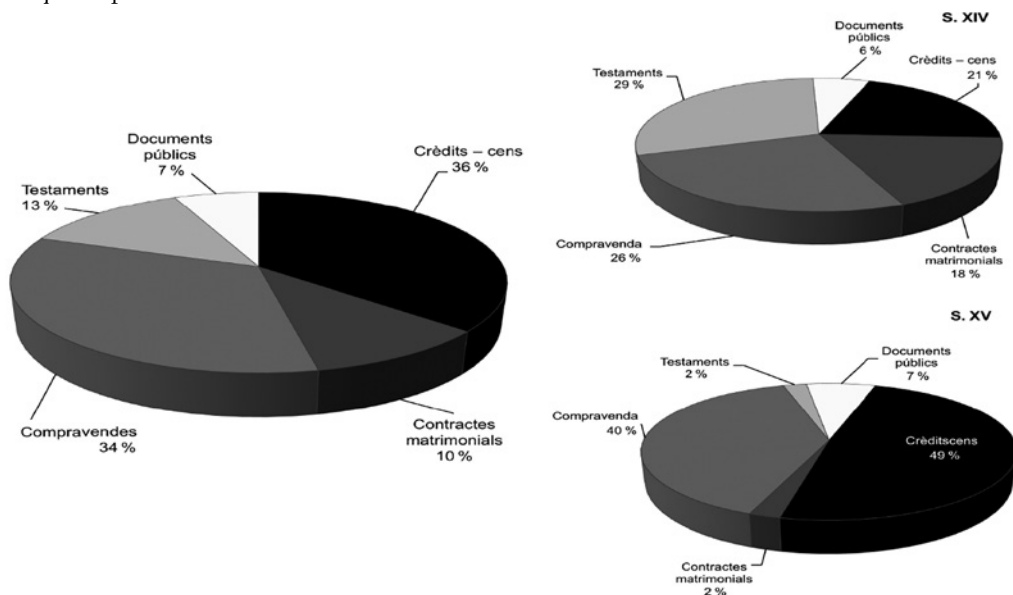

Figura 2. Naturalesa dels instruments de l'AVB on se citen membres de la casa de Bordils

Així, un dels noms més repetits als instruments és el de Guillem de Bordils, que arriba a aparèixer en 17 ocasions (fig. 3), tot cobrint un període que abraça des del 1302 fins al 1486. De fet, sols entre 1302 i 1348 hi apareix en 8 ocasions, algunes de les quals ja ens permeten deduir la coexistència de graus de parentiu. Del 1330 hi ha una venda d'una esclava que era propietat de Guillem de Bordils, fill de Guillem.¹⁵ Pocs anys abans, el 1328, apareix Pere Bordils,¹⁶ fill de Guillem, arran del seu contracte matrimonial amb Felipa Malferit i el 1339

15 AVB, LRCB I, p. 545: *Venta firmada por Guillermo de Burdils hijo de Guillermo de la Villa de Ynca á favor de Pedro Cortés Ciudadano de una Esclava por precio de 18 l 10 s y era el vendedor mayor de edad 22 años y menor de 25 años. En poder de Bernardo de Olivias á 17 de las Calendas de Febrero de 1330. De la Curia de la Porción Temporal (sic).*

16 AVB, LRCB I, pp. 90-91: *Donación por Causa de Matrimonio otorgada por Perico Malferit hijo de Pedro á favor de Felipa su hermana á contemplación de Matrimonio que devia celebrar con Pedro de Burdils hijo de Guillermo de Burdils de tres quarteradas terra sita en el termo. de Ynca, Alodio de Tomas Duran á censo de 74 l q. lindavan con Camino que vá a la Ciudad por otra parte con Tierras de Simon Beltran, por otras con tierras de Pedro Sech y po otra con tierras restantes de dicha Viña q. quedava en poder del Donador. Fueron estimadas dichas tres quarteradas en 95 l y á mas le dio de contado 155 l que en todo fueron 250 l y dicho Pedro de Burdils le hizo aumento de 72 l 10 s y parte de Camara segun estilo del Paiz. Pasó ante Pedro Rullan Nott. Á cinco de las calendas de Set. ó 28 Agosto de 1328. Faxo A.I. núm. 12 (sic).*

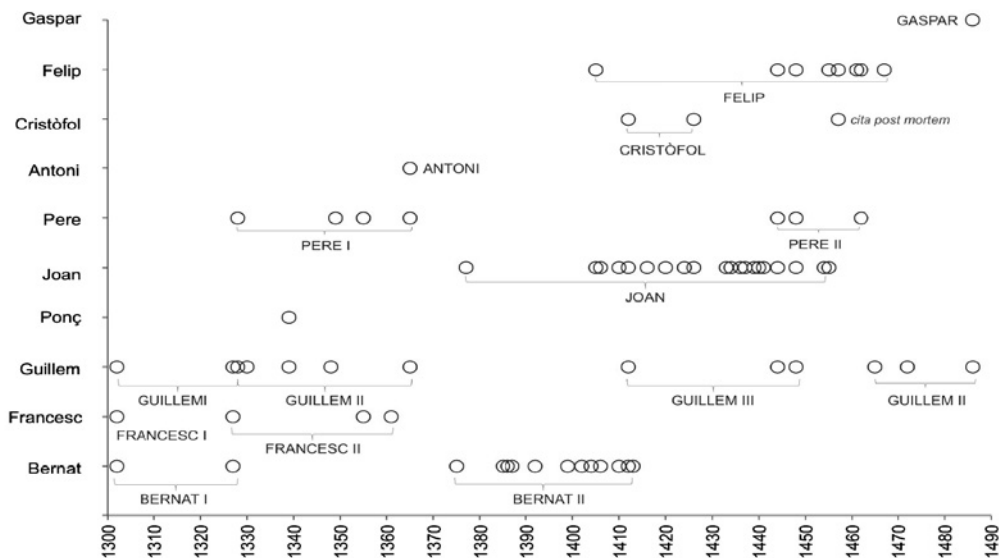

Figura 3. Evolució diacrònica de la cita de diferents Bordils als instruments de l'AVB

se cita Ponç,¹⁷ també fill de Guillem, en la creació d'un cens. És a dir que, a la segona dècada del s. XIV, tenim un primer nucli de Bordils al voltant d'un Guillem (I) Bordils que té, com a mínim, tres fills: Guillem (II), Pere i Ponç. El susdit Guillem apareix també citat el 1300 com una de les persones que pagà al rei els censals que aquest posseïa per compra d'un rafal anomenat de "Suaip",¹⁸ cita que per ara és la més antiga d'un Bordils a Mallorca. Per les dates aquest Guillem I també ha de ser el Guillem Bordils que apareix com a testimoni en els instruments de Bernat Bordils. Concretament, a dos de ben significatius: la compra d'una peça de terra per a la construcció d'unes cases a Inca el 1302¹⁹ i la donació que Bernat Bordils feu al seu fill Francesc en contemplació del seu matrimoni el 1327.²⁰ Si el nostre Guillem I apareix en documents tan importants i que tenen un significat d'institució familiar, és probable que mantengui uns lligams de parentiu estrets amb Bernat Bordils.

17 AVB, LRCB I, p. 136: *Creación firmada por Ponce de Burdils y Guillermo de Burdils su Padre, de la Pavroqa. De Ynca, á favor de Nicola Bannaser Ciudadano de Malloca. de 10 qras. Trigo Censo á medio da de la Plaza, con especial hipoteca de una viñas propias del Otorgante sitas en el termino de Ynca, en la Alqueria dha Binicastell por precio y Capital de 75 l otorgado ante Bernardo de Olivas Nott. á 7 de las Calendas de Febrero de 1339. De la Curia de Porción Temporal (sic).*

18 *Vid. Llabrés & Rosselló (1998), pp. 175-176.*

19 AVB, LRCB I, p.135-136: *Establecimiento firmado por Barrt. Oliver de la Villa de Ynca a favor de Bernado Burdils de un pedazo de tierra para edificar Casas sito en dicha Villa. Alodio del Rey y prestava cierto Ceso á los hered. De N. Soler que quedó a cargo del otorgante lindava por tres parte segun parece con calles publicas pero no se puede leer claramente por estar el Pergamino muy mal parado y prestava cierto Censo á los hered. De N. Soler. El Censo impuesto fue 15 l pagaderas el día de Pascua y la entrada 10 l. Pasó ante Bernardo de Torrent Nott. á 7 de las Calendas de Stt. ó á 26 Nov. de 1302. Uno de los Testigos Ynstrumentales es Guillermo Burdils Faxo Al núm. 22 (sic).*

20 AVB, LRCB I, pp. 117-118: *Donacion firmada por Bernardo de Burdils á favor de Franco. De Burdils su hijo en el día y a contemplacion del Matrimonio. del mismo Franco. con Nicolasa hija de Nicolas N. Y en pago de sus Dros. Paternos de unas Casas y algunos Censos que cobrava sobre otras varia vezinas á ellas en el Alodio del Rey quedando á cargo del Donante el Censo que correspondian las Casas que comprende esta Donación. Ytem de una Pieza de tierra plantada de Viña en el termino de Ynca que presta Censo á Pedro Serre q. vino á cargo del dicho Franco. quedando al de Donte. El de satisfacer al mismo Serre otro Censo q. se les prestava por tierra contigua a dha. Viña. Lindava por una parte con tierra den Deni, por otra con Camo. De Poblad. y por otra restante tierra de dicho Bernardo y con una Asequía y tierra otro línde que no se puede leer. Pasó ante Guillermo de Formiguera Nott. a 7 de las Calendas de Julio a 26 Junio 1327. Es testigo de esta Donación Guillo. Burdils. Faxo AI, núm. 22. En este Pergamo. bay dos instrumentos y el que se cita es el segdo (sic).*

A més a més, el fet que ambdós tinguin fills que es casin en dates molt properes, 1328 i 1327 respectivament, donaria versemblança a la possibilitat que fossin germans i no pas pare i fill. Aquest punt és interessant, perquè el 1302, el mateix any que Bernat Bordils compra una terra per bastir-hi una casa, apareix el seu contracte matrimonial amb Saura Perelló i aquí, com a testimoni, hi figura Francesc Bordils.²¹ Si es tractàs del pare –cosa que seria el més probable per la naturalesa del document–, difícilment pot escatir-se perquè no apareix citat com a tal i en aquest període és l'única referència que apareix relativa a un Francesc Bordils (fig. 3). Lògicament no es tracta del fill de Bernat, ja que tenim una seqüència genealògica que suposaria un Francesc I, probablement pare de Bernat I, de qui seria fill Francesc II. La tradició onomàstica secular de donar el nom de l'avi al primer nét també estalonia aquest lligam.

Arribats en aquest punt és important tenir present que durant el primer quart del segle XIV ja es compta amb almenys sis membres de la casa de Bordils a Inca. És a dir, una família ben representada. A més, alguns d'ells exerceixen càrrecs públics, com és el cas de Guillem II, que el 1338 s'encarrega de la redacció del Manifest d'Inca²² –un document bàsic per a la hisenda de la Universitat d'Inca i del Regne– o que actua com a prohoms de la vila d'Inca i ret homenatge en nom d'aquesta a Pere IV, el Cerimoniós, en la reincorporació del Regne de Mallorca al Casal de Barcelona, el 8 de juny de 1343.²³ Unes setmanes més tard, el 22 de juny de 1343, el rei Pere proclama la unió indissoluble del Regne de Mallorca als regnes d'Aragó i València, i al comtat de Barcelona, i per congraciar-se i gaudir dels favors dels seus súbdits ajorna el pagament de deutes a alguns prohoms, entre ells alguns d'Inca, entre els quals es compten Ponç –a qui ja s'ha documentat com a fill de Guillem I i germà de Guillem, II– i Jaume Bordils, que no apareix a cap dels documents de l'AVB. És aquest Guillem II a qui Ramis d'Ayreflor considera com a fundador de la nissaga i el fa pare de Bernat Bordils (Ramis d'Ayreflor, 1905, p. 91). Tanmateix ja hem vist que el nostre Bernat I, casat amb Saura Perelló i probablement germà de Guillem I, no pot ser el Bernat que esmenta l'autor de l'*Alistamiento noble de Mallorca del año 1762*. Cal esperar fins a 1375 per tornar a tenir notícies d'un altre Bernat Bordils. En aquest cas es tracta d'unes cartes matrimonials amb Blanca Pont.²⁴ Comptat i debatut, aquest Bernat II no pot ser en

21 AVB, LRBC I, pp. 89-90: *Cartas Matrimoniales de Bernardo Burdils con Saura hija de Bernardo Perelló y de Maria su Muger, con las que dicho Perelló constituyó en dote de dicha su hija 112 Morobatinos y medio en oro, contado el Morobatin á 8 l que son 45 reales menudos de Mallorca en pago de todos sus derechos Paternos y Maternos, y el dicho Bernardo Burdils confesó haver recibido dicha cantidad y le hizo aumento de cincuenta y seis Morobatinos y medio que son veinte y dos libras diez sueldos. Pasó ante Jayme Borrell Nott. el día antes de las Nonas ó á 6 mayo de 1302. Son Testigos Francisco de Burdils, Castellón Seguer y Bernardo Noger. Faxo A.I. núm. 11 (sic).*

22 Vid. Llabrés & Rosselló (1998, p. 179).

23 Vid. Llabrés & Rosselló (1998, p. 195-251).

24 AVB, LRBC I, pp. 547-548: *Cession firmada por Blanca hija de Arnaldo Pont, Muger en segundas Bodas de Bernardo Burdils y q. en primeras lo havia sido de Guillermo Ferragut de los drós. Y acciones competentes á la Otorgte. contra los bienes de Guillermo Masaguer, Jaye. Planas y Demas a obligados á un censo de 13 Morobatinos que les prestavan el día de Pascua por una Viña de dicho Masaguer sita en la Parroquia de Ynca, Alodio dicho Arnaldo de Pont en virtud de Venta que le hizo Guillermo Ferrafut su suegro Padre y heredo. De de su primer Marido. Ytem 18 quarteras y media trigo Censo que les prestava dho. Ferragut por una pieza de tierra en el termo. de l Alqa. De Sancellas, Alodio de Luiz Umbert, cuya Cesion hizo dha Blanca en pago de 200 l y estas a Cuenta de 370 l q. havia constituido en dote de dho Bernardo Burdils su segundo marido. Pasó ante Bernardo Alós Nott. a 21 Julio 1375. Faxo AIX. núm. 30 (sic).*

cap cas fill de Guillem II, atès que apareix, juntament amb Joan, el seu fill,²⁵ i Felip,²⁶ el seu nét, com a beneficiaris de l'herència de Simó Perelló, que era el nebot de Saura Perelló, muller del nostre Bernat I (fig. 4). Per tant, es tracta del fill de Francesc II Bordils i, en conseqüència, del nét de Bernat I Bordils, perquè d'altra manera no podria haver heretat els béns de l'opulenta família inquera dels Perelló. Així doncs, queda aquí resolta una de les confusions que pesen sobre la genealogia dels Bordils que publicà Ramis d'Ayreflor. Bernat Bordils II habitant d'Inca —*Bernardus Burdils habitator Ville Ynca*—²⁷ no era fill de Guillem Bordils II, sinó el seu cosí germà. Val a dir que Bernat II va ser en diverses ocasions batle reial d'Inca, com també ho fou el seu fill Joan, que també formà part com a conseller del Gran e General Consell, a més del cobejat càrrec de batle general de Mallorca el 1443. Felip de Bordils, nét i fill respectivament, també formaria part del Gran e General Consell de Mallorca per l'estament de ciutadans militars.

A partir de Joan Bordils, que es casà amb la riquíssima Anselma Fuster,²⁸ i del seu fill Felip Bordils, a l'AVB hi roman la informació i els originals dels testaments, inventaris de béns i contractes matrimonials de la resta de la nissaga dels Bordils. Això implica que el present estudi documenta de forma fefaent, com a mínim, dues generacions més de Bordils, que no havia considerat Ramis d'Ayreflor i que duu fins a l'any 1302 la presència dels Bordils a Inca i Mallorca, en les persones de Bernat I Bordils i la seva esposa Saura Perelló, que són els genearques de la nissaga dels Bordils que s'extingiria el 1808 en la persona de Joan Baptista de Bordils i de Tamarit.

25 AVB, LRCB I, p. 529: *Apoca y difinicion firmada por Pedro Gelebert de la Parroquia de San Juan de Sineu á favor de Bernardo Burdils de Parroquia de Ynca de 111 l por Capital y Vencidos 8l 9d Censo q. el Otorge. recibia el dia Nitra. Señora de Sette. Por creacion á su favor otorgada por Ponse Armengol Bernardo Armengol hermanos, Juan Ramis y Berenguer Busquets de la Parroquia de Sancellas en nombre de la Universidad de la misma ante Gabriel Real de 5 Sett. 1410. Cuyas 111 l pago dicho Bernardo Burdils á Juan Burdils su hijo por dicha Uin: de Sancellas y del precio (según se puede inferir) de alguna creacion ó otro Contrato que pasó entre dichos Burdils y la dicha Universidad ante el Nott. infrasto. Pasó ante Pedro Tarrasa Nott. a 27 Enero 1412. Son Testigos de este Instrumento Guillermo Burdils y Christobal Burdils de la Villa de Ynca. Faxo AIX núm. 25 (sic).*

26 AVB, LRCB I, p. 307: *Un cabreo antiguo en que faltan ojas y empieza por la tercera. Comprende los asientos de varias partidas de Censos que cobrava Bernardo Burdils así de trigo como de dinero. Como la primera oja le falta, no se puede saber á punto fixo en que año se formó, pero por la foxa ocho en que empiezan los asientos se calenda una compra que hizo el dicho Bernardo Burdils por la Curia de Ynca de 2 l 16 s 8 d Censo en 6 Julio de 1376. Se desprende de este Cabreo que muchos de los Censos continuados en él, fueron adquiridos por Simon Perelló ó creados a su favor. Y que el mismo cabreo se continuan Censos a favor de dicho Bernardo Burdils, Juan Burdils y de Felipe Burdils de Albarca. Laegaxo I, núm. 14 (sic).*

27 AVB, LRCB I, p.140-141: *Venta firmada por el Bayle de la Villa de Ynca por autoridad de su Oficio y mediante publica subastacion á favor de Bernardo Burdils abitante en la misma villas: Bernardus Burdils habitator Ville Ynca como á mayor Pastor de una Rafal que fue de Bartte. Llabres que le puso en poder de la Curia para q. se vendiese á efecto de satisfacer á Nadal Cerda de la misma Villa doce quarteras trigo por vencidos de 4 gras. Trigo Censo que le prestava por dicho Rafal, sito en el termino de Ynca, Alodio de Bernardo janer Calderero de Mallorca a cierta cota que no expresa que prestava Censo dichas 4 quarter trigo á primero Agosto, 18 l el día de Sn. Juan a Jay. De MonBlanch. Lindava por una parte con Alqueria de Juan Mir, por otra con Alquería de Nicolas Estarás, por otra con Alquería den Baró y por otra con Alqueria de Slavador Vives. El precio fue 20 l que se pagaron 8 l al Rey por Decreto de esta venta y los restantes se devian depositar pa. Satisfacer á los Acreedores. Pasó a 12 de Enero 1402. Esta firmada por el Bayle, pero no vá cerrada de mano de Nott. Faxo AII núm. 5 (sic).*

28 AVB, LRCB I, pp. 91-93: *Parte del Contrato Matriml. de Juan de Burdils con Anselma, que dice contrajo de Voluntad y conocimiento de Felipe Fuster su hermano y de Catalina su Madre. Dicho Felipe Fuster constituyó en dote de su hermana 1500 l y por 480 l de este numero, cedió ó señaló 30 quart. Trigo Censo con su Alodio, que prestava en Baulo á primero Agosto por una Alqueria sita en la Parroquia de San Juan de Sineu llamada Carrutxa que estava en alodio del dicho Fuster con pact q. pagando este otras 480l dentro de un año á contar del día de la celebracion del Matrimo. deviese dicho Burdils restituir con Ynstrumento Publico, el dicho Censo y alodio 20 l se pagaron en dinero de contado y las demás se constitubieron en Censos ó tierras, pero se ignora como por faltar las primeras ojas de este importante Contrato. Dicho Juan Burdils, confiesa haver recibido dicho Dote y haze aumento de 375 l y parte de Camara. Pasó á 5 Abril 1406. No es autentico y se ignora que Nott. la recibió. Las primeras ojas (que faltan) se este Instrumento sin duda expresarian los nombres de los Padres de dichos Juan Burdils y Anselma Fuster. Consta por él que la Madre es Catarina y el hermano Pbelipe con lo que concuerda con el Contrato Matrimonial de Pedro Descós que fue á primero Febrero 1398 y por consiguiente solo unos ocho años antes de este y este puede ser que se balle en la Nott. de Jian de Riera que fue el que recibió aquel. Legajo I. in quarto núm. 2 (sic).*

Però si l'inventari dels instruments de l'AVB del s. XIV i XV permet desentrellar els dubtes de la genealogia inicial de la casa de Bordils, també hi afloren alguns problemes, com és la filiació dels Guillem III Bordils i descendents o la presència d'un Cristòfol Bordils entre 1412 i 1427. Aquests no es poden relacionar explícitament amb la resta dels membres de la casa presents a Inca, per bé que els seus instruments romanen a l'arxiu. Així doncs, el 1427, és batle reial d'Inca Guillem Bordils,²⁹ el mateix que apareix als documents el 1412 com a testimoni d'instruments relatius a Bernat II Bordils i també a Joan Bordils i on se cita Cristòfol,³⁰ o la sanció pel mostassaf el 1425 per haver bastit un amarador de lli a la seva possessió.³¹ L'esmentat Guillem Bordils apareix com a pare de Pere i espòs de Ponsina en diferents instruments.³² Havia succeït Pere Raboll heretant una part del lloc dels Febrers³³ que confrontava amb les terres de Joan Bordils, fill de Bernat II. De fet, Guillem III i Joan apareixen conjuntament a diferents instruments,³⁴ però en cap d'ells s'explicita el seu grau de parentiu, mentre que sí es fa per als respectius fills. El fill de Guillem III, Pere II (fig. 4), mantindrà les activitats de moliner, de draper, juntament amb el seu germà Jaume Bordils, que tampoc ha estat documentat a l'AVB, però que apareixen a l'escriptura en què ambdós contreuen un deute amb Antoni Massanet el 28 d'abril de 1473.³⁵ Finalment es topa amb un quart Guillem (fig. 3), fill de Pere II, i també apareix en instruments on actua de testimoni d'altres Bordils, com és el cas de Gaspar,

29 Llabrés & Rosselló (1998).

30 AVB, LRBC I, p. 529: *Apoca y difinición firmada por Pedro Gelebert de la Parroquia de San Juan de Sineu á favor de Bernardo Burdils de Parroquiade Ynca de 111 l por Capital y Vencidos 8l 9d Censo q. el Otorgte. recibia el día Ntra. Señora de Sette. Por creación á su favor otorgada por Ponse Armengol Bernardo Armengol hermanos, Juan Ramis y Berenguer Busquets de la Parroquia de Sancellas en nombre de la Universidad de la misma ante Gabriel Real de 5 Sett. 1410. Cuyas 111 l pago dicho Bernardo Burdils á Juan Burdils su hijo por dicha Univ. de Sancellas y del precio (según se puede inferir) de alguna creación ó otro Contrato que pasó entre dichos Burdils y la dicha Universidad ante el Nott. infrasto. Pasó ante Pedro Tarrasa Nott. a 27 Enero 1412. Son Testigos de este Instrumento Guillermo Burdils y Christobal Burdils de la Villa de Ynca. Faxo AIX núm. 25 (sic).*

31 ARM, AH121, f. 115v.

32 AVB, LRBC I, p. 554-555: *Venta firmada por Guillermo Burdils, Ponsina su Muger, Pedro hijo de los Consortes y Enlalia muger de dicho Pedro, todos de la Villa de Ynca á favor de Lucas y Antto. Tellada Padre e hijo, de una pieza de Viña junto al Camino de Pollensa Alodio de Antto. Brondo, Ciudadano de MallCa. que perteneció a los Vendedores por Venta que de ellas les hizo Jaye. Estran q. no calenda. Está firmado por razón de dominio tiene fba. De 12 Enero 1448. Se ignora ante quien pasó por q. le falta la Clausura. De la Casa del Ayuntamiento. De Ynca (sic).*

33 AVB, LRBC I, p. 315: *Venta firmada por Guillermo Burdils, Ponsina su Muger y Pedro Burdils, hijo de dichos Consortes, todos de la Villa de Ynca, como Pocosor y detentor de la Herencia y Benes q. fueron de Pedro Raboll, á favor de Berndo. Fabregues de un Rafal sito en la Parroqa. De Ynca en el Lugar dho Los Fabrers, que fue den Salom y estava en alodio de los Otorq. q. se reservaron y linda por una pte. con las Casas de la Alqueria de Juan Burdils, por otra con tierras de dicha alqueria de ese, por otra con tierra de este y por otra con Rafal de dicho Fabregues que fue den Prats. El precio 90 reales menudos de MallCa. Que se delegaron pa. pagar a Bartt. Gítart Pbro. Por 100 l de FranCa. Mujer de dho. Pedro Raboll le havia echo manda q. eran otras tantas q. los Otorq. Devia a dha Franca. Pasó ante Jorge Vives Nott. á 27 Diez. 1444. Faxo AVI, núm. 1 (sic).*

34 AVB, LRBC I, pp. 159-160: *Venta firmada por Guillo. Burdils detentor y Pocosor por ciertos dros. De los bienes y berena . de Pedro Raboll de la Villa Ynca á favor de Juan de Burdils, morador en dha Villa de un Rafal de la berena. De dho. Pedro Raboll, con sus casas, era, Viña, Pozo y otras cosas, sito en el termo. de Corbera, parrqa de Sineu al 10 de Laudemio franco de todo Censo q. lindava por una parte con tierras de Ferrer Sor, por otras con tierras de Guillermo Prats y parte con tierras de dicho Juan de Burdils y parte con tierras del mismo Juan de Burdils y parte con tierras de Ferrer Antich, parte con tierras del dicho Pedro Raboll y parte con tierras de Berenguer Costa. El dho Rafal tenia uso de Algunas Aguas pero el Ynstrumento no individua que aguas eran ni como se tomavan. El precio fue 200 l francas que se destinaros pa. Pagar deudas de dha berena. Señaladamte. 80 l a Jaye. Alberti y 100 l á Pedro Gelebert. Pasó ante Juan Real Notario á 26 Julio 1436. Esta firmada por razón de dominio. Faxo AIII núm. 7 (sic).*

35 Vid. Barceló (2013), p. 102-103).

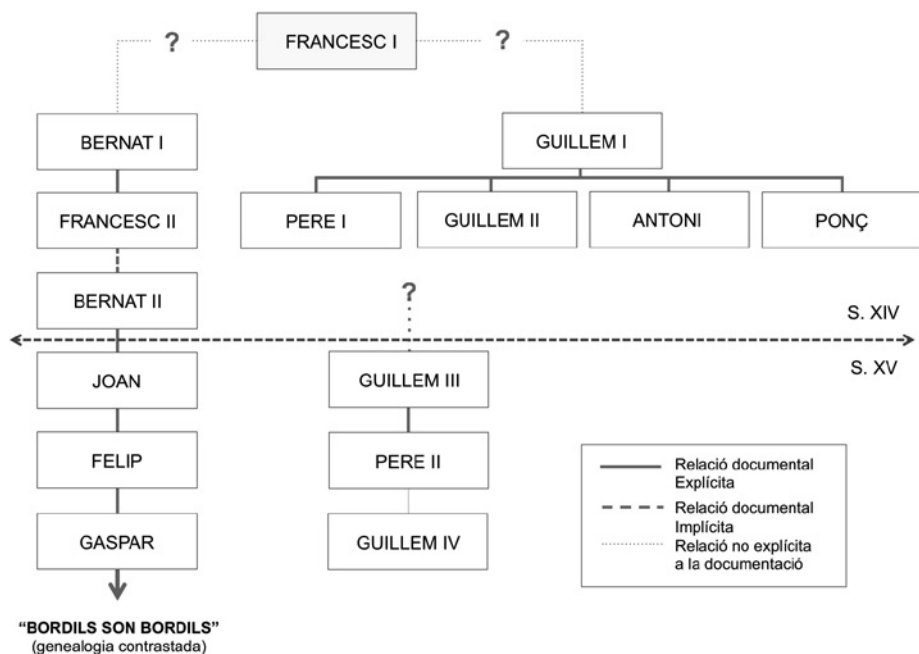

Figura 4. Proposta de genealogia per als Bordils del s. XIV al XV a partir de la documentació de l'AVB

com a batle reial d'Inca,³⁶ càrrec que també ostentarà el 1491.³⁷ Per les dates, aquesta branca dels Bordils coincideix amb el Guillem de Bordils que reclama a la Procuració Reial la titularitat de la Cavalleria d'Alacantí en virtut de la donació que li feu la reina Joana durant el setge de Girona.³⁸ Un periple aquest en què la titularitat de la Cavalleria aniria i vendria entre Guillem Bordils i Jaume Martí³⁹—secretari que fou del rei Joan II— i que posa de manifest allò que també apunten alguns altres instruments relatius a censos

36 AVB, LRCB I, p. 916: *Sentencia dada por Guillermo de Burdils Bayle de Ynca sobre adjudicaciones del precio de unas casas que fueron de Juan Pujol que se vendieron por la Curia de dicha Villa y aunque se havia opuesto al deposito Gaspar de Burdils por algun crédito que no consta, so se le dio lugar, sino regresó contra los bienes que le estuviesen obligados. Fue publicada á 2 Junio 1486. Y habiendo apelado de ella dicho Gaspar para el Lugar The. General fue corregida y se adjudico lo sobrante del Precio al mismo Gaspar, pero no consta en que consistía su crédito. La data de esta segunda Senna. Es de 16 Octubre 1486. Legajo V in quarto núm. 8 (sic).*

37 Llabrés & Rosselló (1998).

38 AVB, LRCB I, p. 1038: *Expediente actuado ante el Lugar The. General del Reyno, sobre Possession de la Cavalleria de Alicanti sita en Mallorca que fue de Jayme Martí Secretario del Rey de Aragón instada por Guillermo Burdils Donzel del Veguerio de Gerona en concideracion de sus servicios señaladamente de la asistencia que hizo á la Reyna y al Principi en el tiempo en que estuvieron sitiados en la fuerza vieja de Gerona, confirmando la merced que de ella se havia echo dicha Reyna y anulando otra concesión que el Rey Dn. Juan (ignorando la gracia de la Reyna) havia exho a Miser Barrrte. De Veri de la propia Cavalla. Dada á 2 Noviembre 1463. Haviendo presentado dicho Burdils este real Diploma, se opuso el Procurador Real, alegando que aquella gracia era contra Reales Pragmaticas, que prohiben toda enagenacion de bienes del Real Patrimonio y por quanto en el Privilegio presentado no se havia mencion alguna de ellas se consultó Su Mag. En fecha de 4 Julio 1465. En 16 Agosto de dicho año presentó dicho Burdils un Real Escrito en que manda su Magestad qe sin embargo de lo prevenido en Rs. Pragmaticas se dé Cession de dicha Cavalleria al referido Burdils. Dado en Servera á 19 Juliol 1465. Legajo VI in foleo núm. 1 (sic).*

39 AVB, LRCB I, p. 1038-1039: *Letra del Rey Dn. Juan el Segundo de Aragon, dirigida al Lugar Teniente Genera del Reyno de Mallorca en q. le manda restituir á Jaye. Martí Criado q. fue del difunto Rey Dn. Alfonso hermano del Rey, la Cavalleria llamada de Alicanti de la Parroqa. De Muro y Sollter, removiendo de su Poesession y Goze á Guillermo de Burdils, á quien la havia concedido con motivo de que dicho Jaye Martí con su Miger y sus hijos havia seguido el partido de dicho Rey Dn. Alfonso. Y por haverse pacificado aquellas turbaciones y haver el dicho Jaye. Mari no solo vuelto en gracia del dicho Rey Dn. Juan pero abun honrandole con el titulo de su actual Secreto, le manda restituir dicha Cavalleria y anula la Concesion que de ella havia echo a aldo Burdils. No se puede leer su lugar de data, pero tiene fecha de Setta. Nov. Ô Dize. De 1472. Legajo VIII in quarto núm. 1 (sic).*

en què aquesta branca menor dels Bordils passa per una situació d'estretor econòmica. El 1468 els era concedit per gràcia reial poder empenyorar temporalment⁴⁰ la susdita Cavalleria, així com amb posterioritat el rei manà que els tornàs a ser restituïda el 1474.⁴¹ Però, tot i comptar amb un nombre important d'instruments i referències a d'altres corpus documentals, no es pot establir el parentiu amb la línia de Bernat II Bordils o amb la dels descendents de Guillem I Bordils (fig. 4). Mal de mals, tampoc pot estirar-se del criteri de l'onomàstica, tot i que l'alternança de noms de pila de Guillem i Pere ens inclinaria a vincular aquest grup dels Bordils-Alacantí com a descendents de Guillem I de Bordils. L'absència de documents i apel·latius específics impossibilitaria saber si es tracta dels fills i néts de Pere I Bordils o bé de Guillem II Bordils. El que sembla evident és que aquesta línia quedà extingida perquè no apareixen a l'AVB més documents posteriors a Guillem IV Bordils, així com tampoc són citats a d'altres obres o treballs que aborden el s. XV i posteriors a Inca.

4. Sobre una possible filiació gironina

Una de les contribucions de Ramis d'Ayreflor (1905) és la d'estalonar una possible filiació gironina per als Bordils de Mallorca atenent a dos arguments: en primer lloc, l'existència d'una vila homònima a la riba del Ter, a tocar de Girona, i en segon lloc, la cita d'instruments del Capítol de la Seu de Girona de mitjan s. XIV que esmenten en diferents transaccions els Bordils. El tema seria reprès posteriorment per Martí (2007), tot i que sense arribar a desentrellar els possibles lligams.

El prestigiós medievalista Christian Guilleré ha estudiat profusament els aspectes institucionals, comercials i d'història social de la Girona del segle XIV, i entre les elits locals hi destaquen els Bordils, que, juntament amb els Bell-lloc, Estruç o Sunyer, van ocupar de forma quasi patrimonial els càrrecs de jurats de Girona.⁴² Els Bordils gironins havien estat senyors de Jafre i havien mantingut una intensa relació amb el monestir de Sant Miquel de Cruïlles,⁴³ per bé que destaquen especialment com a comerciants i juristes a Girona.⁴⁴ Durant el s. XIV els Bordils gironins no tengueren descendència masculina i, almenys en dues ocasions, en les seves aliances amb altres famílies de comerciants i juristes gironins imposaren les seves armes i el seu llinatge⁴⁵ sobre altres famílies com els Escala, els Sant Martí o els Sant Dionís.⁴⁶ Malgrat tot, atesa la transcendència dels Sant Dionís i la seva proximitat a la corona, sembla que arribaren a passar a Barcelona i deixar d'emprar el llinatge Bordils.⁴⁷

Tanmateix, respecte dels Bordils és interessant constatar dos fets, el primer –a tall orientatiu– és de caràcter onomàstic. Els noms de fonts més freqüents entre els membres dels Bordils

40 ACA, núm. 3.429.

41 ACA, núm. 3.433.

42 Sobrequés (1969); Guilleré (1994), Vol. 2, pp. 266-267; Molina Figueras (2007).

43 Martí (2007), p. 43-49.

44 Guilleré (1996).

45 Guilleré (1994), Vol. 2, pp. 443-446.

46 Guilleré (1994), Vol. 2, pp. 273-274.

47 Álvarez (2006).

gironins a partir de les cites i els arbres genealògics de Guilleré (1994) i Martí (2004) són: Pere, Bernat, Guillem, Bonanat, Francesc i Jaume, algun Ponç, als quals, després de l'enllaç amb els Sant Martí i els Sant Dionís, s'hi afegeixen Narcís i Dalmau. Uns noms que no són gens estranys en la nissaga mallorquina i que en dominaran el panorama fins a mitjan s. XV, moment en què el canvi de patronímics respon a l'entroncament amb altres nissagues que aportaran patrimonis significatius, com els Torrella o els Sant Joan.⁴⁸ L'altre fet a destacar és l'activitat comercial dels Bordils, que tot sovint són designats com drapaires o moliners a força dels documents i referències detallats per Guilleré (1994, 1996). Així mateix, són molts, com s'ha posat de manifest a la secció anterior, els instruments de l'AVB (taules 1 i 2) en què els Bordils mallorquins instal·lats a Inca també dediquen part de la seva activitat comercial al tèxtil i que, a més a més, tenen molins i amaradors de lli a les seves propietats. Però, per ventura, un dels aspectes que no es poden menystenir és el relatiu a les societats mercantils dels comerciants gironins del s. XIV. Bernat Bordils creà juntament amb Pere Escala, Francesc Margarit i Bernat Ferrer diferents societats mercantils per mercadejar amb draps, i tendrien comandataris a Sicília, Sardenya, València i el nord d'Àfrica.⁴⁹ Mallorca servia de port entre Àfrica del Nord i la Península, i també amb les ciutats italianes⁵⁰ i, concretament, es té constància que Narcís Bordils, instal·lat a Sicília a partir de 1370 per les activitats de les esmentades societats mercantils, en un dels seus nòlits recalà a Mallorca, on fou assistit per familiars.⁵¹ En el context, el terme *familiars* tant pot referir-se a d'altres membres de la societat mercantil com a individus amb consanguinitat. En qualsevol cas, no es pot anar més enllà d'una simple referència o anècdota. Altres famílies gironines, amb una trajectòria semblant als Bordils, tenen branques i lligams ben documentats a Mallorca també al s. XIV (i. e. la família Bell-lloc).⁵²

Finalment, un dels punts que crida l'atenció és que els Bordils de Mallorca conservaren entre els seus instruments documents relatius als serveis que prestà Guillem Bordils – *donzel del veguerío de Gerona* (sic)⁵³ a la reina Joana Enríquez i al futur Ferran el Catòlic durant el setge de Girona de 1462 i que els feren servir en l'argumentari de les seves proves de noblesa als s. XVII i XVIII.

Comptat i debatut, no s'ha trobat fins a la data cap instrument que demostrï de forma feaent el lligam i parentiu entre els Bordils mallorquins i el de Girona, per bé que la posició, l'especialització en el comerç de draps o unes pràctiques onomàstiques relatives al nom de fonts puguin induir de pensar en una filiació gironina. Això no obstant, el fet de conservar la concessió de la Cavalleria d'Alacantí entre les proves de noblesa pròpies de la branca illenca, com a mínim, demostra que els Bordils del s. XVII i XVIII se'n consideraven com a descendents. Tanmateix, la impossibilitat de lligar la branca secundària dels Bordils –que podria correspondre al Guillem que rebé de Joan II la cavalleria– amb la línia principal de Bernat II Bordils fins a Joan Baptista de Bordils i de Tamarit (†1808) continua deixant en el camp de la incertesa una filiació gironina, sòlida i documentada, dels Bordils mallorquins.

48 Ramis d'Ayreflor (1905).

49 Guilleré (1994), Vol. 2, pp. 382-393.

50 Ferrer (2012)

51 Guilleré (1992).

52 Guilleré (1994), Vol. 2, pp. 404-406.

53 Op. cit. 38,

5. Conclusions

De l'anàlisi i contextualització dels 77 instruments dels s. XIV i XV de l'AVB en què s'esmenten individus de la família Bordils es pot concloure la presència de la família a Inca i Mallorca d'ençà del 1300, així com també que no es tractava d'una presència aïllada, ja que només entre 1300 i 1330, com a mínim, hi ha set individus mascles identificats documentalment, alguns dels quals ocupen càrrecs institucionals importants i, segons el contingut dels instruments on són citats, realitzen importants compres de terres o desenvolupen activitat comercial relacionada amb els molins drapers.

L'estudi dels instruments esmentats també ha permès de reconstruir la genealogia dels Bordils d'ençà de 1302 fins a 1486, i s'han corregit algunes confusions i errades en què havien caigut genealogies publicades amb anterioritat. Així doncs, respecte de la proposta de Ramis d'Ayreflor (1905) s'ha retrocedit en dues generacions la figura del gearca de la línia principal dels Bordils, establint així una successió contínua des del 1302, amb Bernat Bordils espòs de Saura Perelló, fins a la mort, el 1808, de Joan Baptista de Bordils i de Tamarit. En paral·lel a la línia principal se n'ha derivat una altra de secundària, encapçalada per Guillem Bordils, qui retria homenatge com a síndic d'Inca a Pere III el Cerimoniós, així com un grupuscle de Bordils dins el s. XV que tot indica que són descendents de l'esmentat Guillem.

Finalment, quant a la filiació gironina, no es poden aportar criteris sòlids ni documentals que lliguin els Bordils mallorquins amb els homònims de Girona, tot i que els antropònims d'ambdós grups, amb la successió de Bernats, Guillems, Francescs i Peres, siguin semblants fins al s. XV, o bé que també hagin destacat ambdós grups en l'activitat comercial com a drapers o moliners. La notícia de Narcís Bordils, gironí, assistit per familiars a Mallorca no és prou concloent. Queda per avaluar el fet que els Bordils mallorquins conservin entre les seves proves de noblesa el privilegi de la Cavalleria d'Alacantí concedit a Guillem Bordils, de la vegueria de Girona. Però el fet de no poder provar documentalment que el susdit Guillem sia el nostre Guillem IV Bordils i que tampoc el lligam d'aquest amb la branca secundària dels Bordils del s. XIV no s'ha pogut ratificat documentalment, obliga a deixar en el camp de l'especulació plausible la filiació gironina de la casa de Bordils.

Agraïments

A Carme Villalonga Planas –senyora àvia dels autors– i Francisca Villalonga Planas per servir i permetre la consulta de l'Arxiu Villalonga-Boneo. A l'historiador colombí Alfonso Enseñat de Villalonga pels seus comentaris i suggeriments.

6. Bibliografia

- Álvarez, D. 2012. "El testament del jurista Narcís de Sant Dionís (1458) i del seu germà Dalmau (1412)". *Cuadernos de Historia del Derecho* 19: 233-255.
- Álvarez, D. 2016. Introducció, edició i apèndix al *Compendium Constitutionum Generalium Cathalonie* de Narcís de Sant Dionís. Parlament de Catalunya, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya; Barcelona; 516 pp.

- Barceló, M. 2013. "Els Massanet: poder econòmic i prestigi social (segle XV)". *Memòries de la Reial Acadèmia d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, 23: 79-107.
- Bover, J. M. 1850. *Nobiliario mallorquíu dedicado a la Reina nuestra señora*. Imprenta de Pedro J. Gelabert: Palma; 455 pp. + 12p.
- Ferrer, M. T. 2012. "El comerç català a la baixa edat mitjana". *Catalan Historical Review* 5: 159-193.
- Guilleré, C. 1992. *Girona medieval. Crisis i desenvolupament (1360-11460)*. Diputació de Girona, Ajuntament de Girona: Girona; 96 pp.
- Guilleré, C. 1994. *Girona al segle IX*. Publicacions de l'Abadia de Monserrat: Barcelona; 2 vols. 269-283 + 3p.
- Guilleré, C. 1996. "Les élites urbaines catalenes à la fin du Moyen age: l'exemple géronas". A: Diversos autors, *Les élites urbaines au Moyen Age. Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur, 27e congrès Rome 1996*. SHMES: Rome;
- Llabrés, P. J.; Rosselló, R. 1998. *Inca en la història, 1229-1349*. Ajuntament d'Inca: Inca; 359pp.
- Martí, J. M. 2007. *De Bordils a Son Bordils*. Mímina: Girona; 135 pp.
- Molina Figueras, J. 2007. "De genere militari ex utroque parente. La nobleza eclesiástica y los inicios de la catedral gòtica de Gerona". *Anuario de Estudios Medievales* 37: 741-780.
- Montaner, P. 1983. "El 'nobiliario' o la nostalgia del no ser". A: Bover, J. M. 1984. *Nobiliario mallorquíu dedicado a la Reina nuestra señora*. José J. de Olañeta, Editor: Palma; IX-XII.
- Montaner, P.; Morey, A. 1999. "Una referencia obligada para el estudio de la nobleza mallorquina: el alistamiento noble de 1712 y J. Ramis d'Ayreflor". A: Ramis d'Ayreflor, J. *Alistamiento noble de Mallorca de 1762. Noticias genealógicas, heràldicas y biogràficas de los individuos y familias continuados en el mismo*. Editor E y P Libros Antiguos: Madrid; I-XLIX.
- Murray, D.; Pasqual, A. 1999. *La casa y el tiempo. Interiores señoriales de Palma*. José J. de Olañeta, Ed.: Palma; 229 pp.
- Ramis d'Ayreflor, J. 1905. "Notas genealógicas. Familias extinguidas de Mallorca", III: Bordils. *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana* 304: 89-97.
- Ramis d'Ayreflor, J. 1911. *Alistamiento noble de Mallorca de 1762. Noticias genealógicas, heràldicas y biogràficas de los individuos y familias continuados en el mismo*. Imprenta Amengual y Muntaner: Palma; I-XLIX.
- Sobrequés, S. 1969. "El Pretès 'Parlament de Peralada' i la cavalleria del Bisbat de Girona en l'interregne 1410-1412". *Anuario de Estudios Medievales* 6: 253-343.

Preveres d’Inca ordenats en els s. XVIII i XIX

XVIII JORNADES D’ESTUDIS LOCALS

doi: 10.3306/JELINCA.18.87

Mn. Pere Fiol i Tornila¹, Mn. Joan Parets i Serra²

1: prevere. Llicenciat en Filosofia i Lletres (Història). Adreça electrònica: perefiol@yahoo.es

2: prevere. Documentalista musical. Adreça electrònica: recercamusicalbalear@gmail.com

Paraules clau: clergue, prevere, títol de patrimoni, vicari, rector, jurisdicció, tonsura, ordes majors.

Resum. *Aquesta comunicació és continuació de la presentada a les Jornades d’Estudis Locals de 2016. En aquesta ocasió se centra en els preveres inquers ordenats en els segles XVIII i XIX. Es presenten un total de 112 apunts biogràfics que recullen d’una forma resumida els principals fets de cada un d’aquests preveres inquers. Aportam una breu introducció amb l’explicació d’alguns conceptes que ajuden a entendre millor la vida dels clergues que presentam.*

Keywords: Clergyman, presbyter, title of heritage, vicarious, rector, jurisdiction, tonsure

Abstract. *This paper work is continuations of the work that we presented last year. In this case, the work has been focused about presbyters from Inca ordered in the 18th and 19th centúries. A total of 112 biographical notes are presented in this work, wich summarize the main facts of each os these presbyters. We provide a brief introduction with explanation of some concepts that help to better understand the life of this clergyman.*

1. Introducció

1.1. Jurisdiccions

Crec que som molts els qui sabem que un soldat havia de ser judicat pel que tècnicament es coneix com jurisdicció militar. Aquesta realitat ens posa davant el fet que en la nostra història hi ha hagut diferents jurisdiccions que, tira-tira, han anat desapareixent.

Hem tengut jurisdicció reial, jurisdicció senyorial, ducal, comtal... Moltes vegades aquestes jurisdiccions tenien “límits”, ja que podien intervenir en robatoris, injúries, ofenses..., però no podien quan hi havia un crim: jurisdicció criminal.

Popularment es deien “batlles de vara curta”, que era l'autoritat que un senyor podia posar a sos dominis i que tenia els límits que hi establia una autoritat superior.

L'Església també tenia la seva pròpia jurisdicció, coneguda com jurisdicció eclesiàstica, i els clergues sols podien ésser jutjats per aquesta jurisdicció.

1.2. Qui esdevenia clergue?

Aquest concepte pensam que pot quedar ben definit seguint el *Còdex de Dret Canònic* de 1917, que fou el primer que en l'Església es donà, seguint el sistema dels anomenats “còdexs napoleònics”, això és, la reunió de tota la legislació existent a un país, o en una “societat perfecta”, com es denominava l'Església llavors, i que estructura tota la seva legislació al voltant d'aquests eixos:

- Llibre I. Normes generals
- Llibre II. De les persones
- Llibre III. De les coses
- Llibre IV. Dels processos
- Llibre V. Dels delictes i de les penes
(*Confer*, 1962)

Per tant, segons aquest document *clergue* és el qui rebent la clerical tonsura ha estat consagrat als misteris divins (“Qui divinis ministeriis per primam saltem tonsuram mancipati sunt, clerici dicuntur”, cànon 108 & 1).

1.3. Què és la tonsura?

És el ritu que el bisbe, l'abat o un superior major fa a un batiat, mitjançant el qual li fa la “coroneta” i l'incorpora a la jurisdicció eclesiàstica.

Una vegada que un home havia estat tonsurat ja pertanyia a la jurisdicció eclesiàstica i podia gaudir d'un benefici eclesiàstic. Normalment l'usdefruit d'un tros de terra que li permetia poder viure i l'obligava a complir certs ritus i feines.

Hi havia clergues **casats** i clergues **celibataris**. Encara ara tenim certs malnoms que ens recorden clergues maridats: *Corona*, *Coronat*, o llinatges *Quetgles*.

Hom podia quedar com clergue celibatari o anar avançant en el camí eclesiàstic que es feia rebent els anomenats **ordres menors**:

Ostiari: del mot llatí *ostia*, que vol dir “porta”. Rebia l'encàrrec d'obrir i tancar el temple.

Lector: mot que encara empram, era el qui havia de fer les lectures.

Exorcista: mot ben conegut encara ara en el nostre lèxic. Ritus per foragitar el mal.

Acòlit: encara emprat, és el qui serveix l'altar.

1.4. Ordres majors

Els ordres majors són:

- Sotsdiaca
- Diaca
- Prevere
- Bisbe

Per poder rebre aquests ordes s'havia de fer el **títol de Patrimoni**, i això vol dir presentar, notarialment, uns béns que fessin possible viure dignament i sense necessitat que l'Església li haguera de donar res per poder viure. Si el prevere aconseguia un **benefici**, aquelles terres que havia presentat com a títol de Patrimoni deixaven d'estar vinculades al prevere, i la família en podia disposar a son albir. A partir del *Còdex de Dret Canònic* de 1917 hom es podia ordenar al servei de la Diòcesi i ja no calia fer un títol de Patrimoni, com és el cas de tots els preveres actuals, si bé sempre n'hi ha hagut que han estat ordenats “ad titulum patrimonii sui” (a títol de son propi patrimoni) i per aquesta raó no vénen obligats a acceptar la feina que el Sr. Bisbe els encomana. Els frares s'ordenen “ad titulum paupertatis” (a títol de pobresa).

El *Còdex de Dret Canònic* actual, aprovat l'any 1983, havent incorporat la doctrina que proposà el concili II del Vaticà (1963-1965) ja s'estructura d'una altra manera:

- Llibre I. Normes generals
- Llibre II. El poble de Déu
- Llibre III. La funció de l'Església d'ensenyar
- Llibre IV. La funció de l'Església de santificar
- Llibre V. Els béns temporals de l'Església
- Llibre VI. Les sancions en l'Església
- Llibre VII. Els processos

Els clergues són descrits en el Llibre II, quan es parla del poble de Déu, i després d'haver dit que a l'Església hi ha clergues i laics per institució divina (cànon 207) ens diu (cànon 266) que hom esdevé clergue per la recepció del diaconat (per “receptum diaconatum aliquis fit clericus et incardinatur Ecclesiae particulari”; hom esdevé clergue i queda incardinat a una església particular per la recepció del diaconat).

Potser aniria bé recordar el fet que l'Exclaustració (1835) va treure els frares de tots els convents de Mallorca. Posteriorment es tornaren a admetre els PP. Paüls o de la Missió i els PP. de Sant Felip Neri. El convent de la Missió s'havia respectat i s'havia destinat a casal d'acollida per als religiosos ja grans, “Venerables”, que no tenguessin família que els acollissin; per tant, fou bo de fer retornar-lo a la institució religiosa. El convent dels PP. de Sant Felip fou més difícil, atès que ja s'havia esbucacat i s'estava aixecant el que coneixem com plaça Major, per aquesta raó se'ls donà l'antic convent dels PP. Trinitaris, que encara no s'havia esbucacat i que ara coneixem com convent de Sant Felip Neri.

L'abundància de preveres va fer que el Govern de Madrid prohibís que els bisbes administrassin el sagrament de l'orde sacerdotal, però no podem oblidar que hi havia molts joves, als seminaris diocesans i als escolasticats conventuals, que estaven a punt de ser ordenats i estaven determinats a fer-ho, per aquesta raó no pocs es traslladaren a altres països, on foren acollits pels seus germans de religió. Allà foren ordenats i molts passaren a exercir el ministeri sacerdotal a terres americanes, ja que la llengua els possibilitava l'exercici ministerial de manera immediata. Els seminaristes diocesans tenien un altre problema, però trobaren la solució de passar a Itàlia; allà formaren un grup, que fou dirigit pel sacerdot andalús Francisco Cabrera i Aguilar (1813-1886), una germana del qual s'havia casat a Roma (1837) amb el mallorquí Jaume d'Olesa. Dos anys després el matrimoni es traslladà a Gènova, on l'arquebisbe era un frare carmelità, Plàcid Maria Tadini, qui veié amb bons ulls que Cabrera fundàs allà un seminari per acollir els seminaristes mallorquins que havien quedat sense seminari. Olesa, qui tenia diferents béns a Manacor i dels quals tenia cura la família de Rafel Caldentei, el convidà perquè passàs a Gènova, on podria acabar els estudis i rebre l'ordenació sacerdotal. Així ho va fer Caldentei i un bon altre grup de mallorquins, entre els quals es trobaven els preveres inquers Joan Alzina i Duran, Miquel Llabrés i Marimon, i Bernat Salas i Genestra. Tots foren ordenats entre 1840

i 1845, i quan el Govern començà a fer els ulls grossos, retornaren a Mallorca, i aquí exerciren el sacerdoci amb tota normalitat. Hi va haver algun seminarista que deixà els estudis i dugué vida secular a Mallorca, però almanco en tenim un que es casà i, havent enviadat i sense fills, acabà els estudis que li mancaven, i fou ordenat prevere. Així ho trobam en el cas del palmesà Miquel Barceló i Amengual (1819-1882). El 1859 rebé la clerical tonsura i dia 21.08.1862 fou ordenat prevere.

2. Llistat de preveres

Aquests són els preveres, per ordre alfabètic, dels quals el *Butlletí Oficial del Bisbat de Mallorca*, que es començà a publicar el 1861, ens dóna alguna notícia.

1. **Alzina i Alzina, Domingo.** Inca, 1862. Era fill de Bernat i Francisca. Fou ordenat prevere dia 18.12.1886, havia fet títol de Patrimoni dia 24.02.1885. L'any 1906 estava adscrit a la parròquia ciutadana de Sant Jaume, i dia 01.06.1913 fou nomenat vicari de Búger. Retornà a Inca, on morí dia 17.04.1923. APSMM Defuncions de 1919 a 1940, foli 106, núm. 46.
2. **Alzina i Alzina, Simó.** Inca, 1857. Començats els estudis eclesiàstics dia 02.08.1877 feia títol de Patrimoni, en el mes de desembre sol·licitava rebre els ordes menors i el sotsdiaconat, ordes que rebé el 06.12.1877. Fou ordenat prevere dia 18.09.1880 i quedà adscrit a la parròquia ciutadana de Sant Jaume, on també va anar el seu germà Domingo, ordenat el 1886. Es veu que era prim de salut i va morir a Inca, als 29 anys, dia 17.04.1886. BOBM 1886, 150.
3. **Alzina i Duran, Joan.** Nasqué a Inca dia 03.01.1813 i començats els estudis eclesiàstics l'any 1832 entrà com a col·legial a la Sapiència. El curs 1834/35, suprimida la Universitat de Mallorca, féu el primer curs de Teologia al Seminari i el curs següent, el segon. Davant la prohibició de poder ser ordenat a Espanya, anà a Itàlia (Gènova), allà acabà els estudis, i fou ordenat prevere. Retornat a Mallorca quan s'aixecà la prohibició, el trobam com a vicari de la parròquia de Sant Jaume. Va morir dia 16.09.1865, als 52 anys, assistint els malalts de còlera que aquell any hi hagué a Palma. BOBM 1865/66, 272. Creim que era germà seu i cosí dels germans Alzina i Alzina el P. dominic exclausturat, P. Domingo Alzina i Duran, catedràtic de llatí al novell institut palmesà, qui morí a Palma, als 80 anys, dia 14.06.1890. BOBM 1890, 172.
4. **Alzina i Duran, Simó.** Nasqué a Inca dia 16.07.1806. Era fill de Simó Alzina i de Joanaina Duran; els avis paterns eren Simó Alzina i Margalida Garcias, i els materns, Jaume Duran i Antònia Julià. Començats els estudis eclesiàstics entrà a la Sapiència el 1824. Dia 25.06.1827 va fer títol de Patrimoni per poder ser ordenat sotsdiaca. No havia acabat els estudis i ja ajudava a la parròquia de Sant Jaume, on treballà també de 1817 a 1824 el futur bisbe Salvà, qui, essent bisbe de Mallorca, dia 15 de març de 1862 rebé un reial decret en què li comunicaven que Mn. Alzina i Duran havia estat nomenat canonge ardiaca de la nostra Seu, després d'haver estat "teniente de cura de la parroquia de san Jaime de esta ciudad por espacio de treinta años y ecónomo de la misma en varias ocasiones". Quan morí el bisbe Salvà, dia 10.11.1875 fou elegit vicari capitular. A la sagristia de Santa Maria la Major, hi tenim un quadre amb aquesta inscripció: "Vera efigies Simonis Alzina Archidiaconus Stae. Ecclesiae Cathedralis Majoricensis. Obiit anno 1880" (vertadera imatge de Simó Alzina, ardiaca de la Seu de Mallorca. Morí l'any 1880).

- Morí dia 21 de desembre. BOBM 1880, 401-402. Té un carrer dedicat a Inca. Va donar a la impremta la “Novena en obsequio del il·lustre confesor y màrtir de la fe San Sebastián, patrón de Palma”. GEM XVIII, 291.
5. **Amer i Verd, Joan.** Nasqué a Inca. Era fill de Miquel i Joana Maria i germà del notari Pere Francesc Amer i Verd. Entrà als P. Franciscans i en les revolucions del s. XIX fou exclaustat; morí a Inca dia 30.07.1834. APSMM Def. 1833-1866 (llibre 198), foli 8g, núm. 21.
 6. **Arrom i Oliver, Joan.** Franciscà exclaustat que morí a Inca dia 06.09.1862 als 68 anys. APSMM llibre 198, foli 193g, núm. 41.
 7. **Bal·le i Tortella, fra Antoni.** Era un frare llec del convent de Sant Domingo que una vegada exclaustat vivia a la placeta del Sol, quan morí d'un vessament cerebral dia 07.09.1874, als 66 anys. APSMM llibre 200, foli 97, núm. 51.
 8. **Bauçà i Ferragut, Antoni.** Inca, 1787. Professà als PP. Franciscans OFM (Ordinis Fratrum Minorum) i morí exclaustat a Palma dia 27.08.1870. BOBM 1870, 290.
 9. **Beltran i Caimari, Pere Joan.** Inca, 1865. Fou ordenat prevere dia 22.03.1890. Dia 20.05.1889 havia fet títol de Patrimoni. L'any 1902 fou nomenat rector de Sant Domingo, on restà fins al 1909, en què fou nomenat vicari de Caimari. L'any 1910 fou nomenat vicari de la parròquia d'Inca. Molt treballà a Sant Domingo tant materialment com espiritualment. L'any 1913 ja el trobam a l'Argentina. Morí dia 29.12.1914 essent el “Cura-Párroco de la Catedral Nueva (Santa Fe)”. A Inca la família repartí un recordatori amb aquestes paraules: “Pequeño recuerdo a la memoria del Rdo. D. Pedro J. Beltrán, Pbro. Ex-rector de Sto. Domingo de Inca y Cura-Párroco de la Catedral Nueva (Santa Fe). Murió en la paz del Señor día 29 diciembre de 1914 A.E.R.I. Dígnese rogar a Dios por el alma del difunto sacerdote y especialmente asisitir al oficio mayor con exposición y sermón por el Rdo. D. Andrés Casellas, Vicario de Llubí, que en sufragio de su alma se celebrará en la iglesia de Sto. Domingo el jueves lardero, día 12, por cuyo favor le quedará agradecida la familia del finado. En la función de desagravios de la noche, que introdujo dicho Sr. Beltrán, se cantará el Trisagio de don Bernardo Salas y predicará el mismo orador de la mañana”. Fiol, 105.
 10. **Bisellach i Ramis, Miquel.** Inca, 29.01.1850. Fill de Guillem i Antònia. Ja acabant els estudis eclesiàstics dia 03.12.1873 feia el títol de Patrimoni i dia 24.08.1874 demanava ésser admès als quatre ordes menors i al sotsdiaconat. Dia 13.02.1875 sol·licità el presbiterat, fou ordenat dia 13.03.1875 i començà l'exercici ministerial com a vicari de Marratxí, càrrec al qual renuncià aviat per retornar a Inca. Fou vicari *in capite* de Biniamar 1880-1889 i demanà per a aquell lloc la presència de les Religioses Franciscanes, però fonamentalment fou un prevere que serví la gent d'Inca com a adscrit a la seva parròquia. Té un carrer dedicat a Inca. Morí a aquesta ciutat dia 25.05.1910. BOBM 1910, 300 APSMM Difunts 1895-1916, foli 275, núm. 47.
 11. **Borràs i Mulet, Miquel.** Inca, 1841. Començats els estudis eclesiàstics l'any 1862 entrà com a alumne al Col·legi de la Sapiència. Dia 17.07.1866 va fer el títol de Patrimoni i dia 21.01.1867 demanà ser admès als ordes menors i al sotsdiaconat. Dia 25.12.1869 fou ordenat capellà. Als 33 anys agafà una pulmonia que el duqué a la tomba, a Inca estant, dia 25.04.1874. APSMM llibre 200, foli 94, núm. 31. BOBM 1874, 162.
 12. **Borràs i Rubert, Sebastià.** Antic membre de l'OFM que fou exclaustat el 1835, al convent era conegut com fra Joan de Capestrano. Morí a Inca, al carrer de Sant

- Antoni, als 74 anys, dia 10.04.1885, havent fet testament dia 31.05.1884 davant el notari Gaspar Riutort. Era fill del corder Joan i Joana Anna. BOBM 1885, 134. APSMM Difunts 1877-1886, foli 257, núm. 23.
13. **Brunet i Corró, Francesc.** Son pare era un conrador de Santa Maria del Camí i sa mare, inquera. Vivien al carrer de l'Aigua. Sabem que l'any 1851 era beneficiat i vicari d'Inca, i que el 1852 fou nomenat vicari encarregat, atès que no hi havia rector. Morí a Inca dia 01.09.1869 als 57 anys, degut a una tisi de laringe. APSMM llibre 200, foli 36g. BOBM 1869, 320.
 14. **Buades, Mn. Joan.** En el Llibre de determinacions del reverend comú de la nostra parròquia hi apareix com a beneficiat i prevere d'aquesta. Aquí morí dia 22.08.1800. APSMM llibre 31, foli 180g.
 15. **Coli i Llobera, Joan.** Inca, 07.10.1864. Essent ja clergue tonsurat (28.03.1884) i avançant en els estudis eclesiàstics, dia 19.01.1886 féu títol de Patrimoni per poder rebre els quatre ordes menors i el sotsdiaconat (17.12.1886). Dia 17.03.1888 va ser ordenat prevere, tot restant al servei de la parròquia inquera. L'any 1891 fou nomenat vicari *in capite* d'Orient, però prest tornà a Inca, i el 1904 fou nomenat notari eclesiàstic de l'Arxiprestat d'Inca. L'any 1898 es féu terciari franciscà. L'any 1909 fou nomenat vicari de la parròquia inquera, càrrec que ocupà tota la vida, tenint especial cura de l'església de Sant Francesc (de maig de 1904 a desembre de 1909), fins que dia 21.12.1909 en féu entrega a la novella congregació dels PP. Franciscans de la TOR, que tants d'anys l'han servida. Morí a Inca, als 54 anys, dia 12.03.1920. BOBM 1920, 208. APSMM Llibre de defuncions de 1919 a 1940, foli 49, núm. 21.
 16. **Coll i Gener, Antoni.** Inca, 16.10.1831. Fou ordenat prevere dia 23.12.1855, i tenia ja un benefici a la nostra parròquia. Dia 10.01.1860 fou nomenat capellà del monestir de Sant Bartomeu, càrrec que serví tota la vida i que a partir de dia 12.07.1900 va compaginar amb el de rector del Puig de Santa Magdalena. Morí a Inca, dia 24.03.1909. BOBM 1909, 82.
 17. **Corró i Llobera, Joan.** Aquest prevere vivia a la placeta d'en Corró i era vicari i beneficiat de la parròquia d'Inca. Començats els estudis eclesiàstics, per poder accedir als ordes majors, dia 05.02.1815 va fer son títol de Patrimoni. Morí a Inca, d'una pulmonia, dia 27.08.1886 als 73 anys i set mesos. PSMM. Defuncions 1833-1866 (198) foli 222g, núm. 36. BOBM 1866, 480.
 18. **Crespí i Frau, P. Josep.** Antic OFM que fou exclaustat el 1835 i passà a viure a Inca amb la família, on morí dia 03.06.1848 als 58 anys. APSMM 198, 130g.
 19. **Darder i Perelló, Jaume.** Començats els estudis eclesiàstics dia 04.06.1802 va fer el títol de Patrimoni per poder ser ordenat sotsdiaca. Morí a Inca dia 21.01.1838, als 58 anys, essent beneficiat de la nostra parròquia. APSMM llibre 198, 53 núm. 4.
 20. **Estrany i Salom, Fra Rafel.** Era un frare llec del convent de Sant Francesc que l'any 1835 fou exclaustat. Morí a Inca dia 01.02.1845 als 75 anys. APSMM llibre 198, 116g, núm. 2.
 21. **Ferragut i Ferrer, P. Pere Andreu O. P.** Inca, 13.11.1778. Rebé el presbiterat com a frare dominicà l'any 1802. Exclaustat el 1835, passà a viure a Inca. Féu testament davant el notari Josep Castelló dia 26.02.1848 i morí a Inca, als 78 anys, dia 11.03.1853. APSMM llibre 198, 147 núm. 13.
 22. **Ferragut i Ramis, Antoni.** Inca, 1856. Seguint els estudis eclesiàstics dia 12.10.1882 féu el títol de Patrimoni per accedir al sotsdiaconat. Fou ordenat prevere la Dominica IV d'Advent de 1884 i quedà com a adscrit a la parròquia inquera, que serví tota la vida. Aquí morí dia 21.02.1924. BOBM 1924, 276.

23. **Ferragut, Mn. Lluís.** Era l'ecònom de Sencelles quan hi morí dia 04.09.1872. BOBM 1872, 226.
24. **Ferrer i Bauçà, Mateu.** Era frare franciscà que va ser exclaustrat el 1835. Havia esmerçat els seus anys franciscans com a predicador i almoïner; fet fora del convent, vengué a Inca per viure amb la família i aquí morí dia 10.04.1889 als 87 anys i 71 de professió religiosa. BOBM 1889, 288.
25. **Ferrer i Cabrer, Joan.** Inca. Seguint en els estudis eclesiàstics dia 17.08.1808 va fer el títol de Patrimoni per poder ser ordenat sotsdiaca i arribar al sacerdoci.
26. **Ferrer i Caimari, P. Pere Francesc.** Inca. Havia professat en els PP. Franciscans i estava destinat a Inca quan fou exclaustrat el 1835. Morí a Inca dia 04.12.1849 als 63 anys. APSMM llibre 198, 135 núm. 55.
27. **Ferrer i Ferrer, Pere Joan.** Inca 22.11.1838. Era fill d'Antoni i Francinaina Seguint els estudis eclesiàstics dia 30.11.1860 feia títol de Patrimoni i era ordenat prevere dia 21.12.1862. De 1864 a 1875 fou vicari de la parròquia inquera i de 1881 a 1904 fou el rector de l'església de Sant Francesc d'Inca. Dia 30.01.1908 feia testament davant el notari Jaume Vidal i moria a Inca, als 69 anys, dia 12.02.1908. BOBM 1908, 135 APSMM Def. 1895-1916, 234g
28. **Ferrer i Garau, Marc.** Sabem que era un seminarista d'Inca i que dia 04.03.1797 feia títol de Patrimoni per poder accedir als ordes majors.
29. **Ferrer i Llabrés, Joan.** Inca. Era fill de Pau i Francinaina. Prevere doctor en Teologia titular d'Inca, dia 13.01.1728 fou nomenat rector de Muro, on restà fins a la mort, que li sobrevingué dia 26.10.1834, als 43 anys. Havia fet testament davant el notari Pere Marià Simó, fent una deixa per a la canonització de la Beata Catalina Tomàs i de sor Clara Andreu. APM Llibre d'òbits 1804-1849; tenia un nebot capellà, Mn. Gabriel Ferrer.
30. **Ferrer i Morro, Gabriel.** Inca. Era nebot de Mn. Joan Ferrer i Llabrés, i beneficiat en la parròquia inquera. Morí dia 19.10.1836 deixant viva sa mare. PSMM llibre 198, 39g núm. 37.
31. **Ferrer i Prats, Mateu.** Sacerdot d'Inca, de Cas Baster, qui dia 16.03.1786 va fer títol de Patrimoni per poder accedir als ordes majors. Dia 20 de gener de l'any 1846 realitzà el sermó de Sant Sebastià a la vila de Sencelles. APS 1841, foli 31.
32. **Ferrer i Prats, Vicenç.** Pens que seria germà de l'anterior. Morí a Inca, als 75 anys, dia 28.10.1844 APSMM llibre 198, 115, núm. 43.
33. **Ferrer i Seguí, Gabriel.** Inca, 20.01.1847 de Guillem i Joanaina. Entrà al Seminari seguint les passes del seu germà Pau. Seguint els estudis eclesiàstics dia 03.04.1872 féu el títol de Patrimoni per poder ser rebut als ordes majors. Fou nomenat vicari d'Inca, i vivia amb els pares i el germà en el carrer de la Creu, on morí d'una pneumònia crònica, als 32 anys, dia 30.08.1879. BOBM 1879, 290.
34. **Ferrer i Seguí, Pau.** Inca, 13.05.1844. Començats els estudis eclesiàstics i havent rebut la clerical tonsura de mans del bisbe Salvà dia 03.03.1861, i els quatre ordes menors dia 15.09.1861, dia 22.10.1864 féu títol de Patrimoni, i va ser ordenat prevere l'any 1868 després d'aconseguir el títol de batxiller en Teologia. De 1871 a 1874 fou vicari de Selva. Retornat a Inca l'any 1888 fou nomenat rector de Sant Domingo, on posà una preceptoria per preparar els infants que volguessin entrar al Seminari. L'any 1889 fou elegit per ser el notari de l'Arxiprestat. Vivia al carrer de la Creu. La salut li va anar mancabant, i el 1903 deixà Sant Domingo. Morí a Inca dia 17.04.1904. BOBM 1904, 141.
35. **Ferrer i Siquier, Joan Pau.** Inca, 27.01.1738. Fill de Mateu i Caterina. Féu els

estudis eclesiàstics i dia 14.12.1759 demanà la tonsura i els quatre ordes menors amb la intenció de ser mestre de Gramàtica a Inca; per ara no sabem si arribà al sacerdoci.

36. **Ferrer, Mn. Miquel.** Prevere d'Inca que l'any 1864 era rector de Sineu. ADM III/117/121.
37. **Ferrer, Mn. Pere Joan.** Era nebot de l'anterior, i en el mes de juny de 1864 fou nomenat vicari d'Inca. Dia 18.12.1874 renuncià a la vicaria per motius de salut. ADM III/117/121 i 141.
38. **Fiol i Pujades, Guillem.** Inca, 16.12.1824. Fill de Guillem i Catalina. Avis paterns: Joan i Francinaina Melià; materns: Joan i Magdalena Fiol. Li posaren els noms de Guillem, Marià, Eusebi. L'any 1862 entrà al Seminari com a alumne intern, estudià quatre anys de Llatí i Humanitats, tres de Filosofia, i el curs 1869 començà la Teologia. Dia 27.05.1871 va fer títol de Patrimoni i dia 04.04.1874 fou ordenat prevere. Quan fou ordenat diaca 21.05.1872, sota la direcció del rector del Seminari –el canonge inquer Pere Josep Llopart i Campins–, començà a ser professor de Llatí i superior del Seminari durant vuit anys. Foren anys en què també seguí estudiant Teologia i Dret Canònic, mentre que tenint cura de la seva formació espiritual freqüentava la vida de l'Oratori Parvo, que es feia a l'església de Sant Felip, i n'esdevingué germà. Fou un temps en què també comença un apostolat en el que ara coneixem com sa Indioteria. A mitjan s. XIX es feren un grapat d'establiments a les possessions de Son Arpina i Son Nicolau, on hi havia un oratori aixecat en el s. XVIII, i degut a la dedicació que hi mostrà Mn. Guillem, el Sr. Joan Palou del Reguer, propietari de Son Nicolau, l'any 1878 donà un solar on edificar-hi església, plaça, rectoria i altres dependències parroquials. Aquí Mn. Fiol i Pujades, seguint els plànols de l'arquitecte Joaquim Pavía, començà l'edificació de l'església neogòtica que hi ha. Participà a les oposicions a rector que féu el bisbe Cervera, i l'any 1887 va ser nomenat rector d'Escorca. Dia 07.05.1891 els Missioners dels Sagrats Cors arribaren a Lluç i Mn. Guillem, l'any 1892, passà de rector a Santa Margalida. El traspàs no fou fàcil, se sol·licità per a ell el títol de protonotari apostòlic. Dia 17.11.1898 fou investit doctor en Sagrada Teologia a la Universitat Romana de Teologia i dia 05.01.1899 rebé una canongia a la Seu d'Urgell, que l'any següent canvià per la canongia de Xantre de la catedral de Menorca, tot havent aconseguit, en el mes de juny, el doctorat en Dret Canònic. Dia 15 de gener de 1904 va rebre la canongia de tresorer de la Seu Metropolitana de València i dia 20.01.1906 morí en aquesta ciutat. Fiol, *XII Jornades d'Estudis Locals*, pàg. 53-70.
39. **Fiol i Pujades, Guillem.** Inca, 26.01.1825. Fill de Guillem i Francesca. Avis paterns: Joan i Joanaina Torrents; materns: Joan i Magdalena Fiol. Li posaren els noms de Guillem, Pau i Marià. Començats els estudis eclesiàstics no necessità fer títol de Patrimoni perquè al moment de rebre el sotsdiaconat ja tenia un benefici a la nostra parròquia. Esmerçà tots els anys de son ministeri servint la parròquia inquera, ja que dia 23.04.1857 ja manifestà al Sr. Bisbe la voluntat de ser vicari d'Inca. Ho fou durant 25 anys, i sis anys, per manca de rector, fou l'ecònom d'Inca. En el Llibre de determinacions del reverend comú d'Inca dia 03.01.1853 ja surt com a diaca i beneficiat; dia 29.12.1854 ja hi apareix com a prevere i beneficiat amb els càrrecs de ministre, assistent de cantor, obrer de Sant Miquel, i el 1870 ja hi surt com a vicari de la parròquia. És el prevere inquer que l'any 1884 va confiar la restauració de la taula gòtica de Daurer de Santa Maria la Major, com també manà restaurar totes les pintures dels fills il·lustres que hi ha a la sagristia i la rectoria.

- Morí a Inca dia 08.02.1889, vivia a la plaça del Mercat i havia fet testament davant el notari Rafel Togores. APSMM llibres 170, 178, núm. 17 i 202, 46, núm. 13.
40. **Fiol, Mn. Antoni.** Era vicari d'Inca i l'any 1859 predicava a Sencelles.
41. **Frontera i Arrom, Antoni.** Seguint els estudis eclesiàstics, quan arribà el moment féu títol de Patrimoni dia 10.09.1885, per accedir al sotsdiaconat. Morí a Inca dia 25.07.1902.
42. **Garau i Estrany, Mateu.** Inca, 14.07.1858, al serral de les Monges. Començats els estudis al Seminari, l'any 1877 entra al Col·legi de la Sapiència i dia 18.12.1880, essent-ne el rector, juntament amb Bartomeu Ferrà i Perelló (1843- 1924) fundaren la Societat Arqueològica Lul·liana. Dia 17.05.1879 féu títol de Patrimoni per poder accedir als ordes majors. Ordenat prevere dia 24.09.1881, començà l'exercici ministerial com a vicari *in capite* de Son Sardina, on restà fins dia 03.06.1890, en què fou nomenat vicari de Santa Creu. L'any 1892 va ser nomenat regent de la parròquia de Calvià. Dia 21.01.1893 fou nomenat rector i arxipreste de Puigpunyent, i aquest mateix any obtingué, a la Universitat de València, els títols de doctor en Sagrada Teologia i llicenciat en Dret Canònic. Dia 01.02.1900 deixà Puigpunyent per ocupar la rectoria de Sant Miquel. Participà a les oposicions a la canongia de penitencier de la nostra Seu i dia 08.05.1900 en fou elegit canonge. Tengué diferents tasques en el Capítol i, quan el bisbe Campins creà la comissió per a la publicació de les obres de Ramon Llull, Mn. Mateu en fou nomenat membre. Morí a Palma el 18.02.1923. BOBM 1923, 155.
43. **Garau i Estrany, Nadal.** Inca, 13.04.1867, germà de l'anterior. Començats els estudis al Seminari el 1893 entrà al Col·legi de la Sapiència, i quan fou el moment en va ser elegit rector. Dia 13.08.1894 féu títol de Patrimoni, i dia 20.03.1896 va ser ordenat prevere. L'any 1897 aconseguí la llicenciatura en Teologia a València i el 1901, la de Dret Canònic a Tarragona. De 1898 a 1900 fou el vicari *in capite* de Capdellà, per passar com a ecònom de Lluçmajor el 1900, on esdevingué rector arxipreste de 1901 a 1903. Dia 30.12.1902 morí el canonge doctoral Mn. Gaspar Vidal i Vidal, i s'hagueren de convocar oposicions. S'hi presentaren Mn. Gabriel Llompart i Jaume, professor de Teologia Dogmàtica; Mn. Nadal Garau i Estrany, rector de Lluçmajor; Mn. Martí Torres i Laguna, professor de Llatí del Seminari d'Osca; i Mn. Joan Garau i Vila, professor de Dret Canònic del Seminari de Mallorca. Dia 31.03.1903 Mn. Nadal fou elegit canonge doctoral. A més d'ensenyar Dret Canònic al Seminari tota la vida fou el secretari del Capítol catedralici. Donà a la impremta: 1914, *Cartilla cívico-moral para señoritas grado medio*; 1920, *Urbanidad cívica y religiosa para texto de lectura en las escuelas*; 1928, *Recordatorio Biográfico de la Venerable Sor Clara Andreu, Religiosa Gerónima*. Juntament amb el seu germà foren gran protectors i mecenes per a les nostres esglésies i l'Ajuntament, al serral de les Monges, els dedicà un carrer, "Canonges Garau". Morí a Inca dia 30.03.1939. BOBM 1939, 136; GEM VI, 157.
44. **Gelabert i Macip, Bartomeu.** Malgrat que haguera nascut a Palma dia 22.01.1861, sempre es considerà inquer i serví la nostra parròquia. Era fill de don Eduard i de dona Francisca. Fou ordenat prevere dia 19.09.1885 després d'haver fet títol de Patrimoni dia 02.04.1883. La família tenia la possessió de Son Porc (Manacor), la qual fou venuda a la família del prevere manacorí Joan Mesquida, que fou niu de certs problemes per al prevere manacorí. Dia 02.01.1909 rebé el nomenament de rector de l'església de Sant Domingo i, exercint aquest càrrec, morí a Inca dia 01.05.1910; la família repartí un recordatori en què posà aquestes paraules: "De

- carácter sencillo y afable, humilde en palabras y en obras, vivió amado de propios y extraños, y murió con santa edificación de cuantos le contemplaban el día mismo en que debía celebrar una fiesta solemne en honor de Ntra. Sra. del Rosario. Ella quiso que la celebrase en la eternidad". Dia 30.04.1910 havia fet testament a Inca, davant el notari Jaume Vidal. BOBM 1910, 188. APSMM Difunts 1895-1916, 273g, núm. 38.
45. **Gener i Caimari, Jaume.** Inca, 1851. Fets els primers estudis a Inca, passà al Seminari i dia 11.05.1872 féu títol de Patrimoni per accedir als ordes majors. El 1874 fou ordenat prevere i, havent participat a les oposicions a rectoria, l'any 1887 prengué possessori de la d'Alaró. Tant la Guia de 1904 com la de 1906 ens diuen que és el rector d'Alaró.
46. **Gener i Planes, Antoni.** Inca, 18.01.1811. Els avis paterns eren Antoni i Antònia Seguí i els materns, Antoni Pau i Martina Llobera. La nota del Llibre de defuncions és molt descriptiva: "Día 17 de Enero de 1877 falleció en el término de Santa María dentro de el carril, á las 5 de la tarde de muerte repentina, de edad de 66 años, Don Antoni Janer Pbro y Beneficiado, natural y vecino de Inca, hijo de Don Miguel hacendado y de Dª Francisca Ana Planas, conyuges difuntos, hizo testamento en poder de Don José Castelló, Notario, no recibió los sacramentos. Y doy fe. Antonio Sastre Pbro y Rector". APSMM Defuncions 1877-1879, llibre 200, 123. Ja tenia un conco capellà, Mn. Bartomeu Gener, i entrant al cementiri, a mà dreta, hi ha la seva tomba, molt singular per la columna que s'enlaira i les lletres de "Presbítero Janer".
47. **Gener i Seguí, Bartomeu.** Sabem que era natural d'Inca i que quan s'acostava el temps de rebre els ordes majors féu títol de Patrimoni dia 30.07.1800.
48. **Jaume i Nicolau, Andreu.** Inca, 09.04.1863. Començats els estudis eclesiàstics dia 12.12.1884 va fer títol de Patrimoni per accedir als ordes majors. Fou ordenat prevere dia 18.12.1886. Quedà adscrit a la parròquia d'Inca, tenint els càrrecs d'obrer de la Confraria de Santa Maria la Major i professor de l'Escola Nocturna de la Congregació del Sagrat Cor de Jesús. De 1887 a 1889 fou vicari supernumerari de Campanet. Dia 30.09.1889 retornà a Inca, i fou el director espiritual i administrador del Col·legi Sant Tomàs d'Aquino de la ciutat. En el mes de novembre de 1894 ingressà en la Compañía de Vapores Transatlántica de Barcelona, on romangué fins a l'any 1898, quan acabà la guerra de Cuba, en què retornà a Inca. Dia 01.05.1911 fou nomenat vicari d'Inca, càrrec que exercí fins al 1913. De 1915 a 1926 tornà a exercir el càrrec de vicari. Dia 07.10.1921 assumí el càrrec de rector de l'ermita de Santa Magdalena i el 1926, el de capellà del monestir de Sant Bartomeu. Fundà la Lliga Espiritual contra la blasfèmia. Morí a Inca dia 27.01.1935. BOBM 1935, 32.
49. **Julià i Bisquerra, Jeroni.** És un capellà que morí a Inca dia 23.03.1864. BOBM 1864, 128. En el Llibre de defuncions de la nostra parròquia ens diu que era de Palma i que morí dia 29. APSMM llibre 198, foli 200, núm. 19.
50. **Llabrés i Alorda, Pere Antoni.** Seminarista inquer que feia títol de Patrimoni dia 10.02.1853 per poder ser admès als ordes majors. Era fill dels conradors Pere Francesc i Catalina Anna. Morí a Inca dia 22.08.1882 als 63 anys d'un atac de gota. Vivia al carrer de Sant Francesc, i dia 01.07.1879 havia fet testament davant el notari Josep Castelló. Sens dubte esmerçà tota la seva vida servint amb molta diligència la feligresia inquera, aquí va morir dia 22.08.1882. BOBM 1882, 296. APSMM Def. 1877-1886, foli 165, núm. 47.
51. **Llabrés i Buades, Sebastià.** Inca, 1865. Seminarista inquer que féu títol de Patrimoni dia 28.02.1889 per poder rebre el sotsdiaconat. Va ser ordenat prevere

- dia 19.12.1891. Tant a la Guia de 1904 i de 1906 es diu que estava adscrit a Caimari. Morí el 1926. BOBM 1928, 179.
52. **Llabrés i Llompart, Pere Josep.** Va néixer a Inca el 1839, era nebot de Pere Josep Llompart i Campins, i cosí del bisbe Llompart. Començà els estudis al Seminari i essent seminarista aconseguí un benefici a la Seu, fet que possibilità que fos ordenat sense haver de fer títol de Patrimoni. Dia 02.10.1852 rebé la clerical tonsura, el diaconat dia 22.09.1861, i fou ordenat prevere dia 21.12.1862. Ja prevere seguí complint els deures del seu benefici a la Seu i, estudiant, obtingué el batxillerat en Filosofia i Lletres, en Teologia i en Dret Canònic. Posteriorment l'any 1868 es llicencià en Filosofia i Teologia en la Universitat de València, i dia 26.06.1868 aconseguí el grau de doctor. Dia 18.12.1879 rebé el grau de doctor en Dret Canònic. L'any 1882 passà a Canàries amb el valencià Jacint M. Cervera, que havia estat nomenat bisbe d'aquella diòcesi. Rebé el càrrec de rector del Seminari, i en el mes de novembre (1882) fou nomenat canonge ardiaca d'aquella Seu, i en el mes de juny de 1892 accedí al deganat d'aquell capítol. La salut no s'anava adaptant a aquelles terres, i començà a passar temporades per Inca, que tira-tira s'anaren allargant, de manera que els darrers anys els passà a Inca. Tenia una germana, sor Assumpció, i una neboda, sor Natàlia Vallori, en el monestir de Sant Bartomeu, i les seves celebracions al monestir s'anaren sovintejant més i més. Amb molt d'esplendor celebrava la festa de Santa Paula, la de Sant Bartomeu, i estava sempre a punt per enaltir el record de sor Clara Andreu. Morí a Inca dia 06.02.1906, als 66 anys, 6 mesos i 11 dies. BOBM 1906, 50.
53. **Llabrés i Marimon, Francesc.** Inca, 10.06.1830. Prevere inquer que morí a Inca dia 04.03.1882 als 51 anys. Pertanyia a una família levítica formada pel propietari Sebastià, natural d'Inca, casat amb la Sra. Maria Ignàsia, natural de Muro. Vivien al carrer de Can Varella. Els avis paterns eren Sebastià i Margalida Llompart, i els materns, Miquel i Catalina Alomar. Havent estat vicari de la nostra parròquia morí dia 04.03.1882 als 52 anys. Dia 22.11.1881 havia fet testament davant el notari Gaspar Riutort, i nomenà marmessor el seu germà prevere i beneficiat d'Inca Joan. BOBM 1882, 80. APSMM Baptismes 1828-1842, foli 44; Defuncions 1877-1886, foli 153, núm. 13.
54. **Llabrés i Marimon, Gabriel.** Inca, 31.05.1825. Era fill de Sebastià i de Maria Ignàsia. Dia 14.11.1851 fou nomenat obrer de la Confraria de Santa Maria la Major. APSMM llibre 32, foli 92. Baptismes 1816-1827, foli 185, núm. 68.
55. **Llabrés i Marimon, Miquel.** Inca, 02.03.1820. Li posaren els noms de Miquel, Lluís, Absaló i Marià. Començats els estudis eclesiàstics, els hagué d'anar a acabar a Itàlia per haver-se tancat la nostra Universitat i perquè el Govern havia prohibit l'ordenació sacerdotal en el territori espanyol. Figura entre els ordenats a Gènova el 1844. Retornat a Mallorca exercí el càrrec de vicari de Lluc de 1847 a 1853. Aquest anys passà a Caimari, d'on fou nomenat vicari *in capite*, càrrec que exercí fins a l'any 1877, en què hi renuncià, però hi quedà a viure. Allà li sobrevingué la mort dia 29.12.1899. APSMM Baptismes 1816-1827, foli 97g, núm. 22.
56. **Llabrés i Marimon, Joan.** Sens dubte era germà dels anteriors. Fou ordenat prevere dia 25.12.1861 i dia 15.06.1862 fou nomenat vicari *in capite* de Búger, on tengué un grapat de problemes amb el rector de Campanet i l'Ajuntament de Búger referent al prevere que havia d'anar a Búger per celebrar una segona missa. Dia 14.02.1881 fou nomenat vicari d'Inca i el dia de Nadal d'aquell mateix any morí a Inca, al carrer de Can Varella, als 42 anys. BOBM 1881, 406. Tenim un problema seriós i ara per

- ara impossible de solucionar, ja que aquest prevere era conegut per Joan i com a tal el seu germà Mn. Francesc el fa marmessor, però no hi ha hagut manera de trobar l'acta de son baptisme. Sí hem trobat l'acta d'un germà seu, Pere Josep, nascut a Inca dia 27.04.1839 i que el 1881 devia tenir 42 anys. Potser estigui anotat o nasqués en alguna altra parròquia. APSMM Baptismes 1828-1842, foli 186, núm. 65. Al Llibre de defuncions també surt com Joan. Defuncions 1877-1886, foli 146g. Dia 22.12.1881 havia fet testament davant el notari Gaspar Riutort.
57. **Llabrés i Mojà, Jaume.** Inca. Segurament gaudia d'un benefici eclesiàstic quan dia 20.05.1867 demanà ser admès als quatre ordes menors i al sotsdiaconat. Dia 17.02.1869 demanà el diaconat i dia 18.11.1869, el presbiterat.
 58. **Llabrés i Noguera, Bartomeu.** Inca. Essent seminarista i acostant-se el temps que havia de rebre els ordes majors, dia 28.06.1875 va fer títol de Patrimoni i dia 15.06.1878 va rebre l'ordenació presbiteral. Va morir essent adscrit a la Seu, dia 26.05.1898 als 47 anys. BOBM 1898, 156.
 59. **Llabrés, Mn. Bartomeu.** Sabem que és un prevere inquer que acostant-se els temps que havia de rebre els ordes majors, dia 21.06.1803 feia el títol de Patrimoni.
 60. **Llampaies i Prats, Bartomeu.** És un prevere inquer, fill de pares naturals de Biniamar, però establerts a Inca. Morí a Inca dia 07.08.1846 als 60 anys. APSMM llibre 198, foli 123, núm. 40. Tenia un germà, carmelita exclaustrat, que morí a Biniamar dia 19.06.1862 als 83 anys. BOBM 1862, 236. A més, tenia un germà, capellà també, que havia fet títol de Patrimoni dia 16.02.1802.
 61. **Llobera i Guasp, Mateu.** Inca, 03.02.1853. Dia 14.03.1874 va fer títol de Patrimoni per accedir al sotsdiaconat. Fou ordenat prevere dia 17.03.1877. Dia 16.03.1879 va ser nomenat vicari d'Inca, on romangué fins al 1881. Participà a les oposicions a rectoria que féu el bisbe Cervera i dia 16.11.1887 rebé la col·lació de la rectoria de Santanyí. En la festa de Sant Sebastià de 1895 va fer el sermó a la Seu. En el mes d'octubre de 1900 demanà permís per anar a Amèrica, on restà tota la vida. Sabem que l'any 1928 exercia el ministeri a Santa Fe. Fiol, 555. Sunyer 234.
 62. **Llobera i Ramis, Joan.** Era un frare caputxí que l'any 1835 fou exclaustrat i passà a viure amb la família a Inca, on morí, als 33 anys dia 10.08.1842. APSMM llibre 198, foli 99, núm. 30.
 63. **Llobera i Ramis, Miquel.** Seminarista d'Inca qui dia 19.06.1873 va fer títol de Patrimoni per poder accedir als ordes majors. Dia 04.09.1874 demanà els ordes menors i el sotsdiaconat; dia 19.11.1874, el diaconat; i el 13.02.1875, el presbiterat. Fou vicari de Marratxí. Dia 19.12.1880 morí a Inca als 31 anys. BOBM 1880, 401.
 64. **Llompарт i Campins, Pere Josep.** Inca, 03.09.1807. Estudiades les primeres lletres a Inca passà al Seminari per fer els estudis eclesiàstics. L'any 1824 començà a fer de fàmul –servidor al menjador– per poder pagar sa manutenció. Acostant-se el moment de rebre els ordes majors, dia 17.02.1829 féu títol de Patrimoni. L'any 1830 fou nomenat professor de Llatí. Ordenat prevere, digué missa nova a Inca dia 02.10.1831, i ja era catedràtic de Filosofia al Seminari. Ja que es feia l'església nova, la capta que es realitzà aquell dia sumà una lliura i quinze sous, que foren destinats a l'obra de l'església. Aquest mateix any rebé una beca per poder seguir estudiant Teologia Moral, Sagrada Escripura, Dret Canònic..., mentre seguia fent classes al Seminari, vivint al Palau com mestre de patges i ajudant a la Seu com a domer (28.03.1833), tenint cura de les múltiples celebracions que s'hi anaven duent a terme. Quan arribà el bisbe Salvà i convocà oposicions a les rectories buides, s'hi presentà i hi aconseguí la nota més alta que donà el jurat. Li pertocà la rectoria

de Sóller i en prengué possessori dia 08.03.1853, vetllant per aquell temple, pel reverend comú i unint esforços amb les forces vives d'aquella vila, perquè les Religioses Escolàpies poguessin arribar allà per educar les dones de la Vall. A la fi de 1854 passà a la rectoria de Santa Eulàlia i d'allà estant es presentà a les oposicions que hi havia obertes per a la canongia magistral i l'aconseguí (1854). La Magistralia havia quedat buida perquè Mn. Mateu Jaume i Garau, canonge magistral i rector del Seminari, havia estat nomenat bisbe de Menorca. Si fou magistral per haver guanyat unes oposicions, el bisbe Salvà el nomenà rector del Seminari per les qualitats que tenia aquest bon i virtuós capellà. Hagué de fer front a molts problemes en un casal que havia estat construït com a col·legi major per a 25 estudiants, que anirien a classes a la Universitat, i ara hi havia d'haver lloc per a més estudiants, ja que anaven augmentant degut a la disciplina eclesiàstica que més i més demanava l'internat, s'havien d'habilitar unes aules, una biblioteca, una capella capaç d'aixoplugar els seminaristes... Mn. Llopart i Campins planificava les coses i va tenir anys per aconseguir les metes proposades. Quan la reina Isabel II vengué a Mallorca, Mn. Llopart demanà al president del Capítol que li demanàs el convent i l'església de Sant Francesc per traslladar-hi el Seminari. Es veu que la demanda no prosperà i Mn. Llopart aixecà un tercer pis al Seminari, va anar comprant diferents cases de l'entorn i totes les que hi havia a l'ara desaparegut carrer Caldés, i amb l'arquitecte Bartomeu Ferrà i Perelló feren els plànols (1879) i tira-tira s'anà duent endavant. Coneixedor de la situació econòmica de les famílies mallorquines, establí dos menjadors, cosa ben normal i ben acceptada en aquell temps, per abaratir la quota que els seminaristes havien de pagar, com també, seguint el pla d'estudis donat pel Govern l'any 1852, inclogué la possibilitat que hi havia de fer una carrera curta i una de llarga per arribar al sacerdoci. Fou rector del Seminari fins que li arribà la mort, si bé en el pontificat del bisbe Cervera, l'any 1887, dia primer d'abril, Mn. Miquel Maura i Muntaner fou nomenat vicerector i fou un bon bàcul en la seva senectut. Morí a Palma el 20.02.1893. BOBM 1893, 100.

65. **Llopart i Jaume, Mons. Gabriel.** Va néixer a Inca dia 19.11.1862 i, estudiades les primeres lletres a Inca, l'any 1875 entrà al Seminari, d'on son oncle Mn. Pere Josep Campins era rector. Hi començà fent de fàmul per poder guanyar-se els estudis fins que, començada la Filosofia, es guanyà una beca. Estudià quatre anys d'Humanitats, tres de Filosofia, set de Teologia i dos de Dret Canònic. Seguint les directrius que havia donat el papa Lleó XIII a l'encíclica *Aeterni Patris* de 04.08.1879, es doctorà en Teologia el 1885 i en Dret Canònic el 1896. Quan feia tercer de Teologia ja fou nomenat professor de Llatí del Seminari. Després d'haver fet el títol de Patrimoni dia 26.11.1884 fou ordenat prevere dia 18.12.1886. Ja capellà, seguí com a professor al Seminari: Llatí, Metafísica, Teologia. Participà en diferents oposicions a rectoria i a canongia, i l'any 1905 obtingué una canongia a Oriola, que l'any 1909 deixà per ocupar la canongia de penitencier d'aquella mateixa Seu. Sovint sovint el seu nom sonava per ocupar algun bisbat. L'any 1915 retornà a Mallorca per ocupar la canongia que havia deixat buida la mort de Mn. Mateu Rotger i Caplloch, això suposà tornar a establir molts vincles i amistats a Mallorca. Dia 17.12.1917 fou proposat per a bisbe de Tenerife, fou consagrat a Mallorca dia 15.09.1918, i allà partí. Hi residí fins a l'any 1922, en el qual fou destinat a Girona, on romangué fins a l'any 1925, en què fou destinat a Mallorca. Prengué possessori de la nostra mitra dia 27 d'agost i dia 13 de setembre hi féu l'entrada. Si curts havien estat els pontificats de Tenerife i Girona, res feia pensar que també ho seria

- el de Mallorca, ja que encara no havia complert els 63 anys. Remodelà els estudis del Seminari, publicà una nova recensió de la Diòcesi, començà la Visita Pastoral... A les festes patronals dels sants Abdon i Senén de 1927 fou declarat Fill Il·lustre de la nostra ciutat i li fou dedicat un carrer. Va fer predicar a Palma una missió l'any 1927, ressuscità l'antic *Bolletí Dominical de la Diòcesi de Mallorca*, que s'havia deixat de publicar en temps del bisbe Domènech, i així tornà a escampar la bona llavor evangèlica i unir cors i empreses per a tots els mallorquins. Morí sobtadament al Palau dia 29.12.1928. BOBM 1928. "El Obispo de Mallorca Ilmo. Dr. D. Gabriel Llopart y Jaume, Hijo Ilustre de Inca por Andrés Caimari, Pbro. Palma 1928".
66. **Llopart i Perelló, Ramon.** Sabem que era un seminarista inquer que dia 05.12.1796 feia títol de Patrimoni per poder ser ordenat d'ordes majors.
 67. **Llopart i Rubí, Onofre Marià.** Inca. Dia 18.07.1853 li foren donades lletres dimissòries per ser tonsurat i rebre ordes menors i majors a Puerto Rico, on ja residia des de feia sis anys. "Ratione originis huic nostrae jurisdictionis noscitur subjectus" (degut a haver nascut en la nostra jurisdicció se sent vinculat a nosaltres). Fiol, 565.
 68. **Macip i Fiol, Gabriel.** Sacerdot inquer que era beneficiat en la nostra parròquia i morí a Inca dia 15.06.1867 als 78 anys i mig. BOBM 1867, 268.
 69. **Macip i Vich, Joan.** Seminarista inquer que dia 25.10.1798 va fer títol de Patrimoni per poder ser ordenat sotsdiaca. Gaudí d'un benefici a la nostra parròquia i morí a Inca dia 16.08.1847 als 68 anys. APSMM llibre 198, 127, núm. 41.
 70. **Marqués i Ferrer Magí.** Inca, 1855. Dia 30.10.1876 va fer títol de Patrimoni per poder ser ordenat sotsdiaca. Dia 20.12.1879 fou ordenat prevere. Del mes de març al mes d'agost de 1881 fou vicari de Marratxí. Dia 10.10.1881 fou nomenat vicari d'Inca, càrrec que regentà fins dia 01.10.1908, romanent al servei de la feligresia inquera fins a la mort, que li sobrevingué dia 11.02.1930. BOBM 1930, 91.
 71. **Martorell i Ferrer, Josep.** Era clergue quan morí a Inca, als 22 anys, dia 23.03.1866. APSMM llibre 198, foli 210, núm. 16.
 72. **Martorell, Bartomeu.** Sabem que era un seminarista inquer que dia 28.03.1794 va fer títol de Patrimoni per poder accedir al sotsdiaconat.
 73. **Massot i Beltran, Tomàs.** Inca, 1849. Dia 15.02.1875 va fer títol de Patrimoni per poder ser ordenat sotsdiaca. Dia 17.03.1877 fou ordenat prevere. Serví la parròquia de Santa Eulàlia. Morí a Palma dia 22.10.1902. BOBM 1902, 351.
 74. **Melis i Munar, Jordi.** Franciscà observant natural d'Inca que patí l'exclaustració, morí a Artà dia 12.06.1863 als 63 anys i 9 mesos. BOBM 1863, 226.
 75. **Mir i Ferrer, Pau.** Va néixer el 1856. Ordenat prevere el 1879, quedà com a prevere adscrit a la parròquia ciutadana de Sant Nicolau. Dia 01.01.1882 fou nomenat vicari d'Inca i, exercint aquest càrrec, dia 10.01.1890 fou nomenat ecònom de Selva. Aquí estant es presentà al Seminari de València i aconseguí els graus de llicenciat en Teologia i en Dret Canònic (1891). El 1899 fou nomenat rector de Porreres i després de participar en les oposicions de 1913 aconseguí la parròquia de Sant Miquel (Palma).
 76. **Mir i Pou, Francesc.** Inca, 1839. Començats els estudis eclesiàstics, dia 21.01.1862 va fer títol de Patrimoni per accedir als ordes majors. Dia 22.05.1864 fou ordenat prevere, i seguí al Seminari com a majordom i secretari. L'any 1876 aconseguí el títol de batxiller en Teologia, al Seminari de Mallorca. Dia 09.06.1900 fou nomenat rector de Sant Miquel (Palma). L'any 1901 fou elegit pel clergat de Palma com a conseller d'Economia dels béns temporals diocesans i després membre del Consell de

- l'Administració Temporal del Seminari. L'any 1903 fou nomenat ecònom diocesà. El 1905, vocal del Consell Provincial de Beneficència. Dia 28.04.1913 fou nomenat rector de la parròquia de l'Almudaina i canonge honorari. Dia 13.05.1915 beneí la reforma que s'havia realitzat a la capella del Sant Crist d'Inca. Morí a Palma dia 13.01.1920. BOBM 1920, 192.
77. **Mut i Beltran, Gabriel.** Inca, 1796. Fou ordenat prevere dia 14.06.1865, havent fet el títol de Patrimoni dia 02.05.1864. Sembla que sempre exercí el ministeri a Palma, adscrit a la parròquia de Santa Eulàlia, on morí dia 23.12.1883 deixant una gran fama de bon capellà, excel·lint per la seva laboriositat i per una vida de gran penitència. BOBM 1883, 384.
78. **Palou i Mateu, Antoni.** Biniamar, 02.02.1869. Fill d'una família que arribà a Inca des d'Orient i s'establí entre Inca i Biniamar. Començats els estudis eclesiàstics, dia 30.11.1896 va fer títol de Patrimoni per poder accedir als ordes majors i dia 24.09.1898, en la primera ordenació que feia el novell bisbe Pere Joan Campins, rebé el sacerdoci en el monestir de Santa Clara. Passà uns anys com a adscrit a la nostra parròquia fins que l'any 1903 demanà permís per passar a l'Argentina, on romangué fins al 1912. El rector Font ja era vell, i dia 01.08.1913 fou nomenat vicari d'Inca, càrrec que tengué fins dia 01.03.1944, en què hi renuncià degut a malaltia. Compaginà la vicaria amb els càrrecs de director de la Congregació Mariana. Fou director de les Mares Cristianes, associació per ell fundada (1914); director del taller de Santa Rita (1919); capellà del cementiri (1921). Després d'haver renunciat a la vicaria, morí a Inca dia 20.06.1944. BOBM 1944, 254. Fiol, 776.
79. **Planes, Mn. Bartomeu.** És un capellà d'Inca que morí a Inca en el mes de novembre de 1755. Havia tengut cura, de 1739 a 1745, del Llibre d'advertícies de la parròquia, i ara que havia mort el reverend comú manà als preveres arxivers que intentassin recuperar el llibre i tenguessin esment de cobrar el que encara no s'havia cobrat. APSMM llibre 31, foli 45.
80. **Pons, Mn. Llorenç.** Quan arribà l'exclaustració el 1835 habitava el convent de Sant Francesc de Palma i ja havia rebut la tonsura i els quatre ordes menors. Passà a Itàlia, al convent de Santi Quaranta, i pens que allà fou ordenat prevere. Passà a Bolívia com a missioner apostòlic amb el P. Miquel Cabot. Allà predicà una quaresma a la catedral de La Paz. Retornà a Mallorca i dia 13.09.1856 el bisbe Salvà el nomenà coadjutor del visitador general de les Religioses Franciscanes, fundades feia poc per Mn. Gabriel Marià Ribes de Pina. L'any 1857 féu la "Introducción a la Misión" de Sant Francesc. També va predicar una quaresma a la Seu de Mallorca. Morí a Inca dia 26.11.1869. BOBM 1869, 466. Documents II, 109; IV, 195-196, nota 57.
81. **Prats i Oliver, Jaume.** Capellà d'Inca que, quan s'acostava el temps en què havia de rebre els ordes majors, dia 21.07.1766, feia el títol de Patrimoni.
82. **Pujades i Bennàssar, Miquel.** Habitava el convent de Sant Domingo quan arribà l'exclaustració el 1835, i quedà vivint amb la família. Morí a Inca dia 10.12.1847 als 78 anys. APSMM llibre 198, foli 128, núm. 58.
83. **Pujades i Ferrer, Guillem.** Inca, 1858. Començà els estudis eclesiàstics al nostre Seminari i posteriorment hi entrà el seu germà Miquel. A posta la família, que també tenia dues filles al monestir de Sant Bartomeu, sor Clara i sor Lluïsa, va disposar un títol de Patrimoni per a ambdós, que es féu dia 31.07.1879, ja que ell fou ordenat prevere el 1878. Dia 10.01.1890 fou nomenat vicari d'Inca per substituir Mn. Pau Mir, que havia estat nomenat ecònom de Selva. Exercí aquest càrrec durant 20 anys.

Fundà les Conferències de Sant Vicenç de Paül i les mantingué durant 25 anys. El 1882 es féu terciari franciscà i dia 17.12.1889 en féu la professió. Va propagar moltíssim la devoció al Sagrat Cor de Jesús, tengué cura de l'ornamentació de la novella capella que s'havia fet a la parròquia, hi fundà unes XL Hores i durant 32 anys fou el director de la Congregació del Sagrat Cor. Restaurà l'ermita de Santa Magdalena i el temple del monestir de Sant Bartomeu. Fent aquesta feina, pujà a la bastimenta que els obrers havien posat i va caure; morí de la comesa, com bé ho recorda la làpida existent a la capella que hi ha entre els dos portals del monestir: "El Revend D. Guillem Pujadas Ferrer Pvre. Capellà de la Rda. Comunitat d'aquest Convent, molt zelós del decor de la Casa de Déu, caigué desgraciadament d'una bastimenta dins aquest temple morint en el acte dia XII de Gener de l'any del Senyor MCMXVIII quan s'acabava la restauració d'aquest sant lloc per ell pagada. La Rda. Comunitat i el Reverent Capellà li dediquen aquesta memòria en penyora de bon afecte i agraïment. Vivat in pace". BOBM 1918, 155-156.

84. **Pujades i Ferrer, Miquel.** Inca, 1855. Fou ordenat prevere dia 25.03.1882. Malgrat que fos major que el seu germà Guillem, entrà posteriorment al Seminari. Quedà com a adscrit a la parròquia, i dia 01.05.1910 fou nomenat rector del convent de Sant Domingo. També era primatxer de la parròquia, obrer de la Confraria del Santíssim, capellà del monestir de Sant Bartomeu i rector de l'ermita de Santa Magdalena. Per raons familiars passà la vellesa a Binissalem, on morí dia 20.02.1926. BOBM 1926, 136.
85. **Raió i Beltran, Francesc.** Sabem que era diaca quan va morir a Inca, als 69 anys, dia 10.09.1877, de tisi. Era fill dels conradors Vicenç i Magdalena, vivia al carrer de la Sirena. Dia 19.03.1874 demanava ordes menors i sotsdiaconat, i dia 09.02.1875, el diaconat. Havia fet testament davant el notari Josep Castelló dia 14.07.1877. Mai sabrem per què no fou ordenat prevere.
86. **Raió i Brunet, Francesc.** Inca, 01.02.1868. Acabats els estudis eclesiàstics fou ordenat prevere dia 16.04.1892, havent fet títol de Patrimoni dia 26.02.1890. Començà l'exercici del ministeri com a prevere adscrit a la parròquia d'Inca tenint cura de l'església de Sant Francesc, on en aquell moment no hi havia frares i depenia de la parròquia, fins que l'any 1899 fou enviat com a vicari *in capite* a la vicaria de Caimari, a la qual restà fins dia 15.01.1899, en què retornà a Inca. Fou nomenat vicari de la nostra parròquia dia primer d'octubre de 1907 i ocupà aquest càrrec fins que dia primer de novembre de 1908 fou enviat com a ecònom a Pollença. Participà a les oposicions a rectoria de 1913 i li pertocà la de la vila de Santa Maria del Camí. Pollença el declarà Fill Adoptiu, tan preuat fou el servei que va saber donar a aquella feligresia i l'agraïment d'haver dotat la parròquia d'una rectoria, ja que no n'hi havia perquè aquella parròquia pertanyia als Cavallers Hospitalers i tradicionalment havia estat regida per un prevere pollencí, com a vicari perpetu, que residia a casa seva, ja que el rector era un frare hospitaler que residia a son monestir fora de Mallorca. Dia primer d'agost, per les festes de la Patrona de 1912 el bisbe Pere Joan Campins consagrà el nou altar i beneí el nou presbiteri que havia fet Mn. Raió i Brunet. A Santa Maria hi restà fins a l'any 1920, en què passà com a rector arxipreste d'Inca, on fou un vertader pare del poble. Quan l'any 1941 celebrà les noces d'or sacerdotals l'Ajuntament el declarà Fill Il·lustre i el papa li envià la Creu "Pro Ecclesia et Pontifice". El canonge Joan Prats en llegí la biografia i el pintor Bartomeu Payeras pintà el quadre que hi ha a la sala. Destinà tots els obsequis que li feren i li volien fer a la compra d'uns solars, més enllà del tren, per

- aixecar-hi un centre catequètic, que l'any 1959 esdevingué la novella parròquia de Jesucrist Rei. Morí a Inca dia 21.11.1943. BOBM 1943, 406-407. Quetglas Prats, Juan. *El Rdo. D. Francisco Rayó Brunet Arcipreste, Hijo Ilustre de Inca*. GEM, XIV. Inca: Imprenta M. Duran, MCMXLIV, 170.
87. **Ramis i Alomar, Gabriel**. Sabem que era un seminarista d'Inca que dia 05.09.1792 feia el títol de Patrimoni per poder ser admès als ordes majors.
88. **Ramis i Alzina, Gabriel**. Aquest prevere inquer morí a Inca dia 02.05.1852 als 65 anys. Havia fet títol de Patrimoni per poder accedir als ordes majors dia 05.11.1808. Era fill de Gabriel i de Joana Maria. Al moment de la mort era beneficiat i ecònom de la parròquia. Hi ha un fet força curiós, ja que la seva partida de defunció du el número 18 i és firmada pel vicari Francesc Brunet, i el núm. 17 l'havia firmada ell com a beneficiat i ecònom d'Inca. APSMM llibre 198, foli 142g, núm. 18.
89. **Ramis i Bisellach, Gabriel**. Aquest seminarista inquer era fill de Gabriel Ramis, un taverner d'Inca del qui tenim diferents escrits seus, aportats pel cronista Pieras (2007). Va fer títol de Patrimoni dia 04.05.1809 i en el mes d'octubre de 1819 va ser ordenat diaca. Fou arxiver de la nostra parròquia i almanco parent de Mn. Rafel.
90. **Ramis i Bisellach, Rafel**. Sabem que era fill d'un ferrer que nomia Miquel. Va néixer a Inca dia 14.11.1779. Per un memorial que dia 13.02.1829 envià al rei Ferran VII sabem que de petit estudià música a Lluc. El bisbe Bernat Nadal li donà la tonsura, els ordes menors, i dia 11.05.1803 féu títol de Patrimoni per poder accedir als ordes majors. El mateix bisbe Nadal li donà sotsdiaconat i diaconat, però no li va poder donar el presbiterat perquè era a les Corts de Cadis, però un dels bisbes exiliats, que hi havia a Mallorca, l'ordenà prevere. Tenia el benefici de l'Orgue de la nostra parròquia i feia escola de solfa. Tengué multitud de problemes amb el reverend comú perquè era agressivament absolutista. Compongué multitud de peces: marxes per a tropes, misereres, goigs, novenaris, dues misses a quatre veus, *encierros*, motets, nades, completes a quatre veus, vespres de la Mare de Déu, ofici de sant Ferran a veus acompanyades d'instruments. Morí a Inca dia 01.04.1838 als 58 anys. APSMM llibre 198, foli 56, núm. 13. Gabriel Pieras (2007) presenta diferents articles parlant d'aquest home.
91. **Ramis i Buades, Antoni**. Era un antic franciscà del convent de Sant Bernadí de Petra, que una vegada tret del convent passà a viure a Inca amb la família. Era fill de Bartomeu i Catalina. Morí a Inca, als 70 anys, dia 05.06.1859; féu diferents deixes, entre elles tres lliures per celebrar una missa a Moscarí. APSMM, llibre 198, foli 175, núm. 24.
92. **Ramis i Capó, Joan**. Prevere d'Inca, fill de Gabriel i de Magdalena, que morí a Inca dia 21.07.1846 als 66 anys. APSMM llibre 198, foli 123, núm. 36.
93. **Ramis i Gener, Rafel**. Inca, 1849. Dia 14.08.1872 demanava ser ordenat dels ordes menors i el sotsdiaconat; dia 19.08.1873, del diaconat; i dia 14.03.1874, de prevere. Dia 10.09.1874 fou nomenat vicari de Campanet. De 1884 a 1888 va ser el rector de l'església de Sant Domíng. Morí dia 03.11.1908. BOBM 1908, 349.
94. **Ramis i Santandreu, Guillem**. Antic frare caputxí, que una vegada fet fora del convent retornà a Inca per viure amb la família. Tenia el nom de fra Dídac. Morí a Inca dia 16.11.1847 als 81 anys. Havia perdut el cap i sols li fou administrat el sagrament de la unció dels malalts. APSMM, llibre 198, f. 127g, núm. 50.
95. **Ramis, Mn. Guillem**. Inca, 1806. Sabem que era un prevere titular d'Inca, on morí dia 29.07.1873 als 67 anys. BOBM 1873, 150.
96. **Reura i Mesquida, Gabriel**. Per ara sols sabem que aquest prevere dia 29.09.1766

va fer títol de Patrimoni per poder ser admès als ordes majors.

97. **Reus i Alzina, Gabriel.** Inca, 1851. Dia 21.08.1875 va fer títol de Patrimoni per poder ser admès als ordes majors. Dia 19.05.1876 demanà ordes menors i sotsdiaconat, que li foren donats dia 09.06.1876. Fou ordenat prevere el 1878 i podem dir que tota la vida exercí el ministeri a la nostra parròquia. Morí a Inca dia 29.01.1915. BOBM 1915, 269.
98. **Reus i Alzina, Simó.** Inca, 1865. Dia 11.04.1889 féu títol de Patrimoni per poder accedir als ordes majors. Dia 20.09.1890 fou ordenat prevere. Exercí son ministeri servint la nostra feligresia, sobretot la barriada de Sant Francesc, tant abans de l'arribada dels PP. de la TOR com després. Morí a Inca dia 12.01.1919. BOBM 1919, 319.
99. **Ribera, Mn. Joan.** Inca, 1813. Fent els estudis primaris a Inca, entrà al convent de Sant Francesc, professant com OFM. Arribada l'exclaustració retornà a Inca per viure amb la família, i aquí morí dia 06.09.1862. BOBM 1862, 301.
100. **Rubí i Ferrer, Antoni.** Inca, 1812. Entrà al convent del PP. Dominics, i l'any 1835 fou exclaustrat i passà a viure amb la família a Inca. Sabem que l'any 1841 va fer el sermó del dia de Sant Sebastià a la vila de Sencelles. Morí a Inca, als 38 anys, dia 13.06.1850. APSMM llibre 198, f. 136g, núm. 21.
101. **Rubí i Ferrer, Mateu.** Inca, 1850. Fou ordenat prevere l'any 1874, i quedà a exercir el ministeri a Palma. Sabem que de 1902 a 1911 fou ecònom de la parròquia de Sant Nicolau.
102. **Salas i Coll, Jaume.** Inca, 11.07.1864. Avançant en els estudis eclesiàstics dia 17.11.1888 féu títol de Patrimoni per poder accedir als ordes majors. Dia 22.03.1890 va rebre l'ordenació sacerdotal. Esmerçà tots els anys de son ministeri en la parròquia inquera. Dia 20.03.1920 fou nomenat vicari de la nostra parròquia. Morí a Inca dia 09.07.1940. BOBM 1940, 312.
103. **Salas i Gener, Francesc.** Inca, 1871. Era nebot del músic i organista inquer. Dia 12.02.1896 feia son títol de Patrimoni per poder accedir als ordes majors. L'any 1897 vivia a Ponce (Puerto Rico) i demanava l'èxeat per poder-se ordenar allà. Dia 17 de gener de 1899 li enviaren de Mallorca tota la documentació pertinent perquè es pogués incardinar a qualsevol diòcesi americana, si no ho havia fet a Ponce. Fou alumne intern del Seminari de San Luis de Potosí (Bolívia), regentat aleshores pels PP. Paüls. Esmerçà uns anys com a professor d'aquell Seminari. Fiol, 988.
104. **Salas i Genestra, Bernat.** Inca, 16.01.1816. Ja havia començat els estudis eclesiàstics quan se suprimí la Universitat de Mallorca, i féu els estudis de Filosofia al Reial Seminari que seguia funcionant a l'edifici de l'Estudi General, i no entrà al Seminari Conciliar. Davant la impossibilitat d'ordenar-se prevere a Espanya, degut a la prohibició que havia decretat el Govern, passà a Itàlia. Dia 24.05.1844 la família, Bernat Salas Cànaves i Maria Montserrat Genestra Llopart, feia el títol de Patrimoni perquè el fill pogués ser ordenat. Quan les aigües s'amansiren retornà a Mallorca amb els altres companys allà ordenats i començà l'exercici del ministeri com a vicerector del Seminari i catedràtic de Metafísica, càrrec que regentà més de 25 anys. Havia coincidit amb Mn. Gabriel Marià Ribas de Pina tant al Reial Seminari com els anys d'Itàlia, es teixí una forta amistat entre ambdós preveres, fet que provocà que Ribas de Pina fos nomenat confessor ordinari del Seminari. El càrrec del Seminari li permetia dedicar-se a la predicació. Sabem que l'any 1861 va fer el sermó de la Mare de Déu del Carme a Sencelles; el 1862, el de Santa Àgueda; el 1763, el sermó de Sant Caralampi i tot el septenari de l'Obreria del Rosari.

- Durant el curs de 1879/80 tengué un atac de gota i presentà la renúncia dels càrrecs del Seminari. Retornà a Inca per ser atès per la família. Morí a Inca dia 06.05.1887 a les 7 del capvespre. BOBM 1887, 230.
105. **Salas i Martorell, Pere Francesc.** Inca, 1796. Avançant en els estudis eclesiàstics dia 02.02.1817 va fer títol de Patrimoni per poder rebre els ordes majors. Pensam que esmerçà tot el seu ministeri a Inca, on morí dia 10.10.1859 i deixà com a marmessor Mn. Bernat Salas i Genestra, l'etern vicerector del Seminari. APSMM 198, foli 178, núm. 48. Potser fos germà seu el prevere, que exercia el càrrec de capellà de la presó, Mn. Felip Salas i Martorell, que morí dia 29.01.1890. BOBM 1890, 26.
106. **Salas i Ramis, Bernat.** 1833. Dia 23.02.1855 va fer títol de Patrimoni per poder accedir als ordes majors. Exercí el ministeri sacerdotal a Inca, era el custos de l'església de Sant Domingo i coadjutor del monestir de Sant Bartomeu quan dia 07.02.1884 Mn. Joan Cifre i Cànaves (1836-1897), el rector Cusset de Pollença, davant unes greus dificultats que havien sorgit, presentà la renúncia i el mateix dia Mn. Bernat en fou nomenat ecònom. Allà restà fins que pogué retornar a Inca. Aquí morí dia 20.09.1900. BOBM 1900, 335. Era el padrí de fonts de Mn. Bernat Salas i Seguí.
107. **Salas i Ramis, Rafel.** Inca, 1837. Dia 28.01.1859 féu el títol de Patrimoni per poder accedir als ordes majors. Fou ordenat prevere dia 22.09.1861, i exercia el càrrec de vicari de la parròquia de Sant Nicolau quan morí a Palma dia 14.05.1867 a l'edat de 30 anys. BOBM 1867, 208.
108. **Salas i Seguí, Bernat.** Fill d'una família inquera de conradors que en el moment en què va néixer aquest fill duia la finca de Santiani en el terme de Campanet, i allà va néixer l'infant i hi fou batiat. Després de les primeres lletres fetes a Inca i les primeres passes en el camp musical de mà de l'organista de la parròquia, Joan Torrandell, pare d'Antoni Torrandell, entrà al Seminari, i ja es veien les disposicions naturals que tenia per a la música. Essent seminarista ja aconseguí el benefici de l'Orgue de la parròquia de Sant Nicolau (1893-1895). Sortiren unes oposicions d'organista a la catedral de Segòvia, i s'hi presentà i les guanyà, conservant el benefici fins al 1901. Allà fou ordenat prevere dia 19.12.1896. Dia 02.01.1901 sortia un edicte d'oposicions per a organista de Mallorca, regularitzant la situació que estava anormal des de la mort de Miquel Tortell i Simó de dia 11.01.1868. S'hi presentà, i dia 16 de febrer 1901 prengué possessori de l'orgue de la Seu, però aviat es cansà, i el 1903 participà a les oposicions per a organista de Sevilla. Les guanyà i exercí aquest càrrec fins al 1912, en què retornà a Mallorca; ocupà el càrrec fins a la mort, que li sobrevingué a Palma dia 21.01.1932. Són múltiples les composicions musicals que ens deixà i que l'any 1932 integraren l'homenatge a mossèn Bernat Salas Seguí, músic de Nostra Terra. Cal remarcar la *Missa in honorem Sanctae Mariae Majoris*, l'himne *Entre els noms*, *avemaries*, *Pater Noster*. Música lletres de Miquel Duran, Pere d'Alcàntara Penya, Maria Antònia Salvà, Andreu Caimari. L'any 1998 li fou dedicada la VIII Nit Bielenca. L'Ajuntament de Campanet el declarà Fill Il·lustre i li dedicà un carrer, com també en té un a la ciutat d'Inca. BOBM 1932, 109. GEM XV, 48.
109. **Sastre i Mulet, fra Brocard.** Dia 31.03.1879 morí de tisi pulmonar, a Inca, aquest eclesiàstic, als 25 anys. Era fill dels conradors Joan i Maria, vivia al carrer de Sant Francesc. Ens diuen que era carmelita exclaustat, però és mal de creure, ja que, si tenia 25 anys, hauria nascut el 1854, quan ja feia anys que s'havia fet l'exclaustació.

APSMMLlibre 200, foli 145, núm. 22.

110. **Seguí i Truiol, Guillem.** Franciscà exclaustat del convent de Sant Francesc d'Inca. Vivia amb la família, quan morí, als 80 anys, dia 23.09.1851. APSMM llibre 198, foli 139g, núm. 32.
111. **Solivellas i Cànaves, Martí.** La seva família pròpiament dita era del municipi d'Escorca, però s'havia establert a Inca, i ell sempre fou considerat com a prevere inquer, atès que era beneficiat de la nostra parròquia. Aquí va morir dia 08.05.1848 als 62 anys. APSMM Defuncions 1833-1866 (198), foli 130, núm. 22.
112. **Tortella i Beltran, Antoni.** Inca, 1812. De petit entrà al convent de Sant Francesc i com tal professà, però l'exclaustació el tragué del convent i retornà a Inca per viure amb la família. Acceptà el càrrec de vicari de Lloseta i allà l'anà a trobar la germana mort dia 11.10.1867 quan tenia 55 anys. APSMM, llibre 200, foli 10g-11, núm. 72.

3. Referències i bibliografia

Confer. Código de Derecho Canónico y legislación complementaria. 1962. BAC: Madrid.

PIERAS, G. 2007. *Fonts documentals de l'Arxiu Parroquial d'Inca. Articles publicats al setmanari Dijous (1978-1980).* Leonard Muntaner Editor: Palma, 314 pp.

FIOL, P. 1992. *L'Església mallorquina a Amèrica.* Bisbat de Mallorca: Palma, 163 pp.

SUNYER, J. 2015. *Els clergues de Santanyí i la comarca (del segle XIII al segle XXI).* Joan Sunyer i Ramos: Santanyí, 497 pp.

4. Abreviatures

AD: Arxiu Diocesà

APSMML: Arxiu Parroquial de Santa Maria la Major (Inca)

APM: Arxiu Parroquial de Muro

APS: Arxiu Parroquial de Sencelles

BOBM: *Butlletí Oficial del Bisbat de Mallorca*

GEM: *Gran Enciclopèdia de Mallorca*

OFM: Ordinis Fratrum Minorum, franciscans del primer orde

OP: Ordinis Predicatorum, frares dominics

Documentos: publicació feta per les Religioses Franciscanes, 1988-1989

El Centro Conservador de Inca. Febrer 1912 - juny 1919

XVIII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

doi: 10.3306/JELINCA.18.107

Gabriel Pieras Salom

Cronista oficial de la ciutat d'Inca. gpsimca@gmail.com

Paraules clau: Inca, associació, actes, socis, president, fundadors.

Resum. *Aquest document intentarà donar a conèixer el Centro Conservador de Inca, resums de les reunions recollides en el llibre d'actes, el llistat de socis, la seva tipologia, el seu inventari, les seves idees socials i, sobretot, polítiques durant el temps que va des del 12 de febrer de l'any 1912, data de la seva constitució, fins al 24 juny de 1919, en què consta en acta la seva dissolució.*

Keywords: Inca, association, record, partners, president, founder.

Abstract. *This document will attempt to publicize the "Centro Conservador de Inca", the summaries of the meetings contained in the book of acts, the list of partners, and their typology, inventory, their social ideas and policies during the time that runs from February 12th, in 1912, when it was created, till June 24th, in 1919, when it was dissolved.*

1. Introducció

La documentació del Centro Conservador de Inca, procedent de l'arxiu familiar de ca n'Amer i avui dipositat a l'arxiu Gabriel i Miquel Pieras. Inca (Mallorca), consta del llibre d'actes, un quadern amb les fitxes dels socis, l'inventari de mobles, altres objectes i un full solt de l'"Acta de la comissió liquidadora del Centro Maurista", abans "Conservador de Inca".

El Centro Conservador de Inca, a més d'una associació sociocultural, tenia un fort caire polític voltant el pensament i les idees del polític mallorquí Antoni Maura i Montaner, amic de la família Amer d'Inca. La majoria de socis fundadors, propietaris i eventuals, ens indiquen la seva situació social, política, cultural i econòmica. Es pot comprovar ben

bé que la majoria dels socis, especialment els fundadors, són, dit emprant un terme molt comú en aquell moment, “senyors”.

Llegint les actes que s'inicien dia 28 de gener de l'any 1912 i es tanquen dia 24 de juny de 1919, ens indiquen la manca d'activitats i, en certa manera, la passivitat dels socis a l'hora de participar en la vida activa inquera. Malgrat que molts de socis siguin “senyors”, l'associació decau fins a desaparèixer, segons diu l'acta de dissolució, degut a la *manca d'assistència al local social, la indiferència i desinterès de la majoria dels socis en tot allò que afecta a la societat*. També es pot comprovar en diferents actes la poca disponibilitat dinerària.

Dins una ciutat com Inca el Centro Conservador va fer poca vasa i no tengué la vitalitat que s'esperava des dels inicis. Al seu torn podem suposar que els darrers anys de vida de l'associació la figura d'Antoni Maura anava a la baixa, ja que anaven sorgint noves idees polítiques.

2. Què és el maurisme

El maurisme (Rodríguez, 2006) va ser un moviment polític conservador que va florir a Espanya a partir de 1913 al voltant de la figura d'Antoni Maura Montaner després del cisma del Partit Conservador en idonis i mauristes. El seu desenvolupament va tenir lloc en un període de crisi dels partits dinàstics de la Restauració. El moviment, que es va fragmentar en diversos corrents en la dècada de 1920, és assenyalat com un precursor de la dreta radical espanyola.

La negativa el 1913 a continuar amb els termes del torn pacífic per part de Maura va produir un cisma en el partit conservador entre els idonis (partidaris de Dato i de la normalitat dinàstica) i els partidaris de Maura, i es donà lloc a continuació entre aquests últims a la conformació progressiva d'un moviment, el “maurisme”. A l'octubre de 1913, un discurs seminal a Saragossa per part d'Ángel Ossorio i Gallardo va donar origen a l'anomenat “maurisme de carrer”. Aquest, de caràcter actiu, recorreria a l'agitació popular, arribant fins i tot a la violència física.

El moviment, a més de per la figura d'Antoni Maura, va estar inspirat també parcialment per l'historiador Gabriel Maura Gamazo (fill d'Antoni Maura), i rebria influències de les idees de Charles Maurras, amb el qual Antoni Maura es cartejava, i *Action Française*. Antoni Maura mai arribaria a donar el seu suport a la vessant més extremista del moviment creat entorn de la seva figura. Altres polítics mauristes serien José Calvo Sotelo, José Félix de Lequerica, Fernando Suárez de Tangil o César Silió. Miguel Ángel Perfecto identifica tres corrents interns en el moviment: el catòlic social d'Ossorio, el liberal-conservador de Gabriel Maura i els neoconservadors de Goicoechea. D'altra banda, els seguidors de Juan de la Cierva dins del Partit Conservador, en la mesura en què es van allunyar de l'ortodòxia d'Eduardo Dato, van acabar orbitant en posicions autoritàries pròximes al maurisme, però no es van arribar a integrar en l'organització.

Els estrats socials predominants entre els mauristes –la primera Assemblea Nacional es va celebrar el gener de 1914– van ser joves de l'aristocràcia i les classes mitjanes acomodades. El moviment es va dotar d'una estructura orgànica, de premsa, va crear cercles mauristes i fins i tot associacions obreres i procediria a presentar candidats per a eleccions municipals i generals. Els mauristes es van significar per la profusió de la seva acció propagandística, fent seu el lema de “Maura Sí” i fins i tot creant una marca d'“Anís Maura”.

Presentat així mateix com antitètic al canovisme, el maurisme va tractar de liderar una modernització conservadora, definint finalment un projecte ideològic intervencionista, nacionalista i corporatiu. Ha estat caracteritzat per ser un moviment regeneracionista. Un altre tret del maurisme era el catolicisme confessional. La seva acció social es podia descriure freqüentment com d'encuny paternalista i d'una funció de tutela de les classes altes a les baixes. Durant la Primera Guerra Mundial, els mauristes es van decantar majoritàriament per posicions germanòfiles, tot i la neutralitat de Maura i la germanofòbia d'Ossorio.

El gabinet de Maura de 1919, que incorporava tres ministres mauristes, Goicoechea, Silió i Ossorio, obria una finestra d'oportunitat per al maurisme, que va acabar en fracàs. El mateix Maura havia d'assegurar-se de la dificultat que el moviment maurista pogués servir per dur a terme el seu ideari sense el suport de les forces dinàstiques. Des de llavors el moviment va tendir a la fragmentació. A partir de 1919 les joventuts mauristes madrilenyes van nodrir de membres la Unió Ciutadana.

En les eleccions de 1920 la fracció política únicament va obtenir 22 diputats. De la branca ortodoxa del maurisme s'acabarien escindint al seu torn dues faccions "antagòniques"; d'una banda, l'encapçalada per Ángel Ossorio i Gallardo, que apostaria pel catolicisme social i la democràcia cristiana, i que el 1922 va crear el Partit Social Popular; de l'altra, Antonio Goicoechea va acabdillar un corrent maurista d'índole antiliberal i autoritària, advocant per una democràcia "orgànica", concepte que seria reprès pel franquisme. Cap a 1922 els mauristes al voltant del periodista Manuel Delgado Barreto i la publicació *L'Acció* orbitaven al voltant del feixisme italià. El mateix Goicoechea arribava a insistir que *homes de la dreta i de l'esquerra fan vots perquè sorgeixi a Espanya un Mussolini*.

Representants del maurisme com José Calvo Sotelo i el propi Goicoechea van passar a donar suport, després del cop d'estat de setembre de 1923, a la dictadura de Primo de Rivera, l'adveniment d'aclamar la immensa majoria dels mauristes que finalment participarien en Renovación Española durant la Segona República. José Luis Rodríguez Jiménez apunta que el maurisme va acabar afegint al seu missatge la retòrica de no ser de dretes ni d'esquerres, que identificava com un tret d'una deriva del conservadorisme liberal a l'autoritari.

3. Resums d'actes i activitats del Centro Conservador de Inca

Aquesta descripció del maurisme dins l'àmbit estatal que s'ha duit a terme a la secció anterior es veu reflectida a tot el seguit de textos que presentam a partir d'ara en forma de resum de les actes i de les activitats que es feren. Sobretot a partir de la lectura de les actes es comprova com els membres d'aquesta associació provenien de les classes mitjanes acomodades inquieres ben igual que arreu de l'Estat. També era un fet que a Inca els socis de l'entitat, com a tot a Espanya, es trobaven molt propers a un catolicisme confessional i tradicional. Per tant, els trets definitoris del maurisme com a corrent de caràcter polític i social es donaren a Inca de forma clara, i així ho reflecteix la documentació que tot seguit es presenta.

Dia 28 de febrer de l'any 1912 es reuneixen setanta-cinc persones significades d'Inca, que són els primers setanta-cinc socis que figuren al llistat d'aquests, a una reunió que fou Junta General i sessió inaugural de l'associació, que es crea amb el nom de Sociedad Centro Conservador de Inca. L'acta diu que són aprovats i admesos els Estatuts presentats al Govern

Civil d'aquesta província en data de dia 19 del present. Queden nomenats per ser els components de la Junta Directiva, per unanimitat: don Pere Amer Sastre, president; don Miquel Pujadas Ferrer, vicepresident; don Esteve Ribas Borràs, secretari; don Bartomeu Verd Amengual, vicesecretari; don Miquel Ferragut Ramis, depositari; vocals: don Jaume Enseñat Alonso, don Francesc Ferrer Moragues, don Ramon Reus Campins i don Joan Fiol Beltran. Després queden nomenats per formar part de la Junta Consultiva els senyors: Antoni Real Torrens, Bartomeu Payeras Ferrer, Jordi Llobera Ramis, Antoni Salas Grau, Antoni Truyol Martorell, Josep Oliver Campins, Miquel Esteve Llompart, Antoni Prat Pallicer, Antoni Pujadas Ferrer, Bartomeu Tortella Llinàs, Joan Pieras Ramis, Gabriel Salas Ferrer, Benet Serra Barceló, Miquel Cortès Aguiló, Jaume Garau Estrany, Guillem Rayó Matheu, Joan Buades Domenech i Miquel Pujadas Borràs.

Dins la següent acta, de dia 3 de març, observam que es decideix posar en coneixement de l'Excm. Sr. Antoni Maura i el Sr. Manuel Guasp la constitució de la societat, posant-la incondicionalment a les seves ordres. Després, com en moltes altres actes, s'admeten socis propietaris i eventuals.

Mitjançant altres actes corresponents a l'any 1912 podem conèixer les seves activitats durant aquest any, que són les següents: remetre un telegrama a l'Excm. Sr. Capità General Luque donant-li el condol per la mort del seu fill, el tinent coronel don Agustí Luque Maraver; també hi consta que es compren mobles i que el Sr. Amer regala una foto del Sr. Antoni Maura; es remet felicitació al diputat provincial Sr. Jerònim Estades amb motiu d'haver-li estat concedida la Creu al Mèrit Naval i pagament, en part, de la citada Creu; es nomena president honorari del Centro Conservador don Antoni Maura; es du a terme recaptació de fons pels morts i ferits de la campanya de Melilla; s'obsequia amb un banquet el batle, regidors, director i Junta de Govern del Ferrocarril de Sóller la diada dels sants Abdon i Senén; també es decideix comprar un bitllet de Loteria Nacional per a dia 23 de desembre; i s'acorda la subscripció al *Boletín Oficial de la Provincia*.

Durant l'any 1913: s'acorda la subscripció a l'ABC i convidar al banquet de dia 20 de gener don Antoni Maura; estudiar la factura que presentà mestre Miquel Duran, impressor; es lloga el local Club Velocipedista de Inca com a seu social; es compren portes i vidrieres.

Apunts de l'any 1914: participar a l'homenatge a l'eminent escriptor don Miquel dels Sants Oliver; adherir-se a l'Assemblea de les Joventuts Mauristes de Madrid; es remeten telegrams de protesta al Sr. Ossorio y Gallardo i al Sr. Claudio Rialpes pel vandàlic atemptat que sofriren a Barcelona; subscriure's a *Vida ciudadana*, *La Tribuna* i donar-se de baixa de *Mundo Gráfico*; s'acorda, dia 31 de març, aixecar un arc de triomf al Mercat Vell dedicat al general Luque que digui: "El Centro Conservador al general Luque. Viva Luque", també que s'il·lumini la façana del local social; adherir-se al míting celebrat a Inca contra la flastomia; s'escriu una carta als senyors diputats a Corts i senadors perquè es gestioni la presència a Inca del Regiment d'Inca, núm. 62; s'acorda el repartiment de 2.000 fullets *Maura triomfarà*; dur a terme una compra de llenya per a l'hivern; i intentar captar socis.

Apunts de l'any 1915: subscriure's al diari *La Almudaina* i al setmanari *La Vanguardia Balear*; es va dur a terme la lectura d'una carta del Sr. Antoni Maura donant les gràcies per l'adhesió a les Juventudes Mauristas; s'acorda accentuar i reorganitzar la Juventud Maurista

de Inca; es volia reformar el Reglament; es parla del disgust que s'havia tengut degut a l'aliança electoral pactada per determinats caps polítics locals, sense fer intervenir la societat Centro Conservador; moltes discussions per si el partit maurista s'ha d'ajuntar amb el liberal; s'anuncia la baixa de don Jaume Enseñat, de Can Xilles, de don Jordi Llobera i de don Sebastià Prats; es designen els socis don Jaume Vidal, notari, don Joan Gelabert i don Joan Fiol, a fi que nomenin un candidat maurista i que seria proclamat dia 7 de novembre. A la Junta General de dia 9 de novembre s'acorda per unanimitat que, essent molt pocs mauristes per anar a la lluita electoral, es demani que el candidat retiri la seva candidatura per evitar, així, els problemes del partit maurista. A l'acta de dia 15 de desembre es felicita l'Il·lustre cap del partit Excm. Sr. Antoni Maura per la nota que va entregar a SM el rei durant la darrera crisi per reintregar-se a la vida política. Es felicita també l'Il·lustre Fill Adoptiu d'Inca, Excm. Sr. Agustín Luque, per haver estat novament nomenat ministre de la Guerra. També s'anota al llibre d'actes el nom dels socis propietaris que s'han donat de baixa voluntària (els Srs. Jaume Vidal, Pere Balle, Josep Siquier, Pere Cortès, Joan Alzina, Miquel Pujadas, Antoni Riera, Miquel Llabrés, Bartomeu Fiol, Joan Fiol, Josep Oliver, Sebastià Riussech, Joan Buades, Benet Serra, Joan Gelabert, Miquel Ferragut, Joan Pieras, Jaume Beltran, Antoni Ferrer i Pau Llobera), com també els eventuals Miquel Duran Saurina, Gabriel Cortès Miró, Pere Coli Jaume, Jaume Forteza Segura, Miquel Cortès Aguiló, Bartomeu Verd Amengual i Sebastià Serra Miralles.

Apunts de l'any 1916: inscripció de nous socis propietaris, don Antoni Salas Garau, procurador, i don Joan Gilet Martorell, sastre. A l'acta de dia 28 de gener el Sr. President dóna compte de les cartes rebudes dels Excms. Srs. Antoni Maura, cap del partit, i Agustín Luque, ministre de la Guerra.

Segueixen les citades cartes:

Madrid 31 Diciembre 1915. Sr. D. Miguel Pujadas y D. José Oliver. Inca. Muy distinguidos amigos Srs. míos. Recibo su amable carta felicitándome en nombre de la Juventud adicta de Inca por mis recientes declaraciones, y agradezco a V. y a todos sus compañeros el concurso que en esta ocasión me reiteran. Con libertad de acción que antes no tenía, estoy dispuesto ahora a trabajar por el éxito de la política que simbolizo y, como este éxito ha de ser principalmente obra colectiva de abnegado y perseverante civismo, estimo en mucho el concurso de V.V. aportan a este empeño patriótico. Reciban mi afectuoso saludo y ténganme por su atento S.S. y aamigo Q.L.B.L.M.. A. Maura.

A continuació hi ha la carta del General Luque, que diu:

Madrid, 21 de Diciembre de 1915. Sr. D. Miguel Pujadas. Mi querido amigo: No sé como agradecer a Vds. En acuerdo tomado por la Junta Directiva de la Juventud Maurista que V. tan dignamente preside, de felicitarme de mi nuevo nombramiento de Ministro, como Hijo Adoptivo de esta Ciudad. La felicitación que V, me envía viene verdaderamente a proporcionarme una de las pocas satisfacciones que suelen tener en este puesto, tanto más que la recibe de personas con quienes otros lazos que les de simpatía y distinción personal con que me honran. Rúégole lo haga así presente a todos sus compañeros dándoles las más expresivas gracias. Recíbalas también muy afectuosas de su affmo. A. Luque.

A la Junta General de 31 de desembre es fusiona el Centro Conservador de Inca amb la Juventud Maurista de Inca, i agafarà el nom de Centro Maurista de Inca.

Apunts de l'any 1917: aquest any tan sols se celebren tres reunions. Dins la de dia 30 de gener s'acorda, en nom de la societat, saludar el cap provincial del partit maurista, don

Manuel Guasp, i el president de la Joventut Maurista, don Bartomeu Fons. A la Junta de dia 29 de juny es parla de pagar el rètol i adobs del vímet d'algunes butaques. A la darrera acta d'aquest any, celebrada dia 31 de desembre, es decideix aprovar els comptes i mirar de cobrir les vacants dels càrrecs de les Juntes Directiva i Consultiva.

Apunts de l'any 1918: a la primera reunió de dia 1 de gener, es proposa intentar fomentar l'activitat de la societat. Don Miquel Pujadas explica que ha estat nomenat jutge municipal i es veu en la impossibilitat de continuar amb la presidència del Centro Maurista. A la darrera reunió de la Junta Directiva, celebrada dia 31 de desembre, es parla de la poca assistència dels socis, segurament deguda a la malaltia de grip. Es decideix fer una altra reunió quan acabi aquesta malaltia.

Apunts de l'any 1919: hi ha dues actes, la de 16 de juny i la de 24 de mateix mes, que és la de la dissolució de l'entitat Centro Maurista de Inca. Resum de l'acta de 16 de juny: el depositari, don Miquel Ferragut, presenta la seva dimissió irrevocable. També dimiteixen els vocals Srs. Joan Gilet i Antoni Adrover per passar a viure a Palma. El Sr. Secretari informa que tots els socis han deixat de pagar les quotes i que el Sr. Recaptador ha abandonat el talonari i l'ha deixat en mans del conserge. Es proposa la dissolució del Centro Maurista, abans Centro Conservador. S'acorda que els socis de número i eventuals perdin tots els drets. Així mateix, s'acorda convocar-los a tots a una Junta General per a dia 24 del mateix juny. Per a millor coneixement i importància, faré la transcripció completa de l'acta de dissolució de l'entitat Centro Maurista de Inca. Conservaré la llengua en què està escrit:

En la ciudad de Inca, a veinticuatro Junio de milnovecientos diez y nueve, se reunió la Junta General, previa convocatoria, asistiendo los socios anotados al margen (Pujadas, Pieras, Oliver, Cantallops, Alzina, Verd, Ferrer, Vidaal, Siquier, Fiol y Gelabert).

El Sor. Presidente expuso la situación anómala de la Sociedad, recordando que en otras juntas expuso la conveniencia de ser sustituido en el cargo por no poderlo desempeñar debido a sus ocupaciones y que por esta causa el Vice-Presidente ha estado encargado de la presidencia desde el 1º de enero 1918, hasta hace pocos días y poniendo de relieve la falta de concurrencia al local social, indiferencia y desinterés de la mayoría de los asociados en todo lo que afecta a esta sociedad.

Seguidamente, a propuesta de D. Juan Alzina Llobera, se tomaron los siguientes acuerdos:

1º. Proceder a la disolución de esta sociedad y, en su consecuencia, a la venta de todos sus muebles y enseres.

2º. Nombrar una Comisión liquidadora con amplias facultades que desde este momento confiere la Junta General, para que lleven a efecto el primer acuerdo, y verificado, para que el dinero que se obtenga al pago de las deudas contraídas por esta sociedad, incluso de las Obligaciones emitidas cuando su fundación, y como es evidente que los fondos no serán bastantes para todos ellos se faculta a la Comisión liquidadora para que descuenta a los subvencionistas el tanto por ciento que sea necesario.

3º. La Comisión liquidadora queda elegida de la siguiente forma: D. Miguel Pujadas Ferrer, presidente; D. Juan Pieras Ramis, vocal primero; D. José Oliver Campins y D. Bartolomé Verd Amengual, en calidad de exsecretario; quedando relevada el dar cuenta a esta Junta General.

Y no habiendo más asuntos de que tratar se levantó la sesión, extendiéndose esta acta que firman todos los concurrentes que saben, de que yo, Secretario, certifico.

Firmado: Miguel Pujadas, Juan Pieras, Bartolomé Verd, Gabriel Cantallops, Juan Fiol, Juan Gelabert, Juan Alzina, Jaime Vidal, José Siquier.

Per concloure aquest apartat ens manca transcriure el document que uns socis dirigeixen a la “Comisión Liquidadora del Centro Maurista, antes Conservador de Inca”:

Los que suscriben poseedores de acciones u obligaciones emitidas por la referida sociedad cuando se fundó, tienen noticia desde hace tiempo que dicha sociedad es dueña de una tercera parte indivisa de las puertas y vidrieras colocadas en el portal principal de la casa, cuyo mueble han exceptuado los socios y los clientes del conserje a la vez y temiendo que esa Junta olvide los derechos referidos en la liquidación que se efectúa. Suplican a la Comisión Liquidadora se sirva reclamar a quien corresponda el importe de la tercera parte de dichas vidrieras, toda vez que no están dispuestos a consentir se regale el indicado importe o derechos.

Inca, 30 Junio de 1919.

Gabriel Guasp. Gregorio Balaguer.

4. Socis del Centro Conservador de Inca

Com s'ha indicat al segon apartat d'aquest treball, la composició social dels centres mauristes estava clarament escorada cap a les classes mitjanes o de gran capacitat econòmica. En aquest llistat de socis predominen els professionals liberals, els grans propietaris de terres del municipi o els grans comerciants, així com també propietaris de tallers. Els primers 75 són “Fundadors”, en data de 28 de febrer de 1912. Des del número 76 fins al 137 són “propietaris” o “eventuals”. El llistat va per número d'ordre d'afiliació. A cada fitxa consta nom i llinatges, sobrenom, ofici i edat.

Joaquim Gelabert Massip. De can Vich. Propietari. 53 anys.

Jaume Vidal Jaume. Notari. 54 anys.

Joan Alzina Llobera. De ses Monges. Propietari. 64 anys.

Pere Amer Sastre. De ca n'Amer. Propietari. 34 anys.

Llorenç Nicolau Fiol. De can Matas. Procurador. 46 anys.

Francesc Ferrer Moragues. De can Moragues. Rellotger. 38 anys.

Vicenç Enseñat Enseñat. Xilles. Industrial.

Antoni Amer Sastre. Amer. Misser. 29 anys.

Gregori Balaguer Costa. De can Gori. Propietari. 46 anys.

Antoni Riera Bauzá. Metge.

Bartomeu Verd Amengual. De can Verd. Propietari. 32 anys.

Gabriel Salas Ferrer. Monroig. Propietari.

Gabriel Salas Janer. Monroig. Conrador. 35 anys.

Joaquim Gelabert Bennássar. De can Vich.

Mateu Gelabert Bennássar. De can Vich.

Miquel Pujadas Ferrer. Maieta. Misser. 30 anys.

Pere Balle Grau. De cal Senyor Pere. Propietari. 41 anys.

Esteve Ribas Borrás. De can Ribas. Misser. 33 anys.

Miquel Amengual Janer. Misser. 41 anys.

Sebastià Amengual Vallespir. Metge de Costitx. Metge. 43 anys.
 Bartomeu Fiol Beltrán. De can Serra. Fabricant. 61 anys.
 Joan Fiol Beltrán. Serra. Fabricant.
 Antoni Pujadas Ferrer. Xesquet. Ferrer. 45 anys.
 Miquel Duran Saurina. Llibreter. 43 anys.
 Llorenç Rubert Borrás. Fondista. 41 anys.
 Bartomeu Tortella Llinàs. Piritis. Gerrer. 44 anys.
 Antoni Truyol Martorell. Vel·la. Conrador. 51 anys.
 Miquel Pujadas Borrás. Mayeta. Conrador.
 Jaume Coll Saurina. Tauleret. Llibreter. 34 anys.
 Jordi Llobera Pons. Can Nas. Propietari. 67 anys.
 Jordi Llobera Ramis. De can Nas. Sabater. 33 anys.
 Josep Oliver Campins. De ca n'Oliver. Fuster. 26 anys.
 Miquel Llopis García. Llopis. Fuster. 34 anys.
 Sebastià Prats Grau. Des Fanals. Teixidor. 51 anys.
 Pere Antoni Pujadas Far. Mayeta. Propietari. 58 anys.
 Pau Mir Llabrés. De can Mir. Propietari. 45 anys.
 Gabriel Mir Llabrés. De can Mir. Baster. 37 anys.
 Sebastià Riusech Llompard. Pollencí. Mestre picapedrer. 55 anys.
 Joan Buadas Domenech. Gonella. Mestre picapedrer. 29 anys.
 Bernat Salas Ramis. Monroig. Propietari. 51 anys.
 Joan Ferrer Llobera. Recà. Propietari. 52 anys.
 Jaume Llobera Alzina. Recà de ses Monges. Propietari. 45 anys.
 Benet Serra Barceló. Benet. Botiguer. 43 anys.
 Ramon Reus Campins. Frau. Capeller. 40 anys.
 Jaume Gelabert Beltrán. Des Forn. Conrador. 43 anys.
 Pere Amer Munar. Bresca. Propietari. 35 anys.
 Bartomeu Pujadas Ferrer. Coric. Sabater. 29 anys.
 Joan Gelabert Beltran. Piquero. Botiguer. 36 anys.
 Antoni Real Torrens. Real. Propietari.
 Miquel Ferragut Ramis. Ferragut. Fuster. 52 anys.
 Miquel Esteva Llompard. Jeronió. Fuster. 41 anys.
 Pere Suez Bernad. Suez. Propietari. 67 anys.
 Josep Gelabert Beltrán. Piquero. Fuster. 45 anys.
 Pere Cortés Miró. Xigarro. Comerciant. 36 anys.
 Jaume Enseñat Alonso. Xilles. Industrial. 29 anys.
 Jaume Grau Estrany. Grau. Sabater, 50 anys.
 Antoni Salas Grau. Monroig. Procurador.
 Antoni Juan Grau. Toni Joan. Comptable. 44 anys.
 Gabriel Guasp Alzamora. S'Adroguer. Adroguer. 55 anys.
 Antoni Rotger Calafat. Rotger. Procurador. 39 anys.
 Pau Rebasa Sastre. Rebasa. Procurador. 43 anys.
 Joan Pieras Ramis. Pieras. Oficial del Registre.
 Andreu Aguiló Forteza. Camell. Llauner. 45 anys.
 Macià Pujadas Ferrer. Maieta. Propietari. 23 anys.
 Arnau Grau Pieras. D'es Molins. Botiguer.
 Jaume Beltrán Uguet. Puig. Carnicer. 27 anys.
 Sebastià Gelabert Oliver. Casteyó. Enginyer. 47 anys.

Antoni Prat Pallicer. Florencio. Botiguer.
 Joan Orfila March. La Pesa. Selleter. 38 anys.
 Joan Morro Figuerola. Meto. Jornaler. 40 anys.
 Josep Siquier Verd. Siquier. Misser. 29 anys.
 Miquel Llabrés Salom. Caloyes. Metge. 49 anys.
 Miguel Burón Paísán. Empleat de fàbrica de gas.
 Jaume Puigserver Salvá. Jefe. Cap de l'estació del tren. 62 anys.
 Antoni Ferrer Mulet. Gil. Conserge. 25 anys.
 Pere J. Serra Cortada. Misser. 51 anys.
 Miquel Llompard Fornés. Marron. Arrendatari.
 Damià Vicens Corrró. Sollerich. Llibreter 52 anys.
 Antoni Ramis Ramis. De Son Fuster. Amitger i amo de possessió.
 Rafel Ramis Ramis. Son Bosch. Amitger i amo de possessió. 29 anys.
 Rafel Coll Homar. Son Bordils. Propietari. 43 anys.
 Miquel Cortés Aguiló. Filipines. Botiguer. 58 anys.
 Miquel Rayó Mateu. Son Figuerola. Procurador.
 Miquel Sampol Tous. Misser.
 Bernat Coli Jaume. Pedros. Fuster. 40 anys.
 Gabriel Cantallops Rubert. Violí. Pagès.
 Gabriel Cortés Miró. Xigarro. Forner. 38 anys.
 Gabriel Coll Pieras. De sa Màquina. Ferrer. 56 anys.
 Pere Coli Jaume. Pedros. Botiguer. 34 anys.
 Jaume Forteza Segura. Bibí. Launer. 56 anys.
 Sebastián Llompard Fornés. Marron. Pagès.
 Guillem Mora Cánaves. Mora. Jornaler. 30 anys.
 Bartomeu Payeras Tortella. Des Sereno. Pintor. 41 anys.
 Antoni Serra Barceló. Tro. Fuster. 47 anys.
 Joan Serra Tramullas. Cuiner. Dependent. 30 anys.
 Sebastià Serra Miralles. Benet. Dependent.
 Pere Ferriol Sauri. Ferriol. Sereno. 51 anys.
 Joan Corró Mateu. Corró. Fuster.
 Antoni Beltran Domenech. Salero. Fuster.
 Joan Pujadas Fiol. Mayeta. Sabater. 24 anys.
 Gabriel Salas Beltrán. Monroig. Carreter.
 Jaume Beltrán Bauzá. Puig. Carnisser. 5 anys.
 Pere Miralles Cantallops. Esparter. Industrial. 26 anys.
 Pere Ponseti Bibiloni. Moll. Empleat.
 Pau Llobera Pons. Nas. Sabater. 58 anys.
 Esteve Ferrer Mayol. De s'Hort d'en Trobat. Carreter. 28 anys.
 Pere M. Seguí Beltrán. Batliu. Procurador. 36 anys.
 Miquel Mir Jaume. Mir. Comerciant.
 Francisco Salas Janer. Monroig. Professor. 41 anys.
 Gaietà Aguiló Pomar. Cameta. Comptable. 25 anys.
 Antoni Davó Llabrés. Borràs. Impressor.
 Antoni Riera Riera. Xim. Botiguer. 33 anys.
 Francesc Ferriol Llabrés. Ferriol. Sabater. 19 anys.
 Antoni Martorell Quetglas. Sabater. 19 anys.
 Pere Busquets Quetglas. Fabricant. 27 anys.

Llorenç Mateu Mir. Rinya. Sabater.
 Miquel Beltrán Company. Sabater. 19 anys.
 Joan Martorell Quetglas. Capeller. 20 anys.
 Bartomeu Payeras Seguí. Sabater. 19 anys.
 Llorenç Genestra Truyol. Sabater. 19 anys.
 Rafel Morey Coll. Pintor. 20 anys.
 Bartomeu Coll Corró. Sabater. 19 anys.
 Francesc Torrens Seguí. Sabater. 19 anys.
 Francesc Aguiló Pomar. Cameta. Dependent. 21 anys.
 Bernat Beltran Ferragut. Sabater. 21 anys.
 Miquel Beltran Huguet. Carnisser. 19 anys.
 Tomàs Vaquer Torrens. Torner. 19 anys.
 Josep Cànaves Ferragut. Sabater. 20 anys.
 Bartomeu Ferragut. Sabater. 19 anys.
 Domingo Sebastián Palmiro. Jubilat. 50 anys.
 Miquel Corró Mateu. Corró. Sabater. 19 anys.
 Antoni Perelló Ramis. Conrador. 21 anys.
 Esteve March Guaites. Fabricant. 54 anys.
 Bernat Oliver Morro. Mestre picapedrer. 45 anys.
 Sebastià Garau Pascual. Moliner. 25 anys.
 Pere Perelló Roselló. Procurador.
 Antoni Martorell Tortella. Dependent. 18 anys.

5. Oficis dels socis

Adroguer	Impressor
Amitger (2)	Industrial (3)
Arrendatari	Jornaler (2)
Baster	Llauner (2)
Botiguer (7)	Llibreter (4)
Cap de l'estació del tren	Metge (3)
Capeller (2)	Militar retirat
Carnisser (3)	Misser (6)
Carreter (2)	Moliner
Carter	Notari
Comerciant (2)	Oficial del Registre
Comptable	Pagès o conrador (7)
Conserge	Picapedrer, mestre (3)
Dependent (4)	Pintor (2)
Empleat (2)	Procurador (7)
Enginyer	Professor
Fabricant (4)	Propietari (19)
Ferrer (2)	Rellotger
Fondista	Sabater (17)
Forner	Sereno
Fuster (9)	Teixidor
Gerrer	Torner

6. Inventari dels mobles, objectes i estris pertinents a la sociedad Centro Conservador de Inca. Any 1912

1. *Dos llenyers folrats.*
2. *Dues otomanes amb les seves corresponents fundes de dril.*
3. *Dues taules de tresillo.*
4. *Dues tovalloles.*
5. *Una xemeneia estufa de ferro amb potes, tenalles, manxa, dos metres de canó i un tub amb clau per a la mateixa.*
6. *Un rellotge regulador.*
7. *Dotze cadires imitació noguer amb seient i respalller de fusta.*
8. *Un joc de dòmino i un altre d'escacs i dames.*
9. *Dos portadiaris.*
10. *Una taula escriptori de noguer, forma Ministre, amb el seu corresponent cobretaula de molesquí.*
11. *Una carpeta escriptori.*
12. *Un tinter de cristall.*
13. *Una escaleta portaplomes, dues plomes, un tallador de paper, un raspador, una regla graduada i dos cendrers.*
14. *Una rentador de mans amb ribella, galleda, gerro i sabonera.*
15. *Un segell timbre de goma.*
16. *Dos taulers folrats destinats a joc.*
17. *Dotze butaques de vímet amb els seus fonguis de dril marcades amb les inicials de la societat.*
18. *Tres escopidors.*
19. *Dues tauletes de caoba per servir cafè.*
20. *Instal·lació completa de timbre elèctric.*
21. *Sis penjadoret de metall per sostenir periòdics.*
22. *Un tauler folrat per a edictes.*
23. *Dos quadres d'anuncis de les juntes.*
24. *Un quadre amb un marc gran daurat contenint la fotografia de l'Excm. Sr. Antoni Maura.*
25. *Una lira per a gas, pantalla opaca, aturafums, 200 grams de tub de llautó, una aixeta, un pitó, un encenedor de cristall núm. 4 i dues aneu. núm. 2, dos obturadors de cristall per a gas i 4 quilos de tub de plom.*
26. *Dos ventalls de margalló.*
27. *Quatre penjadors de fusta amb cinc barretes, una amb sis i una amb tres.*
28. *Un tub.*
29. *Una llibreta amb índex.*
30. *Dos tiradors de metall llautó, una clau de doble acció, un ressort per a porta, una porta vidriera amb sis vidres esmerilats.*
31. *Un llibre d'actes, major de comptes, llibreta d'hule, llibre per a registre de socis.*
32. *Dues tauletes per servir cafè.*
33. *Rètol.*
34. *Tendal de la façana.*
35. *Porta folrada de drap.*
36. *Instal·lació elèctrica.*

I per deixar-ne constància i faci els efectes oportuns s'estén el present inventari, que signem a Inca a vint i vuit de Novembre de mil nou-cents dotze.

El President, Pedro Amer. El Secretari Actal., Bartolomé Verd.

7. Conclusions

Llegits els documents presentats es pot arribar a distintes conclusions. Una seria qui eren els socis, quina feina tenien i quina edat, en general gent més o menys jove. Eren molts d'ells considerats a Inca "senyors", és a dir, membres de classes socials acomodades. L'associació, llevat d'algunes manifestacions, era de caire polític, en aquest cas maurista. També es veu que va dur una vida lènguida i poc vital. També que quan varen pujar les Juventudes Mauristas, es varen fondre en una sola associació, sense cap dubte ni un, política. En les eleccions que hi va haver durant la seva curta vida, no aconseguiren presentar un candidat conservador. Sembla que fou més un intent de crear una associació sense una base social clara que li donàs suport, tal volta només amb fins polítics, uns fins que varen fracassar amb la desaparició del líder, Maura, del panorama polític estatal. No obstant això, s'ha de tenir present que alguns dels socis de l'entitat formaren part anys després d'altres agrupacions polítiques i descaren com a líders locals. Per tant, per a futures investigacions sobre la política local del primer terç del segle XX s'haurà de seguir investigant l'origen social de la classe dirigent inquera.

8. Bibliografia

Rodríguez, J. L. 2006. "¿Qué fue ser de derechas en España? Conservadurismo Liberal, derecha autoritaria, derecha franquista (y un epílogo)", *Bulletin d'histoire contemporaine de l'Espagne*, vol. 44, pp 21-58.

*Figura 1. Don Pedro Amer Sastre.
Primer president de l'associació*

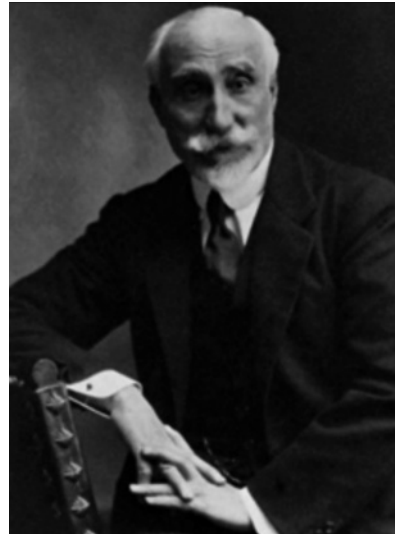

Figura 2. Don Antoni Maura Montaner

til amicitia, la hace su paisano y el
 L. S. M. B.
Antonio Maura
 H. C. Baquillo 7
 Madrid, 16 Julio de 1887

Figura 3. Signatura de don Antoni Maura en carta dirigida al Sr. de ca n'Amer a 1887

Acta que firman todos los conservadores
 que habien de que go al secretario
 secretario
Miguel Pujadas *Juan Pujadas*
Bartholomeo *Gabriel Gonzalez*
Juan Pujol *Juan Gilaberto*
Ramón *José*

Figura 6. Signatura dels socis que firmaren la dissolució de la societat

NUMERO DE ORDEN 10
 D. *Antonio Piera Bauza*
 sobrenombre _____ profesión *Medico*
 edad _____ años, domiciliado en *C. San Bartolomé*
 n.º _____ fué admitido como socio *Fundador*
 por la Junta Directiva celebrada el día *28* de *Febrero* de 1912
 MODIFICACIONES _____

Figura 4. Model de fitxa d'inscripció

CENTRO CONSERVADOR DE INCA
 Emisión de 40 obligaciones de 25 pesetas, sin interés, con garantía de los muebles, efectos y enseres de la Sociedad, amortizables por sorteo, cuando lo permitan los fondos de aquella, según acuerdo de 13 Marzo de 1912, tomado por la Junta Directiva asesorada de la Consultiva.
 Número _____
 Obligación á favor de D. _____
VALE POR VEINTICINCO PESETAS
 Inca 30 Marzo de 1912
 El Depositario, El Presidente, El Secretario,

Figura 5. Obligació del Centro Conservador de Inca de l'any 1912

Notes per a la història dels sabaters a Inca

XVIII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

doi: 10.3306/JELINCA.18.121

Santiago Cortès i Forteza

Historiador. ximbelli@hotmail.com.

Paraules clau: Inca, sabaters, assaonadors, pelleters, confraria, sabates.

Resum. *De tots és conegut que a Inca ha tengut molta importància la confecció de la sabata. La història dels sabaters està per fer. S'ha escrit molt, però no tenim una història que ens parli de sabaters i sabates des del segle XIII fins al segle XXI.*

Aquesta comunicació és una aportació de documents des del segle XII fins al segle XVII, regests, que poden servir per a una futura història. Es donen a conèixer molts noms de sabaters, moviment de la confraria, algun assaonador, classes de sabates, vestits i complements elaborats amb pell que es feien en aquests segles.

Keywords: Inca, shoemakers, tanner, furrier, brotherhoods, shoes.

Abstract. *We all know that the shoe making has been very important in Inca. The history of the shoemakers is to be done. There's a lot of papers but we do not have a history that bring together the history of shoemakers and the shoes from the 13th century to the 21st century.*

This communication is a contribution of documents from the 12th to the 17th century, which can serve as a future history. It is known that many names of shoemakers, the brotherhood movement, a tanner, types of shoes, dresses and accessories made with leather that were made in these centuries.

1. Introducció

A la prehistòria l'home primitiu ja cercà formes de protegir els seus peus. En un principi sembla que emprava plantes i fulles que a poc a poc anà elaborant i creant les primeres sabates o sandàlies. A Egipte trobam que empren la planta del papir. A Grècia, a Roma i a Israel ja observam que les sabates es fan també de pell dels animals que caçaven o que tenien cuidant a casa seva, i fins als nostres dies, en què es van combinant distints materials: pell, vegetals, roba, goma, plàstics, fusta, etc.

L'ofici de sabater podem dir que és molt antic, la seva antiguitat es pot comparar a la de terrisser, de sastre, de picapedrer, de caçador, de pescador, de fonedor de metalls, de vidrier, etc.

Cada comunitat devia tenir, com en els nostres dies, gent especialitzada en una o una altra feina, encara que les famílies solien ésser més autosuficients. Quan la societat deixà de ser absolutament rural per passar a ser més urbana fou quan es definiren més els oficis.

A Mallorca tenim notícies de l'existència de sabaters, sobretot, des de la conquesta catalana de l'illa l'any 1229.

A Inca, l'Alqueria Major de Mallorca, no hi podia mancar aquest ofici tan necessari per a la gent, i així ja en el segle XIII, l'any 1280, tenim notícies d'un sabater, Ramon Batle, que posseïa un honor prop del Rafal del Rei.

En el morabatí de 1329 trobam 5 sabaters i en el de 1336, 2 sabaters; hem de dir que no sempre és fiable el morabatí, ja que moltes vegades no indica els oficis, per tant n'hi podria haver més.

En el segle XIV, XV i XVI trobam el nom de sabaters i també d'assaonadors, així com notícies de la Confraria de Sabaters d'Inca. Donam el nom i el motiu pel qual tenim relació d'ells i les notícies que hem trobat de la confraria:

2. Sabaters

- Pere Pascual. 1349, Pere Pascual, àlies sabater, apareix en una venda de blat censal. (ARM T-6, f.45.)
- Arnau Rovira. Dia 27 de maig de 1396. Testament d'Arnau Rovira, sabater. Nomena marmessors: Simó Rovira, rector de Manacor, Jaume Rovira, mercader ciutadà i Pere Rovira, beneficiat de la Seu. Pren per s'ànima 50 lliures. Sepultura a la capella de Sant Simó i Sant Judes de l'església parroquial. Deixa als bacins i bosses de l'almoïna de l'església 12 diners; a la teca i almoïna dels sabaters de la vila, 10 sous; a la bossa i almoïna de Sant Pere, 5 sous; a la mesa dels frares menors, 10 lliures; i al bací de l'obra de la Seu, 5 sous. (ARM, Dolcet Vives, Prot. not. V7, f 137v.)
- Antoni Rovira. 3 de juny de 1400. En l'elecció de conseller de la vila ha sortit elegit Antoni Rovira sabater, però es tracta d'un error perquè toca esser Arnau Rovira. (ARM, AH 78, f. 46v.)
- Vidal Fortes i n'Auner. Dia 30 de març de 1406, alguns conversos d'Inca han rebut alguns diners per l'almoïna dels conversos de Ciutat. Se citen com a conversos d'Inca

Vidal Fortes i n'Auner, sabaters. Aquests havien recollit entre els conversos d'Inca 9 lliures o 12 florins. (ARM, AH 86, f. 60 i 61.)

- Pere Empúries. Dia 26 de gener de 1409, Pere Empúries, sabater i procurador de Bartomeu Òrrius, diu que els frares de Sant Francesc li deuen 6 lliures i 5 sous de soldada de temps que els ha servit. (ARM, AH 89, f. 20.)
- Bonanat Balill. Dia 22 de maig de 1413, Margalida, muller de Macià Catlar, pobre i miserable, diu que cal col·locar el seu fill Guiller mó d'11 anys d'edat amb Bonanat Balill, sabater, amb la condició que li havia d'ensenyar lletres a més de l'ofici de sabater i proveir-lo d'aliments i calçat. Ara, el mestre ha cessat de mostrar-li lletres i l'ofici, i el maltracta amb cops i batiments. (ARM, AH 90, f. 300v.)
- Jordi Palau. Dia 24 de gener de 1427, Bartomeu Guitard de Sencelles es col·loca amb Jordi Palau, sabater d'Inca, perquè li ensenyi l'ofici, durant dos anys vestit i alimentat. (ARM, Jordi Vives, Prot. not. V-13 f. 22v.)
- Jaume Ramis. Dia 4 de setembre de 1427, Guillem Falquès i Muller Magdalena venen a Jaume Ramis, sabater, un cup de fusta d'olivera i 4 congrenys de 55 somades. Preu 25 lliures. (ARM, Jordi, Vives Prot. not. V-13 f. 55.)
- Bernat Rosselló i Francesc Mart. Dia 22 desembre de 1427, Joan Parets i sa muller Antònia col·loquen amb Bernat Rosselló, sabater, Joan Mart –fill de dita Antònia i de son primer marit Francesc Mart, sabater difunt–, durant cinc anys perquè li ensenyi l'ofici vestit i alimentat. (ARM, Jordi Vives, Prot. not. V-13 f. 82v.)
- Jaume Provençal. Dia 29 de desembre de 1427, Bernat Samata, habitador del Pla de Ciutat, es col·loca durant un any amb Jaume Provençal, sabater, vestit i alimentat. (ARM, Jordi Vives, Prot. not. V-13 f. 83v.)
- Pere Jover. 1427 Simó Rovira, cirurgià, ven a Pere Jover, sabater, i muller Munda una peça de terra dita el colomer, per 70 lliures, al camí que va d'Inca a Selva, alou de Ramon de Salelles. (ARM, Jordi Vives, Prot. not. V-14 f. 3.)
- Antoni Salom. Dia 30 d'abril 1432, Joan Miquel, picapedrer de Mallorca, diu que el seu fill Joan anà a Santa Maria del Camí amb una cadella. Estant a l'aljub del camí d'Inca, juntament amb Antoni Salom, sabater, aquest li va prendre la cadella. (ARM, AH 110, f. 93.)
- Joan Prats. El 4 de desembre de 1433 el rei encomana a Martí Desbrull, doctor en lleis, el cas de Joan Prats, sabater d'Inca, que en llàgrimes havia exposat la seva debilitat i pobresa perquè no podia pagar els censals que devia a Pere Albertí. (ACA, reg. 3233, F. 136.)
- Jordi Palau. El 1438 la Procuració Reial paga 238 lliures 9 sous i 3 diners per les despeses en l'anada del lloctinent de governador i acompanyants a Inca, on s'era seguida la mort de Jordi Palou, sabater, de què eren delats en Macina i Pere Perelló. (ARM, RP 3523, f. 84.)
- Bernat Rosselló. Dia 2 de maig de 1441, Francesc Escrivà, paraire, ven a Bernat Rosselló, sabater, un esclau rus anomenat Joan, de 30 anys d'edat. Preu 46 lliures. (ARM, Jordi i Bartomeu Vives Prot. not. V-107, f. 80.)
- Ferrer Jover. Dia 30 de setembre de 1441. Joan Puig fa donació entre vius a Ferrer Jover, sabater, d'una vinya situada al Rafal del Rei. (ARM, Jordi i Bartomeu Vives Prot. not. V-107, f. 191v.)
- Joan Prats. Dia 22 d'octubre de 1441, Joan Prats, sabater, i Guillem Tartre deuen 12 lliures a Antoni Seguí, boter, preu d'una bota nova de fusta d'olivera de 4 congrenys i de cabuda 12 somades. (ARM, Jordi i Bartomeu Vives, Prot. not. V-107, f. 223.)
- Guillem Trobat. Dia 24 d'agost de 1448. Bartomeu Bastard, taverner de Robines,

- ven, per 72 lliures, a Guillem Trobat, sabater d'Inca, un captiu rus anomenat Pere de 25 anys d'edat. (ARM. Jordi Vives. Prot. not. V-38 f. 111v.)
- Francesc Font. Dia 24 de maig de 1450. Caterina, borda lliure, abans captiva de Joan Bordils, ciutadà, amb consentiment de sa mare Anna, muller de Jordi Costa, es col·loca en matrimoni amb Francesc Font, sabater. Aporta per dot 10 lliures. El nuvi per la virginitat de l'al·lota fa augment de 2 lliures i 10 sous (ARM. Jordi Vives Prot. not. V-40. F.72 v.)
 - Jaume Sunyer. Dia 5 de juny de 1453. Joan Sunyer, Barber, intervenint el batle reial Pere Font, concedeix emancipació al seu fill Jaume Sunyer, sabater, de 24 anys d'edat. (ARM, V-42, f, 40.)
 - Miquel Roig. 1457. Antoni Verger, curador dels fills de Pere Piqueró, col·loca amb Miquel Roig, sabater, Gabriel Piqueró, de 10 anys d'edat, perquè li ensenyi l'ofici durant cinc anys, vestit i alimentat. (ARM, V-44, f,20.)
 - Joan Folquet. Dia 11 d'abril de 1458. Joan Folquet, sabater, col·loca amb la senyora Gabriela, viuda d'Antoni Borrassà, ciutadà, la seva filla Gabriela, de 7 anys d'edat, perquè li ensenyi bons costums durant cinc anys. Al final no reclamarà sirventatge. (ARM. Bartomeu Vives. Prot. not. V-77. F. 39.)
 - Antoni Simó. Dia 11 de gener de 1461. Antoni Bofí i altres venen a Martí Riusech unes cases amb dos arcs i pilar enmig en el carrer de la Pescateria, alou de la senyora Abdon, muller del ciutadà Mateu Net. Preu 40 lliures. Tot seguit aquest ven a Antoni Simó, sabater, les dites cases per 30 lliures. (ARM, V-49, f, 73v-74.)
 - Miquel Roig. 1463. Guillem Fàbregues ven a Miquel Monroig, sabater, un esclau rus anomenat Martí, de 23 anys d'edat. Preu: 110 lliures. (ARM. Jordi i Bartomeu Vives. V-50. F. 56.)
 - Miquel Font. Dia 11 de març de 1504. Miquel Font, sabater, pobre i privat de la vista, diu que els sobreposats de l'ofici de sabaters tenen càrrec de distribuir certa almoïna entre els pobres, i acostumaven a donar-li 2 sous i 6 diners cada setmana; ara no el paguen. (ARM, AH 245, f. 25.)
 - Bernat Gallur. Dia 2 de juny de 1508. Bernat Gallur, sabater, deu a Llorenç Bertran 20 lliures, preu de 4 dotzenes de cuiram de cabrit. (ARM. Francesc Milià. V.292. f. 166.)
 - Lluís Seguí. Dia 28 de gener de 1561. Lluís Seguí, sabater, fa de testimoni com mentre Melcion Ferrer, prevere beneficiat d'Inca, i la seva cunyada Joana, viuda de Gabriel Ferrer, venen a Jerònia Mas, priora de Sant Bartomeu d'Inca, 12 lliures cens i oneren un cairó de terra per constituir la dot de la seva neboda i filla, respectivament, monja de dit monestir. (AMSB Pergamí 51.)
 - Antoni Gallur. Dia 1 de maig de 1567. Antoni Gallur, sabater, fa de testimoni a la venda d'una quarterada de terra en el terme de Mandrava, que fan Praxedis, viuda de Joan Campos, i el seu fill Joan a Bartomeu Vives, notari. (AMSB Perg. 69.)
 - Pere Cardona. Dia 30 d'agost de 1568. Pere Cardona, sabater, fa de testimoni a la venda d'una tanca de terra i figueral dins el terme de Biniamar, sota alou del paborde de Tarragona, que fa Bartomeu Vives, notari d'Inca, als germans Pere, Bartomeu i Bernat Terrassa. (AMBS. Perg. 71.) En el pergamí 102 consta com Pere Cardona dóna a sa filla Joana, que desitja ingressar en el monestir de Sant Bartomeu, 50 lliures pel dot que reben sor Joana Mas, priora; Úrsula Comelles, vicària; Jerònia Axartell, Antònia Roca, Joana Vidal, Maria Anna Alem any, Joana Mas, Isabel Homar, Agnès Riera, Magdalena Rosselló, Bernadina Mir i Antònia Serra, monges dit monestir. També surt als pergamins 72 i 79.

- Sebastià Amengual. Dia 24 d'octubre de 1569. Sebastià Amengual, sabater, fa de testimoni a la venda que fan Joan Fluxà, ferrer i bombarder; Úrsula, sa muller; i Pere Quintana, vesins de ciutat, a Bartomeu Vives, notari d'Inca, 8 lliures cens i oneren una peça de terra. (AMSB Perg. 75.)
- Bernadí Llabrés. Dia 2 de juny de 1574. Bernadí Llabrés, sabater, i Catalina, cònjuges, i Pere Llabrés, pare de dit Bernadí, venen a Bartomeu Vives, notari, 4 lliures censal i oneren un patí. (AMSB Perg. 90.)
- Andreu Perelló. Dia 13 d'octubre de 1584. Andreu Perelló, sabater d'Inca, compra a Llorenç Sastre de la Geneta i a Jaume Martorell, fill de Joan de Massanella, el seu cunyat de Selva. (AMSB Perg. 101.)
- Pere Antoni Fiol. Dia 10 d'abril de 1592. Pere Fiol de la Placeta, fill de Miquel Fiol, sa muller Isabel, Pere Antoni Fiol, sabater i Tomàs Perelló, tots d'Inca, venen a sor Antònia Morro, priora de St. Bartomeu, 6 lliures cens i oneren un cairó de terra de Pere Fiol. (AMSB Perg. 110.)
- Martí Català. Dia 12 de març de 1595. Martí Català, sabater, fa de testimoni de la venda de 4 lliures censals que paga Pere Capó, ferrer d'Inca, per cases sota alou de Baltasar Desbrull, successor d'Isabel Fuster, situades al carrer del Mercat, a sor Joana Mas, priora, i resta de les monges de St. Bartomeu. (AMSB Perg. 122.)
- Joan Rubert. Dia 3 de gener de 1609. Pere Terra i Llúcia, cònjuges; Bartomeu, llur fill; i Clara, sa muller; i Joan Rubert, sabater, fill de Pere Rubert d'Inca, venen a Francina Bertran i Josep Pasqual, administradors de l'herència de Vicens Arquer, sobre terra de Bartomeu Marquès en el terme d'Inca prop de les Coves de l'Era del Pintor. (AMSB Perg. 157.)
- Jaume Rotger. Dia 8 de febrer de 1646. Jaume Rotger, sabater d'Inca, fa de testimoni a la venda que fa Antoni Pont, sucrer de Pollença, vesí d'Inca, i Isabel Pont Escales, cònjuges, a Bernat Arrom, capeller d'Inca, d'unes cases en el carrer Major (de Sant Bartomeu), que va de la plaça al monestir de Sant Bartomeu d'Inca, en la porció de l'església, sota alou del bisbe de Mallorca, les quals confronten amb el carrer Major (de Sant Bartomeu), carreró, celler d'Antoni Bisquerra, cases de Jaume Tomàs. (AMSB Perg. 226.)
- Jaume Joan Simó i Pere Net. Dia 9 de setembre de 1656. Jaume Joan Simó i Pere Net, sabaters, fan de testimonis a la venda que fan Joan Antoni Bonnín, escrivà, i Joana Galiana, cònjuges, a sor Jacinta Mas, de 10 lliures cens que paga Jaume Serra, àlies *Tauler*, de Marratxí, per terra situada en dita parròquia sota alou del bisbe de Barcelona. (AMSB Perg. 247.)

3. Confraria

- Dia 24 de febrer de 1427. Guillem Alguer, muller Llorença, i Pere Torrent, sabater, venen a Martí Servera i Antoni Català, administradors de la caixa dels sabaters, 3 morabatins censals sobre un pati de terra a la sortida de la vila al carrer del Bordell, per preu de 15 lliures. (ARM, Prot. not. V-13 f. 30.)
- Dia 15 octubre de 1434. Jordi Palou, administrador de la Confraria de Sabaters, diu que a instància seva s'han emparats els esplets de les vinyes de Pere Cavaller, per un censal que deu a la caixa de la confraria. (ARM, AH 120, f. 229.)
- Dia 20 de gener de 1439. Jaume Mir, hostaler, i muller Violant venen a Joan Vilapriu i Bernat Rosselló, sabaters i administradors de la caixa dels sabaters, 6 morabatins

- censals sobre un alberg al carrer del Mercat dels Bous. Preu: 30 lliures. (ARM, Jordi Vives. Prot. not. V. 28. F. 9.)
- Dia 24 de desembre de 1440. Pere de Mont-roig ven a Ferrer Jover i Guillem Trobat, sabaters, administradors de la caixa de sabaters, 3 morabatins censals sobre unes cases dins la vila, confrontant amb el carrer del Mercat dels Bous. Preu: 15 lliures. (ARM: Jordi i Bartomeu Vives. Prot. not. V-107. F. 3.)
 - 1442. Pere Perelló i Miquel Rubiol són administradors de la caixa dels sabaters. (ARM, Jordi Vives. Prot. not. V-31. F. 27 i 117.)
 - Dia 11 de juny de 1443. Antoni Camps i Pere Jover, administradors de la caixa dels sabaters, compren un censal. (ARM, Prot. Not. V-32, f. 25v.)
 - Dia 8 de febrer de 1444. Joan Llabrés, espaser ciutadà, fill de Guillem Llabrés d'Inca, vol quitar 16 sous censals que feia el seu pare a la caixa de sabaters. Ven un tros de terra al camí de Costitx. (ARM, Prot. not. V-33, f. 26.)
 - Gener 1445. Pere Perelló i Bernat Trobat, administradors de la caixa dels sabaters, compren un censal. (ARM, Prot. not. V-35, f. 6.)
 - Dia 28 de maig de 1458. Els mestres sabaters de la vila d'Inca presenten uns capítols al lloctinent general perquè siguin aprovats.
 - Els mestres i fadrins, quan seran citats per celebrar consell, hi assistiran sots pena de 5 sous.
 - El mestre que ensenyarà l'ofici a un fadrí ha de pagar a la confraria 5 sous, sots pena de 10 sous.
 - Cada mestre donarà cada diumenge 1 diner a la confraria i 4 sous i 4 diners al cap de l'any.
 - Que no sia donada almoïna, sinó únicament als benefactors de dita almoïna.
 - Al benefactor que demani almoïna, els administradors en donaran a llur bona coneguda.
 - Cap mestre no donarà a macip o fadrí que sia obligat amb altre mestre per esquivar qüestions.
 - Els mestres i fadrins sien presents a soterrar cossos de morts o albats dels confreres, sots pena de 5 sous. (ARM; Suplicacions 37, f. 24.)
 - Dia 17 d'abril de 1467. La Procuració Reial paga 4 lliures a Macià Gual per 16 sous censals que Bernat Cendra, clergue, Bernat Saura i Bartomeu Guitard, prevere difunt, varen vendre a la Confraria de Sabaters en poder del notari Jordi Vives (1449), perquè els béns d'aquest prevere difunt han estat aplicats al Reial Patrimoni. (ARM, RP 3.575, f. 80v.)
 - Dia 26 de novembre de 1495. Esteva Babiloni, un altre dels prohoms de la Confraria de Sabaters, té diferències amb els altres prohoms. (ARM, AH 224, f. 252.)
 - 1476. La Confraria de Sabaters compra un censal. (ARM, Jordi Vives, V-110, f. 30.)
 - Dia 5 de febrer de 1478. Els administradors de la caixa dels sabaters compren diversos censals. (ARM, V-87, f.24.)
 - 1483. La caixa de sabaters compra censals. (ARM, V-95, f. 23.)
 - 1490. Joan Ferrer i muller Poncina venen a Bartomeu Jover i Pere Ferrer, administradors de la caixa de sabaters, 20 sous censals. (ARM, V-100, f. 13.)
 - Dia 16 de febrer de 1498. Esteva Babiloni, procurador de la Confraria de Sabaters, reclama un deute a Joan Ferrer. (ARM, AH 230, f. 131v.)
 - Dia 19 de maig de 1500. Pere Morro, sobreposat de la Confraria dels Sabaters, vol que Mateu Gibert, un altre sobreposat, i Guillem Albertí, que en fou administrador, mostrin el quèrn de les rebudes. (ARM, AH 234, f. 54v.)

- Dia 27 d'abril de 1503. Gabriel Bonet i Jaume Macip, administradors de la caixa dels sabaters, deuen als jurats 12 lliures i 10 sous per subvenció dels prohoms de la confraria. (ARM, V-295, f. 23v.)
- Dia 20 de desembre de 1503. Antoni Frau, brodador, Gabriel Bonet i Jaume Macip, sobreposats de la Confraria de Sant Marc dels sabaters d'Inca, signen un contracte amb dit Frau per brodar una casulla. (ARM, Francesc Milià, M-275, f. 135.)
- Dia 9 de desembre de 1507. Bartomeu Jover i Bartomeu Ferrer, sobreposats de l'ofici de sabaters, i 16 sabaters més que se citen, reunits tracten com per atendre les seves necessitats convindria manllevar 100 lliures censals. (ARM. AH S-45, f. 232v.)
- Dia 17 de juliol de 1508. Els administradors de la Confraria de Sabaters volen prosseguir la causa contra Guillem Ferragut. (ARM, AH 250, f. 67.)
- Dia 17 de desembre de 1509. Guillem Salzet i Bernadí Gallur, administradors de la caixa dels sabaters, compren un censal carregat sobre una terra situada a la sortida de la vila al lloc dit el Fossar dels Jueus. (ARM, V-299, f. 77.)
- Dia 20 d'agost de 1513. El rei escriu al comissari de la indulgència de la Santa Croada de Mallorca dient que els sobreposats i col·legi de sabaters d'Inca diuen que entre els capítols de la confraria un disposa que certes almoines dels confreres han de servir per maridar donzelles pobres filles de confreres, donant a aquelles 15 lliures. Ara el comissari de la Santa Croada ha volgut compondre la confraria com si aquesta almoina fos incerta, en perjudici de dites donzelles. No molestaran. (ACA, reg. 3.629, f.30.)
- Dia 22 de desembre de 1515. Antoni Morro, un dels prohoms de l'ofici dels sabaters, diu que les festes de Nadal s'acosten i s'acostuma fer elecció de sobreposats i prohoms a sac i sort. Algunes persones que esperen sortir elegides són deutors a l'ofici. (ARM, AH 257, f. 184.)

4. Assaonadors i pelleters

- Dia 1 de gener de 1308. Jaume Messina, pelleter, rep establiment d'un pati de terra a la vila que confrontava amb un camí fet de nou. (ACM perg 8.268.)
- A 1340. Trobam que Arnau Serra, assaonador, fou nafrat pel barber d'Inca Bernat Sa Torre, qui degué de pagar a Arnau 9 lliures, de les quals se'n donà 1 al denunciador, Pere Soltzina. (ARM, RP 1864, f. 3v I 237.)
- Dia 16 de juny de 1388. El governador mana al batle que per a l'armament de la galera que es fa contra moros trameti 15 homes. Un d'aquests 15 era Llorenç Pereta, que fou considerat no apte per al patró de la galera. Uns altres dos que no hi anaren i foren bandejats: Domingo mercer i Joan assaonador. (ARM, AH 56, f. 84v, 89v i 95v.)
- Dia 17 de desembre de 1396. El notari Pere Sastre i Pau Montblanc tenen a la vila un tint i adoberia amb un camp i un tros on s'estenen els cuirs. (ARM, AH 69, f. 2w90.)
- Dia 16 de febrer de 1398. Pau de Montblanc i el notari Pere Sastre, senyors de l'adoberia, es queixen que hi ha persones que trenquen cadufos de la sínia. (ARM, AH 74, f. 19.)
- Dia 3 d'agost de 1425. El rei Alfons considerà que entre Gabriel Jordi, teixidor de llana i lli, i el seu germà Pere Jordi, assaonador, i Pere Eimeric, habitants d'Inca, d'una banda, i de l'altra, Guillem Caselles, paraire ciutadà, hi havia bandositat i enemistat perquè dit Gabriel Jordi fou injuriat per dit Caselles, se seguí brega i aquest fou mort. Però ara el rei Alfons els absol de culpes. (ARM, LR 52, f. 270.)
- Dia 8 de gener de 1433. Ferrer Jover i Mateu Gallur, compradors de l'ajuda de la carn

- d'Inca, venen a Pau Cortès, pellisser, totes les pells dels moltons a raó de 14 lliures el centenar. (ARM, Jordi Vives, Prot. not. V-19, 1433, f. 2.)
- 1460. L'administrador de la redempció dels captius cristians ha pagat 40 lliures per redimir Joan Mayol, assaonador d'Inca, pres a Alger. (ACM, Llibre de redempció de captius, s. f.)
 - 1503. Dia 23 d'octubre de 1503. Els sobreposats de l'ofici dels blanquers de Ciutat diuen que a la fira d'aquesta vila seria "stat atrobat cert cuyram no examinat y lo que pigor és se diu adobat per persones prohibides". (ARM. AH 241, f. 157v.)
(Vegeu a sabaters Bernat Gallur, 1508, Bernat Beltran).
CUIRASSER (que feia cuirasses per cobrir-se la part davantera del cos a la lluita)
 - Dia 5 de febrer de 1373. La viuda Angelina va comprar a Bartomeu Pineda, cuirasser, una captiva batiada tartra anomenada Lluçia, però aquest amagadament la tragué de Mallorca i la portà a Menorca. (ARM. AH 39. F.15v.)

6. Ítems confeccionats

6.1. Sabates

BORSEGUÍ: ss. XIV, XV, XVI, XVII. Etim. del francès antic *brosequin*: sabateta. Sabata alta que arribava mes amunt que el turmell, quasi al genoll amb obertura davant i una ventalla, que usaven els homes a l'hivern o en dies de pluja, de pell o couro de color groc o negre, amb cordons i ullets o sivelles.

"Item duo paria borseguins quorum par est corii nigri et aliud corii crocei". (ARM, Inventari Pere Rossiñol, 1378.)BOTA: s. XVI, XVII. Etim. del castellà *bota*. Mena de calçat que cobreix el peu fins a mitja cama, i a voltes arriba fins al genoll. Poden ser primes o gruixades, amples o estretes. Fetes de pell de cordovà, couro de boc, de cabra o de vaqueta; de color blanc, lleonat o negre. Era usada pels homes per anar de camí o per muntar.

"Item un parell de botes de camí de vaqueta, lleonades". (ARM, Hugo, 1594.)

ESTIVALS: s. XV. Etim. de l'italià *stivale* o del francès *estivaux*. Mena de calçat, bota alta amb polaina lleugera i flexible, adaptada a la cama, que portaven els homes, feta de seda forta o de pell adobada de color negre o roig.

"Item uns estivals menys de soles". (ARM, Mas, 1429.)

PLANTOFA: ss. XVI, XVII. Etim. del francès *pantoufles*. Mena de sabata, sense taló ni orelles, va descoberta, de vellut, seda, roba o tela, de color negre o vermell, amb sola de pell o de couro; que usen tant homes com dones per anar per casa.

"Item uns tepins i unes plantofes." (ARM, Eufrasina, 1569.)

SABATES: ss. XIV, XV, XVI, XVII. Etim. incerta, es troba en tota llengua romànica. Mena de calçat de tipus antic generalment alt, de sola senzilla o doble que es ferma per defora damunt el peu amb botons o sivella. Fetes de pell, cordovà, couro o tela. Les portaven tant homes com dones. També eren anomenades *estivals* o *rotulares* (*socolares*) *sarracénicas*.

"Item duo socolares (rotulares) crocei coloris sarracénicas". (Mosconi, 1375.)

6.2. Peces de vestir

CINTO: s. XV, XVI. Etim. derivat de *cinta*. Llenca de couro o pell, tira o faixa de teixit, tira de tela recoberta de plaquetes de metall o d'argent, amb sivella, cap i mosqueta que usaven homes i dones per subjectar la túnica, per ajut a tavellar el vestit o per complement del vestit. Generalment de color blanc, daurat, de pell o platejat. També s'anomenava *cintet*, *corretja*, *cinyell*.

“Cinto de cuiro vermell obrat de fil d’argent caps i sivella de argent”. (ARM, Palou, 1521.)
 CORRETJA: ss. XIV, XV, XVI, XVII. Etim. del llatí *corrigia*. Llenca de cuiro, llarguera, o tira de teixit forrat de plata o faixa estreta que portaven homes i dones per cenyir la túnica, amb caps i sivella, mosqueta i altres pertrets. També es deia: *cinto* i *cinyell*.

“Item unam corrigiam corii”. (Inventari Lleó Mosconi, 1375, BSAL tom X, 80.)

CUIRET: s. XVI, XVII. Etim. del llatí *coriu*, fet de cuiro. Mena de guardapits o gipó, amb mànegues llargues amb punys girats amb galó, amb cos trepat i tallat i amb forro de tafetà que usaven els homes dels estaments nobles, ciutadans i gentilhomes per resguardar el cos, complement del vestit o ornament de la persona. Fet de pell d’animal i de color de pell tenyida o sense tenyir. Anava ornat amb passamà d’or, de plata, de seda o de color o botons, i embotonat amb botons de fil d’or o de fil de plata. S’anomenava també *cuiro*.

“Item un cuyret blanc tallat, guarnit de dos passamans de or y plata amb botons de fil de or”. (ARM, Hugo, 1594.)

GUANTS: ss. XIV, XVI, XVII. Etim. del francès *want*. Coberta de la mà tapant els dits o no que anava fins al puny del vestit, derivada de l’armadura de cavaller, usada per homes i dones, que servia tant per guardar del fred com d’ornament. Els materials de què es feia eren burell, llana ordinària o pell no adobada.

“Item et unum guants de burell” (ARM, Branca, 1377.)

MUSSA: ss. XVI, XVII. Etim. del francès *aumusse*, pell de marta. Mena de capeta amb capulla que arriba fins als colzes, cobreix els pits, espatlles i esquena, oberta o tancada, amb botons davant o amb un botó darrere, folrada de setí o tela, que usaven els canonges, lletrats i doctors. Feta de drap, setí, seda o cuiro.

PELLISSA: s. XV. Etim. del llatí *pellicea*: pell. Peça de vestir sense mànegues, amb talls o maneres, cos ajustadet, coll sense gires i amb falda ample i curtet, amb alguns botons, que portaven tant homes com dones per vestidura d’hivern per al fred i per anar de camí. Era feta de pell de cabra o d’ovella. També s’anomenava *samarra* o *pellicó*.

6.3. Complements

ALMEDRAGA: ss. XIV; XV. Etim. De l’àrab *aladraba*: bossa o ret. Bossa de cuiro o pell que solien dur els homes per portar els diners que podia ser grossa, petita o poqueta.

“Item una almadraga de cuyro e un sarronet de pell de gat per tenir moneda e una scarpella de cuyro... Ab dos diners”. (Salt, 1496.)

BOSSA: SS. XIV, XV, XVI, XVII. Etim. Del llatí *bursa*. Saquet de mides variables, semblant a una pera, amb forro de seda que portaven les dones de certa condició i les donzelles per guardar coses petites o diners, feta de cuiro, de punt d’agulla, de seda o de seda i fil d’or o argent, subjectada amb flocs de seda de color o vetes de roba. També eren anomenats bursaginos o marsupium.

“Item unum marsupium sive bursa corii longa cum duobus annulis”. (Inventari Lleó Mosconi, 1375, bsal tom x, 80.)

ESCARSELLA: S. XIV. Etim. De l’italià *scarsella*. Bossa de drap, tela o cuiro, feta com una taleca amb vetes per subjectar-la, amb obertura en la part superior i amb corretja, cap i sivella. La usaven tant homes com dones per portar diners i altres arreus. Anava ornada amb trenetes.

7. Conclusions

- La quantitat de notícies i la vàlua d'aquestes ens fan veure la importància que tenia aquest ofici dins la societat inquera.
- Les fonts són diverses, aquesta diversitat ens ajuda a aproximar-nos a la història dels sabaters d'Inca des de la conquesta fins al segle XVII.
- El sabater no corresponia a una classe determinada, n'hi havia de classe benestant i d'altres que o eren pobres, o rondaven la pobresa.
- És de destacar el sistema d'ensenyament de l'ofici de sabaters, com les famílies confiaven els seus infants a un mestre determinat. L'aprenent quasi entrava a formar part de la família del mestre, ja que moltes vegades no solament li ensenyava l'ofici, sinó també a llegir, li donava de menjar i el vestia.
- Quant a la Confraria de Sabaters, veim la importància que té ja en el segle XV tant a dins el camp social, regulant les relacions entre sabaters, entre els aprenents i els mestres, com dins el camp econòmic, ja que les nombroses compres de censals que realitza demostren una economia molt alta.
- També es constata que el patró dels sabaters, històricament, és sant Marc, que ha perdurat a través del temps, tenint capella a l'església de Sant Francesc d'Inca, on se celebraven misses i es reunien per pregar pels confreres sabaters.
- Es veuen també menestrals assaonadors i pelleters que proveïen de pell i cuiro els sabaters. Es veu que, donada la insalubritat i l'olor que feia la pell quan s'assecava, havien de tenir un lloc, un tros de terra, per estendre les pells a l'aire lliure.
- És important conèixer els articles que confeccionaven els sabaters i la diferenciació d'aquests segons anaven per a ús d'homes o dones i de certes classes socials.

8. Fonts i bibliografia

Arxiu de la Corona d'Aragó. ACA.

Arxiu Diocesà de Mallorca. ADM.

Arxiu del Regne de Mallorca. ARM.

Arxiu del monestir de Sant Bartomeu d'Inca. AMSB.

Aguiló, E; Kayseling, M; Levi, I; Steinschneider, M. 1903-1904. "Inventari de la Llibreria del metge jueu Jahuda o Lleo Mosconi (1375)", a *Bulletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*. Volum 10: 80-91.

Cortès i Forteza, Santiago. "Diccionari de la vestimenta mallorquina ss. XIV-XVII" (treball inèdit).

Llabrés i Martorell, Pere-Joan; Rosselló i Vaquer, Ramon. 1998. *Inca en la història 1229-1349*. Ajuntament d'Inca: Inca.

Rosselló i Lliteras, Joan. 1988. *Els pergamins de les monges jerònimes d'Inca*. Consell Insular de Mallorca i Ajuntament d'Inca: Palma.

Rosselló i Vaquer, Ramon. 1997. *Història d'Inca 1350-1516*. Leonard Muntaner Editor: Palma.

La indústria del calçat a Inca (1950-1960)

XVIII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

doi: 10.3306/JELINCA.18.131

Miquel Pieras Villalonga.

Llicenciat en Geografia i Història. mpierasv@gmail.com

Paraules clau: indústria, calçat, inca, CNPI, treball femení.

Resum. *Aquesta comunicació analitza diferents aspectes de la societat i l'economia d'Inca entre 1950 i 1960. En primer lloc tracta de forma general el context demogràfic i industrial cap a 1960 a Inca. Seguidament se centra en la situació de la indústria del calçat a Espanya i a Mallorca els anys 50. En aquells anys, el règim franquista va iniciar una primera obertura econòmica a partir de la creació de la Comisión Nacional de Productividad Industrial (CNPI). La CNPI va permetre el foment de la modernització de l'oferta de calçat a partir de la visita a Espanya d'empresaris i tècnics dels EEUU i Europa, i també d'empresaris espanyols allà. Finalment, a partir del padró de 1960, la comunicació analitza les dades numèriques de la indústria del calçat d'aquell any en relació amb tres elements: la presència femenina i masculina a la indústria del calçat, l'origen geogràfic dels treballadors i la seva composició segons l'edat.*

Keywords: footwearindustry, Inca, CNPI, femalework.

Abstract. *This communication analyzed different aspects of the society and the economy of Inca in the decade of 1950. In the first case, the demographic and industrial context of the 1960s and the Inca region was generally discussed. It then focuses on the situation of the footwear industry in Spain and Mallorca in the 50s. In those years, the Franco regime began a first economic opening after the creation of the Comisión Nacional de Productividad (CNPI). The CNPI boosted the modernization of the footwear supply industry from the visit of entrepreneurs and technicians from the USA and Europe to Spain and also from the Spanish business sector there. Finally, from the 1960 census, the analytical report gives the numerical data of the footwear industry in relation to three elements: the female and male presence to the footwear industry, the geographical origin of the workers and the relationship with age.*

1. Introducció

Aquesta comunicació s'ha d'afegir a una altra de presentada l'any 2013 en aquestes mateixes Jornades sobre la població d'Inca dedicada al sector del calçat entre 1940 i 1950. En aquella i en aquesta ocasió l'objectiu és aportar un conjunt de dades numèriques sobre la població industrial del sector del caçat en relació amb el seu origen geogràfic, la seva edat i el seu sexe. D'aquesta manera s'assolirà una anàlisi bastant completa del sector del calçat local des de finals del segle XIX.

Com ja es va apuntar en aquella comunicació la font fonamental és el padró municipal d'habitants, en aquest cas el de 1960, el qual es conserva a l'Arxiu Històric Municipal d'Inca.¹ Per obtenir les dades s'ha fet un recompte de totes les persones que exercien alguna professió relacionada amb la fabricació de calçat. En el padró de 1960 la majoria d'inquers figuren registrats com "zapatero/zapatera". En només 80 ocasions, del total de 1.962 treballadors registrats, trobam un qualificatiu que concreti més l'activitat de cada un d'ells. Aquest 80 casos són molt pocs dins 1.962 i fan referència, majoritàriament, a tallador (30), representant (20) i costurera (12), i en menor freqüència a patronista (8), modelista (4), encunyador (4), envasadora (1) i trenadora (1). Segur que a Inca hi havia més de 30 talladors i 12 costureres, però la seva especialització ha quedat amagada dins el genèric "zapatero/zapatera". Com a l'estudi anterior s'ha de dir que s'observa una ocultació d'una part del treball femení. Des de 1940 el nombre de dones que apareixen en el padró de població com a treballadores del calçat disminueix dècada a dècada. Tant les dones com els infants compartien les tasques de la casa o les tasques escolars amb les pròpies de la indústria sabatera durant períodes de forta demanda. Com també es va indicar a la comunicació sobre 1950, s'ha de puntualitzar que el padró no recull els treballadors de la indústria que no vivien a Inca, sinó a municipis de l'entorn com Lloseta, Mancor de la Vall, Selva o Llubí. Sabem, per informació oral, que era habitual que a la majoria de fàbriques hi hagués treballadors que cada dia anaven i venien del seu poble a Inca per fer-hi feina.

2. El context demogràfic

A finals de la dècada dels anys 50 del segle passat s'inicià un increment demogràfic força significatiu i que continuà al llarg de la dècada dels anys 60 i 70 a Inca. Les dades que aporten Sanz i Estrany (2012), molt relacionades amb el creixement econòmic, indiquen que el saldo migratori del decenni 1950 va ser positiu i aportà 426 nous habitants sobretot provinents de la Península, a la qual cosa s'ha d'afegir que la natalitat va créixer per l'efecte immigratori i les bones condicions econòmiques a partir de la segona meitat del decenni de 1950. Els dos autors especifiquen que en aquesta dècada el ritme de creixement vegetatiu s'incrementà a partir del quinquenni 1955-1960 amb una taxa que passa de +6,38 ‰, l'any 1950, a +8,01 ‰ per a l'any 1960, en el qual ens trobam a les portes del creixement de la natalitat que conduirà al fenomen del *baby-boom* que s'estén fins a la dècada dels anys 70. Aquestes dades coincideixen amb la valoració que el 1958 feia a la premsa local d'Inca el geògraf Bartomeu Barceló, el qual

1 Per completar la informació del moment s'ha consultat la premsa local, en concret el setmanari *Ciudad*, que es publicava a Inca durant la dècada dels 50 i dels 60 del segle XX. Tot i la cabdal importància del sector del calçat a Inca en aquells anys, en general no hi ha una detallada informació al respecte en aquest setmanari.

També s'han consultat els censos de població de 1950 i 1960 en la seva versió digitalitzada de l'Institut Nacional de Estadística que ofereix l'Institut d'Estadística de les Illes Balears.

afirmava que “el 1950 se alcanza la estabilidad industrial y con ello la població reemprendre su normal crecimiento, haciéndolo a raíz de 80,5 individuos por año en el quinquenio 1950-1955, cifra superior a la del crecimiento vegetativo (60 por año) lo que indica una nueva corriente inmigratoria señal de prosperidad para el término” (*Ciudad, “Inca y su término”, 5-4-1958.*). En total la població va passar de 12.522 habitants el 1950 a 13.816 el 1960. Però, com ja detectava Barceló, a finals dels anys 50 el creixement no era homogeni. D’una banda, la població nascuda a Inca disminuïa en 253 persones. De l’altra, la població nascuda fora del municipi creixia en 1.494 persones, de les quals 152 havien nascut a municipis de les Illes Balears, 13 a l’estranger i 1.329 a altres municipis de la resta d’Espanya. L’arribada d’immigrants a Inca atrets per la indústria del calçat i l’incipient creixement de l’activitat turística era un fet. Aquesta presència nombrosa de població provinent de la Península provocava una forta escassetat d’habitatges. De fet, moltes cases situades a la zona rural propera a Inca estaven plenes de gent que hi vivia pobrament.

3. La indústria del calçat a Espanya i les Illes Balears

La dècada dels anys 50 féu de pivot entre l’autarquia de la dècada anterior i el procés de liberalització dels anys 60 i 70. A la indústria del calçat espanyola els empresaris durant els anys 50 estaven molt condicionats per un mercat intern insuficient, i cercaven la manera de conquerir els mercats internacionals a partir de l’arribada de les primeres ajudes oficials per a l’exportació de calçat i l’adquisició de béns d’equip i matèries primeres. De totes formes, segons apunta José Antonio Miranda (2001):

“el progreso global conseguido por las exportaciones de calzado en España durante los años 50 fue muy mediocre, en absoluto comparable al italiano. Entre 1950 y 1957, la cantidad de calzado de cuero español vendido al exterior, que partía de un nivel muy bajo, creció a una tasa acumulativa media anual del 18,6 por ciento, situándose en torno a los 200.000 pares, con un valor que no alcanzaba el 0,2 por ciento del valor total de las exportaciones españolas. Al acabar la década, lo destinado al mercado exterior apenas suponía el 3 por ciento de una producción española de calzado de cuero que en poco se diferenciaba de la existente diez años atrás y cuyo valor añadido anual todavía era semejante al de la industria de calzado textil. El fracaso en la conquista de los mercados exteriores dejó al sector prácticamente a merced de la evolución de la demanda interna”.

El mateix Miranda (2014) exposa que el 95 % de les empreses de calçat espanyoles cap a 1960 tenien menys de 50 treballadors, patien encara fortes traves per a renovació tecnològica –la qual cosa provocava que la maquinària tengués més de 25 anys d’antiguitat–, mostraven una baixa productivitat en el treball, i bona part de la indústria fabricava un calçat de qualitat mitjana o baixa, i amb un disseny antiquat. Aquesta situació començà a corregir-se a finals dels anys 50. Llavors els esforços inicials d’exportació cap a mercats estrangers es feren a partir de la Comisión Nacional de Productividad Industrial (CNPI), la qual a la dècada dels 50 va ser activa a Mallorca i a Inca en concret. La CNPI creada l’any 1953 va permetre el foment de la modernització de l’oferta de calçat a partir de la visita d’empresaris i tècnics dels EUA i Europa a Espanya, i també d’empresaris espanyols allà (Miranda, 2004). Aquesta entitat depenia del govern franquista i tenia com a principal objectiu l’augment de la productivitat. A més, rebia fons econòmics nord-americans per dur a terme visites d’estudis a fora d’Espanya,

contractar tècnics estrangers, realitzar cursos d'especialització i publicar textos divulgatius i industrials. Sembla que la primera actuació de la CNPI va tenir lloc a la indústria del calçat mallorquina. L'any 1954 va organitzar un curs a Palma sobre millores de productivitat impartit per enginyers espanyols i francesos, i nou industrials mallorquins varen fer un viatge a França per conèixer nous mètodes de millora de la productivitat. L'any 1955 es va crear la delegació a Mallorca de la CNPI i es va negociar amb les autoritats dels EUA l'elaboració d'un pla d'ajudes per a la indústria del calçat espanyola. A partir de 1959 la CNPI es va dedicar al foment de l'exportació de calçat cap als EUA, per la qual cosa va facilitar la participació en la mostra de calçat espanyol a la fira de Chicago. De fet, l'empresari del calçat inquer Gabriel Marquès va assistir a la fira de Chicago de 1960 convidat per la CNPI. Marquès, a la tornada de la fira, va destacar que el calçat espanyol ho tenia difícil per competir en els mercats exteriors, ja que "li manca de tot, excepte les ganes de competir. Només destacam amb els preus baixos... Només es podrà competir si se'ns dona absoluta llibertat d'importacions, de maquinària, de productes, curts, etc."² Abans d'anar a Chicago, Marquès sembla que hauria entrat en contacte amb l'empresari nord-americà Rober S. Green, que havia arribat a Espanya a la recerca de nous mercats per comprar calçat. Green havia recalat a Mallorca, en concret a Inca, i havia començat a organitzar una sèrie de fàbriques per posar-les en disposició de poder exportar cap al mercat americà. Per això Green havia introduït nous models, formes, tècniques i estils en consonància amb els gustos americans.³

La indústria del calçat a les Balears durant la dècada dels anys 50 es caracteritza, d'una banda, per la demanda empresarial d'un menor intervencionisme estatal. Progressivament, fruit de les demandes insistents dels empresaris, el Govern espanyol reduirà l'autarquia econòmica, i això afavorirà la indústria del calçat, ja que es facilitarà l'adquisició a l'estranger de matèries primeres de més qualitat i de maquinària més moderna, a la vegada que farà augmentar l'exportació de calçat. Unes exportacions que creixeran, però ja dins la dècada dels 60. Però, d'altra banda, la dècada dels 50 també es caracteritza pel creixement exponencial de les activitats turístiques i, per tant, per una menor arribada de capital cap a la indústria del calçat. A partir d'ara el capital tendeix a acabar en el sector serveis i no tant a les fàbriques.

Segons recents estudis (Manera *et al.*, 2002), entre 1940 i 1953 el nucli industrial del calçat s'havia traslladat de Palma a Inca, i a la comarca del Raiguer hi seguia creixent de forma considerable l'activitat industrial. Al Raiguer la principal especialitat era la producció de calçat per a home, efectuat a empreses mecanitzades o semimecanitzades; l'única excepció mallorquina sobre això la representava Lluçmajor, població més orientada al calçat de dona de fabricació semimanual i manual.

Durant els anys 50 encara convivien sistemes de treball molt diferents. D'una banda, hi havia algunes empreses que des de feia anys havien iniciat un fort procés de mecanització. De l'altra,

2 *Ciudad*, 26-11-1960.

3 *Ciudad*, 12-3-1960. Robert S. Green és entrevistat per un reporter del setmanari *Ciudad*, però durant l'entrevista es diu que Gabriel Marquès, l'empresari del calçat inquer, hi és present i que ha fet les presentacions. També hi és Bartomeu Triay, representant a Espanya de l'empresa Sevilla Shoe Co – Brockton Mass de Robert S. Green. Aquest empresari nord-americà (1925-2014) fou un industrial del calçat molt conegut per ser el primer que va iniciar relacions comercials entre els Estats Units i la Xina el 1973, i aconseguí fabricar calçat al país asiàtic que llavors era venut als Estats Units. Abans, a les dècades dels 50 i 60 del segle XX, havia destacat per obrir mercats a Itàlia i Espanya. Arran d'aquests contactes amb Espanya arribà a Mallorca, on va contactar amb diversos empresaris del calçat. De fet, Green es va construir una gran casa als afores de Palma.

encara sobreviuen els petits tallers poc mecanitzats i el treball manual a domicili. A més, hi havia una destacable activitat industrial submergida que s'escapava a qualsevol regulació de les administracions públiques, i de la qual es prescindia en èpoques de crisi i en èpoques de bonança s'utilitzava per elevar la producció a un cost molt baix.

A finals de la dècada dels 50, més concretament l'any 1958, els empresaris del calçat es queixaven força de la crisi que afectava el sector. A la premsa local d'Inca aparegué un article en el qual es deia que “se encuentra la industria del calzado en una crisis casi idéntica a la del año 1956 en que se atravesaba una situación precaria con caracteres alarmantes”.⁴ El cronista exposava que, tot i la bona qualitat del calçat local, la demanda interior era força reduïda i proposava com a solució l'exportació del calçat mallorquí a mercats exteriors, fora d'Espanya. De fet, el cronista ja anunciava que es feien gestions per “exportar a los Estados Unidos por destacados fabricantes de calzados de Mallorca para colocar en aquel mercado importantes partidas”. La gravetat d'aquesta crisi de 1958 fou matisada també per Manera *et. al.* (2002, p. 43) a partir de diferents dades que permeten concloure que “la principal pretensió empresarial que sembla amagar-se en un diagnòstic tan obscur és reduir els pagaments a l'administració durant els mesos de més poques comandes”. Altres fets ens porten a suavitzar la gravetat de la crisi de 1958, ja que aquest any s'ampliaren alguns tallers de calçat i es convertiren en fàbriques, com fou el cas del taller de Can Pieras al carrer de Costa i Llobera.⁵

Fou en aquest escenari d'una certa crisi de vendes, d'inici d'obertura del règim franquista als mercats exteriors, de creació d'entitats com la CNPI i de recerca de nous mercats d'importació per part dels EUA que els empresaris inquers i mallorquins començaren a veure com a imprescindible augmentar molt més el recurs de l'exportació per aconseguir vendes més grans, retallar costos de producció per mitjà d'economies d'escala i introduir divises per renovar la tecnologia (Manera *et al.*, 2002). De totes formes aquestes iniciatives exportadores no sempre varen ser secundades per tot l'empresariat local. De fet, entre el sector dominava un acusat individualisme que no permetia dur a terme actuacions conjuntes i no va afavorir la constitució d'iniciatives duradores i efectives de col·laboració empresarial, ni de creació d'unitats de producció més gran que fessin possible una major competitivitat (Bibiloni i Pons, 2000).

4. Dades numèriques de la indústria del calçat el 1960

El padró de població de 1960 recull un total de 1962 persones que tenen com a professió alguna activitat relacionada amb la indústria del calçat. És una xifra lleugerament inferior a la de 1950; en concret, entre 1950 i 1960 el padró de població registra un 2,1 % menys de treballadors en el sector del calçat. Estaríem, doncs, davant una disminució de la mà d'obra en el sector que es podria atribuir a una millora de la productivitat fruit de la modernització dels tallers, que provocaria la sortida dels treballadors menys productius, o es podria atribuir a una disminució de la producció que fa innecessaris alguns treballadors. Ambdues hipòtesis s'hauran de confirmar en altres estudis. Allò que sí que és cert és que, per primera vegada en més d'un segle d'història del sector del calçat, els treballadors registrats en el padró d'habitants disminueixen respecte de la dècada anterior (figura 1 i figura 2).

4 *Ciudad*, 11-1-1958. Article de José Vidal Isern publicat també a la revista *Comercio, industria y navegación española*.

5 *Ciudad*, 31-12-1958.

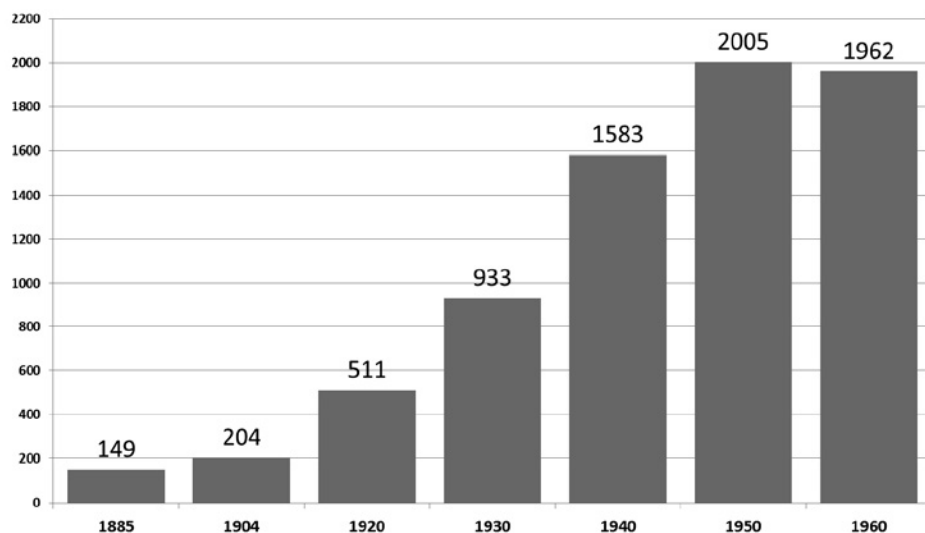

Figura 1. Nombre de treballadors del sector del calçat. Inca 1885-1960. Font: elaboració pròpia a partir dels padrons de població municipals.

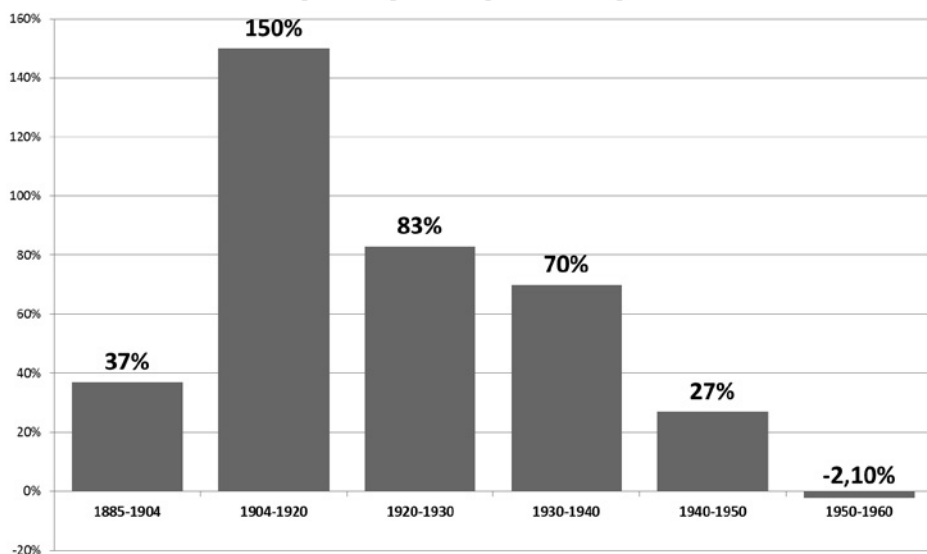

Figura 2. Creixement percentual del nombre de treballadors del calçat per dècades. Inca 1885-1960. Font: elaboració pròpia a partir dels padrons de població municipals.

4.1. La dona a la indústria del calçat

A partir de les dades que aporten els censos sabem que l'any 1960 la població activa total d'Inca era de 5.968 persones, de les quals un 75 % eren homes i un 25 %, dones. Aquestes proporcions eren quasi idèntiques a les de 1950. Però entre 1950 i 1960 el nombre total de dones que treballaven a la indústria fabril inquera havia passat de 1.105 a 876, és a dir, 229 dones menys, 15 punts percentuals manco. En canvi, en aquest mateix període de temps les dones actives havien augmentat en el sector serveis i en el sector primari, tot al contrari del que havia passat durant aquests deu anys amb els homes, que veien disminuir considerablement el seu nombre en el sector serveis, i molt considerablement en el sector primari, mentre que augmentaven a la indústria (taula 1). De les

dades de 1960 es comprova que la majoria de dones actives, un 58,5 %, treballen a les indústries, mentre que a una gran distància es troben les dones que es dediquen als serveis i a l'agricultura. Les fonts periodístiques d'Inca d'aquell moment també es refereixen a aquesta gran proporció de dones fent feina a fàbriques. En un article de publicat a la premsa local (*Ciudad*, 31-12-1958) l'autor defensa una més àmplia introducció dels electrodomèstics a Inca, ja que permetria:

“facilitar (la) labor (de las mujeres) en casa permitiéndoles ampliar su campo de acción... En Inca donde abunda la mujer obrera casada y con hijos, en donde muchas veces los industriales se ven privados de obreras competentes y conocedoras de su oficio, precisamente porque a estas les falta tiempo para todos los que haceres puede intentarse la ayuda a tales mujeres en este sentido a la vez que nos ayudamos a todos”.

	1950	1950 %	1960	1960 %	Diferència 1950-1960
Ambdós sexes					
TOTAL	5.805	100	5.968	100	163
Activitats mal especificades	0	0	80	1	80
Agricultura, silvicultura, caça i pesca	1.064	18	726	12	-338
Comerç	337	6	435	7	98
Construcció	243	4	298	5	55
Electricitat, aigua, gas i serveis sanitaris	0	0	4	0	4
Explotació de mines i pedreres	74	1	129	2	55
Indústries fabrils	3.178	55	3.290	55	112
Serveis oficials, públics i personals	825	14	865	14	40
Transport, emmagatzematge i comunicacions	84	1	141	2	57
Homes					
TOTAL	4.315	74	4.470	75	155
Activitats mal especificades	0	0	32	1	32
Agricultura, silvicultura, caça i pesca	973	23	579	13	-394
Comerç	286	7	342	8	56
Construcció	243	6	290	6	47
Electricitat, aigua, gas i serveis sanitaris	0	0	4	0	4
Explotació de mines i pedreres	74	2	129	3	55
Indústries fabrils	2.073	48	2.414	54	341
Serveis oficials, públics i personals	582	13	559	13	-23
Transport, emmagatzematge i comunicacions	84	2	121	3	37
Dones					
TOTAL	1.490	26	1.498	25	8
Activitats mal especificades	0	0	48	3	48
Agricultura, silvicultura, caça i pesca	91	6	147	10	56
Comerç	51	3	93	6	42
Construcció	0	0	8	1	8
Electricitat, aigua, gas i serveis sanitaris	0	0	0	0	0
Explotació de mines i pedreres	0	0	0	0	0
Indústries fabrils	1.105	74	876	58	-229
Serveis oficials, públics i personals	243	16	306	20	63
Transport, emmagatzematge i comunicacions	0	0	20	1	20

Taula 1. Població de fet activa per sexe i activitat econòmica. Inca 1950 i 1960. Font: elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut Nacional de Estadística aportades per l'Institut d'Estadística de les Illes Balears

L'any 1960 el 30,6 % dels treballadors del sector del calçat eren dones. Aquestes 600 dones registrades fent sabates serien realment algunes més, atès que en aquestes dades que ens aporta el padró segur que hi ha ocultació. S'ha de tenir en compte que hi hauria un percentatge no gens

menyspreable de dones que treballaven a casa seva durant les èpoques de més demanda. De fet, respecte a 1950 el nombre de dones que feien feina en el sector del calçat havia disminuït en 116 efectius i les dones havien passat de suposar un 35,7 % del total dels treballadors a només el 30,6 % el 1960. Però el descens del nombre de dones no és homogeni si s'analitza el seu origen geogràfic. Entre 1950 i 1960 desapareixen 160 dones d'Inca i 17 dones d'altres municipis de les Balears, mentre que apareixen 63 dones més provinents d'altres regions d'Espanya. És a dir, les dones autòctones surten de la indústria, almanco en els registres administratius, en canvi dones quasi sempre joves d'origen peninsular s'hi incorporen. L'any 1960 hi ha el doble de dones d'origen peninsular a la indústria del calçat respecte de l'any 1950 (taula 2).

Sexe - Origen	Nombre Total	%	Diferència respecte 1950
HOMES D'INCA	847	43,2	-84
DONES D'INCA	381	19,4	-160
HOMES. ALTRES MUNICIPIS BALEARS	273	13,9	40
HOMES. ALTRES REGIONS ESPANYA	238	12,1	119
DONES. ALTRES REGIONS ESPANYA	122	6,2	63
DONES. ALTRES MUNICIPIS BALEARS	94	4,8	-17
ESTRANGERS	7	0,4	
TOTAL HOMES	1.362	69,4	73
TOTAL DONES	600	30,6	-116

Taula 2. Treballadors del calçat a Inca segons sexe i origen (1960). Font: elaboració pròpia a partir del padró municipal de població d'Inca. 1960

4.2. Els treballadors del calçat segons origen geogràfic

Hem dividit els 1.962 treballadors del calçat en tres grups: treballadors inquers, treballadors d'altres municipis de les Balears i treballadors d'altres regions d'Espanya. En el primer grup trobam el 62,6 % dels treballadors; en el segon, el 18,7 %; i en el tercer, el 18,3 %. Els del primer grup disminueixen respecte a 1950, concretament els inquers perden 11 punts percentuals respecte a 1950, mentre els que d'altres municipis de les Balears queden gairebé estancats i només creixen 1,5 punts percentuals. Els d'altres regions d'Espanya creixen considerablement i passen de representar el 8,9 % de tots els sabaters el 1950 a ser el 18,3 % el 1960.

Els sabaters que provenen de diferents municipis de les Balears són com a l'any 1950 majoritàriament de llocs propers a Inca (Selva, Lloseta, Mancor de la Vall, Búger, Costitx...), i en menor mesura de Palma i Menorca (figura 3). Com ja hem dit, els sabaters d'altres regions d'Espanya creixen molt, sobretot per l'arribada d'una gran contingent d'immigrants provinents d'Andalusia. El nombre d'andalusos passa de 27 treballadors el 1950 a 146 el 1960, que suposaven el 40 % de tots els treballadors provinents d'altres regions d'Espanya (figura 4). Deu anys abans els provinents del País Valencià representaven el 50 %, mentre que els andalusos només eren el 18 %. Aquests andalusos l'any 1960 provenen, a la vegada, de províncies molt concretes de la comunitat. En concret, el 86 % vénen de Còrdova (73) i Màlaga (53).

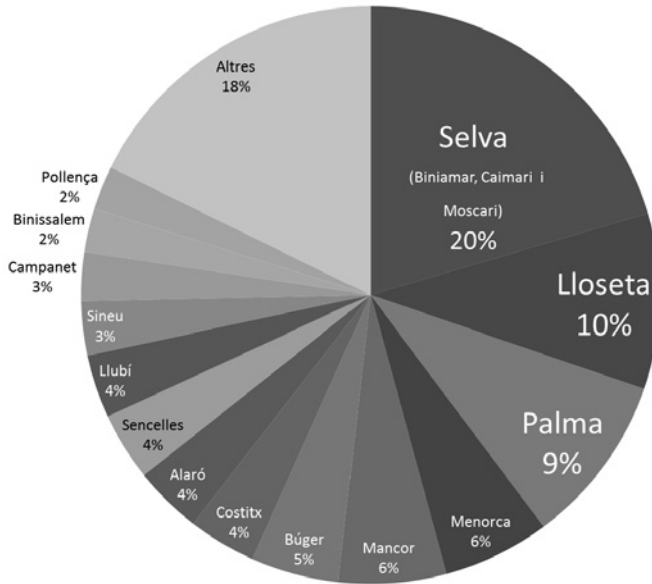

Figura 3. Treballadors del calçat de les Illes Balears segons municipi d'origen. Inca 1960. Font: elaboració pròpia a partir del padró de població municipal de 1960

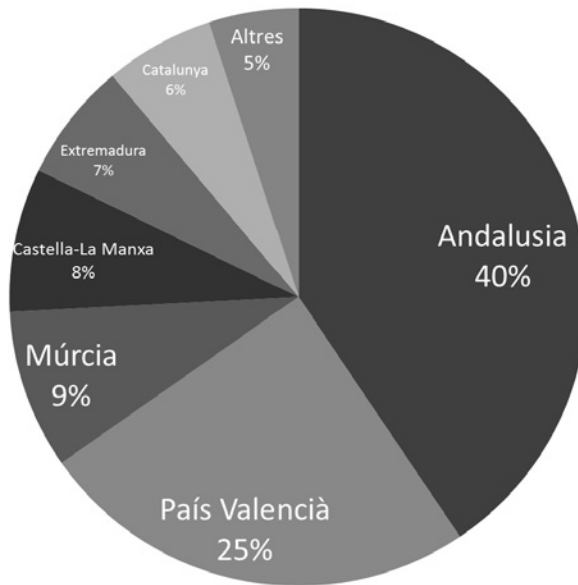
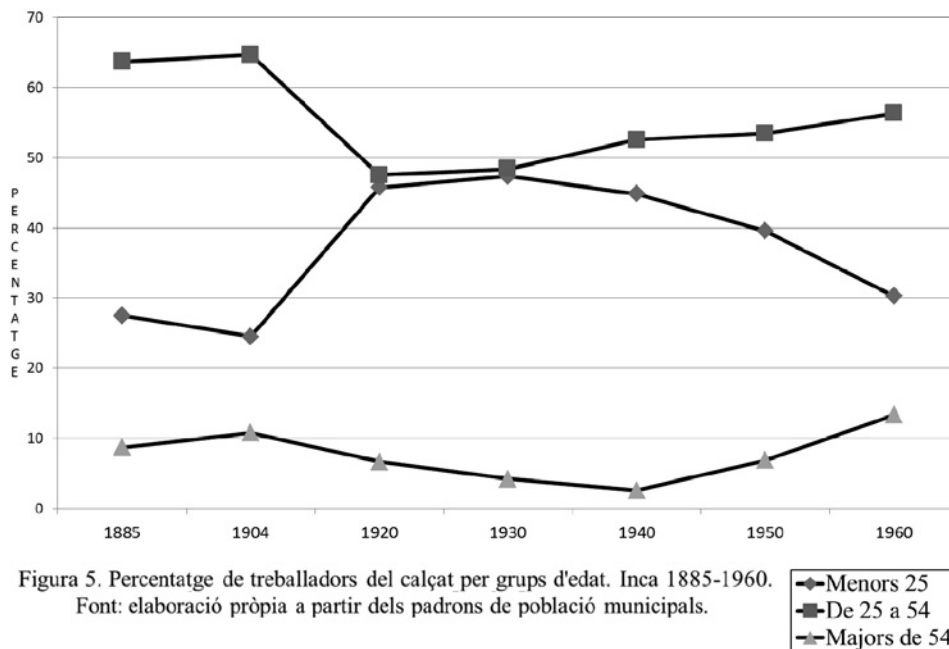

Figura 4. Treballadors del calçat d'altres regions d'Espanya. Inca 1960. Font: elaboració pròpia a partir del padró municipal de 1960

4.3. Els treballadors del calçat segons l'edat

Agrupats els treballadors en grans grups d'edat, s'ha observat que els menors de 25 anys representen només el 30,3 % del total de 1.962 registrats en el padró municipal. Es tracta de la xifra més baixa des de 1920 quan ja feia uns anys que s'havia iniciat un procés profund de mecanització i d'agrupació dels obrers en tallers mitjans i grans (figura 5). El nombre de treballadors d'entre 25 i 54 anys s'havia estabilitzat entorn del 56,4 % amb uns valors lleugerament més alts que el 1940 i el 1950. En canvi, el grup de sabaters majors de 54 anys experimentà un gran creixement, es duplicà, respecte 1950. De fet, el percentatge de sabaters més majors de 1960 és el més elevat de la sèrie que comença el 1885. S'observa que la mitjana d'edat dels treballadors segons el lloc d'origen augmenta pel cas dels inquers i dels nascuts a altres municipis de les Balears, que són la major part de sabaters (figura 6). Per tant, estam davant un procés d'envelliment de la mà d'obra que treballa a les fàbriques i tallers. El 1960 la mitjana d'edat dels sabaters era de 35,3 anys, mentre que el 1950 era només de 31,3 anys. Aquest procés d'envelliment de la mà d'obra es dona només en el grups de sabaters inquers i de les Balears. En canvi, l'edat mitjana dels treballadors d'altres regions d'Espanya baixa i passa de 28,3 anys el 1950 a 27,5 anys el 1960. Encara amb més detall podem comprovar com la mitjana d'edat dels homes d'Inca és 4,6 anys més elevada i la mitjana de les dones d'Inca és 7 anys més elevada que a l'any 1950. En canvi, les dones i els homes d'altres regions d'Espanya són 0,7 anys més joves que a l'any 1950. Per tant, hem de considerar que la nova mà d'obra que s'incorpora a les fàbriques i que substitueix els treballadors que es van jubilitant prové, en

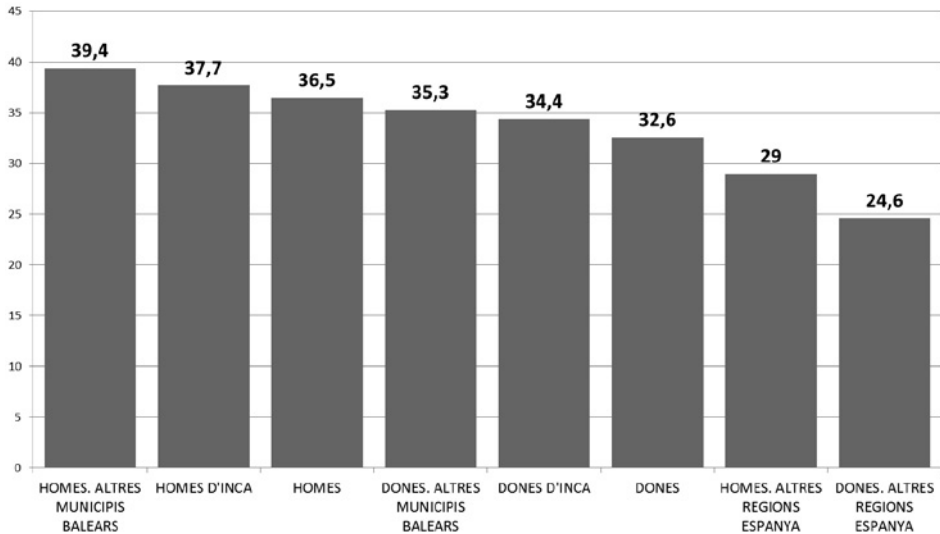

Figura 6. Edat mitjana dels treballadors del sector del calçat per sexe i lloc d'origen. Inca 1960. Font: elaboració pròpia a partir del padró municipal de 1960

part, de joves d'origen peninsular que passen a fer feina a un sector cada vegada un poc més envellit. També podria ser que a les noves incorporacions a les fàbriques ja no fos tan habitual la presència de dones joves nascudes a Inca, o que les que hi feien feina passassin a treballar a casa seva, a partir del treball domiciliari.

5. Conclusions

Havent analitzat els treballadors del calçat segons el sexe, l'origen i l'edat podem concloure que entre 1950 i 1960 el nombre de sabaters disminueix en 43 sabaters. Aquesta disminució no és en cap cas homogènia. Segurament es podria relacionar amb una millora de la productivitat gràcies a noves tècniques adoptades els anys 50 i a una major mecanització d'alguns tallers, així com a una inicial expulsió de la dona fora de fàbrica com a conseqüència de la política laboral franquista o de l'economia submergida (Melis i Canales, 1997).

Segons l'origen dels treballadors els inquers són 244 menys, mentre que els provinents de la Península són 182 més, i els d'altres municipis de les Balears són 23 més respecte de 1950. Segons el sexe, les dones són 116 menys i els homes 75 més respecte de 1950. Combinant aquests dos grups, origen i sexe, podem concloure que el grup que disminueix més respecte a la dècada anterior és el de les dones inqueres (160 menys) i el grup que augmenta més és el dels homes de la Península (119 més que el 1950). Per tant, a la indústria local s'està iniciant un procés que s'haurà de seguir en posteriors estudis que suposa la substitució de treballadors inquers per treballadors joves d'origen peninsular, i una disminució clara del nombre de dones almanco en els registres administratius oficials.

També en aquests 10 anys, entre 1950 i 1960, la població treballadora en el sector del calçat segueix envellint i de forma progressiva minva la població més jove, tot i que aquesta disminució no es produeix entre els grups de treballadors provinents d'altres regions d'Espanya.

Totes aquestes transformacions ens parlen que el 1960 el sector del calçat local hauria arribat a una fase de maduració, durant la qual alguns treballadors locals cerquen feina a altres sectors segurament amb millors sous o millors condicions, i els seus llocs són ocupats per immigrants, sobretot andalusos. De fet, durant la dècada dels anys 50 el nucli industrial del sector del calçat havia passat definitivament a Inca perquè a Palma les inversions ja es reconduïen cap al sector serveis. Podria ser que la població local d'Inca començàs a albirar que els sectors serveis acabaria desplaçant la indústria. De totes formes, sembla que durant els anys 60 i principis del 70 el sector del calçat va viure una bona situació, ja que cresqueren força les exportacions a l'estranger. En propers estudis s'haurà de comprovar la certesa exacta d'aquestes afirmacions.

5. Referències

- Bibiloni, A.; Pons, J. 2000. *La indústria del calçat a Lloseta, 1900-1960. Organització i força de treball en el canvi de localitat agrícola a centre industrial*. Editorial Di7: Binissalem, pp. 112
- Dignity Memorial*. In *Memory of Robert S. Green* (en línia) Disponible en web: <http://obits.dignitymemorial.com/dignity-memorial/obituary.aspx?n=Robert-Green&lc=7323&pid=172350034&mid=6108073>. (consulta: 24 d'agost de 2017)
- Estrany, J.; Sanz, A. 2013. “Des Mercantil a la vida d'ultramar. Migracions a l'Inca de postguerra”, *Jornades d'Estudis Locals d'Inca 2012*, n. 13. Ajuntament d'Inca: Inca, pp. 75-99.
- Manera, C. et al. 2002. *Las islas del calzado. Historia económica del sector en Baleares (1200-2000)*. Lleonard Muntaner Editor: Palma, pp. 474.
- Melis, A.; Canales, G. 1997. “El trabajo industrial de la mujer en la economía sumergida: las aparadoras de calzado en el Bajo Segura”, *Papeles de Geografía*, n. 25, pp. 159-176.
- Miranda, J. A. 2001. “En busca del tiempo perdido: la conquista del mercado exterior y el desarrollo de la industria del calzado en España en la segunda mitad del siglo XX”, *Revista de Historia Industrial*, n. 19-20, pp. 173-174.
- Miranda, J. A. 2004. “La Comisión Nacional de Productividad Industrial y la ‘Americanización’ de la industria del calzado en España”, *Revista de Historia Económica* [22-3-2004], pp. 737-668.
- Miranda, J. A. 2014. “La internacionalización de la industria española del calzado: del auge exportador a la deslocalización, 1960-2013”, *Revista de la historia de la economía y de la empresa*, VIII-2014, pp. 251-283.

Maquinària amb nom de dona. Estudi i documentació en perspectiva de gènere del fons industrial del Museu del Calçat i de la Pell

XVIII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

doi: 10.3306/JELINCA.18.143

Sandra A. Rebassa Gelabert¹, Esperança Rosselló Hernández² i Catalina Ginard Esteva³.

1: Historiadora de l'art, gestora de patrimoni cultural i museòloga. sandra.rebassa@gmail.com

2: Historiadora de l'art, gestora cultural i auxiliar de biblioteca. erosselló.b@gmail.com

3: Historiadora de l'art, gestora cultural i educadora de museu. catiginard@gmail.com

Paraules clau: indústria, museu, documentació, gestió de col·leccions, museologia, Mallorca.

Resum. *El Museu del Calçat i de la Pell compta amb un fons singular, entenen-se com l'única institució museística dedicada, en la seva totalitat, al patrimoni i la memòria industrial de les Illes Balears. No obstant això, en la discursiva general, manca una anàlisi detallada del paper que va tenir la dona obrera dins la indústria. A Mallorca, la història industrial des d'una perspectiva de gènere compta amb alguns estudis molt valuosos que permeten aproximar-se a la globalitat del fenomen. És gràcies a aquests que s'evidencia una manca d'investigació en la temàtica industrial des d'una perspectiva de gènere, i encara més quan es plasma al camp de l'estudi dels béns patrimonials conservats. En aquest sentit, l'article proposa visibilitzar i posar en valor el rol de la dona dins la indústria del calçat a Mallorca a través de l'estudi i la documentació dels béns mobles conservats al Museu del Calçat i de la Pell.*

Keywords: Industry, Museum, Documentation, Management of collections, Museology, Mallorca

Abstract. *The Footwear and Leather Museum has a unique collection. It is understood as the only institution which is entirely dedicated to the industrial heritage of the Balearic Islands. However, there isn't a detailed analysis of the women workers role's in the industry. Mallorca has some very valuable studies about industrial history from a gender perspective that allows to approach the whole phenomenon. However, there is a lack of research in the industrial subject from a gender perspective, and even more, when it is reflected in the heritage studies. In this way, the article proposes to make visible and emphasize the women role in the footwear mallorcan industry, through the study and documentation of the moveable cultural heritage preserved at the Footwear and Leather Museum.*

1. Justificació i objectius

El Museu del Calçat i de la Pell és l'única institució museística dedicada, en la seva totalitat, al patrimoni i memòria industrial de les Illes Balears. El fons custodiat és representatiu de l'evolució tecnològica que se succeí en les indústries vinculades al món del cuir, calçat i/o tèxtil. Però no només això, ja que tots els béns mobles industrials conservats compleixen un efecte mirall, són el reflex de la història industrial, social i econòmica de diferents períodes, representatius de la transformació social i obrera, així com de l'arquitectura industrial i l'urbanisme, entesos com espais de producció vinculats al seu contingut interior. És per aquest motiu que cal un estudi específic i complet de cada un d'aquests béns mobles, fet que permetrà i esdevindrà un coneixement més ampli de la història industrial de Mallorca. Altrament, l'article pretén ser una aportació a l'estudi de la història industrial en perspectiva de gènere a Mallorca, el qual es troba condicionat per una manca d'investigacions específiques que s'evidencien gràcies als cabdals estudis realitzats a l'illa, que en són els únics referents.

En aquest sentit, el present estudi compta amb una línia d'objectius molt clara, tant generals com específics. Per una banda, l'article pretén ser una aportació a la recerca en patrimoni industrial a l'illa de Mallorca, contribuir a visibilitzar el paper de les dones dins la indústria i posar en valor la seva tasca, i també difondre el fons patrimonial industrial conservat al Museu del Calçat i de la Pell. Amb tot això, es pretén, de manera més específica, analitzar els processos de producció de calçat en els quals les dones foren participants, que porta a estudiar els béns mobles industrials en perspectiva de gènere, així com contribuir amb l'estudi per a una futura i adequada catalogació del fons patrimonial existent al Museu del Calçat i de la Pell.

2. La indústria a Mallorca i la qüestió del gènere

És evident la limitació d'estudis històrics de gènere en qualsevol especialitat, i no menys en el cas de la història industrial a Mallorca.¹ El fet que no hi hagi nombrosos estudis² de gènere o que les dones no hagin estat incloses en la discursiva general històrica respon a un fet clau, que molt bé afirma Josep Fontana: “la integració dels exclosos en el relat general és encara un objectiu a assolir”; i és que les dones, juntament amb altres grups, es troben dins aquesta consideració.³ Expressió gens banal i amb moltes apreciacions al respecte que es reflecteix com a causa històrica del paper social atorgat a la dona al llarg de la història, així com de la intencionada repercussió que ha causat. En qualsevol cas, és un error⁴ pensar

1 Cal citar i agrair la ingent tasca realitzada per l'autora Joana Maria Escartín Bisbal pel que fa als estudis de gènere dins el món industrial mallorquí; en alguns casos acompanyada de l'autora Aina R. Serrano Espases. Es poden trobar altres aportacions importants, dins un estudi més general de la indústria a Mallorca, realitzades pels investigadors membres del Grup d'Estudis d'Història Econòmica de la UIB (ESTUHIST).

2 Es pot trobar una relació acurada dels estudis sobre la dona a Mallorca realitzat per Escartín a: *El quefer ocult: el mercat de treball de la dona en la Mallorca contemporània (1870 – 1940)*. Documenta Balear: Palma, pp. 21-24. Vegeu una ampliació de la relació de publicacions a l'annex 1, motivada per la creixent recerca en estudis de gènere els darrers 15 anys.

3 Citat a: Escartín Bisbal, Joana Maria. 2001. *El quefer ocult: el mercat de treball de la dona en la Mallorca contemporània (1870 – 1940)*. Documenta Balear: Palma, p. 19.

4 Abans de la visibilització massiva de les dones a la indústria, treballaven en altres sectors; des de la privacitat, a la llar o a la unitat productiva familiar (*domestic system*). Sempre han fet feina, tot i que no hi ha dades oficials que ho documentin veridicament, fet fomentat per la clandestinitat d'algunes de les feines que realitzaven, l'exclusió de les estadístiques oficials i, per tant, la invisibilitat que això ha causat, així com la redacció patriarcal de la història. Són nombrosos els autors i autores que analitzen aquesta situació a nivell nacional i internacional; Joan W. Scott (1984 i 1993), Maxine

que les dones s'incorporen al mercat laboral gràcies a la Revolució Industrial, sinó que la seva feina es torna visible.

2.1. El cas del calçat

La revolució industrial sorgida a Anglaterra al segle XVIII engloba un seguit de canvis econòmics, socials i tecnològics que es van estendre arreu del continent. A Mallorca també es van notar aquests canvis, encara que en menor mesura. Com assenyalen autors com Carles Manera⁵ i/o Miquel Pieras,⁶ la revolució industrial mallorquina es fonamenta en la petita indústria, en el petit obrador, en la coexistència d'ambdós; tot vinculat a les maquinàries i eines, i a la importància del treball femení i infantil, tan rellevant com la dels obrers a les fàbriques.

El desenvolupament tecnològic, la mecanització dels processos de producció, es va produir de manera tardana a Mallorca. Al llarg del segle XIX, en la indústria del calçat, persistien els petits tallers i obradors familiars organitzats sota un sistema gremial. L'evolució de la indústria del calçat –tot i compartir característiques amb el procés industrialitzador a l'illa– va presentar determinades singularitats com la diferent localització de les activitats productives (la Part Forana –Alaró, Binissalem, Lloseta, Lluçmajor, Inca– tengué un paper importantíssim en aquesta indústria) i/o una tardana mecanització i creació de grans centres productius.⁷ De fet, no va ser fins a principis del segle XX quan es produí la mecanització dels processos productius i començaren a sorgir les primeres fàbriques, en el sentit més britànic de la paraula. Aquest fet suposà, doncs, una tardana visibilització de les dones a les fàbriques, però no així als petits tallers i obradors, i/o de la tasca que realitzaven a la llar. Des dels seus inicis, la indústria sabatera es caracteritzà per un sistema manual de producció, complementat sovint amb el treball domiciliari i a escarada, que fou ocupat majoritàriament per mà d'obra femenina. Aquest fet es mantingué durant tot el segle XX, i tot i l'aparició i augment de grans centres fabrils amb la inclusió de dones obreres, la coexistència dels diferents llocs de treball femenins fou ben palesa. El procés d'industrialització i el paper de la dona dins aquest va íntimament lligat al rol que les dones tenien a la societat, un rol històricament relegat a un segon pla. El mateix ha passat amb les dones treballadores, una figura sempre present que no s'ha tengut en compte i que ha estat exclosa de les estadístiques oficials. La dona sempre ha treballat, ha realitzat tota mena d'activitats; primer dedicada a les tasques del camp, combinant-les amb les feines domèstiques i la cura de la família; algunes joves es dedicaven al sector secundari (filadores, modistes, orfebres, sabateres, entre d'altres), al sector serveis (cuidadores, alletadores, criades), etc. En aquest sentit, s'ha de considerar el treball de la dona com una peça clau de l'estructura social i econòmica; i com molt ben encertadament assenyalen Aina Serrano i Joana Maria Escartín, “d'una vegada per totes s'ha de desterrar la vella idea de l'adscripció d'aquesta a les tasques purament domèstiques i reproductives, quan precisament es té constància de tot el contrari.

Berg (1987), Carmen Sarasúa (1994), Anne Marie Sohn (2000), Joana Maria Escartín (1997/2001), per citar-ne alguns exemples.

5 Manera, Carles. 2001. *Història del creixement econòmic a Mallorca (1700-2000)*. Lleonard Muntaner Editor: Palma, p. 216.

6 Pieras, Miquel. 1994. “El procés d'industrialització i l'organització del temps en el treball”, a *Jornades d'Estudis Locals*, vol. I. Ajuntament d'Inca: Inca, pp. 117-127.

7 Per a una detallada evolució de la indústria sabatera a les Illes Balears, es poden consultar diferents fonts: José Antonio Miranda (1996), Miquel Àngel Marquès (1997), Joana Maria Escartín (2001), Carles Manera (2001), Carles Manera, dir. (2002), Joan Roca (2006), entre d'altres.

La dona, sense abandonar mai aquestes tasques domèstiques i reproductives, s'incorporà decididament al mercat laboral".⁸

Des de ben joves, les nines començaven a treballar i a aprendre una professió, decisió paternal que les ubicava en la custòdia i casa d'un mestre. Així ens ho relata Pere d'Alcàntara Peña, a finals del segle XIX, notant la importància del treball industrial a l'illa de Mallorca i la inclusió de les nines i futures dones, al món del treball: "Por lo general, a la edad de 12 años las colocan sus padres jornaleros, como aprendices en casa de una modista, de un sastre, de un zapatero, u otra industria en que se emplee el trabajo de la Mujer".⁹ Un altre exemple de la desviació cap a un treball industrial és el testimoni de Charles Toll Bidwell, que, a més, de documentar-ho, realitza un discurs i judici de superioritat característic de l'època envers el gènere femení treballador: "In recent years has diverted from agricultural and domestic pursuits a large portion of female labour, causing particularly a scarcity of household servants, and at the same time, it must be added, a notable decline in the morality of the class from which this labour is obtained".¹⁰ En la mateixa línia, segueix detallant la participació de les dones en indústries com la fabricació de veles o de teixits, indústries que tenen uns sous més baixos pel fet de destinar-se a dones treballadores. El discurs imperant de la domesticitat i inferioritat (sexista, en definitiva) procedent d'ideologies i retòriques morals i polítiques històriques, marcà unes fites socioeconòmiques que fixaren l'esdevenir de la història industrial i que s'allargaren durant el segle XX, moment en què es posà l'accent en el període de la dictadura franquista, i que ha anat perdurant així al llarg del temps i fins a l'actualitat.

L'ideal de la dona com a mare i "dona de", dedicada a l'àmbit domèstic, fora de la vida pública i amb una educació diferenciada, va aparèixer amb la nova societat burgesa i benestant, i trobà continuïtat amb les idees promulgades pel nacionalcatolicisme del període franquista i que encara ressonen a dia d'avui. És el que s'anomena *Ideologia de la domesticitat*, segons la qual el cicle de la vida laboral de la dona s'acaba quan aquesta es casa i té fills. A Espanya, la política franquista es va encarregar de defensar aquest missatge, que sempre anava acompanyat d'una necessitat imperant de protecció cap als més "dèbils": infants i dones. En podem veure un exemple al *Fuero del trabajo* (Decreto de 10-3-1938):

"El Estado se compromete a ejercer una acción constante y eficaz en defensa del trabajador, su vida y su trabajo. Limitará convenientemente la duración de la jornada para que no sea excesiva y otorgará al trabajo toda suerte de garantías de orden defensivo y humanitario. En especial prohibirá el trabajo nocturno de las mujeres y niños, regulará el trabajo a domicilio y libertará a la mujer casada del taller y de la fábrica".¹¹

8 Serrano, Aina; Escartín, Joana Maria. 1997. "La dona i el món de la fàbrica a Mallorca", a *Dones a les Illes: treball, esplai i ensenyament (1895-1945)*, catàleg de l'exposició al Casal Balaguer del 2 al 27 d'abril de 1997. Conselleria de Presidència, Govern de les Illes Balears: Palma, p. 13.

9 Peña, Pere d'Alcàntara. 1887. *Comisión para el estudio de las cuestiones que interesan á (sic) la mejora ó (sic) bienestar de las clases obreras de la provincia de Las Baleares : memoria redactada por el socio de la misma Don Pedro de Alcántara Peña y Nicolau : aprobada en la junta general celebrada el 28 de noviembre de 1886 bajo la presidencia del señor Gobernador civil ; y copia del acta de esta junta*. Escuela-Tipográfica Provincial: Palma, p. 45.

10 Toll Bidwell, Charles. 1876. *The Balearic Islands*. Sampson Low, Marston, Searle & Rivington: London, p. 113.

11 BOE núm. 505, 10 de març de 1938, pp. 6.178-6.181.

En aquest sentit, i tal com ho indica Miquel Pieras,¹² els diversos estancaments del sector del calçat van afavorir que les primeres a abandonar les fàbriques fossin les dones, conseqüència directa de les polítiques promulgades per l'Estat. Seguint aquesta mateixa tendència ideològica i política estatal, es pot veure com la majoria de les dones que treballaven en la indústria del calçat,¹³ a Inca responien a un perfil d'edat molt homogeni: dones joves, moltes no casades, d'entre els 13 i els 24 anys. Aquesta dada és prou significativa si tenim en compte que, del total de les dones empleades en la indústria del calçat l'any 1950 (716), un 48,18 % s'han de situar dins la franja d'edat esmentada. A partir d'aquesta edat, la tendència de treballadores és a la baixa.

Arran de l'estudi de fonts escrites i orals,¹⁴ s'ha pogut constatar que les dones sabateres realitzaven diverses tasques, depenent del lloc de feina on duen a terme la seva tasca: fàbrica o taller. En el cas del taller –unitat productiva de petites dimensions, on s'unien el treball industrial i l'artesanal, i on l'economia col·laborativa, la dependència de la unitat familiar i la flexibilitat horària jugaven un paper primordial– les dones, sense importar la seva edat, realitzaven tasques molt variades que podien ser idèntiques a les que realitzaven els homes: ronyaven, trepaven, cosien la pell, repuntaven, feien els ulls, tallaven manualment les parts de la sabata, així com també participaven del procés de muntatge. Aquestes tasques eren òbviament combinades amb els quefers de la llar; una poliacivitat que sempre ha caracteritzat el gènere femení.

En canvi, al si de les fàbriques ens trobam amb una divisió del treball per sexes. La racionalització del procés de fabricació de calçat determinà unes tasques adients per a dones i d'altres per a homes. Les dones treballaven en determinades seccions: aparat i envasament eren les dues principals com a indicadors quantitius; mentre que també en podíem trobar en menor mesura algunes dones treballadores en les seccions de “finissatge” (acabat) i oficines.

Aquesta divisió per sexes de les tasques venia motivada per diverses idees. Scott fa referència a la mentalitat capitalista per justificar, en part, aquesta divisió. Per als empresaris, homes, dones i nins eren la força productiva, i dins d'aquest nou context en què imperava el capital, l'objectiu de l'empresari era abaratir els costos de producció per aconseguir una major rendibilitat del seu producte. Com que els sous dels infants i les dones eren molt inferiors als dels homes, s'intentava substituir la tasca d'aquests per la nova maquinària i, en el seu defecte, per dones i infants.¹⁵

Marx i Engels al seu *Manifest comunista* també fan referència a aquesta situació:

“La introducción de máquinas y la división del trabajo, despojando a la labor del obrero del carácter individual, le ha hecho perder todo

12 Pieras, Miquel. 2013. “La indústria del calçat el 1950 a Inca. Primeres dades numèriques”, a *Jornades d'Estudis Locals*, vol. XIV. Ajuntament d'Inca: Inca, pp. 120 i 125.

13 S'ha de recordar que aquestes xifres són dades oficials, la qual cosa indica que no es tracta del còmput total de dones treballadores en el sector del calçat.

14 Fonts escrites i orals han estat contrastades per tal d'obtenir una informació com més acurada millor, ja que s'ha de tenir en compte que les dades oficials impedeixen corroborar realment algunes de les tasques realitzades.

15 Els anys 70 del segle XIX, a la indústria del teixit i del calçat a Massachussets els fabricants varen experimentar un seguit de canvis en la divisió sexual del treball. Van substituir les taxes per fil, la qual cosa feia que transferissin el treball dels homes a les dones; i van introduir maquinària de tallar que usaven aquestes. En ambdós casos, els sous de les dones eren més baixos que els dels homes, per tant s'abaratien els costos de la producció. El treball de les dones va conduir a un canvi d'estratègia: va portar al desig d'incrementar l'eficàcia econòmica i retallar en despeses salarials, al mateix temps que es reclutava treballadors amb una menor educació. Scott, Joan W. 1993. “La mujer trabajadora en el siglo XIX” a Duby, G., and Perrot, M.; (dir.): *Historia de las mujeres en Occidente*, vol. 4. Taurus Ediciones, pp. 405-436.

atractivo. El productor resulta un simple apéndice de la máquina; no se exige de él sino la operación más simple, más monótona, más rápida. Por consecuencia, lo que cuesta hoy en día el obrero se reduce poco más o menos a los medios de sostenimiento de que tiene necesidad para vivir y perpetuar su raza. Según eso, el precio del trabajo, como el de toda mercancía, es igual a su coste de producción. Cuanto más sencillo resulta el trabajo más bajan los salarios”. Assenyalen, a més, que com més evolucionada és la indústria amb major facilitat la tasca dels homes es pot substituir pel treball de les dones i els infants: “Las distinciones de edad y sexo no tienen importancia social para la clase obrera. No hay más que instrumentos de trabajo, cuyo precio varía según la edad y el sexo”.¹⁶

Òbviament, aquest fet determinant suposà un problema social afegit per a la dona treballadora, sumat al baix salari que rebia: els homes van començar a veure les dones com una amenaça, i encapçalats per la ideologia de la domesticitat, van promulgar la creença que les dones no servien per fer certes feines i les van convertir en l'enemic a combatre. Un exemple el trobam en el testimoni que apareix al diari *El Obrero Balear* (fig. 1), en el qual es deixa constància de la presència de dones treballadores a diversos tallers de Porreres i Binissalem, fent referència a la pluralitat de les tasques que realitzaven, per un sou mínim i suposant una amenaça per al treball dels homes.

Según informes de algunas mujeres operarias en el arte del calzado del pueblo de Sancellas nos dicen que en este pueblo y en el de Binissalem y Porreras, hay varios talleres en que en alguno de ellos trabajan unas treinta a treinta y cuatro mujeres confeccionando, montando y hasta todas las operaciones que hace el hombre hasta el punto de pasa ferros, que decimos nosotros del arte.

Pues bien, estas mujeres trabajan a jornal por la suma de setenta y cinco a ochenta céntimos diarios, haciendo por esta cantidad de dinero de quince a veinte y cinco pares diarios en cuanto son claveteadas y en cuanto son cosidas de dos a tres zapatos por día.

Bueno pues, ¿y qué decís con eso, zapateros? (...).

Ahora bien: con lo dicho hay un factor muy malo que os hace la competencia, muy difícil de combatir; por de pronto, se ve un ejército que insensiblemente va quitando el trabajo de vuestras manos sin apercibirnos de él (...).

Bien pues, daos cuenta de esa explotación infame de que son víctimas las mujeres y a lo que están expuesta hacerlo con el tiempo y antes que tome proporciones sólidas, a robustecer vuestras filas reorganizándoos si necesario fuese y prepararse para combatir este fenómeno si no queréis ser arrollados al ejército del pauperismo.

Fig. 1. *El Obrero Balear*, núm. 124, 1903

Aquest cas serveix per plasmar certes qüestions alhora, fent èmfasi en la identificació de la dona com l'enemic a combatre, però també per documentar que les dones sabateres podien realitzar (i en alguns casos realitzaven) tot tipus de tasca (no comptabilitzada, generalment) en tallers de petites i mitjanes dimensions. En aquest cas, es detalla la tasca i/o acció de *passar ferros*, la qual s'ubica en la secció del muntatge de la sabata; tasques assimilades històricament a homes. Aquest fet ens remet a dos casos documentats a la ciutat d'Inca, sobre dones que

¹⁶ Marx, C. & Engels F. *Manifiesto Comunista* [en línia]. Ediciones elaleph.com. Disponible a web <http://www.elaleph.com/> [consulta: 10 novembre 2017]

assumiren un paper capdavanter en la indústria del calçat. Cal fer esment, en primer lloc (i per una qüestió estrictament cronològica), a la primera dona documentada que estigué al cap de la gerència o direcció d'una fàbrica de calçats: Francisca Aina Fluxà Rayó, filla de mestre Antoni Fluxà, a la qual donà una educació encaminada al treball administratiu de la fàbrica (treballava en les oficines) i per a, potser, una futura gerència.¹⁷ En la *Contribució industrial* de 1919, hi apareix el nom de Francisca Fluxà (i no el d'Antoni Fluxà Figuerola) com a contribuent (i per tant propietària) de la fàbrica de calçats Fluxà, que segons la matrícula comptava amb 50 operaris.¹⁸ Trobam un altre cas destacat a la ciutat d'Inca, a la fàbrica Gabriel Llobera Pujol. La relació nominal dels treballadors de la fàbrica ens indica una segmentació entre *Sección Masculina* i *Sección Femenina*, que denotava aquesta divisió del treball per sexe. Cal notar que a la *Sección Femenina* la majoria de llocs de feina que es detallen estan emplaçats a la secció d'aparat, envasament i oficina, a més de la indefinició de la resta de categories (*especialista* i *aprendiz*), que impedeix situar-les en una secció o una altra.¹⁹ Tot i això, és molt probable que les aprenents i les especialistes també ocupassin els seus llocs de feina en aquestes seccions. Però el que crida l'atenció és que una de les sabateres es trobava ubicada en la secció de muntatge: Francisca Rosselló Monroig, de 25 anys, treballava com a *Montadora 3ª* en la Fàbrica de Calçats Llobera. Es tracta de l'únic cas documentat (fins aleshores) d'una dona sabatera muntadora.²⁰

329	4	5	24	Steb	Colom	Nantolomb	Bufadores
330	4	5	24	Ribert	Jerrer	Pedris	id
331	4	6	51	Cayrol	Jerrer	Bertrán	Falles con sopanillo
332	4	6	51	Alvira		Francisca	Id id
333	4	6	51	Pujol	Nantolomb	José	Id id
334	4	6	51	Pelada	Estroix	Mateu	Id id
335	4	6	51	Id	Id	Mateu	Id con 25 id
336	4	6	51	Gelabert	Beltran	Juan	id ... 27 id
337	4	6	51	Beltran	Namou	Antonia	id ... 20 id

Fig. 2. AHMI – *Contribució industrial*. Matrícula del 1919

3. Maquinària amb nom de dona. Estudi del patrimoni industrial mòble en clau de gènere

Una part rellevant del fons del Museu del Calçat i de la Pell és la col·lecció de béns mobles industrials. La selecció dels béns documentats en aquest article s'ha fet seguint el criteri del gènere. Com ja hem vist, les tasques al si de les fàbriques tenien aquesta diferència per sexes, per tant ens hem centrat en el processos en què intervenien les dones i en les màquines que elles utilitzaven. Cal fer esment, tot i no ser l'objectiu principal d'aquest article, del procés

17 Citat a Pieras, Miquel. "Dones d'Inca a la indústria del calçat i la pell" per al fullet de difusió amb motiu de la «XXXVIII Exposició Filatèlica Dijous Bo 2016». Ajuntament d'Inca – Associació Filatèlica d'Inca: Inca.

18 AHMI – *Contribució industrial*, 1919. Tarifa 4ª.

19 Cal notar que aquest fet es constata només a la Secció Femenina, mentre que a la Secció Masculina es detallen tots els llocs de feina i categories.

20 AHMI – *Relaciones nominales de los trabajadores a efectos del censo electoral para las próximas elecciones sindicales*, 1946.

industrial de producció de calçat, *a grosso modo*, per tal d'entendre millor l'estructura i la ubicació de la dona sabatera dins l'entramat de la fàbrica:

Patronatge	Tall	Aparat	Muntatge	Acabat	Envasament
Elaboració del disseny i creació dels patrons	Selecció de pell i tall dels patrons	Rebaixat, trepat i picat de pell. Unió i cosida del tall (<i>corte</i>)	Fabricació de la sola. Cosida i muntatge del tall amb la sola i el taló	Acabament de la sabata, poliment i brunyiment del calçat	Enllestiment i envasament del calçat dins la capsa

Fig. 3. Procés de fabricació mecànica de calçat

Les dones són presents sobretot a la secció de l'aparat, treballant juntament amb els dissenyadors i patronistes, ja que són elles les que han de repuntar els models; si aquests no estan ben realitzats, no s'arribarà a un bon producte. També són predominantment presents a la secció d'envasament, i en menor mesura a la del "finissatge" (acabat). Es tracta de les parts del procés que requereixen, potser, més cura pel treball, més minuciosos (cosa que no significa que no el puguin realitzar homes). Les seccions anteriors queden molt més difoses si es parla de tallers artesanals o semi-mecanitzats de menors dimensions, on els treballadors i/o treballadores podien arribar a realitzar el procés complet de fabricació de la sabata. Cal notar també que moltes dones foren relegades al treball domiciliari (amb tot el que això suposava: poliactivitat, cura de la llar, cura dels infants, descontrol dels horaris, economia submergida), com s'ha comentat anteriorment, en el moment en què el sector sofrí estancaments. Aquest treball domiciliari consistia a dur a terme les tasques relatives de la secció d'aparat, però a les cases; era una manera d'externalitzar part de la producció, per tal d'abaratir costos en la seva fase final. Segons testimonis orals, tenien un funcionament molt racional i organitzat: des de la fàbrica el *marxando* portava els patrons de pell a treballar a l'encarregada de la *roda*;²¹ l'encarregada de la *roda* repartia a altres dones treballadores la tasca a realitzar, amb un nombre quantificat de parells i amb especificacions determinades quant a termini i de fabricació; finalment, eren recollides i portades de nou a la fàbrica, on prosseguia el procés normalitzat de fabricació.

3.1. Màquina de repuntar Singer

La màquina de repuntar²² s'utilitza al procés de l'aparat, i serveix per cosir els talls de la sabata o de la bota que cobreixen l'empenya o part superior del peu i els dits. També es pot fer servir per treballar amb pell lleugera o de pes mitjà.

La màquina que ens ocupa és de la marca Singer, i el model és Classe 18. Disposa d'un cos amb base cilíndrica (1) i una roda que serveix per equilibrar-la (2). Concretament, la màquina que es custodïa al Museu del Calçat i de la Pell i que analitzam en aquest article es correspon amb el model 18.2, tal com indica la placa (3), i està pensat per a treballadors esquerrans. Disposa d'una agulla (4) i

21 En el cas que fos un taller o una fàbrica de menors dimensions, i per tant la demanda de repuntar els talls no fos tan elevada, el nombre de dones que hi treballaven es reduïa -així com la *roda*-; podent ser només una dona treballadora l'encarregada de dur a terme el cosit de tots els talls.

22 Cast.: *máquina de coser*. Eng: *Sewing machine*.

una llançadora de bec llarg (6) que serveix per inserir el fil dins la calada, un rodet prensador (5) i una alimentació de gota a devora l'agulla. A damunt del cos, s'hi situa la bobina per al fil (7) i a l'extrem veim la roda o politja (8) que feia funcionar la màquina, connectada amb el pedal. La base cilíndrica té 5,08 cm de diàmetre i 25,4 de llarg, des de l'agulla fins a la base del braç.

Fig. 4. Màquina de repuntar SINGER 18.2. Instructions for using and adjusting Singer sewing Machines of Class 28. The Singer Manufacturin.

Degut que no es coneix la data en què la peça va arribar a Inca, ens basam en les que el model va ser realitzat per parlar del context industrial. A l'inici del segle XX es va viure un progressiu desenvolupament de la indústria sabatera, aleshores organitzada sota un sistema gremial i de producció artesanal. Progressivament s'anaren introduint màquines a les fàbriques, encara que en aquests primers anys es tractava de maquinària auxiliar destinada a la producció semimanual de la sabata, com la màquina de repuntar que ens ocupa.

Singer Manufacturing Company és una empresa de fabricació de maquinària de cosir americana fundada el 1851 per Isaac Merrit Singer, qui va patentar una màquina de repuntar i la va fundar.²³ En realitat, Isaac M. Singer no va ser l'inventor de la màquina de repuntar, sinó que només hi va realitzar una sèrie de millores, com la inclusió de l'agulla recta i el moviment que l'accionava verticalment, que van resultar fonamentals per a la popularització d'aquesta màquina.

El 1855 l'empresa s'expandí i arribà al mercat europeu convertida en la primera empresa mundial en el camp de la costura a màquina. La seva primera seu s'establí a París, i el 1856 s'obrí una segona seu a Escòcia. Cinc anys després la producció i els beneficis de l'empresa a Europa superaven els generats als EUA. El 1890 el 80 % de les màquines de repuntar que es venien al món eren fabricades per Singer.

Pel que fa a Mallorca, sabem que el 1880-1890 ja hi havia una tenda de màquines de repuntar Singer a Palma, i que aquesta repartia mercaderia i oferia servei tècnic als diferents pobles de Mallorca, entre els quals Inca.

²³ El 1963 es va canviar el nom de l'empresa per The Singer Company.

Fig. 5. Publicitat de la tenda Singer al carrer de Jaume II de Palma. Guia manual de las Islas Baleares: Con guia comercial, 1891

Actualment l'empresa SINGER, encara que forma part d'una gran corporació, segueix en actiu i continua sent un referent dins el sector de les màquines de cosir.

3.2. Màquina de ronyar William Kent²⁴

La funció de la màquina de ronyar o desbastar²⁵ era atenuar o rebaixar la gruixa del cuir per fer-lo més prim i facilitar tant l'acomodació del tall²⁶ (*corte*) al peu com la cosida dels diferents talls de pell. Es tracta d'una de les operacions més primerenques de la secció de l'aparat i la preparació del tall per al posterior repuntat, en tant que el rebaixat dels talls es realitza seguidament del tall dels patrons de pell.

La màquina de ronyar que es conserva al Museu presenta canvis i modificacions que parlen de la seva història. La composició general és semblant a la d'una màquina de repuntar o de trepar, en les quals es diferencien dues parts, una de superior (cos principal de la màquina) i una d'inferior (taula i pedal).

²⁴ Es parteix de la tasca realitzada per Joana Maria Comas i Bernat Mateu Morro en el seu període de pràctiques al Museu del Calçat i de la Pell, per tal de dur a terme la gestió de l'activitat "La tertúlia del mes". Juny, 2016.

²⁵ Cast.: *máquina para rebajar piel, máquina desbastadora*. Eng.: *Skiving machine, upper leather skiver machine*.

²⁶ Evitar les gruixes i bonys en les costures de les sabates era una necessitat per tal d'aconseguir una màxima comoditat per al peu.

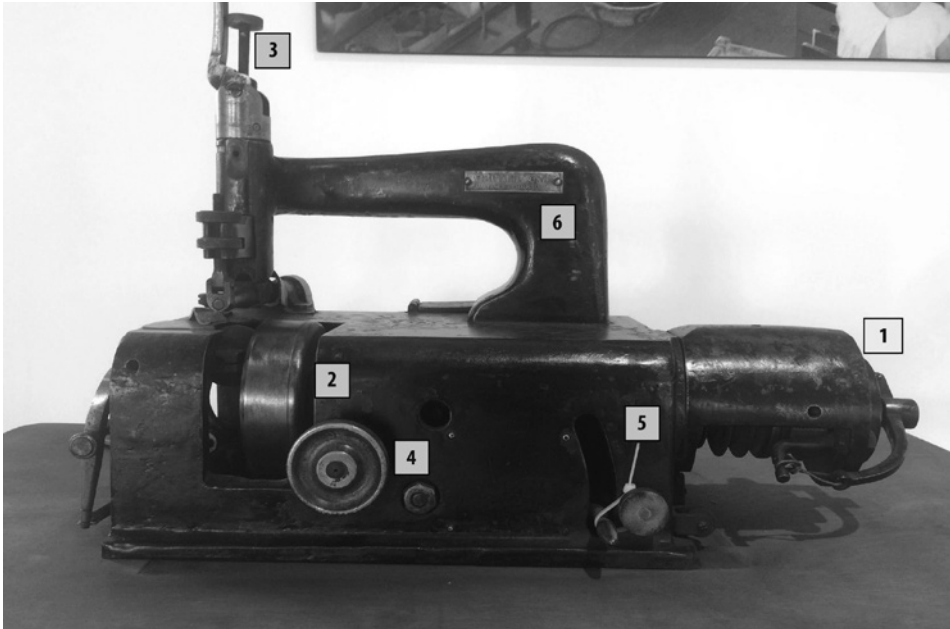

Fig. 6. Màquina de ronyar. Fotografia: Sandra Rebassa

El cos principal de la màquina (fig. 6) presenta, a la seva part dreta, les restes de la politja (1) que connectava amb el peu de la màquina –mitjançant una corretja que s’ha perdut– i feia accionar el mecanisme interior del cos principal per al seu funcionament. S’ha de notar que la màquina de ronyar no compta amb una roda lateral (com la de repuntar o la de trepar) per accionar manualment, ja que no disposa d’una agulla o similar que hagi de fer el moviment vertical. La peça principal que realitzava el rebaixat era la fulla tallant (2) (*cuchilla*), que girava a una velocitat considerable, i causava un risc notable per a les treballadores. Per tal de controlar les dimensions del rebaixat (més fi o més gruixut, més ample o més estret) es podien accionar dues rodetes: una d’annexa al pern que s’ubica en la part més superior de la màquina que controla la gruixa del rebaixat (3) i l’altra en la part frontal de la màquina (4) que controla l’amplitud del rebaixat. Es conserven una petita palanca i una rodeta que servien per accionar i posar en funcionament la màquina, juntament amb l’acció pedal (5). La part inferior de la màquina, composta per la taula i la base a pedal d’aquesta, no pertany al bé original,²⁷ en tant que la fusta de la taula és gairebé contemporània i fou afegida un cop que la màquina deixà de complir la seva funció. Un dels clars indicadors és la manca d’obertures que connectin la part superior i inferior del bé, necessàries per a l’acció i el funcionament d’aquesta. Finalment cal detectar la placa identificativa que indica la marca, al mateix temps que ens dóna informació sobre les pròpies dades empresarials (6).

Marca i història: William Kent

La placa (6) situada a la part dreta del braç de la màquina ens permet situar-la en un context determinat, tot i que les dades són escasses.

²⁷ El cos superior i el cos inferior de la màquina no es corresponen; l’inferior és el més modern i el superior, el que conserva la part originària del bé.

Fig. 7. Detall de la placa de la màquina de ronyar, marca William Kent

L'origen de la màquina és francès, com es pot comprovar, i el fabricant William Kent, ubicat a Nantes. La referència *Machines à Chaussures* ens indica que l'empresa es dedicava a la fabricació de màquines de calçar. Nantes fou una ciutat que durant l'època contemporània esdevingué un important centre industrial especialitzat en metal·lúrgia. S'ha localitzat un testimoni gràfic de 1906 del que sembla una fira promocional, en el qual apareixen expositors de maquinària vària de l'empresa William Kent. Aquest fet ens demostra la seva activitat a principis de segle XX, així com també la seva producció generalitzada en altres tipus de maquinàries i motors. El fet que la màquina sigui originària de França és un possible indicador que aquesta seria anterior a l'establiment a Espanya, l'any 1917, de la filial de la USMC, la qual tengué, amb posterioritat, un gran monopoli en la fabricació de maquinària per a calçar.

3.3. Màquines de trepar United Shoe Machinery Company i Ernesto Kroeger

La màquina de trepar o de picar²⁸ complia una funció molt específica en el procés de fabricació de calçar: decorar el tall (*corte*) del calçar, en qualsevol de les seves parts constitutives (puntera, pales, darrere i/o talons) mitjançant unes perforacions en formes geomètriques variades. Les perforacions, també anomenades "picat" (*picado*), són característiques d'uns models de sabates concrets d'home o de dona, com les tipus Oxford o Blucher, que imitaven les punteres i decoracions tan característiques dels botins del segle XIX vinculats al dandisme (fig. 8).

28 Cast.: *máquina de perforar piel, máquina de repujar cuero, máquina de ojalar*. Eng.: *Leather punching machine*.

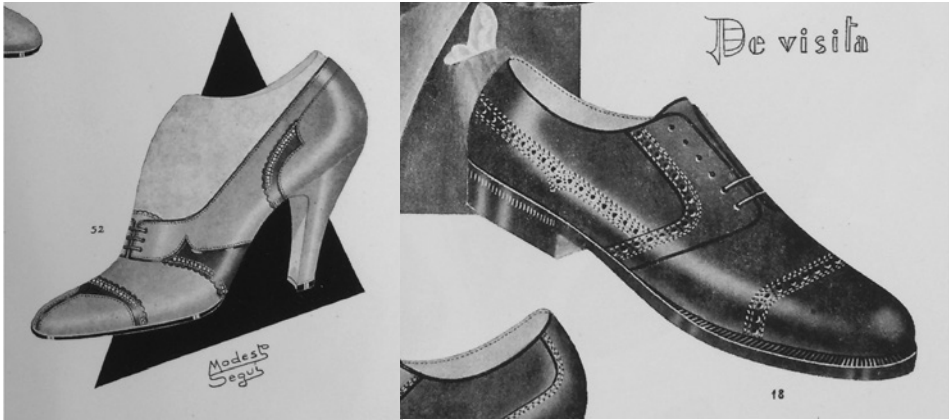

Fig. 8. Models femenins i masculins amb decoracions de trepat a punteres, pales i darreres.
Moda y Calzado, 1947

La feina de trepar el tall (*corte*) de la sabata es realitzava abans del muntatge i la cosida d'aquest, just en la secció de l'aparat —coincidint amb els casos anteriors—, fet que determinava que aquesta tasca fos duita a terme per dones sabateres. Es tracta d'una feina que necessitava molta cura, depenent de la tasca concreta a realitzar i de la part de la sabata que s'hagués de treballar. Al Museu del Calçat i de la Pell es conserven dos exemplars, de marques diferents, d'època similar i amb elements que les diferencien i marquen la seva història.

Les màquines de trepar que es conserven al Museu presenten canvis i modificacions realitzades al llarg del temps i que parlen de la seva història. Es tracta de dues màquines de marca diferent, però que realitzaven la mateixa funció. És interessant la comparació entre ambdues, atès que es poden corroborar així alguns dels elements cabdals per a la seva interpretació. La composició general és la mateixa, s'hi diferencien dues parts, una de superior (cos principal de la màquina) i una d'inferior (taula i pedal).

El cos principal de la màquina (fig. 9) d'Ernesto Kroeger —a partir d'ara, màquina 1— presenta, a la seva part dreta, la roda (1) que connectava amb el peu de la màquina —mitjançant una corretja que s'ha perdut— i feia accionar el mecanisme interior del cos principal per al funcionament d'aquesta. Alguns elements cabdals de la màquina s'han perdut, com pot ser el cas de la rodeta (2) superior reguladora de la pressió que exercien les petites broques (*boquillas*) sobre el cuir per perforar-lo; o les mateixes broques que es col·locaven a la barra central (3) ubicada devora el peu rodant, accionat mitjançant la palanca ondulada (4). Sota el peu rodant i la barra central on s'ubicaven les broques, es conserva la placa base (5) amb la ranura²⁹ que guiava els models que s'havien de trepar i s'hi col·locava el tall de la sabata. La part inferior de la màquina, composta per la taula i la base a pedal d'aquesta, no pertany al bé original,³⁰ en tant que la fusta de la taula és gairebé contemporània i fou afegida un cop que la màquina deixà de complir la seva funció. Un dels clars indicadors és la manca d'obertures que connectin la part superior i inferior del bé, necessàries per a la seva acció i funcionament.

29 Aquesta ranura servia per inserir elements com corretges, vires, etc., per tal que restassin fixos durant el procés de perforació.

30 El cos superior i el cos inferior de la màquina no es corresponen; l'inferior és el més modern i el superior, el que conserva la part originària del bé.

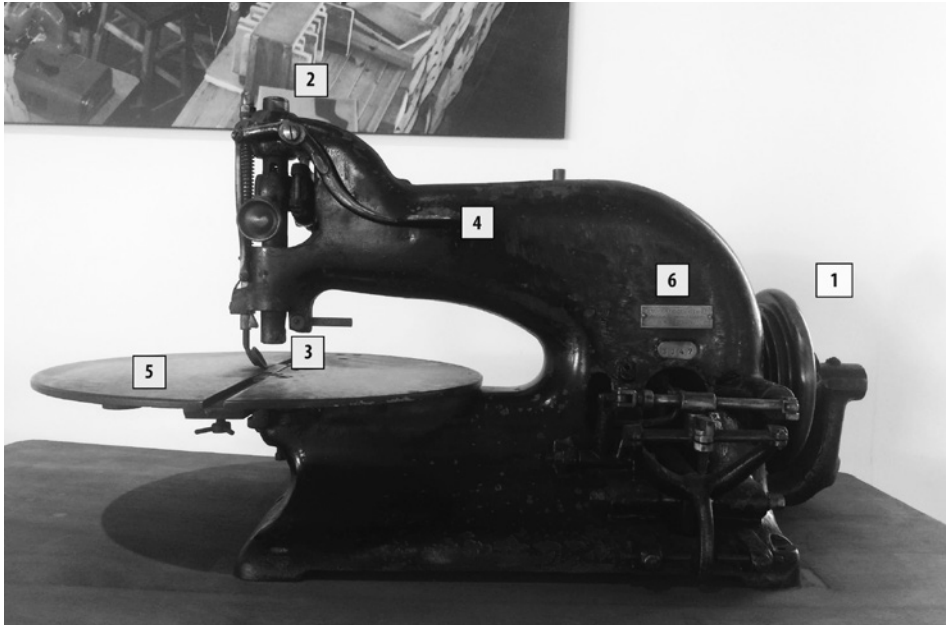

Fig. 9. Màquina de trepar. Museu del Calçat i de la Pell. Fotografia: Sandra Rebassa

Pel que fa al cos principal de la màquina (fig. 10) de la USMC –a partir d’ara, màquina 2–, es pot comprovar com alguns dels elements perduts en la màquina 1 aquí es conserven: és el cas de les broques (4), una en el seu context original i els altres models dins el calaix de la pròpia màquina (fig. 11). La placa base és també diferent de l’anterior, no només per la forma quadrangular o l’absència de la ranura, sinó també per la mecànica d’inserció de la guia-model de paper, ubicada en la seva part inferior (5). Els sobrants d’aquests models de paper (tips patrons) eren conduïts al tub posterior (2), i es descartaven així els sobrants. La inserció d’aquest tub tipus mànega és un afegit posterior, com també ho és el flexo, que permetia donar llum fixa i que pot ser un clar indicador de la tasca que duïen a terme les dones els vespres, fora de l’horari oficial de la fàbrica. Un altre dels canvis, i que denota una major modernitat i evolució tecnològica d’aquesta màquina, és la roda per ajustar la distància entre les perforacions i la profunditat d’aquestes (3).

El cos inferior de la màquina 2 (taula i pedal) ha sofert canvis. El peu corresponia, originàriament, a una màquina de repuntar de la marca Singer i potser, també, la taula. La taula, molt possiblement, fou adaptada als afegits del tub i del flexo, encaixats funcionalment sobre aquesta. A més, veim com la màquina en un determinat moment fou mecanitzada, conservant el motor i l’interruptor que l’accionava, afegits a la part inferior de la taula.

A part, la màquina de trepar també podia servir per foradar qualsevol tipus de pell o element constituït de marroquineria, sense necessitat de ser calçat.

Fig. 10. Màquina de trepar de la USMC

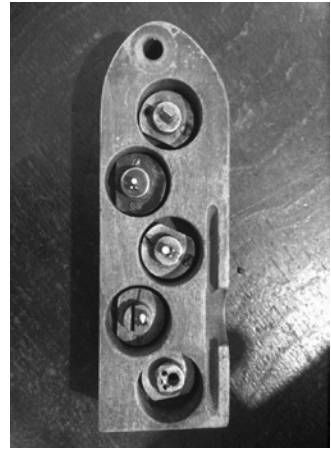

Fig. 11. Broques

3.4. Marques i història. Ernesto Kroeger i USMC

Les dues màquines compten amb plaques identificatives que indiquen la seva marca, al mateix temps que ens donen informació sobre les pròpies dades empresarials. La màquina 1 compta amb una placa (6) que ens indica les dades sobre la seva comercialització. Es tractava d'un majorista de maquinària i accessoris per a calçat i pell. El trobam documentat a Barcelona a meitat del segle XX, concretament a partir dels anys 40 i fins als anys 60, moment en què

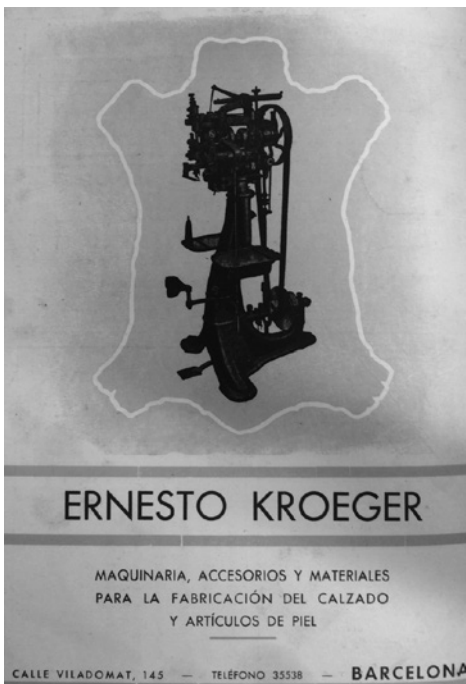

Fig. 12. Revista Moda y Calzado, 1945

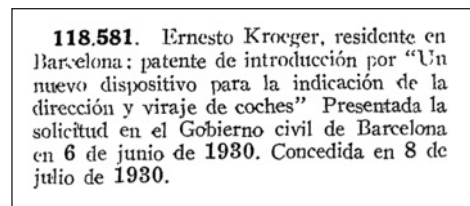

Fig. 13. BOPI, 1 d'agost de 1930

seguia actiu en el negoci.³¹ Com moltes indústries del moment, Ernesto Kroeger tenia la seva seu a l'eixample de Barcelona, concretament en el carrer de Viladomat, 145³² (fig. 12). S'han localitzat notícies dels anys 30 amb coincidència del nom Ernesto Kroeger, vinculat al disseny industrial en el camp de la mecànica per a cotxes (fig. 13). Les coincidències de nom i llinatges, així com la vinculació al rang professional similar i el seu emplaçament i ubicació, fan pensar que es pot tractar de la mateixa persona; sempre vinculada al món industrial. Aquest fet ens permet concedir una datació aproximada de la màquina de trepar que es conserva al Museu del Calçat i de la Pell, entre el primer i el segon terç del segle XX.

Pel que fa a la màquina 2, la placa identificativa (1) ens remet a la segona època (1931-1982) de la filial de Barcelona de l'empresa United Shoe Machinery Company, SAE (USMC), ubicada en el carrer de Villaroel, 59. Tot i que no fou el darrer emplaçament de la USMC, sí el que ocupà durant més temps i amb funcions no només de comercialització, sinó també de servei tècnic i reparació. L'empresa s'hi traslladà a principis dels anys 30 i el darrer informe d'inspecció tècnica fou realitzat l'any 1982.³³ Aquest fet ens permet concedir una datació aproximada de la màquina de trepar de la USMC que es conserva al Museu del Calçat i de la Pell, entre el segon i tercer terç del segle XX.

4. Conclusions

1. Les dones treballadores en la indústria del calçat a Mallorca foren un actiu clau en el desenvolupament i l'evolució de la producció. No es pot tenir una concepció global del fenomen industrial a Mallorca sense tenir en compte el paper fonamental que dugueren a terme les dones obreres.
2. La divisió del treball per sexes al si de les fàbriques és un fet constatat i que trobava suport en la dialèctica general de l'època, segons la qual el paper fonamental de la dona venia determinat per la naturalesa, que li havia atorgat el poder de la maternitat, al mateix temps que la incapacitava per a la realització d'altres tasques i per a la vida pública, entesa aquesta per la vida fora del domicili familiar.
3. Els baixos salaris que rebien les dones les condemnaven a la precarietat absoluta o directament a la pobresa si aquestes no sucumbien a l'ideal burgès i formaven part d'una unitat familiar, sempre com a accessori de l'home. D'altra banda, es constata com aquest fet les obligava a realitzar una doble activitat, per tal d'assumir majors guanys i ingressos per a la llar.
4. La condemna laboral soferta per les dones s'havia de sumar a la condemna social, exercida per part dels homes (treballadors o marits) i per altres estaments socials que sentenciaven la dona treballadora com l'enemic, causant de la precarietat laboral de la resta de treballadors.
5. Amb la unificació de tècniques i mètodes de recerca basada en les fonts escrites i les fonts orals, s'obté un estudi i documentació exhaustius sobre els béns industrials mobles, i així una visió general i completa del fenomen industrial a l'illa.

31 No s'ha localitzat documentació relativa a l'activitat duita a terme anys anteriors i posteriors.

32 Seu ubicada al mateix carrer i els mateixos anys que la seu de la United Shoe Machinery Company, SAE. Vegeu: Rebassa, Sandra; Rosselló, Esperança; Ginard, Catalina. 2016. "El fons del Museu del Calçat i de la Pell. Bases teòriques i estudi preliminar", a *XVI Jornades d'Estudis Locals*. Ajuntament Inca: Inca, pp. 174-176.

33 Podeu consultar l'evolució més completa de la filial catalana de la USMC a: Rebassa, Sandra; Rosselló, Esperança; Ginard, Catalina. "El fons del Museu del Calçat i de la Pell. Bases teòriques i estudi preliminar", *op. cit.*, pp. 174-176.

5. Referències

5.1. Bibliografia

- [1] ESCARTÍN, J. M. 2001. *El quefer ocult: el mercat de treball de la dona en la Mallorca contemporània (1870-1940)*. Documenta Balear: Palma.
- [2] MANERA, CARLES. 2001. *Història del creixement econòmic a Mallorca (1700-2000)*. Leonard Muntaner Editor: Palma.
- [3] PENYA, P. D'A. 1887. *Comisión para el estudio de las cuestiones que interesan á {sic} la mejora ó {sic} bienestar de las clases obreras de la provincia de Las Baleares : memoria redactada por el socio de la misma Don Pedro de Alcántara Peña y Nicolau : aprobada en la junta general celebrada el 28 de noviembre de 1886 bajo la presidencia del señor Gobernador civil ; y copia del acta de esta junta*. Escuela-Tipográfica Provincial: Palma.
- [4] PIERAS, M. 1994. "El procés d'industrialització i l'organització del temps en el treball", a *Jornades d'Estudis Locals*, vol. I. Ajuntament d'Inca: Inca.
- [5] PIERAS, M. 2013. "La indústria del calçat el 1950 a Inca. Primeres dades numèriques", a *Jornades d'Estudis Locals*, vol. XIV. Ajuntament d'Inca: Inca.
- [6] REBASSA, S.; ROSSELLÓ, E.; GINARD, C. 2016. "El fons del Museu del Calçat i de la Pell. Bases teòriques i estudi preliminar", a *Jornades d'Estudis Locals*, vol. XVI. Ajuntament Inca: Inca.
- [7] ROCA I AVELLÀ, J. 2006. *La indústria a Mallorca: segles XIX-XX*. Documenta Balear: Palma.
- [8] SERRANO, A.; ESCARTÍN, J. M. 1997. "La dona i el món de la fàbrica a Mallorca", a *Dones a les Illes: treball, esplai i ensenyament (1895-1945)*, catàleg de l'exposició al Casal Balaguer del 2 al 27 d'abril de 1997. Conselleria de Presidència, Govern de les Illes Balears: Palma.
- [9] SCOTT, J. W. 1993. "La mujer trabajadora en el siglo XIX", a DUBY, G., and PERROT, M.; (dir.): *Historia de las mujeres en Occidente*, vol. 4. Taurus Ediciones.
- [10] TOLL BIDWELL, C. 1876. *The Balearic Islands*. Sampson Low, Marston, Searle & Rivington: London.

5.2. Webgrafia

- [11] *Diccionario de términos del calzado*. [en línia] [consulta: 22/12/ 2017] Disponible en Web http://www.manuelsamper.es/utilidades/utilidad_3.pdf
- [12] *La superació de la discriminació per raó de sexe. El repte de la plena igualtat entre homes i dones*. UOM. [en línia] [consulta: 23/12/ 2017] Disponible en Web http://uom.uib.cat/digitalAssets/318/318984_2.-els-drets-de-les-dones-i-la-igualtat.-de-on-venim-i-cap-a-on-anam.pdf
- [13] Marx, C. & Engels F. *Manifiesto Comunista* [en línia] [consulta: 10/11/ 2017] Disponible a web <http://www.elaleph.com/>

5.3. Fonts documentals

Arxius

- [14] AHMI – Arxiu Històric Municipal d'Inca

Publicacions periòdiques

- [15] *Boletín Oficial del Estado* (BOE)
- [16] *Boletín Oficial de la Propiedad Industrial* (BOPI)

[17] Diari *El Obrero Balear*

[18] *Instructions for using and adjusting Singer sewing Machines. The Singer Manufacturing Co.*

[19] Revista *Moda y Calzado*

[20] Revista *La zapatería Ilustrada*

Annex I

APARICI BANEGAS, Elvira, TARABINI-CASTELLANI CABOT, Eva. 2004. *Estudi sobre la situació sociolaboral de la dona immigrant a Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera*. Institut Balear de la Dona: Palma.

BORDOY BORDOY, María José. 2009. *Arran de la Porta Pintada: poder i prestigi femení al monestir de Santa Margalida: Ciutat de Mallorca, segles XIII-XVI*. Leonard Muntaner Editor: Palma.

CAPELLÀ I ROIG, Margalida. 2009-2014. *Memòria de la Guerra Civil a Mallorca, 1936-1939*. Leonard Muntaner Editor: Palma.

CAPELLÀ I ROIG, Margalida. 2013. *Dones republicanes: testimonis de la història oculta*. Leonard Muntaner Editor: Palma.

GINARD, David. 2012. *Dona i lluita democràtica al segle XX*. Documenta Balear: Palma.

GINARD, David (coord.). 2011. *Dona, Guerra Civil i franquisme*. Documenta Balear: Palma.

GUAL I MORA, Jaume. 2010. *Gent de ca nostra: Mancor de la Vall. Homes i dones que han fet poble*. Documenta Balear: Palma.

ORTEGA VILLOSLADA, Antonio. 2004. *El Trabajo femenino en Mallorca: la labor de la mujer en la actividad marítima de la primera mitad del siglo XIV*. UNED, Facultad de Geografía e Historia: Madrid.

PEÑARRUBIA I MARQUÈS, Isabel. 2008. *Moviment feminista i sufragi a Mallorca (s. XX)*. Documenta Balear: Palma.

PEÑARRUBIA I MARQUÈS, Isabel. 2012. *Maria Agnès Ribera Garau, Palma 1790-1861: la rebel·lió contra la família i el claustre*. Arola: Tarragona.

ROIG RODRÍGUEZ, M. 2005. *Dona i educació a Mallorca: l'Institut d'Estudis Superiors per a la Dona*. Documenta Balear: Palma.

SUAU FONT, Bàrbara. 2014. *Elles també hi eren. Dones de Bunyola*. Editorial Olañeta: Palma.

TUGORES, Antoni. 2011. *Víctimes invisibles: la repressió de la dona durant la Guerra Civil i el franquisme a Mallorca*. Editorial Tria: Barcelona.

L'Arxiu i Museu de l'educació de les Illes Balears

XVIII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

doi: 10.3306/JELINCA.18.161

Antoni Aulí Ginard¹ i Joan Pons Julià²

1: mestre de Primària i d'Educació Física. toniag10@hotmail.com

2: mestre de Primària i d'Audició i Llenguatge. joanponsjulia@gmail.com

Paraules clau: Inca, museu, arxiu, biblioteca, educació.

Resum. *L'Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears (AMEIB) és una institució cultural i educativa creada pel Govern de les Illes Balears. Les seves actuacions van dirigides a rescatar, recollir, catalogar, restaurar, conservar i analitzar qualsevol material relacionat amb el món educatiu de la nostra comunitat. Es va crear mitjançant el Decret 107/2001, de 3 d'agost de 2001, publicat el 12 d'agost. És el segon museu pedagògic més antic d'Espanya i el primer que conjunta arxiu, museu i biblioteca especialitzada. El seu àmbit d'actuació integra totes les illes de la nostra comunitat i, per tant, afecta a tots els seus habitants.*

1. *L'AMEIB es divideix en tres àrees bàsiques: l'arxiu, el museu i la biblioteca.*
2. *Els fons són conjunts de peces donats o dipositats per un particular i que integren un conjunt homogeni. Per aquest motiu es considera necessari que no se separin i es reparteixin a cada una de les àrees. Actualment l'AMEIB desenvolupa múltiples tasques dins l'àmbit educatiu, d'entre les quals destaquen: investigació històrica i la seva difusió, realització d'exposicions temàtiques, atenció als investigadors, col·laboració amb entitats i institucions, recollida i catalogació de cessions diverses, i atenció als visitants.*

Keywords: Inca, Archive, Museum, Library, Education.

Abstract: *The Archive and Museum of Education of the Balearic Islands (AMEIB) is a cultural and educational institution created by the Government of the Balearic Islands. Their actions are aimed at rescuing, collecting, cataloging, restoring, conserving and analyzing any material related to the educational world of our community. It was created through Decree 107/2001 of August 3, 2001, published on August 12. It is the second oldest pedagogical museum in Spain and the first*

that combines a specialized archive, museum and library. Its scope of action integrates all the islands of our community and, therefore, affects all its inhabitants.

The AMEIB is divided into three basic areas: the Archive, the Museum and the Library. The funds are sets of pieces donated or deposited by a particular and that integrate a homogeneous set. For this reason it is considered necessary that they do not separate and be carried out in each of the areas. At present, AMEIB develops multiple tasks within the educational field of which they stand out: historical research and dissemination, thematic exhibitions, attention to researchers, collaboration with organizations and institutions, collection and cataloging of different assignments and attention to the visitors.

1. Introducció

Es considera que el primer museu pedagògic va ser el de Londres, sorgit a partir de l'Exposició Universal de 1851. La seva col·lecció estava composta inicialment per elements i estris relacionats amb totes les activitats de l'ensenyament. El 1879 Jules Ferry fundà a França el Musée pédagogique amb la finalitat de donar suport a la construcció del sistema educatiu nacional i de promocionar la renovació educativa.

Durant el segle XIX, es consolidaren a Europa els museus pedagògics associats al desenvolupament de l'escolarització i per contribuir a la formació del professionals de l'ensenyament que havien de fer possible la consolidació dels sistemes escolars.

A Espanya es va crear, per Decret del 6 de maig de 1882, el Museo Pedagógico Nacional, que va tenir una gran fama a Europa i Amèrica. Era una institució inspirada en els principis de la Institución Libre de Enseñanza (ILE). De fet, va ser dirigit fins a la seva jubilació el 1927 per un dels intel·lectuals més representatius de l'ILE, el pedagog i historiador de l'art Manuel Bartolomé Cossío. El Museu es va instal·lar a Madrid i la funció que havia d'exercir, segons el seu director, era la següent:

“El Museo debe ayudar a la formación de los educadores, siendo centro y exposición permanente y viva del estado de nuestras escuelas; cumpliendo luego igual fin con respecto a las del extranjero y haciendo, por último, que el contraste entre unas y otras aparezca muy claro, excite la atención y arroje la luz de todo contraste bien establecido” (Otero Urtaza, 1994: 153).

El 1918, imitant el de Madrid, es va crear el Museu Pedagògic Provincial de les Balears. La seva funció era també la de formar els mestres mostrant objectes didàctics, exposicions de treballs d'alumnes i fent seminaris i cursos sobre temes educatius. En les últimes dècades s'ha produït a Europa i Amèrica un extraordinari desenvolupament d'institucions que s'inspiren en aquells museus pedagògics o que, fins i tot, com en el cas del Musée national de l'Éducation, mantenen continuïtat amb elles. La importància que té el desenvolupament dels museus d'educació a l'actualitat es manifesta a les trobades de la International Symposium for School museums and School History Collections, que el juliol d'aquest any ha celebrat el seu XVII Simposi Internacional a Dordrecht (Holanda). El tema d'aquest simposi va ser “Mirant cap al futur”, presentant la història de l'escola per a una nova era.

Després d'un llarg buit, al final dels anys vuitanta, van obrir les seves portes dos museus, el Museo del Niño y Centro de Documentación Escolar d'Albacete i La escuela de entonces, que es va organitzar al Centre de Professors d'Osca. Ja a la dècada dels noranta es creà el Museo de Historia de la Educación 'M. B. Cossío', de la Universidad Complutense de Madrid (1995); el Museo Pedagógico Infantil, a la Facultat de Belles Arts de la Universidad Complutense (1995); o La última escuela de Otones de Benjumea, en aquest poble de Segòvia (1997). Ja iniciat el segle XX aparegueren dues institucions oficials a dues comunitats autònomes: el Museo Pedagógico de Galicia el 2000 i el nostre Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears el 2001, que ja funcionava des del 1995.

La creixent sensibilitat cap a la importància de conservar i estudiar el patrimoni històric de l'educació ha impulsat també el moviment associatiu en aquest camp. El 2001 es va organitzar a Santiago de Compostel·la unencontre de persones interessades en el tema amb el nom de Foro de Museísmo pedagógico, organitzat pel Museo Pedagógico de Galicia. Un esdeveniment que va tenir continuïtat en l'encontre de museus i historiadors de l'educació, organitzat per l'Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears i el Grup d'estudis d'Història de l'Educació de la UIB, que es va celebrar el 2002 a Palma/Inca. En aquesta trobada es va acordar constituir la Sociedad Española para el Estudio del Patrimonio Histórico-Educativo (SEPHE), que finalment va començar a funcionar el 2004. La propera trobada d'aquesta societat, que serà ja la vuitena, tindrà lloc a Mallorca el novembre de 2018, organitzada pel Grup d'Estudis d'Història de l'Educació i amb la col·laboració de l'Arxiu Museu d'Història de l'Educació.

Diversos són els factors que han impulsat aquesta revalorització del museisme pedagògic. En primer lloc, una nova concepció dels museus que han deixat de ser, ja fa dècades, magatzems d'objectes per convertir-se en espais que estimulen experiències i aporten materialitat per permetre diàleg, interacció i formació. Les tecnologies de la informació afavoreixen la interacció i complementen la pura contemplació dels objectes. Les propostes d'activitat que es poden fer a partir de les temàtiques pròpies dels museus, en les quals poden participar els visitants, poden introduir elements lúdics, complicitats i empaties entre el públic del museus i els objectes que poden despertar identitats compartides en el present i amb el passat.

També, la revalorització dels museus pedagògics o educatius se sustenta en una creixent valoració de les fonts materials a l'hora de reconstruir i interpretar el passat de l'educació. La història tradicional considerava quasi exclusivament les fonts escrites, però la moderna història que comença a les primeres dècades del segle XX es va anar interessant per totes les fonts. En la història de l'educació actual es reconeix que els objectes, així com les imatges i altres fonts poc usades abans, ens poden donar molta informació sobre la pràctica educativa i en general sobre com era l'escola d'abans.

2. Antecedents històrics i inicis de l'AMEIB

L'any 1918, per iniciativa de l'inspector Joan Capó Valls de Padrinas, es va crear a Palma el Museu Pedagògic Provincial a imitació del que ja existia a Madrid. Aquesta entitat, que va perdurar fins a l'inici de la Guerra Civil, va constituir un veritable motor de la renovació educativa per a totes les Illes i, especialment, per a Mallorca. No obstant això, els esdeveniments tràgics del 18 de juliol de 1936 van acabar amb tota la seva tasca, però no amb les seves arrels. Aquest Museu no tenia un caràcter museogràfic o museològic, sinó que actuava com

a centre de formació del professorat i de recursos. De fet, quan anys més tard es va crear el primer Centre de Recursos de la província, el personal encarregat del seu muntatge va ser molt conscient que actuaven com a hereus d'aquella venerable institució.

Fou el director d'aquest centre, Bartomeu Llinàs Ferrà, el primer que es va preocupar per salvar algunes peces històriques o conjunts valuosos per a la història de l'educació de les Illes Balears. La sort va ser que aquest director va acabar sent inspector d'Educació, director provincial, director general d'Educació i, entre 2009 i 2011, conseller d'Educació del Govern de les Illes Balears. A ell es deu tota la iniciativa de la creació de la institució.

A més de la iniciativa personal es van donar una sèrie de condicions que van permetre la creació del que, amb el temps, seria l'AMEIB. En primer lloc, el "rescat" a principis de la dècada dels 90 de les restes del que semblava ser la Biblioteca del Museu Pedagògic Provincial de Joan Capó. Es tractava d'una col·lecció valuosíssima de llibres (encara que incompleta) que va permetre deduir la seva importància en els moments de la seva màxima esplendor. Provisionalment es va disposar en una dependència del CEP de Palma de Mallorca.

No obstant això, es va produir un altre fet menys feliç. Bona part de l'arxiu de personal de la Direcció General del MEC es va inundar d'aigües fecals, amb la conseqüent destrucció de tots aquells expedients que es trobaven a menys d'1,50 metres del terra, i alguns altres quedaren en molt mal estat. Es requeria una mesura dràstica, ja que no només es trobava en perill la documentació de caràcter històric, sinó la que habitualment manejava i necessitava l'administració educativa. Aquests fets van coincidir amb la creació d'un nou IES a la ciutat d'Inca, que implicava que quedàs buit l'antic edifici de l'Institut de Formació Professional. La primera mesura va ser traslladar l'arxiu del MEC i de la Conselleria d'Educació i Cultura a aquestes dependències.

Es va fer càrrec de la tasca la primera directora del CPR d'Inca, Antònia Aina Ramis Coll, que continuà el seu treball a l'AMEIB fins a l'any 2002. Durant cinc anys, sola, amb l'ajuda d'objectors de consciència o d'altres docents, va anar muntant la institució. Es va traslladar a les noves dependències tota la documentació existent; es van recollir dels magatzems de l'administració i de centres educatius diversos materials, i es va iniciar la tasca de neteja, restauració i catalogació del fons. Ara bé, la institució no tenia encara un marc legal en què moure's. No va ser fins a la publicació del Decret 107/2001, de 3 d'agost de 2001, de la Conselleria d'Educació i Cultura (publicat al BOIB de l'11 d'agost), que es va solucionar aquest problema.

3. Objectius

Els principals objectius de l'AMEIB, recollits en el Decret de creació de l'any 2001, són:

- Recollir, catalogar, restaurar i conservar tot tipus de documentació i materials relacionats amb l'educació a les Illes Balears, atenent no només al passat, sinó també al present amb vista al futur.
- Fer exposicions temàtiques per difondre i fomentar el coneixement de la història de l'educació a les Illes Balears.
- Impulsar la recerca i les publicacions sobre temes historicoeducatius.
- Posar a disposició dels investigadors els seus fons arxivístics, bibliogràfics i museístics.

- Col·laborar amb institucions i agents socials de les Illes Balears relacionats amb l'educació, especialment amb la Universitat de les Illes Balears, els sindicats, els col·legis professionals i les associacions que actuen en l'àmbit educatiu.
- Projectar la història de l'educació de les Illes Balears, així com el seu patrimoni, a nivell estatal i internacional.

4. Àrees

L'AMEIB s'estructura en tres àrees d'actuació:

A) ARXIU: custodia fonamentalment documents manuscrits, mecanoscrits o provinents de suport informàtic, derivats del funcionament administratiu i educatiu de les institucions, centres, professors, alumnes i particulars de les Illes Balears. Cal destacar els documents provinents de les diferents seccions:

1. Administrativa (Personal, Escoles Privades, Guerra Civil, Junta Provincial, Construccions escolars i Secretaria particular).
2. Les antigues direccions provincials del MEC.
3. Inspecció educativa (abans SITE, ara SIE).
4. Unitat de Programes Educatius (UPE) ja extingida i de la qual es conserva íntegrament tota la documentació.
5. Diferents centres educatius de les Illes Balears.
6. Material didàctic aportat pels centres.
7. Col·leccions factícies, que són conjunts documentals homogenis per la seva procedència, donatari o estructura interna, quasi sempre procedents de particulars.

També es conserven:

- Més de 12.000 expedients de docents de les Illes, des de finals del segle XIX fins als nostres dies.
- Nòmines, de les quals es conserven documents des de 1905.
- Expedients de legalització d'escoles privades des de principis del segle XX.
- Arxius històrics de centres, amb especial menció al de l'escola de Búger.

B) MUSEU: compta amb abundant mobiliari, vestuari, maquinària, aparells i material didàctic provinent de les institucions educatives, centres, alumnes i professors de les Balears, catalogats en els següents apartats:

1. Mobiliari, que alberga qualsevol tipus de moble que hagi estat integrat en el sistema educatiu. Els més importants són els que componen l'aula de classe Maria Ballester, però també els que han format part de la direcció, secretaria, despatxos mèdics, tallers i laboratoris de diversos centres educatius.
2. Aparells i elements tecnològics que s'han utilitzat en el treball escolar o en les administracions: màquines d'escriure, elements de reprografia, fotocopiadores, projectors, aparells per a la formació professional i laboratoris.
3. Estris, és a dir, tot un conjunt d'eines que permeten desenvolupar el procés d'ensenyament-aprenentatge: instruments i suports d'escriptura, maletes, caixons, tinters, materials de costura, dibuix, treballs manuals...

4. Material escolar, que alberga una col·lecció d'objectes que formen part de la vida quotidiana dels espais educatius i confeccionats pels propis mestres com són: jocs didàctics, materials de lectura i escriptura, maquetes, models tridimensionals, cartells, etc. Una menció especial mereixen els mapes murals, dels quals el Museu en té inventariats uns 600, datats des de principis del segle XX fins a la primera dècada del XXI.
5. Treballs escolars, com ara àlbums de treballs, investigacions, quaderns de classe, treballs manuals, quaderns de rotació...
6. Instruments musicals, com per exemple un piano de paret d'un centre escolar d'Inca.
7. Símbols d'identitat com estendards, banderes, escuts, logos, encunys, tamps i altres elements diferenciadors de cada centre.
8. Orfebreria, que integra elements metàl·lics de caràcter útil, decoratiu o honorífic i que han format part de la vida dels centres educatius, com les peces litúrgiques d'un institut de formació professional (sagrari, calze, copa, setrills), condecoracions, medalles...
9. Vestuari, que guarda algunes peces especials com una casulla de seda o determinats elements particulars, com dos vestits de primera comunió confeccionats a les classes de costura, una bata de mestre i diverses bates de nins.
10. Juguines dipositades per particulars i que es trobaven als centres escolars com pepes, bressols, cuinetes...
11. Gravats i estampats, litografies, fotogravats, retrats de personalitats, mapes, cartells, làmines..., amb o sense vasa.
12. Diplomes i títols.

C) BIBLIOTECA: especialitzada en història de l'educació, actualment allotja més de 11.000 títols i algunes col·leccions de revistes d'origen divers, incloent llibres de professors, guies, solucionaris, quaderns de preparació de classes, llibres de text, de cultura general, enciclopèdies, quaderns d'exercicis, així com manuscrits sense voluntat de publicació, mecanografiats, informes, memòries de llicenciatura. Són destacables els títols recollits o publicats per l'antiga seu de la delegació del Ministeri de Cultura; les restes de la Biblioteca del Museu Pedagògic Provincial; les biblioteques que es desmunten a diversos centres educatius, tant de secundària com darrerament de primària; donacions particulars, mestres jubilats, etc. Malgrat això, encara es detecten llacunes en la nostra col·lecció de llibres editats a les Illes Balears, dels quals estam desproveïts, com és el cas de llibres que tractin dels primers anys de l'LGE.

La secció Biblioteca compta amb tres objectius bàsics:

1. Consulta i documentació al servei del personal de l'Arxiu i Museu.
2. Recerca i consulta per a investigadors.
3. Fons d'investigació, ja que recull obres de temàtica educativa.

5. Els fons

Els fons són conjunts de peces donats o dipositats per un particular i que integren un conjunt homogeni. Per això mateix es considera necessari que les peces no es fraccionin i es duguin a cada una de les àrees de l'AMEIB.

Així un determinat fons pot tenir materials del museu, documents o llibres, però es cataloguen junts i integren un conjunt. Els fons es coneixen pel nom del seu autor o donatari.

El més important que es conserva a l'AMEIB és el fons Magdalena Ramis Vidal. Magdalena Ramis va néixer a Palma tot just quan el nou segle acabava de tombar i el remor de la Primera Gran Guerra era encara present. Era filla de metge i mestressa de casa, i membre d'una família nombrosa d'aquell temps. Des de ben petita volgué ser mestra, però no una mestra qualsevol.

La seva família, també, volgué la millor educació per a ella. Les primeres lletres les rebé en el Col·legi de la Puresa, que era una de les millors escoles femenines de Mallorca d'aquells moments. Allà va estar fins al 1926. Però ella volia anar més enllà, i es matriculà a l'Institut Balear per obtenir el títol de batxiller. No li bastà el títol de batxiller elemental (1930), sinó que volgué arribar fins al final.

A l'Institut formà part d'una petita, però interessant, promoció. Per primera vegada, nins i nines compartien les mateixes aules, i entre els professors tengué el més destacat de l'intel·lectualisme del seu moment: Gabriel Alomar, Lluís Ferbal...

Sembla ser que s'inclinà més per les assignatures de ciències, com ho demostren els certificats d'excel·lència i les matrícules d'honor que se li concediren.

Tot just amb les primeres reformes de la República ingressà a l'Escola Normal, on tengué la sort de tractar amb un dels millors conjunts de docents que passaren per aquelles aules: Roig, Vinyes, Eyaralar... Allà tenia un gran avantatge sobre altres companys, com era haver estudiat el batxiller superior. Tenia la ciència, però li mancava la didàctica.

1937, octubre. Havia fet l'any de pràctiques a l'escola de nines de les Drassanes, i fou nomenada com a mestra provisional de Sant Josep (Eivissa) amb sou de 3.000 pessetes. Pocs mesos després de començar a exercir caigué malalta, segurament de tuberculosi.

El seu pare, metge, no pogué fer res per salvar-la. La seva família replegà tot aquell material que havia fet durant els seus estudis a la Normal. Anys més tard els donà a l'AMEIB.

6. Gestió dels fons

Com diu l'article 4.1 del Decret de creació de l'Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears: "Es considera que el fons adient de l'Arxiu i Museu és tot aquell mobiliari, material didàctic, documents gràfics, sonors i visuals, llibres antics, publicacions periòdiques o qualsevol altre tipus de material que tenguí relació amb el passat, present o futur de l'educació de les Illes Balears."

D'aquesta forma es nodrirà de les cessions que pugui rebre d'institucions i persones físiques, dels depòsits que facin aquestes de forma indefinida o temporal i, si és el cas, podrà realitzar adquisicions a càrrec del pressupost que tengui assignat per la Conselleria d'Educació, sempre que siguin interessants per millorar de forma substancial el seu patrimoni, no només del passat, sinó pensant en el que puguin representar en el futur, per a la història de l'educació. Aquesta partida especial que pot ser destinada a l'adquisició de materials ha d'ésser inclosa en el pressupost anual de l'Arxiu i Museu tenint en compte que la Conselleria d'Educació, segons la legislació vigent, pot exercir el dret de tempteig i de retracte segons l'article 32 de la Llei de patrimoni. Sempre que es faci una adquisició ha de constar en acta, explicitant clarament les condicions per les quals passa a ser custodiada. Totes les despeses referents al seu transport, assegurança, conservació i restauració corren a càrrec de l'Arxiu i Museu.

Sempre que es faci entrega de la propietat de les donacions a la Comunitat Autònoma de les Illes Balears aquestes seran considerades com una cessió. Si una cessió continua en mans dels propietaris o dels seus hereus, els quals volen conservar la propietat, es considerarà un dipòsit indefinit. Els propietaris en aquest cas poden establir les condicions d'exposició, préstec o consulta d'acord amb la direcció de l'Arxiu i Museu. Tant en el cas de les cessions com en el dels dipòsits indefinits es pot sol·licitar la declaració de bé d'interès cultural o de bé catalogat, als efectes administratius i fiscals oportuns.

No es pot fer desaparèixer cap documentació oficial, mobiliari escolar o materials referents a l'educació, que siguin considerats obsolets¹ i que estiguin en possessió dels organismes del Govern i centres educatius de les Illes Balears que depenen de la Conselleria d'Educació, sense que els responsables de l'Arxiu i Museu decideixin que es poden destruir. D'aquesta forma l'Arxiu i Museu pot recollir qualsevol tipus de materials antics o obsolets dels centres i institucions dependents de la Conselleria d'Educació.

Totes aquelles publicacions de caire educatiu, que en qualsevol tipus de suport puguin servir per ser consultades pels investigadors o el públic en general, de les quals no hi hagi més de tres exemplars, seran considerades fons bibliogràfic o documental, susceptibles de passar a l'Arxiu i Museu.

L'Arxiu i Museu pot prestar els materials dels quals disposa als consells insulars, ajuntaments, centres educatius o altres institucions que ho sol·licitin, els quals es faran responsables del seu transport, assegurança i restauració si fos necessària.

7. Passes a seguir per a la catalogació d'una cessió

- Obertura d'expedient. Núm. de registre.
- Primera catalogació (com a bloc). Identificació de cada objecte.
- Elaboració de l'informe preliminar corresponent (si cal) i remissió d'una còpia a la persona o entitat interessada
- Neteja, restauració i adequació del material.
- Separació dels objectes segons la secció a la qual pertanyen (si cal).
- Catalogació individualitzada del material en el marc de l'àrea que li correspon. En aquest procés, s'assignarà un número a cada objecte i s'introduirà a la base de dades corresponent.

¹ És considerada documentació obsoleta aquella que compta amb més de 40 anys o la que, amb menys anys, no hagi estat consultada en els darrers cinc anys.

- Tot el procés de gestió dels fons es troba informatitzat mitjançant un programa dissenyat a partir de la base de dades ACCESS, que actua a través d'arxius creuats i que permet una fàcil catalogació per ser inventariats o una recerca ràpida en cas de ser consultats.

8. Exposició permanent

L'única sala d'exposicions que té l'actual AMEIB és l'aula Maria Ballester, situada en una dependència de l'entrada de l'antic Institut Llorenç Maria Duran (Escola Industrial) d'Inca, al carrer d'Antoni Torrandell. Maria Ballester Miquel fou una mestra nascuda a Manacor el dia 8 de maig de 1921 que va exercir com a interina a les escoles unitàries de nines de Portocristo i Artà. L'any 1954 va passar com a propietària a l'Escola del Santíssim Rosari de Manacor, on va fer de mestra fins dia 31 d'agost de 1973, en què es va clausurar el centre. Posteriorment va ser mestra de les escoles de Jaume I i Eugenio López, on es va jubilar l'any 1986. Dia 15 de juliol de 1998, va fer la cessió a l'AMEIB de setze pupitres de fusta de dues places, dos banquets de fusta, tres pissarres petites, cinc vases amb làmines, dos mapes d'Espanya i un cor de Jesús amb peanya; un material procedent de l'Escola del Santíssim Rosari que ella havia conservat perquè no es perdés des de la seva etapa a l'escola. Per aquest motiu, durant el curs escolar 2008-2009 es va canviar el nom d'Escola d'Ahir pel d'Aula Maria Ballester en honor seu i a la seva important tasca silenciosa de conservació del patrimoni educatiu.

9. Equips de feina

Des del mes de desembre de 1995 fins a l'actualitat, un total de setze docents han format part dels diversos equips de feina. Els càrrecs ocupats per aquests professionals de l'educació han estat: responsable (de 1995 a 2001), director/a (de 2001 a 2007), ATD (assessor/a tècnic/a docent), AD (assessor/a docent) i personal de suport. A dia d'avui la persona que més temps ha format part de l'equip ho ha fet durant divuit cursos escolars i la que menys, durant un.

LLINATGES I NOM	PERÍODE	CÀRRECS
AULÍ GINARD, ANTONI	1999- ?	ATD i AD
BUADES PONS, ANA	2003-2007	AD
BURGUERA BURGUERA, SEBASTIÀ	2009-2010	AD
CALAHORRO ESCOBAR, JOAN LLUÍS	1999-2000	ATD
CÁNOVAS SALVÀ, JOAN	2011-2016	ATD i AD
CARBONELL MATAS, JOAN	2007-2011	ATD
MATAS FERRIOL, LLUC	2000-2001	Suport
MARTÍ MUT, ANTONI	2000-2001	AD
OLIVER COLOM, FRANCISCA	2005-2008	Suport
PONS JULIÀ, JOAN	2016- ?	AD
RAMIS COLL, ANTÒNIA AINA	1995-2003	Responsable i ATD
RAMIS DE PLANDOLIT, ESPERANÇA	2007-2010	ATD
SALVÀ BIBILONI, JULI MIQUEL	2003-2004	Suport
SERRA I BARCELÓ, JAUME	2001-2003 i 2007-2011	Director i ATD
SOLER CAPÓ, JAUME	1995-1996 i 2011-2014	ATD i AD
TERRASA VENTAYOL, COLOMA	2003-2007	Directora

Fig. 1. Membres de l'entitat des de 1995

10. Consell Assessor

Pel mes de maig de 2016, en reunió presidida pel conseller d'Educació i Universitat Martí March, es va constituir el Consell Assessor de l'Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears.

Aquest Consell, presidit per Bartomeu Llinàs Ferrà, compta amb els membres següents: Jaume Ribas, Coloma Ferrer, Bernat Sureda, Francisca Comas, Miquel Coll, Pere Carrió, Joana Maria Palou, Ricard Urgell, Francesca Tugores, Joana A. Blanch i Carolina Desel com a suplent.

11. Activitats realitzades (2001-2017)

- a. **Atenció als visitants.** El fet de no ser un museu a l'ús fa que el nombre de visitants sigui reduït. No obstant això, periòdicament es reben especialment visites concertades de particulars, centres educatius i sobretot alumnes de la UIB.
- b. **Atenció als investigadors.** Des de la creació de l'AMEIB (2001), constantment s'han atès les demandes dels investigadors, historiadors i particulars que han volgut consultar algun document o bloc documental de la secció d'arxiu. Des de l'any 2005 s'han emplenat 104 fitxes d'investigadors. Molts d'ells i elles han passat per l'AMEIB en més d'una ocasió.
- c. **Atenció a la Conselleria.** Es tracta d'un arxiu que custodia la documentació oficial de l'antic MEC² i de l'actual Conselleria d'Educació i Universitat, la qual cosa implica que l'AMEIB estigui permanentment a disposició de les necessitats dels organismes autonòmics educatius, a nivell de consulta, catalogació i arxiu de documents i expedients personals dels docents.
- d. **Col·laboració amb altres institucions.** Una de les col·laboracions habituals de l'AMEIB es duu a terme amb la Universitat de les Illes Balears, fonamentalment amb el Grup d'Estudis d'Història de l'Educació, del qual l'AMEIB és membre col·laborador. Anualment, els alumnes de Pedagogia hi realitzen visites guiades, a les quals se'ls dona a conèixer la institució i els seus fons. També s'ha col·laborat en la formació de pedagogs oferint-se com a centre de pràctiques fa més d'una dècada, i en la investigació, formant part de l'equip col·laborador en diversos projectes. Una altra de les col·laboracions destacables és la que durant alguns anys es va mantenir amb la Germandat de Mestres Jubilats, amb la qual es va signar un conveni durant el curs 2000-2001. Els membres d'aquesta associació ajudaren de forma voluntària durant diversos anys en tasques de catalogació i conservació documental. Durant els darrers deu anys hi ha hagut una estreta col·laboració amb l'Ajuntament d'Inca a través de les regidories de Cultura i Educació fonamentalment per realitzar exposicions temàtiques (vegeu l'apartat 7). Cal destacar de forma especial l'exposició sobre "L'Escola Franquista" realitzada de forma conjunta amb la UIB i l'Ajuntament d'Inca, amb el suport de la Direcció General d'Innovació i Comunitat Educativa, de la qual l'Arxiu i Museu forma part.
- e. **Concursos de fotografia educativa.** A partir de l'any 2000 l'AMEIB va organitzar una convocatòria bianual de concursos de fotografia que va durar fins a l'any 2006. En aquests concursos, escoles i particulars presentaren fotografies de l'època i històriques que van permetre al Museu crear una secció fotogràfica.
- f. **Conferències.** Des de l'any s'han realitzat diferents conferències amb l'objectiu de

2 Ministeri d'Educació i Ciència.

difondre tot el patrimoni documental i museístic de la institució. Les temàtiques desenvolupades han estat: la depuració del Magisteri entre 1936 i 1943. Després d'una introducció genèrica es fa referència als mestres i les mestres de les escoles públiques de cada indret.

- a) Presentació de l'Arxiu i Museu de l'Educació. Durant el període 2003-2007 es van realitzar aquestes conferències a tots els CEP³ de les Illes Balears.
- b) Lliçó inaugural de l'IES Lluçmajor durant el mes d'octubre de 2017.
- g. **Exposicions.** Des del curs 2006-2007 s'han realitzat un total de 44 exposicions temàtiques, de les quals deu s'han duit a terme a Inca:
 - 2006-2007: Ses Voltes (Palma).
 - 2008-2009: Maria de la Salut, CEIP Alexandre Rosselló (Palma), Ses Cadenes (s'Arenal), Inca (Claustre de Sant Domingo).
 - 2009-2010: Algaida, Montuiri, CEIP Pràctiques (Palma), Santa Margalida.
 - 2010-2011: Vilafranca i Inca (IES Berenguer d'Anoia i CEIP Llevant).
 - 2011-2012: Selva, Lloseta, Muro, Lluçmajor, CEIP Escola Graduada (Palma), Inca (IES Pau Casesnoves), Port de Pollença.
 - 2012-2013: Consell, Llubí, Lloseta, Santa Eugènia, Inca (es Serral de ses Monges i Cas Metge Cifre), Campanet, Esporles.
 - 2013-2014: Felanitx, Bunyola, Alaró, CEIP Son Anglada (Palma), Santa Maria, Sencelles, Binissalem.
 - 2014-2015: Lloret, Búger, Inca (jornada de portes obertes).
 - 2015-2016: CEIP Blai Bonet (Santanyi), Inca (Dia Internacional dels Museus), Escola de Música d'Esporles.
 - 2016-2017: Lluçmajor, Sant Llorenç, Inca (Diada de Mallorca). Cal destacar aquest any la realització a Inca d'una exposició conjunta amb la UIB i l'Ajuntament amb el títol "L'Escola Franquista". Aquesta exposició temàtica està a l'abast dels ajuntaments i les entitats interessades. Durant els mesos de desembre de 2017 i gener de 2018 es realitzà a Alaró.
- h. **Gestió de les cessions: recollida, catalogació, restauració i conservació.** Des dels seus orígens els fons arxivístics i museístics de l'AMEIB no només s'han treballat a nivell de conservació, sinó que han anat augmentant a través d'adquisicions i donacions diverses, tant en forma de cessió com de dipòsit. Des de l'any 1996 s'han obert 438 expedients de cessions i de dipòsits temporals i permanents, provinents principalment d'institucions, centres educatius i particulars. Tot això ha fet créixer el fons de l'AMEIB afegint materials i mobiliari fins al punt de tenir problemes d'espai.
- i. **Jornades d'Estudis Locals.** Des de l'any 2007, els membres de l'AMEIB han participat com a ponents a totes les Jornades d'Estudis Locals celebrades a la ciutat d'Inca. A més a més, des de 2010 s'han presentat comunicacions a les JEL⁴ de Sóller i Fornalutx. De forma puntual també s'han presentat treballs d'investigació a les Jornades dels pobles d'Esporles, Llubí i Puigpunyent (2016), i sa Pobla, Son Servera, Porreres, ses Salines, Lluçmajor, Sencelles i Lloret (2017).
- j. **La peça del mes.** La "peça del mes" és una iniciativa que permet presentar al públic en general distints materials, en petit format, de l'AMEIB. A més a més, ha tengut

3 Centres de professors i profesores.

4 Jornades d'Estudis Locals.

important ressò en la premsa educativa, setmanari local, mitjans d'Internet... Per tant, s'ha aconseguit una presència pública i un contacte amb els centres educatius de les Illes Balears i la societat en general.

S'han presentat al *ball* del centre un total de 69 peces. Des d'un "maridet" dels anys 40 a la dissecció d'un llangardaix. Deu d'aquestes peces s'exposaren entre 2007 i 2008, i la resta, ininterrompudament a partir del mes de setembre de 2011.

La informació sobre la "peça del mes" apareix en una cartel·la DIN A4 al costat de l'element exposat.

- k. **Participació a congressos i fòrums.** L'AMEIB ha pres part en esdeveniments científics sobre museologia de l'educació. En aquesta línia cal destacar que l'any 2002 va organitzar una primera trobada de museus d'educació i historiadors de l'educació prenent com a punt de partida les conclusions derivades del I Fòrum Ibèric sobre Museisme Pedagògic celebrat a Santiago de Compostel·la un any abans. Aquesta trobada va tenir com a objectiu reforçar la idea sorgida en el primer Fòrum Ibèric de crear una xarxa de museus pedagògics, als quals es van afegir els historiadors de l'educació interessats en l'estudi del patrimoni històric i educatiu. La trobada, celebrada a Palma els dies 3 i 4 d'octubre de 2002, va ser l'embrió de la Societat Espanyola per a l'Estudi del Patrimoni Històric i Educatiu (SEPHE), que es constituïria dos anys més tard.

Altres esdeveniments científics sobre patrimoni en general han comptat amb la participació de l'AMEIB, com per exemple la comunicació presentada al XII Col·loqui Nacional d'Història de l'Educació celebrat a Burgos el juny de 2003 (Serra, Aulí i Ramis, 2003), encara que possiblement una de les publicacions més completes per donar a conèixer la institució, els seus fons i el seu treball arxivístic i museístic sigui l'article publicat a la revista *Cabàs* de desembre de 2010 (Carbonell, Aulí i Serra, 2010).

- l. **Publicacions i articles.** Per tal d'assolir els objectius de difondre el patrimoni de la institució i donar-la a conèixer, s'han publicat quatre llibres:

- SERRA BARCELÓ, J. 2002. Seqüència 1. *Documents sobre el magisteri nacional a Menorca arran de l'ocupació de l'illa per les tropes franquistes (1939).*
- CARBONELL MATAS, J.; AULÍ GINARD, A.; RAMIS DE PLANDOLIT, E.; SERRA BARCELÓ, J. 2010. *A l'ombra de la pissarra: el mestre Madrigal.*
- AULÍ GINARD, A.; CARBONELL MATAS, J.; SERRA BARCELÓ, J. 2011. *A l'ombra de la pissarra: de l'escola de Ses Cadenes a la de s'Arenal.*
- AULÍ GINARD, A.; CARBONELL MATAS, J.; SERRA BARCELÓ, J. 2011. *La formació professional a les Balears (1930-1970).*

Fig. 2. Publicacions de l'AMEIB

i s'han realitzat o col·laborat amb quatre articles publicats a diferents revistes o capítols de llibre:

- AULÍ GINARD, A.; RAMIS COLL, A.; SERRA BARCELÓ, J. 2002. “Les baixes mèdiques del magisteri balear (1940-1945): conseqüències posttraumàtiques de la guerra civil”, a *Gimbernat: revista catalana d'història de la medicina i de la ciència*, Vol. 38.
 - SERRA BARCELÓ, J.; AULÍ GINARD, A.; RAMIS COLL, A. 2003. “El ‘Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears’”, a *Etnohistoria de la escuela: XII Coloquio Nacional de Historia de la Educación*. Universidad de Burgos, SEDHE: Burgos, pp. 889-900.
 - SERRA BARCELÓ, J.; CARBONELL MATAS, J.; AULÍ GINARD, A. 2010. “Recogida y catalogación del PHE: El caso del AMEIB”, a *Cabás*, núm. 4.
 - AULÍ GINARD, A.; CÁNOVAS SALVÀ, J.; COMAS RUBÍ, F.; MOTILLA SALAS, X.; SUREDA GARCIA, B. 2016. *Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears. Los Museos Pedagógicos en España: entre la memoria y la creatividad*. TREA, Ediciones (ISBN:978-84-9704-957-3) y Editorial Universidad de Sevilla (EUS): Gijón. Capítol del llibre.
- m. **Altres activitats.** No podem deixar de banda la participació en activitats museístiques del Consell de Mallorca (Dia Internacionals dels Museus, Diada de Mallorca, jornades de portes obertes...) i l'assistència a les reunions del Consell Local d'Educació d'Inca.

12. Consideracions finals

Aprofitam les Jornades d'Estudis Locals d'Inca, seu de l'AMEIB, en les quals hem participat durant 11 anys, per difondre l'existència de l'Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears entre els seus ciutadans. Així mateix ha estat una bona eina per apropar la institució al públic en general i motivar la interacció entre el món educatiu i la societat inquera a través del coneixement del patrimoni que es custodia a cada una de les seccions.

13. Referències bibliogràfiques

- ÁLVAREZ DOMÍNGUEZ, Pablo. 2016. *Los Museos Pedagógicos en España. Entre la memoria y la creatividad*. Ediciones Trea y Editorial Universidad de Sevilla: Gijón-Sevilla.
- ÁLVAREZ DOMÍNGUEZ, Pablo. 2012. “Museos Virtuales de Pedagogía, Enseñanza y Educación: hacia una Didáctica del Patrimonio Histórico-Educativo”, a *EARI. educación artística. revista de investigación*, 2.
- AVELLANEDA ARTIGAS, J.; MARTORELL TROBAT, J. [coord.]. 2007. *L'escola en la memòria Ses Voltes: gener-març 2007: Palma, Mallorca*. Ajuntament de Palma, Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Educació i Cultura; Fundació “Sa Nostra”: Palma.
- COLLELLDEMONT, E.; PADRÓS, N.; CARRILLO, I. [coord.]. 2010. *Memoria, ciudadanía y museos de educación*. Universitat de Vic, MUVIP, Càtedra UNESCO - Dones, desenvolupament i cultures: Vic.
- ESCOLANO BENITO, A. [ed.]. 2007. *La cultura material de la escuela. En el centenario de la Junta para la Ampliación de Estudios, 1907-2007*. CEINCE: Berlanga de Duero.
- OTERO URTAZA, E. 1994. *Manuel Bartolomé Cossío: pensamiento pedagógico y acción educativa*. CIDE: Madrid.

PEÑA SAAVEDRA, Vicente [coord.]. 2003. *I Foro Ibérico de Museísmo Pedagógico. O museísmo pedagógico en España e Portugal: itinerarios, experiencias e perspectivas*. Actas. MUPEGA: Santiago de Compostel·la.

RUIZ BERRIO, Julio. 2006. “Historia y museología de la educación. Despegue y reconversión de los museos pedagógicos”, a *Historia de la educación. Revista interuniversitaria*, 25: 271-290.

RUIZ BERRIO, Julio [ed.]. 2010. *El patrimonio histórico-educativo. Su conservación y estudio*. Biblioteca Nueva, Museo de Historia de la Educación Manuel B. Cossío [Memoria y Crítica de la Educación, 20]: Madrid.

RUIZ BERRIO, Julio. 2003. “La metamorfosi dels museus d'educació. Nous enfocaments i noves perspectives”, a *Educació i Història: Revista d'Història de l'Educació*, 6: 172-185.

SERRA BARCELÓ, J.; AULÍ GINARD, A.; RAMIS COLL, A. 2003. “El ‘Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears’”, a CALVO DE LEÓN, R.; CELADA PERANDONES, P.; BRIONGOS PEÑALBA, H.; FERNÁNDEZ MALANDA, D.; ARROYO ALONSO, L. J.; ESCOLANO BENITO, A.; JIMÉNEZ EGUIZÁBAL, J. A.; ESTEBAN RUIZ, F. T. 2003. *Etnohistoria de la escuela: XII Coloquio Nacional de Historia de la Educación*. Universidad de Burgos, SEDHE: Burgos, pp. 889-900.

SERRA BARCELÓ, J.; CARBONELL MATAS, J.; AULÍ GINARD, A. 2010. “Recogida y catalogación del PHE: El caso del AMEIB”, a *Cabás*, núm. 4.

Luis Alguacil, Juana Beltrán i Juan Petro: tres mestres d'Inca del segle XX

XVIII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

doi: 10.3306/JELINCA.18.175

Antoni Aulí Ginard¹, Joan Pons Julià² i Jaume Soler Capó³

1: mestre de Primària i d'Educació Física. toniag10@hotmail.com

2: mestre de Primària i d'Audició i Llenguatge. joanponsjulia@gmail.com

3: mestre de Primària. solerubio1@gmail.com

Paraules clau: Inca, mestres, educació, Alguacil, Beltrán, Petro.

Resum. *Continuant amb la línia de feina desenvolupada a les darreres edicions d'aquests Jornades, per part de l'equip de treball i col·laboradors de l'AMEIB (Arxiu-Museu de l'Educació de les Illes Balears), de presentar i estudiar distints mestres que han treballat a la ciutat en el decurs dels darrers cent anys, oferim aquesta comunicació que analitza la biografia de tres mestres, **Luis Alguacil, Juana Beltrán i Juan Petro**, que desenvoluparen bona part de la seva tasca docent a la ciutat d'Inca i que, a més a més, varen ser protagonistes d'un temps molt significatiu en la construcció de la seva societat.*

Tots tres formen part de la nostra petita història. Amb l'estudi de les seves trajectòries, recorrem els anys de la Guerra Civil, de la "depuració del magisteri", de la postguerra i del franquisme, que tant han condicionat l'educació de distintes generacions, que han viscut i construït la realitat social inquera, fins arribar al dia d'avui.

Keywords: Inca, Teachers, Education, Alguacil, Beltrán, Petro.

Abstract. *Continuing with the line of work developed, in the last editions of these Days, by the work team and collaborators of the AMEIB (Archive-Museum of the Education of the Balearic Islands) to present and study different teachers who have worked in the city during the last hundred years; We offer this communication that analyzes the biography of three teachers, **Luis Alguacil, Juana Beltrán and Juan Petro**, who developed a good part of their educational work in the city of Inca and who also became protagonists of a very significant time in the construction of your society.*

All three are part of our little history. With the study of his trajectories, we went through the years of the Civil War, the debugging of the teaching, the post-war period and the dictatorship of General

Franco that have conditioned the education of different generations, who have lived and built the social reality of Inca, until today.

1. Introducció

En aquesta comunicació ens hem proposat analitzar la figura de tres persones, tres mestres, que treballaren a la ciutat d'Inca al llarg del segle XX. Són tres persones absolutament diferents, tant pel que fa a la seva trajectòria professional com personal. Per les seves mans passaren un bon grapat de nins i nines, als quals ajudaren sens dubte en la seva formació. Nins i nines que formaren i formen part de la societat inquera i mallorquina.

Tots ells treballaren a Inca en distintes èpoques de la seva vida; en períodes que van des de la Guerra Civil, la postguerra i la dictadura franquista, fins al començament dels anys setanta.

No es tracta d'analitzar en aquest breu estudi com els afectà la “depuració del magisteri”, que, com és ben conegut, fou especialment dura a Mallorca –tema per altra part ja tractat en altres comunicacions per part de distintos equips de l'AMEIB i amb abundant bibliografia especialitzada al respecte–, sinó de contemplar la seva figura des d'una òptica personal i professional. Ara bé, cal assenyalar que tots ells sofriren el procés depurador, que els afectà molt, especialment a Juan Petro, el qual fou sancionat i empresonat.

Luis Alguacil Montis, mestre de l'Escuela Nacional Graduada Mixta, on va arribar a ocupar el càrrec de director i que fou sancionat arran d'un conflicte amb un company de claustre; **Juan Petro Amengual**, que treballà al “Patronat” del col·legi Beato Ramón Lull, fins que es jubilà, i que fou acusat d'*enseñanza disolvente* i de formar part de partits i sindicats d'esquerres; i **Juana Beltrán Doménech**, mestra inquera amb els seus inicis professionals a l'escola rural de Tirasset i que impartí docència a l'Escola Parroquial de nines i al centre que ara és el Col·legi Llevant, constitueixen el nucli i eix central de la nostra comunicació.

Una comunicació que us volem convidar a llegir amb esment i ganes per poder tenir coneixement dels mestres Luis Alguacil, Juan Petro i Juana Beltrán, i per també poder valorar el context i moment històric que els va tocar viure: els anys trists i negres de la Guerra Civil i la dictadura posterior del general Francisco Franco Bahamonde.

La tasca d'anàlisi i estudi de les seves figures i trajectòria s'ha pogut dur a terme gràcies a la consulta dels expedients personals dels tres mestres, que es troben custodiats a l'Arxiu-Museu de l'Educació de les Balears, patrimoni de la ciutat.

2. Luis Alguacil Montis¹

Va néixer a Palma el 30 de desembre de 1908. Era fill de Francisco Alguacil Roca i d'Antonia Montis Castelló. Obringué el títol de mestre de Primer Ensenyament el dia 23 de juny de 1933. A més a més, era batxiller del Pla de 1903.

L'any 1933, davant la necessitat de cobrir places de mestres, el govern de la República va

¹ Expedient personal (Luis Alguacil Montis). AMEIB. Secció Arxiu: 55, E6-3.

substituir les oposicions per uns “cursets” de tres mesos de durada. Aleshores aquests mestres eren anomenats *curstillistas*. Fou amb aquesta fórmula que el mestre Alguacil obtingué la seva primera plaça com a interí a l'Escola Nacional Unitària de nins de Consell el 26 de febrer de 1934, on va exercir fins al 16 de setembre del mateix any.

El dia 23 d'octubre de 1934 prengué possessió com a interí de l'Escola Nacional Unitària de nins de Mancor de la Vall. Poc temps després, dia 12 de novembre, passà a ser mestre propietari provisional del mateix centre.

El dia 1 de juny de 1935 passà, a través d'una permuta amb el mestre Manuel Caballer Ribera, a l'Escola Unitària de nins número 1 d'Inca.

Dia 1 d'octubre de 1936, durant el primer procés de depuració, fou traslladat a l'Escola Graduada de nins d'Inca i nomenat director provisional. Durant el segon procés depurador del magisteri, va obtenir molt bons informes:

Informe del batle d'Inca, Juan Erasmo. 25 de setembre de 1937: (...) *su actuación no ha tenido ninguna significación destacada. (...) la conducta social y particular, no deja nada que desear. (...) No simpatizó con ningún partido Nacionalista Catalán, Vasco, Navarro (sic) etc. destacándose en combatirlos.*

Informe del comandant de la Guàrdia Civil, Andrés Vidal Escalas. 25 de setembre de 1937: (...) *sus actuaciones políticas partidos que ha militado derechas y desde la iniciación del movimiento Falangista (...); si ha simpatizado con partidos Nacionalistas, catalán, vasco, navarro o gallego, no pero si los ha combatido (...).*

Informe del capellà d'Inca, Francisco Rayó. 3 d'octubre de 1937: (...) *su conducta profesional, religiosa y particular ha sido siempre cual corresponde a una buen maestro y a un católico practico (sic).*

Informe del president de l'Asociación Católica de Padres de Familia de Inca, Pedro Mayrata Fiol. 26 de novembre de 1937:

(...) *4º Sus actuaciones políticas: Desconocidas pero si ha tenido debían ser inmejorables.
5º Orientación de su enseñanza o su actuación profesional en el sentido disolvente que informa el Frente popular y Asociaciones secretas. No. Lo expresado es, en síntesis, el concepto que he formado después de las indagaciones practicadas con personas de reconocida solvencia moral.*

Pertanyia al reemplaçament de 1929 i va ser “mobilitzat” durant la Guerra Civil, la qual cosa li impedí fer classes des del 27 de juliol de 1938 fins al mes de maig de 1939, quan la Guerra havia acabat. Dia 15 de maig de 1939 tornà a l'Escola Unitària número 1 de nins d'Inca.

Gràcies als bons informes que sobre ell tenia el Tribunal Provincial de Depuració del Magisteri, fou confirmat en el seu càrrec per OM 29-07-1941 (BOE 11686 de 21-10-1941). Per OM de 22 d'octubre de 1941, la Unitària es transformà en una Secció de la Graduada, i el mestre va continuar a la seva plaça. Pel mes de març de 1941, fou nomenat de bell nou director interí de l'Escola Graduada de nins d'Inca, on va continuar la seva trajectòria professional com a mestre i director.

El 3 de març de 1966, a l'aula d'alfabetització de l'Escola Graduada, es va produir un enfrontament verbal entre el mestre alfabetitzador Vicente Borderia Juan i Luis Alguacil, que aleshores seguia essent director interí del centre i tutor dels mestres alfabetitzadors. Per aquest motiu van obrir un expedient governatiu als dos mestres. Fou ponent d'aquest Maria Gomila Horrach, vocal de la Comissió Permanent de Primer Ensenyament com a representant de la Secció Femenina de Falange. A l'expedient es recolliren testimonis dels escolars que presenciaren l'acte i de distints mestres, i sembla que fou Alguacil qui va promoure l'altercat. A proposta seva, es van aplicar les sancions de *Amonestación Pública* a Vicente Borderia i de *Suspensión de medio sueldo de cinco días* a Luis Alguacil.

Un grup de mestres del centre signaren un escrit de suport a Alguacil, dirigit al president de la Comisión Provincial de Educación Nacional, en el qual exposaven: (...) *nos solidarizamos con el disgusto moral que ha producido la sanción que se ha impuesto, toda vez que se trata de un compañero ejemplar (...) y un fiel cumplidor de sus obligaciones profesionales hasta la exageración, de forma tal, que supedita sus intereses personales a los profesionales. (...)*.

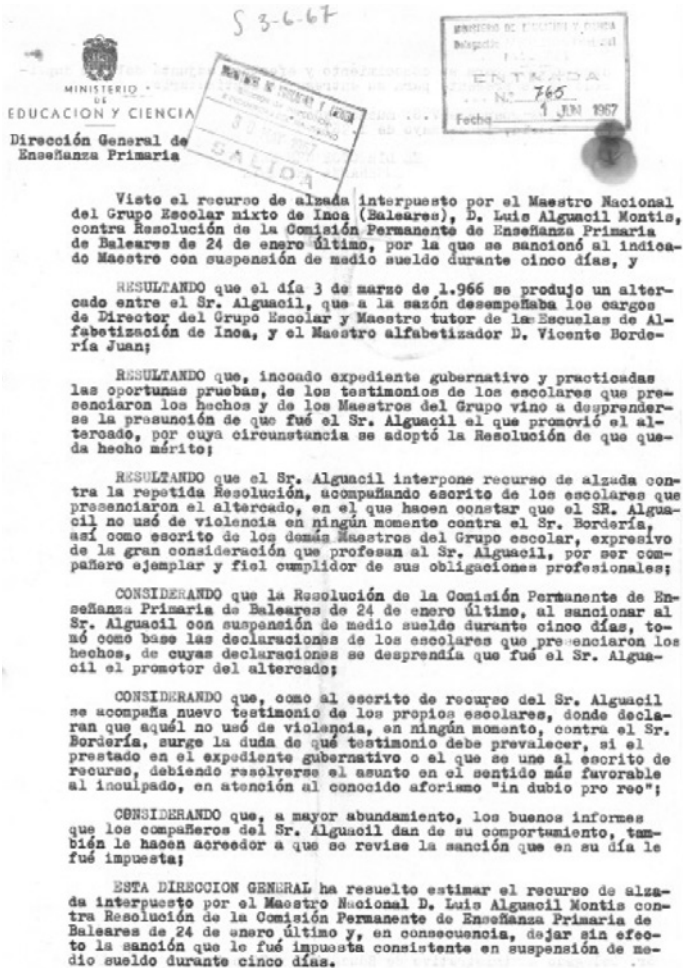

Fig. 1. Resolució de la Direcció General de Primer Ensenyament anul·lant la sanció al mestre (I)

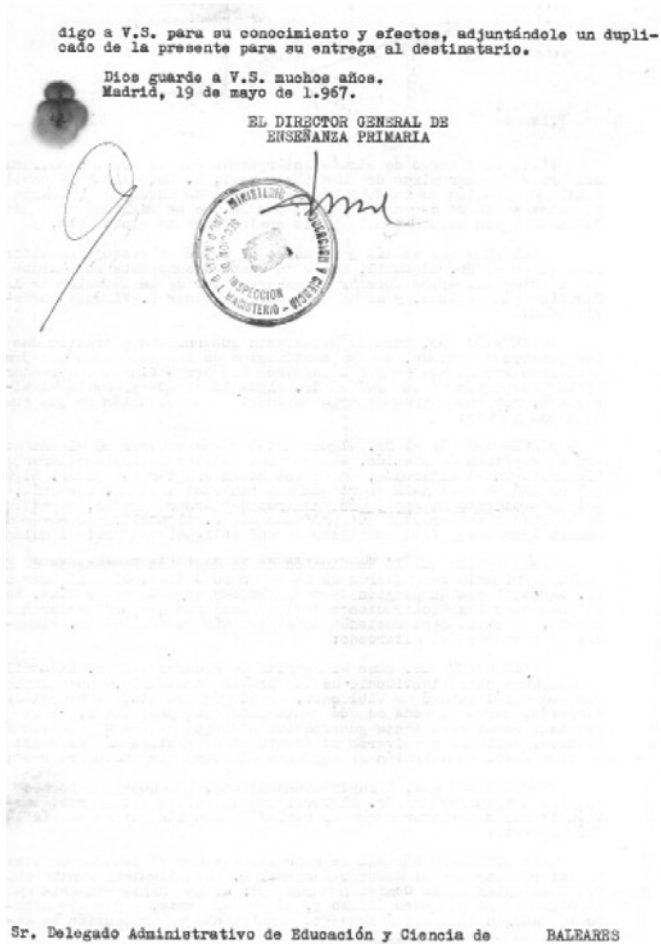

Fig. 2. Resolució de la Direcció General de Primer Ensenyament anul·lant la sanció al mestre (II)

A la Comissió no hi hagué acord sobre aquest escrit i fou elevat a la Direcció General de Ensenyament Primaria. El seu responsable màxim ordenà que fos arxivat el cas. Alguacil presentà un recurs d'alçada davant la Direcció General de Ensenyament Primaria, amb un informe dels escolars que deia que no s'havia produït violència per part d'Alguacil acompanyat de l'escrit anterior dels companys. Li fou retirada la sanció, *in dubio pro reo*, sense resoldre els dubtes si hi hagué violència o no.

Vicente Borderia fou destinat a València i Luis Alguacil sol·licità que el traslladassin a una escola de Palma. Sembla que també altres mestres alfabetitzadors foren destinats fora de Mallorca.

El setembre de 1968, per concurs de trasllats² passà a l'escola Jaume I de Palma, on finalitzà la seva tasca educativa el 30 de desembre de 1978 per jubilació forçosa (tenia 70 anys). Els darrers anys va estar malat amb certa freqüència.

² Adjudicació de les destinacions atorgades als funcionaris docents del cos de mestres a partir dels seus mèrits.

3. Juana Ana Beltrán Doménech³

Va néixer a Inca dia 2 de maig de 1914. Filla de Guillermo Beltrán Llompart i de Margarita Doménech Llompart. Obtingué el títol de mestra de Primer Ensenyament del Pla Professional dia 4 d'agost de 1934. També tenia el títol de Batxillerat Superior.

El seu primer destí fou com a mestra-alumna practicant a l'escola rural de Tirasset (Inca), on prengué possessió de la seva plaça dia 14 d'octubre de 1937, en plena Guerra Civil. Durant el procés de depuració del magisteri, els seus informes foren molt bons.

Segons Miguel Pujadas, del Col·legi d'Advocats de Palma (3 d'octubre de 1937): (...) *buena conducta moral y patriótica, así como también que no tiene más ideales políticos que los que han inspirado el Movimiento Nacional Salvador de España, el cual apoya con entusiasmo (...)*.

El president de l'Asociación Católica de Padres de Familia de Inca, Pedro Mayrata Fiol, manifesta (3 d'octubre de 1937): (...) *Que a mi juicio, la maestra doña Juana Ana Beltran (sic) Domenech (sic) es de intachable conducta moral y de buenos sentimientos de adhesión al Glorioso Movimiento Nacional Salvador de España (...)*. Gràcies a aquests informes, la mestra fou depurada sense sanció.

Després d'un any en pràctiques fou nomenada mestra provisional del Pla Provincial (4ª convocatòria). El dia 5 d'abril de 1941, va presentar una instància al director general del Servei Nacional de Primer Ensenyament en el qual exposava el següent:

*Que habiendo sido declarada zona peligrosa la ciudad de Palma y casi la totalidad de sus suburbios, fueron desplazados a escuelas de otras poblaciones, los Maestros que regentaban las comprendidas en la citada zona de peligro, y por la misma causa en 13 de Octubre del mismo año, la exponente fué nombrada Maestra-Alumna en prácticas para la escuela mixta de varón de Tiraset (Inca) en vez de ocupar una vacante propia de su sexo, de las muchas que hubiesen existido en la Capital, de no acontecer las antedichas circunstancias anormales (...).
Habiendo desaparecido el motivo que ocasionó el cierre (...).*

Aquesta sol·licitud li fou denegada i, per tant, va seguir fent feina a l'escola de Tirasset fins al 31 de desembre de 1943, en què va cessar en el càrrec.

Dia 1 de gener de 1944 va prendre possessió, a través del concurs de trasllats,⁴ de la secció de pàrvuls de l'Escola Graduada de Maria de la Salut, com a propietària definitiva, on va romandre fins al 30 de setembre de 1947.

Dia 1 d'octubre de 1947 prengué possessió com a mestra propietària de l'Escola Nacional Unitària de nines de Llubí.

El dia 2 de juny de 1952, responent a la proposta del Bisbat de Mallorca de nomenar mestres per a les escoles unitàries de nins i nines, creades a la parròquia d'Inca (per Ordre ministerial de dia 16 de gener i de dia 27 de febrer de 1952), el ministre d'Educació va dictar el següent: (...) *Este MINISTERIO ha resuelto nombrar, con caracter (sic) provisional,*

3 Expedient personal (Juana Ana Beltrán Doménech). AMEIB. Secció Arxiu: 55, B5-7.

4 Adjudicació de les destinacions atorgades als funcionaris docents del cos de mestres a partir dels seus mèrits.

maestros de las citadas escuelas, a D^a. JUANA ANA BELTRAN DOMENECH, procedente de Llubí (Baleares) (...).

Per aquest motiu, dia 1 de setembre de 1952 fou nomenada amb caràcter provisional per fer-se càrrec de l'Escola Parroquial Unitària de nines d'Inca.

El dia 11 d'agost de 1958 va passar, a través d'un concurs de trasllats, a una secció de l'Escola Graduada de nines d'Inca que posteriorment seria Colegio Nacional Mixto de Inca i més endavant Colegio Nacional Mixto "Llevant".

Dia 12 de febrer de 1976 va sol·licitar a la Delegació Provincial del MEC⁵ (Fig. 3) ser nomenada mestra titular de les àrees de Matemàtiques i Ciències Naturals de la segona etapa d'EGB. Pel mes de juny del mateix any, va presentar una instància sol·licitant permís per realitzar un viatge a l'estranger, durant les vacances d'estiu. Aquesta petició va ser aprovada per la delegada provincial, que no va veure cap inconvenient per accedir al que la mestra sol·licitava.

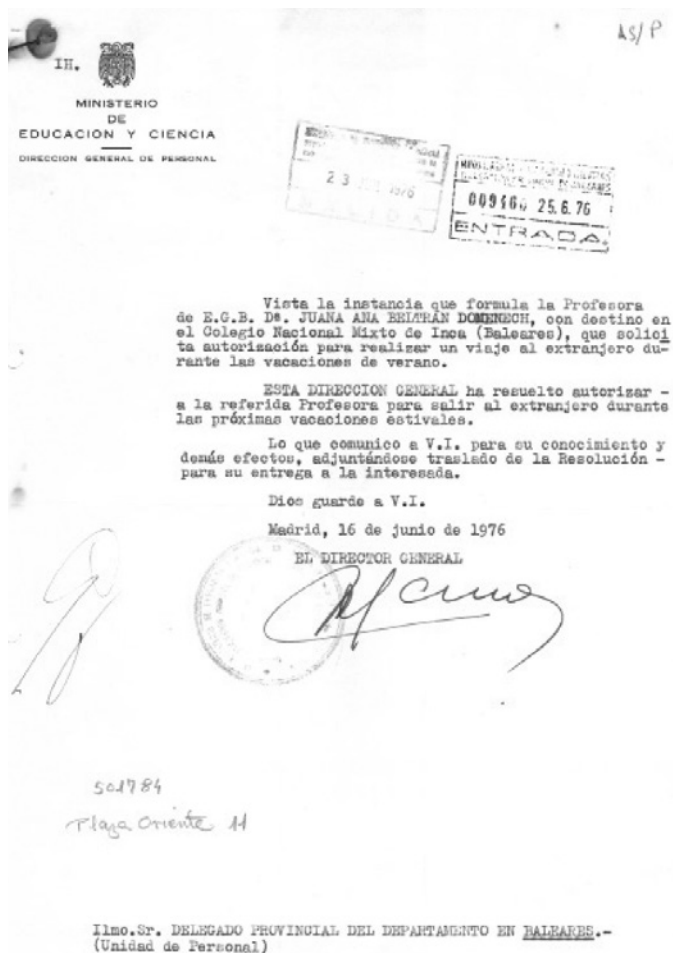

Fig. 3.
Autorització del MEC a la mestra per poder viatjar a l'estranger durant les vacances estivals

5 - Ministeri d'Educació i Ciència.

Dia 1 de gener de 1983 cessà per jubilació forçosa essent mestra al mateix centre, que aleshores es deia Colegio Público de “Llevant” de Inca. Tenia reconeguts 46 anys, dos mesos i nou dies de serveis abonables a l'Estat.

4. Juan Petro Amengual⁶

Va néixer a Palma el dia 9 de desembre de 1904. Era fill de Francesc Petro Monserrat i de Francesca Amengual Ferrà. El curs 1924-1925 va acabar els estudis de magisteri a l'Escola Normal de Palma i obtingué el títol de mestre de Primer Ensenyament expedit dia 31 de juliol de 1926.

Dia 14 de novembre de 1925 prengué possessió com a mestre interí de l'Escola Nacional Unitària de nins de Galilea, amb el sou anual de dues mil pessetes. Va exercir a l'escola fins dia 18 d'agost de 1926, en quà va cessar, per l'arribada del mestre propietari Josep Sastre Ferrer.

Dia 11 de setembre de 1927, després de fer oposicions, obtingué plaça en propietat a l'Escola Unitària mixta de Cornellana-Fornols (Lleida) amb el sou de tres mil pessetes anuals. Tot i això, no va prendre possessió de la plaça, ja que, dia 1 de febrer del mateix any, any estava fent el servei militar.

Després de llicenciar-se, el 27 d'abril de 1928 ocupà la plaça esmentada. El 24 de març de 1929 va cessar en el càrrec i per concurs de trasllats, un dia després, obtingué plaça com a mestre propietari a l'Escola Graduada de nins de Sant Joan, i retornà d'aquesta forma a Mallorca.

D. José Jorge Neach, funcionario de la sección administrativa de primera Enseñanza, encargado del servicio de contabilidad de la misma; CERTIFICO: Que el Maestro de la escuela de Cornellana D. Juan Petro Amengual ha cesado en dicho cargo el día 24 de Marzo de 1929 por pasar en virtud de traslado (4º turno) a continuar sus servicios a la escuela de San Juan, provincia de Baleares, cuyo Maestro figura con el número Alta del primer Escalafón general y disfruta el haber anual de tres mil pesetas teniendo liquidados sus haberes en las nóminas del partido judicial de Seo Urgel hasta el día de su cese en que se da de baja en las mismas.

Y para que conste en justificación de alta en aquella provincia y en cumplimiento a lo dispuesto en el número 8 de la R. O. de 9 de julio de 1920, Gaceta 30 del mismo mes, expido el presente certificado en Lérida a doce de Abril de mil novecientos veinte y nueve.

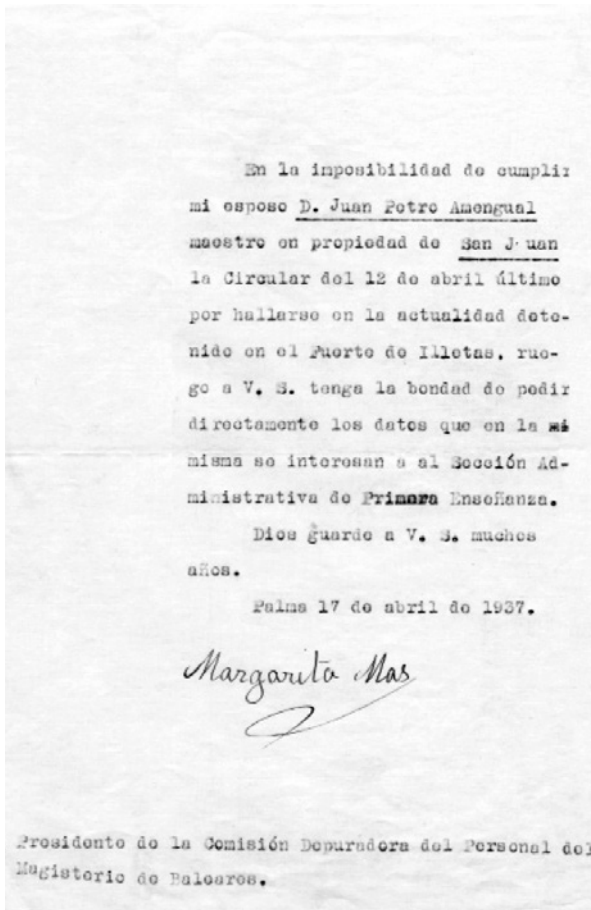
Durant la seva estada al poble de Sant Joan s'implicà en la vida política del municipi, com ho demostra la seva presència a les comissions gestores que l'Ajuntament va crear durant la Segona República, com a tinent de batle a la primera (1933) i batle a la segona (1936). Pel mes de desembre de 1934, fou nomenat director interí de l'Escola Graduada de Sant Joan amb la gratificació de cent pessetes anuals. Un any després fou nomenat director propietari del centre.

⁶ Expedient personal (Juan Petro Amengual). AMEIB. Secció Arxiu: 53, B4-8.

També escrivia articles al setmanari *El Republicano* que signava amb el pseudònim *Pagès de Calcant*. Pel mes de juny de 1936 va ser un dels 151 representants de la cultura mallorquina que va signar l'anomenat "Missatge",⁷ promogut per la Comunitat Cultural Catalano-Balear (CCCB), amb el suport d'alguns intel·lectuals catalans (Pi i Sunyer, Francesc Cambó, Joan Estelrich...) i que organitzà una visita a Mallorca.

Amb la victòria dels sollevats contra el Govern de la República el juliol de 1936, els signants del manifest foren acusats de separatisme i de traïció a la unitat d'Espanya. L'arribada de les tropes republicanes a Portocristo amb el capità Bayo al front i la seva posterior retirada van provocar un clima hostil de repressió contra ells. Per aquest motiu alguns foren assassinats i d'altres emprisonats, com és el cas del mestre Petro.

Durant el primer procés de depuració del magisteri a Mallorca, essent encara mestre de Sant Joan, per Ordre de l'Excel·lentíssim Sr. Governador Civil de Balears (5 de novembre de 1936), fou suspès de feina i sou a partir de l'1 d'octubre de 1936.

Els informes que es presentaren sobre aquest mestre al segon tribunal de depuració (Tribunal Provincial) foren contundents. Per aquest motiu, el vocal del Tribunal Depurador Rafael Isasi proposà que els mestres que havien signat el manifest fossin traslladats a una província castellanoparlant, durant tres mesos els casats i sis els fadrins. D'aquesta forma queda patent la persecució implacable contra els mestres que havien donat suport a l'ensenyament en català. Posteriorment fou emprisonat al Castell de Bellver i després traslladat al Fortí d'Illetes. La seva dona dia 17 d'abril de 1937 ho comunicà al president del Tribunal Depurador Provincial.

Fig. 4. Escrit de Margarita Mas, esposa de Joan Petro, dirigit al president de la Comissió Depuradora

7 Manifest a favor de les relacions històriques entre Catalunya i les Illes Balears, reconeixent l'aportació mallorquina a la Renaixença i amb la intenció de mantenir en el futur la unitat lingüística i el foment d'una cultura pròpia.

Estant a la presó, dia 30 de juny de 1937, el tribunal li envià el plec de càrrecs següent:

En cumplimiento de lo dispuesto en el artº 3º de la O. de 10 de noviembre de 1936, cúmpleme dar traslado a V. que, en virtud de las diligencias practicadas y según los informes existentes en esta Comisión, se deducen contra V. los siguientes cargos:

1º- Ser afiliado y gran propagandista de Izquierda Republicana, y de ideario francamente revolucionario.

2º- Estar afiliado a la Sociedad Balear de Trabajadores de la Enseñanza.

3º- Haber orientado la enseñanza en sentido disolvente, habiendo introducido en la biblioteca libros ateos y de tendencias revolucionarias.

4º- Burlarse de la Religión.

En el plazo inprorrogable de diez días formalizará por escrito los descargos, aportando la documentación que estime conveniente a su defensa; todo lo cual entregará al Presidente de esta Comisión -Instituto Ramón Llull, Palma- o lo enviará a la misma por correo certificado.

Dia 20 de juliol de 1937, el tribunal va decidir per unanimitat proposar la seva separació definitiva del servei.

Dia 27 de juliol de 1940, tres anys després, es va resoldre l'expedient de depuració amb la sanció proposada i baixa a l'Escalafó del Magisteri Nacional. Curiosament al seu full de serveis apareixia la paraula "Excedencia" en el període en el qual va estar separat de la docència.

Dia 11 de febrer de 1959, fou reintegrat al servei amb la sanció de trasllat durant tres anys fora de la província i inhabilitació per a càrrecs directius i de confiança. Per tant, fou rehabilitat i quedà a l'expectativa d'obtenir destí fins que el dia 22 de juliol del mateix any, per concurs general de trasllats, fou destinat a l'Escola Unitària de Sant Esteve d'Ordal (Barcelona), on va prendre possessió de la seva plaça dia 1 de setembre.

Dia 1 de setembre de 1963, per concurs de trasllats, prengué possessió d'una secció de l'Escola Graduada de nins de Calvià, i tornà així a Mallorca. Va exercir a aquesta escola durant quatre cursos escolars complets.

Dia 1 de setembre de 1967, també per concurs de trasllats, passà a continuar els seus serveis a l'Escola Patronat de Ramon Llull d'Inca.

L'any 1972, en una sentència del Tribunal Suprem li varen ser reconeguts i computats els serveis que no va poder realitzar entre el 23 de setembre de 1940 i el 31 d'agost de 1959 per estar sancionat durant el segon procés de depuració del magisteri.

Dia 7 de juliol de 1973 se li va concedir la jubilació voluntària per tenir més de 65 anys i haver exercit durant més de 40 anys com a mestre. Va morir l'any 1988.

5. Conclusions

Amb aquest document es pretén deixar constància de la important tasca desenvolupada per aquests tres educadors que van realitzar la seva feina, en distints moments de la seva vida, a la ciutat d'Inca.

Les d'Alguacil, Beltrán i Petro constitueixen tres trajectòries professionals diferents que, d'alguna manera, ens permeten endinsar-nos i valorar el context polític, social i educatiu des de la Guerra Civil fins a finals del franquisme.

En el "Procés de Depuració del Magisteri", queda molt clar que tant Luis Alguacil com Juana Beltrán són afectes o propers al règim franquista, de forma més destacada en el cas d'Alguacil.

Juan Petro, per la seva part, és un cas paradigmàtic de les sancions a què foren sotmesos molts dels mestres que mostraren les seves inclinacions cap a postures ideològiques d'esquerra, en favor de la llengua catalana, o bé es manifestaren en contra del procedir de l'Església catòlica.

Cal destacar que, a Juan Petro Amengual, li foren reconeguts, pels tribunals, els seus drets professionals; però això mai el pogué recompensar dels danys personals i morals soferts durant els anys en què fou empresonat i apartat del magisteri.

S'ha de remarcar, també, l'expedient amb sanció inicial a Luis Alguacil per la seva disputa amb un mestre alfabetitzador d'origen valencià, Vicente Borderia, a una de les aules del que avui és el Col·legi Llevant. Curiosament, al final, l'expedient s'arxivà per manca de proves, i Alguacil no fou sancionat. Tant Alguacil com Borderia no treballaren a partir d'aquest incident, que tengué gran rebombori i que obligà a l'actuació, entre d'altres personalitats, del batle Alfonso Reina Bono, més a Inca. Foren destinats a Palma i a València, respectivament.

La festa del pedal a Inca (Son Catiu, 1919)

XVIII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

doi: 10.3306/JELINCA.18.187

Pere Garau Borràs

Estudiant del Grau de Llengua i Literatura Catalanes a la Universitat de les Illes Balears.

garauborraspere@gmail.com

Paraules clau: Festa del Pedal, Veloz Sport Balear, ciclisme, Inca, esport.

Resum. *Aquest treball té per objecte l'estudi de la Festa del Pedal, organitzada pel Veloz Sport Balear, a Son Catiu (Inca, 4 de maig de 1919). A través d'un buidatge de la premsa illenca, incloent-hi la premsa local, pretenem relatar en què consistí l'acte i quina repercussió tengué per a la ciutat d'Inca.*

Keywords: Festa del Pedal, Veloz Sport Balear, cyclist, Inca, sport.

Abstract. *The aim of this paper is the study of the Festa del Pedal ("Pedal Party"), organized by the Veloz Sport Balear, in Son Catiu (Inca, May 4, 1919). Throw a selection of the Majorcan press, including local press, we will show the development of the event and the importance that it had for Inca city.*

1. Introducció

Aquest treball pretén emmarcar-se en la continuació del recent estudi de Dídac Martorell Paquier, a qui agraïm la insistència i l'ajut que ha depositat perquè aquest modest estudi sortís a la llum, sobre la Festa del Pedal a l'Arenal —presentada a les I Jornades d'Estudis Locals de Llucmajor. També agraïm la col·laboració de Manuel García, per facilitar-nos tanta informació com coneix d'aquest esdeveniment.

L'objectiu del present estudi és descriure la Festa del Pedal celebrada a Inca el 4 de maig de 1919. Així, duim a terme una anàlisi minuciosa de la premsa que relata els fets ocorreguts, per tal de mostrar al lector el relat més complet de l'esdeveniment.

La Festa del Pedal fou un seguit d'actes ciclistes organitzats per la societat Veloz Sport Balear —Palma, 1896—, “creada como una entidad dedicada al fomento del ciclismo, deporte que en aquellos años se había convertido en la más importante manifestación deportiva de Mallorca” (García, 2017). Les del Veloz foren les primeres, però cal esmentar que n’hi hagué d’altres d’organitzades per altres entitats. El focus de les celebracions va recaure en el món de la bicicleta, tot i que els actes comportaven també commemoracions més generals entorn del ciclisme. El model de la Festa del Pedal «ja havia aparegut al Principat de Catalunya, la primera edició de les quals fou a Barcelona el 1913, i se’n feren a moltes bandes, com Sant Boi de Llobregat, Argentona, Granollers, Sabadell, Gavà, Mataró o Badalona» (Martorell, 2017).

Sabem que la Festa del Pedal d’Inca en fou la cinquena. Com explica Martorell (2017), la primera Festa del Pedal del Veloz se celebrà a Son Company (Montuïri) el 2 de maig de 1915, malgrat que inicialment es preveia fer-la a Randa. L’èxit d’aquesta conduí als organitzadors a fer-ne tres més a l’Arenal (7 de maig de 1916, 6 de maig de 1917 i 12 de maig de 1918). A les de l’Arenal, la seguí la de Son Catiu (Inca, 4 de maig de 1919), que és la que ens disposam a estudiar. La d’Inca en fou la penúltima, car el 2 de maig de 1920 se’n celebrà la darrera al Bosc de Bellver (Palma). Se’n cancel·laren dues, la de Can Penasso i Ciutat Jardí (8 de maig de 1921) i la de Valldemossa, Deià i Sóller (31 de maig de 1925).¹

La Festa del Pedal d’Inca fou organitzada pel president del Veloz, Joaquim Pasqual Pujol (†1921/22), que n’exercí el càrrec entre 1917 i 1921 (Martorell 2017, García 2017).

Trobam referències a la Festa del Pedal a Martorell (2017) i García (2017-2018). També, cal remarcar que al llibre *Historia del ciclismo en Mallorca* no trobam cap referència a la d’Inca. Hem trobat, però, un buidatge de Gabriel Pieras de *Ca Nostra*, publicat a *Dijous* (n. 835, mes 3 de 1990) sota el títol de “Cronicó Social de 1919 (8)”.

La informació sobre la Festa del Pedal celebrada a Inca el maig de 1919 ens ha arribat a través de petits esments i cròniques en la premsa de l’època i per material directe —com el fullet informatiu que adjuntam a l’annex.

2. Preparatiu

El *Madrid-Sport* assenyala en la publicació del 20 de març de 1919: “Una comisión del V. S. B., está estudiando el sitio más a propósito para la celebración de la Fiesta del pedal, que, como años anteriores, tendrá lugar el primer Domingo de mayo próximo” (p. 3). En el mateix setmanari esportiu es publicava un mes després (17 d’abril de 1919, p. 12) que la junta del Veloz Sport Balear preparava l’organització de la Festa del Pedal, “entre cuyos festivales figurará una carrera ciclista, reservada a las clases y soldados del Regimiento de Inca, población en donde tendrá lugar dicha fiesta” i s’hi assenyalava que 35 ciclistes s’havien inscrit a la festa. *La Última Hora* publicava el 25 d’abril de 1919 (en portada) que “Inca, la populosa e importante ciudad, ha sido elegida por la sociedad Veloz Sport Balear, como lugar para la celebración de la próxima Fiesta del Pedal”, conjuntament amb una carta de convid del president del Veloz Sport Balear —publicada anteriorment al *Correo de Mallorca* (18 d’abril de 1919, en portada)—:

1 Per a veure la matèria més aprofundida, cf. Martorell (2017) i García (2017-2018).

“¡Ciclistas!

Nuevamente celebramos la Fiesta del Pedal. Cuatro años han pasado desde aquella fecha memorable en que unas hojas fueron repartidas profasamente invitando a los ciclistas mallorquines a una fiesta que hasta entonces desconocieron. Cuatro años durante los que el ciclismo ha continuado su marcha triunfal, y hemos visto que seguía aumentando el número de máquinas que se deslizan por el suelo de nuestra querida Mallorca.

Es obligación de todo buen ciclista dedicar un día al año a honrar el caballo de acero que lleva y trae a todas horas y a todas partes; por esto, por quinta vez, nos reuniremos todos en unos bosques risueños, junto a cuyas encinas y lentiscos destacarán nuestras máquinas como trofeos de paz.

Nuestra continúa propaganda en favor del deporte velocipédico va a aumentar ahora con una fiesta más. Por tanto, como en años anteriores, el Veloz Sport Balear invita a los ciclistas de Mallorca, sin distinción alguna, para que en la mañana del 4 de mayo próximo acudan a los bosques (pleta) de «Son Catiu» propiedad de D. José Sampol, situados a cuatro kilómetros de Inca en la carretera que de dicha conduce a Llubí.

Una vez más estrecharemos los lazos de amistad que nos unen y brindaremos todos para que jamás decaiga el entusiasmo que sentimos por ese manojo de tubos u alambres que tantas emociones nos hizo sentir.

Allí os espera con el cariño de siempre,
El Presidente del Veloz Sport Balear”

(*La Última Hora*, 25 d’abril de 1919, en portada; *Correo de Mallorca*, 18 d’abril de 1919, en portada.)

Així mateix, s’advertia que, malgrat no ser necessària una prèvia inscripció, era recomanable que “a cuantos piensan asistir a ella que den sus nombres en cualquiera de los centros o lugares donde se organizan expediciones, al objeto de conocer aproximadamente el número de expedicionarios; dato vigoroso para mejor ultimar la organización de la Fiesta del Pedal” (*La Última Hora*, 25 d’abril de 1919, en portada).

El 26 d’abril de 1919 es publicava en la segona pàgina del diari el programa de la festa, còpia exacta del programa fet pel Veloz. A l’annex disposam de la transcripció completa del programa que ens ha fet arribar Manuel García.

En la preparació de la Festa del Pedal, s’hi implicaren econòmicament diverses persones. *La Última Hora* (2 de maig 1919, p. 2) i *Correo de Mallorca* (3 de maig de 1919, p. 4) recullen un llistat dels donatius fets per a la celebració de la correguda militar (els podeu consultar a l’annex). Nosaltres, a tall de resum, en presentam la següent taula —confeccionada a través de les notícies dels diaris—, en què agrupam tots els donatius fets per a la Festa del Pedal:

	Donant	Donatiu
<i>Club, entitat o negoci</i>	Darder Hermanos	100 ptes.
	Club Central	50 ptes.
	Centre Instructiu	15 ptes.
	Fonda Espanya	10 ptes.
	Hotel Domingo	10 ptes.
	Ferrari Hermanos	Accessoris de bicicleta
<i>Donant individual</i>	Francesc Prats	15 ptes.
	Simó Gual	10 ptes.
	Llorenç Fluxà	5 ptes.
	Miquel Aguiló	5 ptes.
	Jaume Cortès	5 ptes.
	Antoni Truyols	5 ptes.
	Gregori Balaguer	5 ptes.
	Joan Prats	5 ptes.
	Bartomeu Mateu	5 ptes.
	Jaume Beltran	5 ptes.
	Josep Aguiló	5 ptes.
	Onofre Oliver	5 ptes.
	Bartomeu Oliver	5 ptes.
	Francesc Llabrés	5 ptes.
	Pere Janer	5 ptes.
	Pere Cortès	5 ptes.
	Domènec Ramis	5 ptes.
	Jaume Armengol	5 ptes.
	Rafel Coll	5 ptes.
	Jaume Vidal	5 ptes.
	Jaume Ensenyat	5 ptes.
	Llorenç Rubert	4 ptes.
	Joan Martínez	3 ptes.
	Josep Balaguer	3 ptes.
	Bartomeu Cortès	3 ptes.
	Miquel Ferrer	3 ptes.
	Rafel Solivellas	3 ptes.
	Andreu Oliver	3 ptes.
	Jaume Beltran	3 ptes.
	Antoni Gelabert	3 ptes.
	Joan Ripoll	3 ptes.
	Joan Bernad	3 ptes.
	Joan Reixach	2 ptes.
	Rafel Villalonga	2 ptes.
	Magdalena Beltran	2 ptes.
	Bartomeu Llabrés	2 ptes.
	Joan Sastre	2 ptes.
	Joan Planes	2 ptes.
	Pau Salas	2 ptes.
	Pau Sastre	2 ptes.
	Joan Florit	2 ptes.
Josep Garau	Accessoris de bicicleta	
Antoni Bibiloni	Accessoris de bicicleta i un pollastre rostit amb patates	

Taula 1. Donatius per a la Festa del Pedal

La implicació també es donà a nivell municipal. *La Última Hora* publica dia segon de maig de 1919 que el batle d'Inca, Pere Andreu Ferrer, “ha invitado al vecindario a que adorne con banderas y colgaduras los balcones de los edificios de las calles por donde cruzará la caravana ciclista” (p. 2) i que també va dirigir una circular als batles del districte, convidant a tots els habitants dels seus pobles a assistir a la Festa del Pedal. Una comissió de l'Ajuntament avisà els locals d'Inca perquè no faltassin subministraments per a la festa.

Ornamentalment, al carrer de Sant Bartomeu, els germans de can Ferrari hi aixecaren un arc de murta amb la inscripció “La Casa Ferrari Hermanos a los Ciclistas mallorquines, viva la Fiesta del Pedal” (*La Última Hora* 5 de maig de 1919, p. 2). També se'n situà un al carrer Major que deia “Viva la fiesta del pedal” (*Madrid-Sport*, 5 de maig de 1919, p. 2).

Sabem, gràcies a *La Última Hora* i *La Almudaina*, que la Companyia de Ferrocarrils de Mallorca disposà un tren especial per a facilitar el desplaçament a Inca: “con motivo de la fiesta del Pedal, se celebrará un tren especial descendente, que saldrá de Inca á las 5'45, evitando así posibles aglomeraciones” (*La Almudaina*, 4 de maig de 1919, en portada); “La Compañía de Ferrocarriles de Mallorca, hace público que para el mejor orden del servicio de trenes y evitar aglomeraciones, en la estación de Inca solo se admitirán facturación de bicicletas hasta las cuatro de la tarde” (*La Última Hora*, 3 de maig de 1919, p. 2).

Alhora, el Veloz Sport Balear organitzà una caravana ciclista per a anar de Palma a Inca. Així, feren una crida per a quedar a les set del dematí a l'avinguda d'Alexandre Rosselló. La ruta planejada era: Palma-Binissalem-l'Hostalet (km 27 de la ctra. d'Inca)-Inca.

Finalment, un problema dels preparatius que cal destacar és únicament esmentat a *Foch y Fum*, referint-se que la banda de música d'Inca es negava a participar de l'acte. Aquest incident se solucionà, com s'explica a *Foch y Fum*, gràcies a les destreses d'un membre de la comissió d'organització. Actualment, en desconeixem els motius i l'única referència que ens ha arribat és la susdita: “Día 2.— Sa dñu en molta insistensí que los músichs Inqueros sa negan a prenda part a sa festa D'EL PEDAL y que los obrés pensan celebrá una *gira campestre*. Día 3.— Sa dñu en sertesa que ses músicas Inqueras asistirán, gracias a sertas habilidades de un que altre seño de sa comisió de festas; sería sensible pagasen *justos por pecadores*” [*sic*] (n. 117, 9 de maig de 1919, p. 1).

3. Participació

La participació no és un element que en les publicacions de la premsa s'expliqui fidelment. Depenent del mitjà que consultem, podem obtenir unes xifres o unes altres. A continuació les contrastarem per a intentar mostrar xifres, més o manco, ajustades a l'esdeveniment.

Les publicacions que ofereixen una xifra aproximada de participació són:

El Sol	La Última Hora	La Vanguardia	Mundo Deportivo
~1000	~50 (sense comptar els venguts de Palma)	~1000	~1000

Taula 2. Participació a la Festa del Pedal

Hi ha altres publicacions que n'esmenten la participació de manera innexacta. *L'ignorancia* diu: “Es una cosa de no creure contemplar tanta de gent qui surt de Ciutat i s'en va an els pobles a disfrutar del bé de Déu del camp” (n. 23, 8 de maig 1919, p. 3). El *Madrid-Sport* deixa entendre que el poble es volcà en participació cap a la festa, atès que “[els ciclistes] fueron recibidos por el pueblo en masa, viéndose en muchas casas de la industriosa ciudad, letreros dedicados a la fiesta que se celebrava” (5 de maig de 1919, p. 2-3). El *Bien Público* (10 de maig de 1919, p. 2) comenta que “se ha celebrado con gran concurrencia la fiesta ciclista llamada ‘Del Pedal’”. Per altra banda, a *Foch y Fum* es parla que “no apareixan la dècima part de los cálculos fets de antemano; s'element obré Inquero brilla per sa ausensi” (n. 117, 9 de maig 1919, en portada).

Pel que fa a les autoritats sabem que, en l'entrada dels ciclistes a Inca, hi participaren el batle Pere Andreu Ferrer, el primer tinent de batle Pere Cortès, el tercer Joan Fiol, els regidors Joan Gelabert, Ramon Reus i Antoni Truyols, i el coronel del Regiment d'Infanteria d'Inca Jerònim Palou de Comasema. En aquesta mateixa hi assistiren les bandes de música d'Inca i la de Selva —segons ens conta *Ca Nostra*: “hi han assistit les dues músiques d'Inca i la de Seuva” (maig-juny de 1919, p. 34). També participaren de la festa el suboficial Antonio Salmerón i els sergents Sebastià Pieras, Joan García, Teodoro Asagra i Jaume Genovart, i el jutge volant Rafel Ferrari —membres del jurat de la correguda militar.

També, podem comentar —a tall de personalitats— que Jordi Martí Rosselló (*es Mascle Ros*), director de *Foch y Fum*, assistí a la festa, a la qual dedicà aquestes línies (*Foch y Fum* n. 117, 9 de maig de 1919, p. 2):

“Amb una moto **INDIAN** custodiada per s'sportman Toni Marroig y ben acomodada a dins es side-card (maldement digui *card*, no vatj feró a s'operari de Can Ramón y Cañellas que seya damunt jo) arribarem a Can Carol de Santa María, berenarem y amb una exhalació:

arribám a Son Catíu
y sense sufrí avería
peró hen duiem aquest día
de pols fins a sa..... *guátlara*.”

Hi participà també una nombrosa comitiva de la societat Alfons XIII —actual RCD Mallorca—, que pel que sabem s'implicà força amb la festa: “del grupo numeroso que saldrá de la sociedad Alfonso XIII será capitán de la ruta el conocido industrial D. Antonio Bibiloni” (*La Última Hora*, 3 de maig de 1919, p. 2).

4. Programa i recorregut

Segons el programa de la festa les previsions per a aquesta eren:

- a) 10.00 h, entrada triomfal a Inca dels ciclistes.
- b) 10.30 h, correguda militar des de la plaça del Mercat fins a Son Catiu (km 40,7), passant pel km 36 de la carretera Inca-Llubí (l'actual Ma-3440); en total 14 km. Aquesta correguda es reserva exclusivament per als militars.
- c) Acabada la correguda militar, correguda de velocitat des del km 38 de la Ma-3440 fins a Son Catiu, on es fa l'entrega de premis.

d) Després, correguda de resistència per a principiants des de Son Catiu fins a Santa Margalida. Ahora, s'organitzen a Son Catiu corregudes a peu.

e) Per a acabar, retorn a Inca amb correguda d'obstacles des del km 44,5 de la Ma-3440 fins a la plaça del Mercat. Al capvespre, entrega de premis.

A través de les cròniques dels diaris sabem com es desenvolupà la jornada, més enllà del programa previst. La caravana de Palma partí devers les set del dematí de l'avinguda d'Alexandre Rosselló i, fent la ruta prevista, arribà a Inca. Els ciclistes foren “recibidos por el pueblo en masa, viéndose en muchas casas de la industriosa ciudad, letreros dedicados a la fiesta que se celebrava, además de un arco levantado en la calle Mayor, con la inscripción “Viva la fiesta del pedal”” (*Madrid-Sport*, 5 de maig de 1919, p. 2). Així mateix, a *La Última Hora* s'assenyala que “la entrada de la caravana ciclista en la ciudad de Inca fué esplendida de verdad; los balcones y ventanas engalanadas con plantas y colgaduras permaneciendo las calles por las que passaron los ciclistas atestadas de gente que victoreaban el paso de los mismos” (5 de maig de 1919, p. 2). L'entrada fou presidida per dues bandes de música, el grup d'exploradors amb la seva banda i les autoritats locals.

Just després de l'arribada dels ciclistes, es va fer la correguda militar partint de la plaça del Mercat. El recorregut fou el previst en el programa. Un jurat format pel suboficial Antonio Salmerón i els sergents Sebastià Pieras, Joan García i Teodoro Asagra donà el sus a la correguda. A Llubí (km 36 de la Ma-3440), hi controlaren la carrera el sergent Jaume Genovart i el jutge volant Rafel Ferrari amb el seu brigada. Sabem, a través del *Madrid-Sport*, que els classificats en la correguda militar foren Quetglas (1r), Bennasar (2n), Miró (3r), Llompart (4t), Ballester (5è), Pons (6è), Roig (7è), Solez (9è), Feliu (10è) i Gort (10è), “clasificándose hasta 27 corredores” (5 de maig de 1919, p. 2-3). A *Foch y Fum* es diu que “el héroe de la fiesta” fou “un soldat de Muro casat conegut vulgarment per GOX [goix] vencedor de ses carreras militar i resistensi” (n. 117, 9 de maig de 1919, en portada).

Tot seguit de les militars, es va fer una correguda d'exploradors que no estava prevista en el programa. Els guanyadors d'aquesta foren Llorenç Ginesta (1r), Fuster (2n), Ferrer (3r), Estrany (5è), Mas (6è) i Alzina (7è).

Llavors, s'efectuà la correguda de velocitat, des del km 38 fins a Son Catiu. Els premis d'aquesta foren: “1.º -Un manillar giratorio con potencia de dos tronillos niquelado sobre cobre. 2.º -Un par de pedales imitación B. S. A. 3.º -Un par de dijes” (*Correo de Mallorca*, 25 d'abril de 1919, en portada), donats per Antoni Bibiloni. Els guanyadors de la carrera foren Quetglas (1r), Forteza (2n) i Llompart (3r).

Acabada la de velocitat, es feu la de resistència des del km 28 fins a Son Catiu. Els premis foren 50 ptes. (1r), 30 ptes. (2n) i 20 ptes. (3r) i els classificats, Joan Quetglas (1r), R. Ramis (2n), Miquel (3r), Vidal (4t), Adrover (5è), Amengual (6è), Vilanova (7è) i López (8è). Aquestes dues corregudes, velocitat i resistència, es reservaren als no-professionals. Al mateix temps que es feu la de resistència, s'organitzà a Son Catiu una correguda a peu.

Acabades aquestes dues carreres —devers la una i mitja—, començà la tornada cap a Inca. Al km 44,5 començà la carrera d'obstacles, que consistí en “ir el ciclista a pié empujando y haciendo marchar la bicicleta, desde el manillar y colocado frente la rueda delantera” (*Correo de Mallorca*, 25 d'abril de 1919, en portada) fins a la plaça del Mercat. El premi d'aquesta carrera fou donat per Antoni Bibiloni: “un pollo asado con sus correspondientes patatas” (ibíd.). No sabem qui en fou l'afortunat.

Després, els representants de la premsa local foren convidats a dinar pels germans Darder a l'Hotel Espanya.

El capvespre a l'Ajuntament tengué lloc l'entrega de premis. Després, *Foch y Fum* assenyala que hi hagué un ball: “no tenan banda de música pero tenan músichs y amb un sant y amén sa improvisa es GRAN BALL” (n. 117, 9 de maig de 1919, en portada). Per ventura això té relació amb el que s'assenyala en *La Última Hora*: “a las cinco de la tarde, luego de afectuado el reparto de premios, y alrededor de la plaza del ganado de la ciudad de Inca, tendrán lugar varias carreras pedestres” (3 maig 1919, p. 2).

Finalment, de vespre els ciclistes tornaren cap als seus respectius pobles. La majoria d'ells partí cap a Palma amb tren.

5. Conclusions

La Festa del Pedal a Inca és una etapa més de la història de la societat Veloz Sport Balear, però, alhora, forma part de la història col·lectiva d'aquesta ciutat.

Pel que fa a la transcendència dels fets, ens ha sorprès la poca informació que en presenta la publicació *Ca Nostra*, que hi dedica només unes línies. Entenem, però, que una publicació bimensual devia de centrar-se en altres qüestions repercutives de la ciutat. No obstant això, són força els diaris que s'interessen per la notícia i la recullen. La propaganda de l'acte és freqüent en els principals diaris mallorquins de l'època i també és present en publicacions foranes com el *Madrid-Sport* o el *Mundo Deportivo*.

Coincidim que la Festa del Pedal d'Inca no fou un esdeveniment tan concorregut com les edicions anteriors. La bona rebuda de les edicions de l'Arenal no es veu reflectida en l'edició d'Inca. Aquest fet ens el transmet la crònica de *La Última Hora*:

“No tan lúcida como otros años resultó la quinta fiesta del pedal [...] Y decimos que faltó mucho para que la fiesta de ayer pudiera igualarse a la de años anteriores, efectuada en *Son Compañy* y a los lugares siempre bellos del Arenal porque a pesar de la valiosa cooperación que prestaron las sociedades deportivas locales como el “Alfonso XIII” y los industriales señores Darder Hermanos y Bibiloni al mayor éxito de la fiesta y reclamaron ciclistas con gran entusiasmo para que a ella asistieran, fueron éstos un número inferiorísimo al del de años anteriores y eso que se eligió por la Presidencia del Veloz que fuera Inca el sitio designado para realizarla este año, para que así se pudieran reunir todos los ciclistas de Mallorca. Los ciclistas que de Palma asistieron fueron pocos y en Inca no llegaron a reunirse al cincuenta [sic] ciclistas de pueblos” (5 de maig de 1919, p. 3).

La crítica d'aquest diari gira entorn del lloc elegit. Consideren que Inca no fou la ciutat més indicada per a celebrar la festa, atès de l'èxit a l'Arenal. “Además de ser muy distante el sitio resultaba también que los festejos se celebraban lejos de la ciudad y en pleno campo des poblado y donde apenas se encontraban sombras de árboles donde poder guarearse de los

calurosos rayos solares que asfixiaban” (ibíd.) A més, comenten que “en el estrecho circuito que les señaló el Veloz la ciudad de Inca y con esta los industriales de bicicletas de aquella localidad señores Ferrari Hermanos, hicieron todo cuando se puede para que la fiesta resultara lo mas espléndida posible” (ibíd.). Consideren que Inca no fou bona opció i demanen que “en años sucesivos se ponga un poco de cuidado en elegir el sitio donde celebrar la fiesta del Pedal, a pesar de que el Presidente del Veloz don Joaquín Pascual nos anunciara oficialmente que la del año próximo se realizaría en Manacor” (ibíd.) —idea que al final de la crònica queda desmentida, car “transcritas estas líneas el Presidente del Veloz, nos comunica que la Junta de aquella sociedad acordó anoche que la próxima Fiesta del Pedal se celebre en el bosque de Bellver; *tres kilómetros de Palma*” (ibíd.). Aquesta idea va lligada que “efectivamente había sido sobrada la excursión; setenta y pico de kilómetros y de mala carretera no se recorren así como así, amigos míos” (ibíd.).

Malgrat això, narren els fets ocorreguts en la diada i en fan alguns elogis com la rebuda de la caravana a Inca, la decoració de la ciutat, que baten la idea que fou una festa avorrida —contrastada en la mateixa crònica.

Així, doncs, baldament no fos un acte tant multitudinari com el dels altres anys i com s’esperava, la celebració de la Festa del Pedal a Inca deixà rastre del que és una celebració esportiva de l’època; un esdeveniment de gran magnitud que ha passat per la història de la ciutat d’Inca.

A més d’això, la Festa del Pedal d’Inca comptà amb esdeveniments que no tengueren les altres edicions. Comparant-la amb les de l’Arenal, a través de la feina de Martorell (2017), veim que les corregudes militars foren una incorporació de la d’Inca, així com la d’exploradors —malgrat que fos fora de programa.

Cal entendre, també, l’elecció de la ciutat d’Inca com un element poc anecdòtic. Que fos Inca el lloc triat per a celebrar la cinquena edició de la Festa del Pedal degué ser, probablement, per mor del bagatge ciclista que ja presentava aquesta ciutat: una ciutat industrial en creixement que comptava amb una associació ciclista activa i interessada en esdeveniments d’aquesta casta.

6. Annex

6.1. *La Última Hora*, 25 d’abril de 1919, p. 1

La Fiesta del Pedal

Como saben ya nuestros lectores, Inca, la populosa e importante ciudad, ha sido elegida por la sociedad Veloz Sport Balear, como lugar para la celebración de la próxima Fiesta del Pedal.

Entre los centros ciclistas de Mallorca, se ha repartido la siguiente proclamación:

“¡Ciclistas! Nuevamente celebramos la Fiesta del Pedal. Cuatro años han pasado desde aquella fecha memorable en que unas hojas fueron repartidas profasamente invitando a los ciclistas mallorquines a una fiesta que hasta entonces desconocieron. Cuatro años durante los que el

ciclismo ha continuado su marcha triunfal, y hemos visto que seguía aumentando el número de máquinas que se deslizan por el suelo de nuestra querida Mallorca.

Es obligación de todo buen ciclista dedicar un día al año a honrar el caballo de acero que lleva y trae a todas horas y a todas partes; por esto, por quinta vez, nos reuniremos todos en unos bosques risueños, junto a cuyas encinas y lentiscos destacarán nuestras máquinas como trofeos de paz.

Nuestra continúa propaganda en favor del deporte velocipédico va a aumentar ahora con una fiesta más. Por tanto, como en años anteriores, el Veloz Sport Balear invita a los ciclistas de Mallorca, sin distinción alguna, para que en la mañana del 4 de mayo próximo acudan a los bosques (pleta) de «Son Catiu» propiedad de D. José Sampol, situados a cuatro kilómetros de Inca en la carretera que de dicha conduce a Llubí.

Una vez más estrecharemos los lazos de amistad que nos unen y brindaremos todos para que jamás decaiga el entusiasmo que sentimos por ese manojo de tubos u alambres que tantas emociones nos hizo sentir.

Allí os espera con el cariño de siempre.--

El Presidente del Veloz Sport Balear"

Advertencias

No circulándose invitaciones particulares.

Este llamamiento está destinado a todos los ciclistas de la isla.

Para concurrir a la Fiesta no es necesaria previa inscripción; sin embargo nos permitimos rogar a cuantos piensan asistir a ella que den sus nombres en cualquiera de los centros o lugares donde se organizan expediciones, al objeto de conocer aproximadamente el número de expedicionarios; dato vigoroso para mejor ultimar la organización de la Fiesta del Pedal.

6.2. *La Última Hora*, 2 de maig de 1919, p. 2

La Fiesta del Pedal

La populosa e industrial ciudad de Inca se dispone a recibir dignamente a los ciclistas que la visitarán con motivo de la Fiesta del Pedal que en ella se celebrará el próximo domingo.

El Alcalde de dicha ciudad ha invitado al vecindario a que adorne con banderas y colgaduras los balcones de los edificios de las calles por donde cruzará la caravana ciclista. Esta será recibida a la entrada de la ciudad por las autoridades y hará su entrada presidida por éstas, por varias bandas de música los *boy scout*, guardia municipal y peones camineros.

El Veloz Sport Balear, organizador de la fiesta, ruega, para su mayor brillantez, que los ciclistas que a ella concurran, entren en la ciudad de dos en dos, y llevando marcha moderada.

El reparto de premios tendrá lugar a las cuatro y media en las Casas Consistoriales, cuyo acto estará amenizado por una banda de música.

La Carrera Militar será un éxito indiscutible, y lo revela el entusiasmo con que se han dado cantidades para premios de dicha carrera. Los señores donantes son los siguientes:

Club Central 50 pesetas, Fonda España 10, Simón Gual 10, Juan Martínez 8, Hotel Domingo 10, José Balaguer 8, Lorenzo Fluxa 5, Francisco Prats 15, Miguel Aguiló 5, Bartolomé Cortés 5, Jaime Domenech 5, Juan Rexach 7, Antonio Truyols 5, Gregorio Balaguer 5, Miguel Ferrer 5, Juan Prats 5, Rafael Solivellas 5, Andrés Oliver 5, Jaime Beltrán 3, Antonio Gelabert 3, Rafael Villalonga 7.

Magdalena Beltrán 2, Bartolomé Llabrés 2, Centro Instructivo 15, Juan Ripoll 3, Juan Sastre 3, Juan Pieras 3, Bartolomé Mateu 5, Jaime Beltrán 5, José Aguiló 5, Onofre Oliver 5, Bartoloma Oliver 5, Catalina Beltrán 2, Jaime Ballida 5, Lorenzo Rubert 4, Pablo Salina 7, Francisco Llabrés 5, Pedro Janer 5, Pedro Comas 5, Pablo Sastre 2, Domingo Ramis 5, Jaime Armengol 5, Rafael Coll 5, Juan Bernad 7, Jaime Vidal 5, Jaime Enseñat 5 y Juan Florit 2.

Los industriales Garau y Ferrari han concedido igualmente numerosos accesorios para bicicleta con destino a premios de dicha Carrera Militar, para la que hay ya instritos treinta y seis soldados, del Regimiento de Inca.

En las fondas Domingo y España, se servirán cubiertos de 50 y 4 ptas.

En la ruta de Son Catiu se situarán numerosos puestos de refrescos y bebidas.

Desde Inca

El Alcalde de Inca ha dirigido una circular a los Alcaldes del distrito, invitando en ellos a cuantos habitantes de sus pueblos quiera asistir a la «Fiesta del Pedal» que el domingo próximo, día 4 de mayo se celebrará en el predio Son Catiu término municipal de la ciudad de Inca.

Con ello espera dicho señor sus fervientes deseos de estrechar más y más las relaciones de buena amistad y afectuosa simpatía entre todos los pueblos del distrito; no dudando que muchos corresponderán a tan sencilla pero ingenua invitación dando con su presencia mayor lucimiento a la fiesta.

Reina gran entusiasmo en esta ciudad para recibir y agasajar a los ciclistas, y para ello hay contratadas dos bandas de música de Inca, y una comisión del Ayuntamiento a vicitado todos los establecimientos de comidas y bebidas para advertirlos que el domingo estén provistos para poder atender a los excursionistas lo mayor posible.

6.3. *La Última Hora*, 3 de maig de 1919, p. 2

Fiesta del Pedal

La sociedad Veloz Sport Balear, organizadora de la fiesta, ruega por nuestro conducto a todos los ciclistas que concurren a la caravana que de Palma saldrá a las siete de la mañana, que atemperen la velocidad de la marcha a la que imprimirá el grupo oficial del Veloz, al objeto de llegar a las horas previamente fijadas, su riesgo, por parte de los expedicionarios.

Del grupo numeroso que saldrá de la sociedad Alfonso XIII será capitán de la ruta el conocido industrial D. Antonio Bibiloni.

De dicha sociedad saldrá también, y a hora oportuna para no molestar a los ciclistas, un grupo motorista dirigido por D. Bartolomé Pomar.

Mañana a las cinco de la tarde, luego de afectuado el reparto de premios, y alrededor de la plaza del ganado de la ciudad de Inca, tendrán lugar varias carreras pedestres.

*

La Compañía de Ferrocarriles de Mallorca, hace público que para el mejor orden del servicio de trenes y evitar aglomeraciones, en la estación de Inca solo se admitirán facturación de bicicletas hasta las cuatro de la tarde.

6.4. *La Última Hora*, 5 de maig de 1919, p. 3

La Fiesta del Pedal

No tan lúcida como otros años resultó la quinta fiesta del pedal, celebrada ayer en la espaciosa campiña de *Son Catiu* existente a unos cuantos kilómetros de la populosa ciudad de Inca.

Y decimos que faltó mucho para que la fiesta de ayer pudiera igualarse a la de años anteriores, efectuada en *Son Compañy* y a los lugares siempre bellos del Arenal porque a pesar de la valiosa cooperación que prestaron las sociedades deportivas locales como el «Alfonso XIII» y los industriales señores Darder Hermanos y Bibiloni al mayor éxito de la fiesta y reclamaron ciclistas con gran entusiasmo para que a ella asistieran, fueron éstos un número inferiorísimo al del de años anteriores y eso que se eligió por la Presidencia del Veloz que fuera Inca el sitio designado para realizarla este año, para que así se pudieran reunir todos los ciclistas de Mallorca. Los ciclistas que de Palma asistieron fueron pocos y en Inca no llegaron a reunirse al cincuenta [*sic*] ciclistas de pueblos.

El resultado ya lo presamiamos pues además de ser muy distante el sitio resultaba también que los festejos se celebraban lejos de la ciudad y en pleno campo despoblado y donde apenas se encontraban sombras de árboles donde poder guarearse de los calurosos rayos solares que

asfixiaban. Y no era muy divertido que digamos el pasarse unas horas disfrutando estas *delicias* ni otra distracción que la de unos veinte payeses aburridos, y gracias a los señores Darder Hermanos y Bibiloni tuvimos unas carreras organizadas y costeadas por ellos, que ya reseñaremos.

En honor a la verdad hay que decir que en el estrecho circuito que les señaló el Veloz la ciudad de Inca y con esta los industriales de bicicletas de aquella localidad señores Ferrari Hermanos, hicieron todo cuando se puede para que la fiesta resultara lo mas espléndida posible.

Y hechas estas manifestaciones, exclusivamente para que en años sucesivos se ponga un poco de cuidado en elegir el sitio donde celebrar la fiesta del Pedal, a pesar de que el Presidente del Veloz don Joaquín Pascual nos anunciara oficialmente que la del año próximo se realizaría en Manacor, pasaremos a reseñar la fiesta de la que nos ofrecerá abundante información grafica el incansable amateur don Agustín Estarellas.

La entrada de la caravana ciclista en la ciudad de Inca fué espléndida de verdad; los balcones y ventanas engalanadas con plantas y colgaduras permaneciendo las calles por las que passaron los ciclistas atestadas de gente que victoreaban el paso de los mismos.

Dos bandas de música presidian a los ciclistas, como también los exploradores, el Alcalde D. Pedro Andrés Ferrer, el primer teniente D. Pedro Cortés, el tercero don Juan Fiol, los concejales D. Juan Gelabert, D. Ramón Reus, D. Antonio Truyols y el coronel de Regimiento de Infantería de Inca, sr. D. Jerónimo Palou de Comasema.

En la calle de San Bartolomé se levantó un hermoso arco de mirto en el que había la siguiente inscripción «La Casa Ferrari Hermanos a los Ciclistas mallorquines, Viva la Fiesta del Pedal».

Seguidamente se efectuó la carrera ciclista exclusiva para los militares dando la salida a los corredores un Jurado formado del suboficial D. Antonio Salmerón, y los sargentos D. Sebastián Pieras, D. Juan García y D. Teodoro Asagra. De control en Llubí actuó el sargento D. Jaime Genovart y de Juez volante el industrial D. Rafael Ferrari que llevaba en el sidecar su brigada del cuerpo.

Se organizó a pesar de no estar en programa una carrera de exploradores de Inca.

Sobre la una y media terminaron los festejos en *Son Catiu* y se regresó a Inca sumándose las fondas y hoteles.

Los representantes de la prensa local que asistieron al acto invitados por el Presidente del Veloz D. Joaquín Pascual, fueron obsequiados por los señores Darder Hermanos con una espléndida comida que se sirvió en el «Hotel España».

Por la tarde se precedió en los bajos del Ayuntamiento el reparto de premios y luego se emprendió el regreso a Palma. Fueron en bastante número los ciclistas de los organizadores de la fiesta, que regresaron a Palma en tren, indiscutiblemente por encontrar que efectivamente había sido sobrada la excursión; setenta y pico de kilómetros y de mala carretera no se recorren así como así, amigos míos.

Transcritas estas líneas el Presidente del Veloz, nos comunica que la Junta de aquella sociedad acordó anoche que la próxima Fiesta del Pedal se celebre en el bosque de Bellver; *tres kilómetros de Palma*. —*Fetiche*

6.5. *Correo de Mallorca, 18 d'abril de 1919, p. 1*

La fiesta del Pedal

El Presidente del *Veloz* ha dirigido a los ciclistas de Mallorca la siguiente invitación para que concurran a la fiesta del Pedal, que ha de celebrarse en Inca el primer domingo del próximo mes de Mayo:

“¡Ciclistas!

Nuevamente celebraremos la Fiesta del Pedal. Cuatro años han pasado desde aquella fecha memorable en que unas hojas fueron repartidas profusamente invitando a los ciclistas mallorquines a una fiesta que hasta entonces desconocieron. Cuatro años durante los que el ciclismo ha continuado su marcha triunfal, y hemos visto que seguía aumentando el número de máquinas que se deslizan por el suelo de nuestra querida Mallorca.

Es obligación de todo buen ciclista dedicar un día al año a honrar el caballo de acero que le lleva y trae a todas horas y a todas partes; por ello por quinta vez, nos reuniremos todos en unos bosques risueños, junto a cuyas encinas y lentiscos destacarán nuestras máquinas como trofeos de paz.

Nuestra continúa propaganda en favor del deporte velocipédico va a aumentar ahora con una fiesta más. Por tanto, como en años anteriores, el Veloz Sport Balear invita a los ciclistas de Mallorca, sin distinción alguna, para que en la mañana del 4 de Mayo próximo acudan a los bosques («pleta») de «Son Catiu» propiedad de don José Sampol, situado a cuatro kilómetros de Inca en la carretera que de dicha ciudad conduce a Llubí.

Una vez más estrecharemos los lazos de amistad que nos unen y brindaremos todos para que jamás decaiga el entusiasmo que sentimos por este manojito de tubos y alumbres que tantas emociones nos ha hecho sentir.

Allí os espero con el cariño de siempre,

Presidente del Veloz Sport Balear”

6.6. *Correo de Mallorca, 25 d'abril de 1919, p. 1*

Ciclismo.-- La fiesta del Pedal

Por la Junta del “Veloz” se prosigue con infatigable celo a la organización de los últimos detalles para la mayor brillantez tan hermosa manifestación del ciclismo mallorquín.

La hora de salida y demás detalles ya acordados son los que a continuación se expresan:

La caravana ciclista saldrá de Palma a las siete de la mañana del domingo cuatro de Mayo, haciendo alto en el sitio llamado *S'Hostalet*, kilómetro 27 de la carretera de Inca.

A las nueve y tres cuartos saldrán de Inca todos los ciclistas que en la ciudad se encuentren, el objeto de reunirse en aquel punto con los de Palma y sitios de tránsito, y todos juntos hacer la entrada la en [*sic*] próspera e industrial ciudad a las diez.

A las diez y media en el kilómetro 45 situado en la plaza del Mercado se dará la salida para la carrera militar, debiendo llegar los corredores a Llubí, kilómetro 36 regresando a Son Catiu, en el kilómetro 40'700 metros. Total de recorrido 14 kilómetros.

Finalizada la carrera militar, se efectuará una carrera de velocidad, para la que el fabricante de bicicletas don Antonio Bibiloni ha regalado los siguientes premios 1.º -Un manillar giratorio con potencia de dos tronillos niquelado sobre cobre. 2.º -Un par de pedales imitación B. S. A. 3.º -Un par de dijes. Todo ello construído en los modernos talleres de dicha casa.

El recorrido para la carrera de velocidad, será de dos kilómetros 700 metros, dándose la salida en el kilómetro 38 estando la meta de llegada en *Son Catiu*.

Finalizada dicha carrera, se correrá una carrera de resistencia, que al igual que la de velocidad estará reservada a los *amateurs*, habiendo la casa Darder Hermanos concebido lo [*sic*] siguientes premios para tan interesante carrera: 1.º, 50 pesetas; 2.º, 30; y 3.º, 20.

El recorrido de la Carrera de Resistencia será de 28 km.: *Son Catiu* - Santa Margarita y regreso.

Mientras tenga lugar la carrera ciclista de resistencia, se efectuará alguna carrera pedestre. Finalizadas dichas carreras se emprenderá el regreso a Inca, y al llegar al kilómetro 44'500 metros, se dará la salida para una carrera de obstáculos, para la que la mesa estará situada en la Plaza del Mercado. La prueba consistirá en ir el ciclista a pié empujando y haciendo marchar la bicicleta, desde el manillar y colocado frente la rueda delantera. El industrial don Antonio Bibiloni concede como premio de dicha carrera un pollo asado con sus correspondientes patatas.

6.7. *Correo de Mallorca*, 2 de maig de 1919, p. 1

Vida deportiva

La fiesta del Pedal

A medida que se acerca la fiesta de esta importante fiesta [*sic*], crece el entusiasmo entre los aficionados al *sport* del pedal para asistir a la que este año se celebrará en Inca el próximo domingo.

Para la carrera militar, que allí tendrá lugar, ha sido tan generoso el pueblo de Inca en la concesión de premios, que, a pesar de ser treinta y seis los militares inscriptos [*sic*], habrá un premio para cada uno de ellos; el Jurado, para esta carrera, lo compondrán los señores don Antonio Salmerón, suboficial; don Jaime Genovard, brigada; y los sargentos don Juan García, don Sebastián Pieras y don Teodoro Azaga.

De Palma, según nuestras noticias, la caravana ciclista será numerosa, pues de día en día engrosan las listas que en las Sociedades “Veloz” (organizadora de la fiesta) y “Alfonso XIII” se han abierto para que se inscriban los que en dicha caravana toman parte, aumentada por los excursionistas que saldrán de las importantes casas ciclistas Darder, Bibiloni, Nolla y algunas más.

6.8. *Correo de Mallorca*, 3 de maig de 1919, p. 4

La fiesta del Pedal

Sigue creciendo el entusiasmo por la fiesta ciclista que mañana se ha de celebrar en la ciudad de Inca.

El «Veloz Sport Balear», fundador y alma de esta hermosa fiesta, sigue incansable para que en ella no falte detalle alguno. La ciudad de Inca, por su parte se prepara para recibir dignamente a sus huéspedes de unas cuantas horas.

El Alcalde de Inca ha invitado al vecindario para que adorne la carrera por donde la caravana ciclista hará su entrada.

Los ciclistas, al llegar, serán recibidos por las autoridades y harán su entrada presididos por dichas autoridades y precedidos por una banda de música, “boy scouts”, guardia municipal y peones camineros.

La Junta del “Veloz” ruega a los ciclistas que asistan a la fiesta, que a su entrada en la ciudad lleguen de dos en dos y a marcha bastante moderada.

Para la carrera militar organizada, de la que ya hablamos, se han concedido los siguientes donativos:

Club Central, 50 pesetas; Fonda España, 10, Simón Gual, 10; Juan Martínez, 3; Hotel Domingo, 10; José Balaguer, 3; Lorenzo Fluxá 5; Francisco Prats, 15; Miguel Aguiló, 5; Bartolomé Cortés, 3; Jaime Cortés, 5; Juan Raxach, 2; Antonio Truyols, 5; Gregorio Balaguer, 5; Miguel Ferrer, 3; Juan Prats, 5; Rafael Solivellas, 3; Andrés Oliver, 3; Jaime Beltrán, 3; Antonio Gelabert, 3; Rafael Villalonga, 2.

Magdalena Beltrán, 2; Bartolomé Llabrés, 2; Centro Instructivo, 15; Juan Ripoll, 3; Juan Sastre, 2; Juan Planas, 3; Bartolomé Mateu, 5; Jaime Beltrán, 5; José Aguiló, 5; Onofre Oliver, 5; Bartolomé Oliver, 5; Lorenzo Rubert, 4; Pablo Salas, 2; Francisco Llabrés, 5; Pedro Janer, 5; Pedro Cortés, 5; Pablo Sastre, 2; Domingo Ramis, 5; Jaime Armengol, 5; Rafael Coll, 5; Juan Bernad, 3; Jaime Vidal, 5; Jaime Enseñat, 5 y Juan Florit, 2.

También los industriales señores Ferrari Hnos. y José Garau han regalado buen número de accesorios de bicicleta para que sean repartidos entre los vencedores en dicha carrera.

El reparto de premios tendrá lugar en las Casas Consistoriales a las cuatro y media de la tarde, acto que será amenizado por dos bandas de música.

Para que nada falte a los expedicionarios en Inca, una comisión del Ayuntamiento ha visitado a los establecimientos de bebidas y comidas advirtiéndoles que el domingo estén lo mejor provistos que puedan.

Los industriales de Palma señores Darder y Bibiloni harán concurrir a la expedición gran número de operarios con los útiles necesarios para el arreglo y reparación de las averías que pudieran sufrir las bicicletas de los que a la expedición concurren.

La salida de Palma será a las siete de la mañana. Los ciclistas se reunirán previamente en la Avenida de Alejandro Rosselló, junto a la carretera de Inca, desde donde partirá la caravana. El «Veloz» ruega a todos los ciclistas que a la expedición concurren lleven su marcha ateniéndose a la que señale la sección ciclista de la Sociedad organizadora de la fiesta.

6.9. *Correo de Mallorca*, 6 de maig de 1919, p. 1

Vida deportiva

La fiesta del pedal

El domingo se celebró en Inca la fiesta del Pedal, quinta fiesta de esta clase que organiza la sociedad “Veloz Sport Balear”.

La fiesta, según noticias, se vió desanimada, por la falta de entretenimiento de los ciclistas de Palma y otros pueblos que fueron en encuentro primero a aquella ciudad.

En Inca la caravana ciclista fué recibida con gran entusiasmo por la población, la que engalarnó sus balcones, entrando los ciclistas presididos por el Alcalde, don Pedro Andrés Ferrer y varios concejales y por el coronel jefe del Regimiento de Inca, D. Jerónimo Palou de Comasema.

Se efectuaron varias carreras.

La mayoría de los ciclistas de esta ciudad, amantes de pedal, regresaron a Palma en tren.

6.10. *Foch y Fum*. Any III, n. 117, 9 de maig de 1919, p. 1

Noticies Inquieres

Anit 1.er de Maitx 1919 reunits tením a nostros Administradors Municipals, els quals s'ocupen de los trabays efectuads en so fí de que sa festa D'EL PEDAL resulti aquest any tot lo lluida possible ja que tindrà lloch dins nostro terma municipal.

Luego s'ocupan de sa distribusió de sa cantidad consignada d'el fondo comú per enseñansa primari lo cual queda pendent de resolusió y lo demás *pexi minuti* y calma XIXA si be sa nota algo anormal.

Día 2.- Sa díu en molta insistensi que los músichs Inquieros sa negan a prenda part a sa festa D'EL PEDAL y que los obrés pensan celebrá una *gira campestre*.

Día 3.- Sa díu en sertesa que ses músicas Inquieras asistirán, gracias a sertas habilidades de un que altre seño de sa comisió de festas; sería sensible pagasen *justos por pecadores*.

Arriban de viatge sa *Barbona* y sa *Famella Rosa*.

Ben arribadas sigan.

Día 4.- Venan los Ciclistas y sa Ciudad Inquera los reb amb música y queda tothóm xasquead; no apareixan la dècima part de los cálculos fets de *antemano*; s'element obré Inquero brilla per sa ausensi, celebran gira campestre a n'es PUIG FERRE y sa reuneixan varios sents de *ambos sexos*.

No tenan banda de música pero tenan músichs y amb un sant y amén sa improvisa es GRAN BALL.

Sa veu a la llejo que hey há foch colgad y resentiments. ¿Cuant acabaré tal estar de coses?

El héroe de la fiesta un soldat de Muro casat conegut vulgarment per GOX *vencedor* de ses carreras militar i resistensi

¡VIVA en GOX! y tot li siga enhorabona.

BARBÓ.

6.11. *Foch y Fum*. Any III, n. 117, 9 de maig de 1919, p. 2

Es "Mascle Ros" a sa festa d'es Pedal

Amb una moto INDIAN custodiada per s'sportman Toni Marroig y ben acomodad a dins es side-card (maldement digui *card*, no vatj feró a s'operari de Can Ramón y Cañellas que seya damunt jo) arribarem a Can Carol de Santa María, berenarem y amb una exhalació:

arribám a Son Catú
y sense sufrí avería
peró hen duiem aquest día
de pols fins a sa..... *guátlara*.

6.12. *Programa de los festejos que se celebraran en la Ciudad de Inca...* BLA S-5 (46)/28

PROGRAMA de los festejos que se celebrarán en la ciudad de Inca, para solemnizar el 5.º AÑO de la implantación de la

Fiesta del pedal

A las diez de la mañana. Entrada triunfal en Inca, de todos los ciclistas que concurran a la fiesta, los cuales se habrán reunido previamente en el punto denominado S'Hostalet Km. 27 de la carretera de Palma a Inca.

A las diez y media. En la P. del Mercado de Inca se dará la salida a los corredores que tomen parte en la CARRERA MILITAR cuyo recorrido son 14 Km. En esta carrera los corredores llegarán hasta el Km. 36 situado en Llubí, regresando a Son Catiu Km. 40'700 metros, donde estará la meta. Para esta carrera exclusiva para los militares de guarnición en Inca han concedido 36 premios las sociedades industriales y distinguidas personalidades de Inca.

Terminada esta carrera se celebrará una **Carrera de Velocidad** desde el Km. 38 hasta Son Catiu, en la cual podrán tomar parte todos los ciclistas que lo deseen, concediéndose los siguientes premios, donados por la fábrica de bicicletas D. Antonio Bibiloni. —1.º premio, **un manillar giratorio**. —2.º premio, **un par de pedales imitación B.S.A.** —3.º premio, **un par de dijes**.

Al finalizar esta carrera tendrá lugar una **Carrera de Resistencia** reservada a los *amateurs* para la cual la popular casa Darder Hermanos ha concedido tres premios en metálico.—Primer premio, **50 ptas.**—2.º **30 pesetas** y 3.º **20 ptas.** El recorrido será Son Catiu a Sta. Margarita y regreso, total 28 km.

Durante la celebración de la carrera de resistencia, se organizarán en Son Catiu, algunas carreras pedestres.

Al terminar la carrera de resistencia, se emprenderá el regreso a Inca y al llegar al kilómetro 44'500 metros, se pondrán en línea los corredores que deseen tomar parte en una **Carrera de Obstáculos** que consistirá en llegar hasta la P. del Mercado (donde estará señalada la meta) empujando la bicicleta desde el manillar colocado el ciclista frente a la rueda delantera y haciendo marchar a pie la máquina hacia atrás. El premio al vencedor consistirá en **Un pollo asado**, con patatas, regalo del fabricante de bicicletas D. Antonio Bibiloni.

Las fiestas serán amenizadas por dos bandas de música.

Por la tarde tendrá lugar en Inca, el reparto de premios

7. Referències

Bibliografia

- García, M. 2017. “El Veloz Sport Balear, decano del fútbol balear”, a *Cuadernos de fútbol*, núm. 83 [darrera consulta 13/11/2017]. Disponible en web: <http://www.cihefe.es/cuadernosdefutbol/2017/01/el-veloz-sport-balear-decano-del-futbolbalear/>
- García, M. 2017-2018. *El Velòdrom de Tirador, patrimoni històric i esportiu de Mallorca*. Editorial Illa: Palma. Edició en curs, prevista per a desembre de 2017 – gener de 2018.
- Martorell, D. 2017. “La Festa del Pedal a s’Arenal (1916-1918). Un esdeveniment de gran magnitud”, a **I Jornades d’Estudis Locals de Lluçmajor* [pendent de publicació].
- Pampin, J. & García, G. 1970. *Historia del ciclismo en Mallorca*. Ed. Miramar: Palma.

Premsa

La Última Hora:

- 25 d’abril de 1919, en portada.
- 26 d’abril de 1919, p. 2.
- 30 d’abril de 1919, p. 3.
- 2 de maig de 1919, p. 2.
- 3 de maig de 1919, p. 3.
- 5 de maig de 1919, p. 2.

Correo de Mallorca:

- 18 d’abril de 1919, en portada.
- 25 d’abril de 1919, en portada.
- 2 de maig de 1919, en portada.
- 3 de maig de 1919, p. 4.
- 6 de maig de 1919, en portada.

El Sol, 6 de maig de 1919, p. 9.

Foch y Fum n. 117

- 9 de maig de 1919, en portada.
- 9 de maig de 1919, p. 2.

Ca Nostra, maig-juny de 1919, p. 34.

La Almudaina, 4 de maig de 1919, p.1.

La Vanguardia, 6 de maig de 1919, p. 10.

L’Ignorancia n. 28, 8 de maig de 1919, p. 3.

Madrid-Sport, 5 de maig de 1919, p. 2-3.

Mundo Deportivo, 8 de maig de 1919, p. 4.

El Bien Público, 10 de maig de 1919, p. 2.

Dijous n. 835, mes 3, p. 6.

Recursos d’arxiu

Programa de los festejos que se celebraran en la Ciudad de Inca... BLA S-5 (46)/28.

Abreviatures

BLA – Biblioteca Lluís Alemany.

AMI – Arxiu Municipal d’Inca.

La trajectòria esportiva del futbolista Joan Colom Deyà

XVIII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

doi: 10.3306/JELINCA.18.207

Antoni Mir i Marquès¹

1: col·laborador del Centre de Recerca i Documentació Històrico-Musical de Mallorca.

toni.mir.marques@gmail.com

Paraules clau: CE Constància, Joan Colom, futbol, pilota, gols.

Resum. *En aquesta comunicació es realitza una aproximació a la carrera esportiva de Joan Colom Deyà com a jugador de futbol. Es recopilen i valoren informacions i dades rellevants de la seva carrera a través de notes i entrevistes que es van dur a terme per diverses institucions, així com es repassen algunes dades biogràfiques significatives.*

Keywords: CE Constància, Joan Colom, foot-ball, ball, goals.

Abstract. *This communication is an approach to the sports career that he made as a soccer player. We collect and valued information and significant data from his career through notes, interviews, which were carried out by various institutions, as well as some significant biographical data are reviewed.*

1. Introducció

Tota la meva infantesa la vaig passar somiant amb fer gols. Em mereixia, per tant, tenir el meu moment de glòria. Totes les persones tenen dret a tenir el seu petit moment de glòria, el que solia dir Llorenç Moyà Gilabert de la Portella “aquest trosset d’il·l·lusió convertit en realitat”.

Per a Joan Colom, a més, el seu moment de glòria li va servir per entrar a la història de l'esport al qual sempre havia dedicat tot el seu afany, el futbol, que va aprendre passant hores i hores de bleix sobre l'era de la finca dels seus pares a Consell, anomenada Ca na Buc.

Figura 1. Joan Colom Deyà, amb la samarreta del Mallorca a Primera Divisió, 1969

2. Dades biogràfiques i trajectòria professional

Fill de Joan Colom Pol i Catalina Deià Ferrer, va néixer a Consell el 13 de gener de 1945, dia de Sant Hilari. Va ser el major de cinc germans, ja que darrere d'ell van venir Cosme, Lucas, Maria i Onofre. Casat (juliol de 1970) amb Catalina Fiol Carrasco, tenen dues filles: Catalina i Begoña. De nen va estudiar poc, però va treballar molt ajudant els seus pares en les tasques agrícoles. La satisfacció li arribava al caure la tarda quan es reunien tots els nens que podien o cabien a l'era. Organitzaven uns disputats partits de futbol. Primer amb una pilota de drap, i després ja el seu pare li va comprar el que crec que va ser la primera pilota de reglament que hi va haver al poble. Futbol, futbol, futbol... Joan Colom no tenia d'adolescent més horitzó que la porteria que havia construït amb tres pals, a la qual llençava cops de pilota amb una tenacitat gairebé obsessiva. Després un oncle seu, Pere Deyà Ferrer, va formar a Consell un equip d'infantils, i aquí és on es va posar per primera vegada un uniforme i va jugar en un camp gran, amb porteries reglamentàries.

3. Els seus primers passos en el futbol

Després arriba el Binissalem per fitxar Joan i Miguel Campins Fiol, que jugava de mig en el mateix equip per a l'equip juvenil que tenien. Joan recorda que va haver de signar una fitxa falsa perquè tan sols tenia catorze anys, i per ser juvenil s'exigien quinze anys complerts. Anaven a entrenar amb bicicleta. Temps durs, per descomptat, però encesos en il·lusió i ganes d'arribar. En el cas de Joan Colom, el primer graó en la seva particular escala de l'èxit és que va ser fitxat, el 1960, pel Sant Felip. Com havia d'anar tres o quatre dies a Palma, el sacrifici personal era encara més gran. Marxava a les 05.30 h del matí per agafar l'autocar de línia Alaró-Palma, arribava a la plaça d'Espanya i se n'anava corrent fins al camp de La Salle per entrenar amb l'equip, i després a classe de Formació Professional i tornada a casa. Tot molt dur, ens diu, però va valer la pena. Va estar tres anys al Sant Felip, i en aquesta època va jugar molts partits amb la Selecció Balear de juvenils.

4. La seva arribada al Constància

Joan era un mitjà volant tot terreny. Un set pulmons, que es diu. Als divuit anys va fitxar pel Constància d'Inca, que acabava d'ascendir a Segona Divisió. Era la temporada 1963-1964. No cobrava res de fitxa, només unes cinc mil pessetes en total per a despeses de desplaçament. Amb el Constància va debutar als Cós l'1 d'octubre de 1963, i componia en els seus inicis una brillant i eficaç línia mitjana amb Llompard. Al Constància va estar quatre temporades. Les dues primeres com a mitjà volant, però "com que feia qualche golet" va venir un entrenador anomenat Quique i el va posar d'ariet. Un lloc que també li anava bé perquè Joan mai donava

una pilota per perduda i era incòmode per als defenses. El 1966 va rebre la seva primera distinció important, el trofeu amb el qual el *Diari Balears* premiava el millor jugador de l'any del Constància.

Figura 2. CONSTÀNCIA-1963-64, a Segona Divisió. Drets, d'esquerra a dreta: Vilar, Torres, Llompart, Franch, Colom i Laguardia. Ajupits: Macario, Martín, Kazsas, Ledo i Amarilla

Figura 3. Colom i Llompart, dos extraordinaris jugadors del Constància (camp es Cós)

5. El seu fitxatge per l'Atlètic de Madrid

Però no tot seria un camí de roses a la imparable progressió futbolística de Joan Colom. El servei militar li va aturar les cames. Primer perquè, estant en el Constància, el servei militar, que havia de complir obligatòriament a Palma, li va impedir ser traspassat al Saragossa, que s'havia interessat pels seus serveis. El tècnic d'aquest equip, Fernando Daucik, havia recomanat la seva incorporació a l'equip de La Rosaleda, un dels grans del futbol espanyol. Però no s'acabaria aquí la increïble mala sort de "la mili" per a Colom, així ho recorda ell. Fallida l'oportunitat d'anar al Saragossa, va venir l'Atlètic de Madrid a contractar-lo, el van provar al Vicente Calderón i el van fitxar per tres temporades.

Però ens trobam amb el mateix problema del servei militar, de manera que per poder anar a Madrid li van recomanar que sol·licités la incorporació a les forces

Figura 4. Colom, goleador històric del Constància a 2ª Divisió. Nou Camp d'Inca 1966. Equip contrari, l'Algèsires

especials de paracaigudisme amb base a Alcalá d'Henares, a trenta quilòmetres de la capital. Així ho va fer, però per al període d'instrucció el van enviar a Alcantarilla (Múrcia).

6. La cessió al Murcia

En assabentar-se'n els dirigents del Real Murcia, van sol·licitar i van obtenir la seva cessió per part de l'Atlètic de Madrid. Al Murcia, amb extrems de la reconeguda categoria de Juan Antonio, que fitxaria per l'Atlètic de Madrid, i Serafín, que venia del Barcelona, va brillar el futbol impetuós de Joan Colom, un ariet tot punt d'honor, a la manera antiga, que aquesta temporada 1967-68 es va acarnissar especialment amb els equips illencs. Al Murcia, a Segona Divisió, Joan Colom va acabar la temporada 1967-68 com a màxim goleador de l'equip, amb catorze gols en vint partits. El 12 de març de 1968 a La Condomina va ser l'autor dels cinc gols (tots ells de jugada) amb què el Murcia va guanyar el Constància: Múrcia 5 – Constància 0, i en el partit del Murcia-Mallorca que finalitzà amb el resultat de 3 a 1, Joan va ser l'autor de dos dels tres gols del Murcia.

Figura 5. El Murcia 1967-68. Drets, d'esquerra a dreta: José Luis, García, Maraver, Rebellón, Gerardo i Herviti. Ajupits: Juan Antonio, Vidal, Colom, Lalo i Serafín

Cinc gols al seu anterior equip, el Constància. Un rècord agrejolç per al fenomenal ariet nascut a Consell. El dia del Constància, segons pròpies paraules, va tenir sort. Va ficar els cinc gols, tots ells de jugada, res de penals, però cada vegada que marcava tenia sentiments contraposats. D'una banda, estava content, perquè sempre va ser un jugador que ho donava tot al camp, i el gol era l'objectiu dels seus esforços, i de l'altra, se sentia trist perquè a qui marcava els gols era al Constància, l'equip que li va obrir les portes del futbol professional. Però així és la vida, aquest dia el va acompanyar la inspiració i García Plata, que així es deia el porter titular aquella tarda del conjunt inquer, va pagar els vidres trencats. 1-0, 2-0, 3-0, 4-0, 5-0... Tot d'una La Condomina va esclatar d'alegria i el públic, dempeus, va corejar el nom de Colom fins que aquest va desaparèixer pel túnel de vestidors. Tots coincidien que en aquell partit s'havia escrit una brillant pàgina de la història del futbol; del futbol murcià en particular i del futbol espanyol en general. Colom entrava en els llibres. Un moment de tremenda alegria per a una vida atzarosa abans i després d'aquesta gesta.

Anava com un coet, però ja es van encarregar els militars de tallar-li de nou les ales. Quan anava a entrar a l'Atlètic de Madrid per la porta gran, un reportatge aparegut al diari esportiu *As*, en el qual s'explicaven les seves excel·lències golejadores, va despertar les ires d'un general que a recer de la dictadura no va dubtar ni un minut a perjudicar la seva projecció de futur. En efecte, el reportatge de l'*As* el van llegir a la caserna de paracaigudisme d'Alcalá d'Henares, i a un general allò li anava malament, potser perquè no s'havia assabentat que Joan era un soldat paracaigudista. Així que el va nomenar i li va dir que faria tota "la mili" que no havia fet fins llavors. Només li permetien jugar amb l'equip que tenien els paracaigudistes, i amb el qual va anar a jugar partits a França i Itàlia.

Durant vuit mesos li van tallar les cames. Després de "la mili" ja res va ser igual per a Colom, una víctima més d'un autoritarisme injust i mal aplicat.

7. Al Mallorca i una greu lesió

Quan es va llicenciar, el Mallorca, que havia ascendit a Primera Divisió, el va demanar a l'Atlètic i va aconseguir la seva cessió. Allò el va alegrar molt perquè tenia ganes de tornar a l'illa. Estava deprimat, tenia núvia i ganes de casar-se. Va venir al Mallorca el juny de 1969. Joan Colom va passar a engrossir la llista de mallorquins que han jugat amb el Reial Mallorca a Primera Divisió. La veritat és que tot va començar bé per a Joan al Mallorca, però aviat es va torçar. Va jugar el torneig Ciutat de Palma i va debutar a la Lliga a la tercera jornada al camp del Sabadell. Era el diumenge 28 de setembre de 1969, un pèssim dia per a Colom perquè es va lesionar en una cuixa i aquesta lesió li va amargar l'existència durant quatre mesos, i al final el van haver d'operar. Després de l'operació ja no va tornar a ser el mateix.

Va perdre força a la cama, ja no podia pegar fort a la pilota, el Mallorca va perdre la categoria i edemés no volien pagar-li, així que va marxar. Com era jove, amb 29 anys encara va voler enganar-se a ell mateix i va fitxar per l'Atlètic de Balears, però com la cama no li responia als tres mesos rescindí el contracte i va decidir penjar les botes. La retirada, encara que obligada per una lesió mal curada, cosa freqüent en el món del futbol, va ser traumàtica per a Joan Colom. Una depressió el va portar a estar més d'un any sense practicar cap tipus d'esport i, encara que en aquest temps el Salamanca es va interessar per ell, no va tenir coratge per tornar al camp professional. Sort que Joan Pol Paracuellos, un dels millors alcaldes que ha tengut Consell, desaparegut també traumàticament de resultes d'un accident de circulació, el va convèncer perquè lideràs un ambiciós projecte del Club Esportiu Consell.

El projecte del Consell el va il·lusionar, perquè en aquell equip, del qual ja tenia llicència de jugador-entrenador, va coincidir amb molts dels que de nens vam aprendre a jugar a futbol sobre l'era de casa seva. Allà hi havia, ja passada la trentena, Miguel Morro, Jaume Sans, Miguel Campins, Jaume Company, Gabriel Amengual i Bernardo Busquets. Per a Joan va ser realment bonic, especialment perquè va aconseguir el primer ascens del Consell a la categoria Regional Preferent.

Després, per seguir marant el cuquet i la nostàlgia va entrenar també el Selva, Llosetense i Espanya de Llucmajor, a més de tornar a la banqueta del Consell, quan n'era president el seu antic company i sempre amic Miguel Morro Ferragut. En aquesta oportunitat va aconseguir el segon ascens del Consell a Preferent i va arribar a jugar fins i tot la lligueta de promoció a Tercera Divisió. Joan Colom és l'únic futbolista nascut a Consell que ha jugat a Primera Divisió. És el mallorquí que més gols ha marcat en un sol partit en les dues primeres categories del futbol espanyol. De caràcter senzill i reservat, una mica tímid, no li agrada presumir. Mai ha fet res per augmentar la seva popularitat.

8. Agraïments

Sobretot al meu amic Joan Colom, són moltes les vegades que record la dècada dels 80, principalment els anys que vam estar treballant junts en el sector de serveis a Peguera (Calvià). Primerament a la recepció de l'Hotel Carabela i després a l'Hotel Mar i Pins, va ser un bon company, molt aviat va saber adaptar-se en el treball. Van ser molts els moments compartits que van quedar gravats en la meva memòria. Sobretot alguns en què parlàvem sobre la seva etapa com a futbolista i algunes de les lesions que havia patit. Així va ser com vaig poder recopilar part de la seva etapa en els diferents equips amb què havia estat competint durant la seva carrera esportiva. També vull expressar el meu agraïment a Miquel Vidal Perelló, periodista i amic, el qual des del primer moment va oferir tota la seva ajuda perquè pogués dur a terme aquesta petita biografia del nostre comú amic i gran esportista Joan Colom.

9. Conclusions

Tot el que hem pogut llegir o treballar fins ara en relació amb la persona de Joan Colom ens confirma que, a més d'un reconegut jugador de futbol, sobretot va ésser i és un autèntic amic i una bona persona, sempre disposada a aconsellar a tots els que estimàvem l'esport del futbol, i més si amb això veia que podia satisfer qualsevol aficionat a l'esport futbolístic. Tampoc podem oblidar que Colom és el goleador històric del Constància a Segona Divisió.

10. Bibliografia

- DIVERSOS AUTORS. 1989-1998. *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Volum 3. Promomallorca Edicions, SL: Palma. Colom Deyà, Joan, pàg. 379.
- DIVERSOS AUTORS. 2001. *1900-2000. Cien años de deporte en Mallorca. Un siglo de leyenda*. Impressió: Jorvich, SL, Consell de Mallorca, Departament d'Esports, pàg. 254.
- VIDAL, Miguel. "Juan Colom. El hombre que pintaba la tarde de goles", *Brisas. Semanario de Última Hora*, núm. 1.333 [dissabte, 24 de novembre de 2012], 8.
- VIDAL, Miguel. "Constancia un viejo joven", *Brisas. Semanario de Última Hora* núm. 1.335 [dissabte, 8 de desembre de 2012], 14-15.

La col·lecció d'exvots de l'església de Santa Maria la Major

XVIII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

doi: 10.3306/JELINCA.18.213

Àngela Beltran Cortès¹ i Bernat J. Mateu-Morro²

1: *historiadora. angelabeltran6@gmail.com*

2: *historiador de l'art. bj.mateumorro@gmail.com*

Paraules clau: patrimoni cultural, patrimoni religiós, Santa Maria la Major, exvot.

Resum. *Un exvot és un objecte ofert a una divinitat en compliment d'una petició o d'un benefici. A Mallorca fou tradicional l'ofertament de petites estatuetes, joies, o altres objectes d'ús privat per agrair el guariment de la malalties o l'alliberament d'una desgràcia. També era costum oferir el pes en cera, realitzar figuretes de retall o de planxa de plata, o bé en forma humana o bé representant els membres afavorits o agraciats. Amb aquesta comunicació volem donar a conèixer i posar en valor la col·lecció d'exvots que es conserva a l'església de Santa Maria la Major.*

Keywords: Cultural Heritage, Religious Heritage, Santa Maria la Major, votive offerings.

Abstract. *An votive offering is an object given to a god in fulfillment of a request or a benefit. In Mallorca was traditional the offering of small statues, jewels or other objects for private use to thank for the cure of diseases and the protection of a misfortune. It was also common to offer figures of wax or silver, in human form or favored or graceful parts.*

With this communication we want to make known and value the collection of votive offerings of the church of Santa Maria la Major.

1. Introducció

La intenció de la comunicació és recollir els exemples d'exvots que trobem a Inca, amb l'objectiu de documentar-los i donar-los a conèixer, i alhora poder preveure i reflexionar sobre estratègies de conservació i difusió.

2. Els exvots

Tal com explica la *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, un **exvot** és un objecte ofert a una divinitat en compliment d'una petició o d'un benefici, aquest oferiment es feia per agrair el guariment de malalties o l'alliberament d'una desgràcia. El terme *exvot* és relativament modern, tot i que prové del llatí (Vila, 2005); anteriorment s'usava el terme de *presentalles* o *prometences*.

Des d'èpoques prehistòriques es va convertir en una pràctica comuna la reproducció del cos humà, el d'un animal o fins i tot una acció concreta com a agraïment a la divinitat. Els exvots són objectes comuns a moltes religions: pobles ibers, fenicis, egipcis, etc. Així doncs, la idea de l'exvot material tingué una gran expansió durant tota l'Antiguitat (Llompарт, 1988).

Moltes de les ofrenes que trobem avui en dia i les que tractarem en aquest treball són les que s'han conservat a ermites, santuaris i esglésies. Pel que fa a la religió cristiana, aquesta va veure com s'hi introduïen els exvots des dels seus inicis, ja en textos antics s'hi troben referències. Al principi, aquestes ofrenes s'acostumaven a col·locar en les tombes dels màrtirs, amb el pas del segle s'han anat ampliant i han acabat per entregar-se a Déu, a la Verge o als sants i les santes, sovint a les esglésies, ermites, santuaris o altres espais religiosos on tenen dedicat el culte. Tot i que en cert moment suposaren un debat dins de l'Església, han perdurat de manera ininterrompuda fins als nostres dies.

Fig. 1. Exvot que representa una figura femenina

Els exvots poden ser molt variats, no només en la temàtica, sinó també en el material emprat en la seva elaboració. En primer lloc, podem parlar de les estatuetes de cera que reproduïen els membres agraciats o afectats. Hi ha també mostres d'objectes realitzats en fusta o ceràmica (Vila, 2005). Una altra categoria serien aquells objectes personals lligats a la gràcia rebuda: roba, bastons, aparells ortopèdics, etc.

Per altra banda, trobem els retaulons o quadres que representaven el miracle ocorregut, tenien una petita vinyeta en què s'explicava el miracle. Aquests darrers solen ser toscs i presentar diferències regionals, ja que els pintaven artesans locals. De més qualitat eren els exvots mariners, que podien anar des de quadres i escultures fins a aparells de navegació (Vila, 2005).

La darrera de les categories és la dels exvots metàl·lics, la majoria fets d'encuny. Aquests es treballen en planxes metàl·liques, que podien ser d'aliatges o materials més pobres, encara que també els podem trobar de materials nobles com l'or i molt sovint la plata.

2.1. Els exvots a Mallorca

Els exvots també eren molt comuns a Mallorca, on tindran especial predilecció per les advocacions de temàtica mariana, per això s'han format gran col·leccions d'exvots al Santuari de Lluc, la Seu o el Puig de Maria a Pollença.

Els exvots pintats més antics que es conserven a Mallorca daten del segle XVII, tot i que ja hi ha al·lusions d'exvots del segle XV. Els exvots pintats tenien una composició comú: un protagonista en perill, les circumstàncies externes que provoquen el perill i l'intercessor o advocat que el salva del perill.

Les altes tipologies explicades en el punt anterior també hi són presents a Mallorca. Els de cera i ceràmica són poc comuns per qüestió de durabilitat. Els més nombrosos després dels pintats són els exvots metàl·lics. Aquests són representacions d'algunes parts del cos o animals. Pel que fa a aquests, eren porcs o bèsties de feina com someres o cavalls, s'encomanaven a ells, ja que d'ells depenia el proveïment de la família.

Cap a la meitat del segle XX els exvots tal com es coneixien s'anaren substituint per fotografies dels agraciats, les quals se seguien entregant als sants o a Déu esperant que realitzessin la mateixa acció de gràcies. Al tombant al segle XX s'havia reduït de manera molt notable l'entrega d'exvots; d'una banda, la societat es feia de cada cop més laica i, de l'altra, la pròpia Església convidava a substituir els exvots per almoines als necessitats.

Fig. 2. Col·lecció d'exvots de Santa Maria la Major

3. La col·lecció de Santa Maria la Major

El conjunt al qual ens referim té el seu origen en la tradició popular, abans explicada, d'entregar objectes a una figura religiosa després que aquesta hagi intercedit en l'alliberament

d'una desgràcia o malaltia, o bé s'hagi complert una demanda que se li havia fet. En aquest sentit la formació del conjunt d'exvots va lligada a la devoció religiosa i al sentit popular dels habitants d'Inca, que al llarg dels segles han anat fent entrega dels exvots en agraïment als sants als quals s'havien encomanat.

Cal dir que es tracta d'una col·lecció modesta, atès que sols està composta per un total de vint-i-set peces, i es queda lluny d'altres conjunts que puguem trobar a l'illa.

3.1. Materials i tècnica

Tal com hem vist, a Mallorca s'han desenvolupat diferents tipologies d'exvots, però, pel que fa al conjunt inquer analitzat, aquest només es troba constituït d'exvots metàl·lics. En concret es tracta de figuretes elaborades a partir d'una làmina fina de plata retallada.

Les figures presenten un retall groller i poc definit, alhora aquests exvots fan ús d'un lleuger puntejat per crear o elaborar alguns detalls en les figures.

Els exvots són petites figuretes de mesures reduïdes, que oscil·len entre els 4,5 i els 11,5 cm.

3.2. Elements representats

Quant als elements que representen els vint-i-set exvots de la col·lecció de Santa Maria la Major, trobem vint-i-dos elements antropomorfs, un de zoomorf. Respecte als elements antropomorfs, apareixen quinze ulls, dos peus, dos braços, dues cames i una dona. D'elements zoomorfs, sols apareix la representació d'una somera. Al marge dels elements zoomorfs i antropomorfs abans esmentats cal anotar altres quatre exvots que pel seu mal estat de conservació no es pot apreciar amb exactitud què representen, encara que probablement pugui tractar-se d'ulls.

Fig. 3. Exvot que representa un braç

3.3. Cronologia i autoria

Els exvots han perdurat al llarg dels segles amb un tipus de producció que poc ha evolucionat. En aquest sentit, és difícil conèixer o situar-los en una cronologia concreta amb exactitud.

Dels exvots conservats sols d'un es coneix la seva cronologia, això es deu que aquest es troba emmarcat i porta la data de 1952, en ell es representen dos peus.

Fig. 4. Exvot que representa dos peus, emmarcat i datat del 1952

Pel que fa a la seva autoria, aquests acostumaven a ser obres anònimes a les quals no és possible atribuir un autor, ni tan sols una mà, pel traç groller que presenten totes elles.

3.4. Ubicació

Els exvots solien entregar-se a un sant o una santa en concret, per la qual cosa a l'hora de fer l'ofrena aquests es depositaven al costat de les figures, escultures o retaules on apareixien dits sants. Amb el pas del temps, aquests s'anaren retirant i disposant en llocs destinats expressament per a tal funció, tot generat així col·leccions o conjunts d'exvots.

En el cas de la col·lecció a què ens referim, no sabem on devien estar en origen, com tampoc saben a qui anaven dirigits, suposem que a Maria, per ser aquesta l'advocació principal a la qual està dedicada l'església on es troben.

Actualment es troben retirats de les capelles i de les sagristies, i estan ubicats a l'Arxiu Parroquial de Santa Maria la Major.

3.5. Estat de conservació

El conjunt analitzat presenta un bon estat de conservació, tot i no trobar-se en les condicions més adients. D'una banda, cal destacar que, excepte dos dels exvots que es conserven en un petit marc, la resta apareixen a una làmina de fusta a la qual es troben penjats amb petites tatxes. D'altra banda, algun dels exvots presenta forats o pèrdues apareguts amb el pas del temps o bé per una manipulació poc adequada.

4. Consideracions finals

Per finalitzar tot l'exposat anteriorment, presentem unes breus consideracions finals:

- Podem constatar que es tracta d'una tradició quasi desapareguda en el cas inquer. Tot i la seva importància en segles passats, avui ja no fan entregues d'exvots.

- La col·lecció que es conserva a l'església de Santa Maria la Major és sols un conjunt residual del que hauria estat en el passat. El que podem fer aquí és constatar que hi haurà hagut un gran nombre de pèrdues. Molt probablement perquè, degut als materials amb els quals estan elaborats els exvots, aquests s'hauran fos en algun moment de necessitat econòmica o bé per falta de consciència patrimonial.
- Cal reflexionar sobre la ubicació de la col·lecció d'exvots. Avui es troben a l'Arxiu Parroquial. Entenem que uns elements com els exvots haurien de disposar-se en el Museu Parroquial, d'aquesta manera es milloraria la seva conservació i les possibilitats de poder fer-ne difusió.

Per acabar aquesta comunicació dediquem unes breus línies finals d'agraïment a l'església parroquial de Santa Maria la Major per haver-nos ofert i facilitat la consulta de la col·lecció dels exvots.

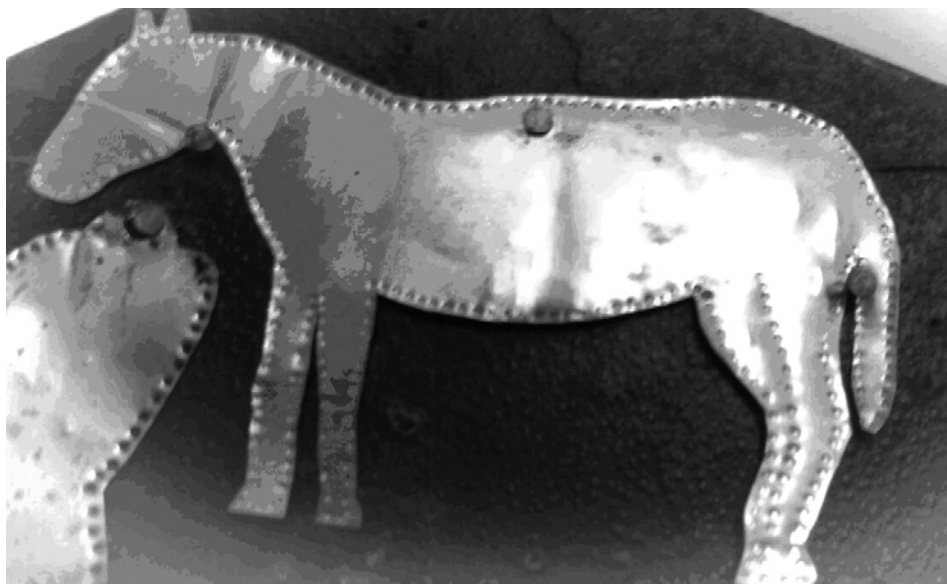

Fig. 2. Col·lecció d'exvots de Santa Maria la Major

5. Bibliografia

- Diversos autors. 1989. *Gran Enciclopèdia de Mallorca*. Promomallorca: Palma.
- Llompert, G. 1988. *La Mallorca tradicional en los exvotos*, José J. de Olañeta Editor: Palma.
- Vila, P. 2005. "Els exvots metàl·lics", a *Annals*, vol. 46. Institut d'Estudis Gironins: Girona, p. 407-419.

L'arquitectura religiosa a Inca de 1900 a 1925

XVIII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

doi: 10.3306/JELINCA.18.219

Guillem Alexandre Reus i Planells

Doctor en Història de l'Art per la Universitat Autònoma de Barcelona

guillaumearp@hotmail.com

Paraules clau: arquitectura, historicisme, neogòtic, classicisme, congregació.

Resum. *Durant el segle XIX va sorgir un nou estil artístic anomenat historicisme que afectà sobretot l'arquitectura, però també l'escultura, principalment la que era aplicada a la decoració arquitectònica. Mitjançant aquesta nova expressió artística es pretenia recuperar l'estètica dels estils del passat construint nous edificis basats en les principals característiques arquitectòniques, formals i decoratives d'aquells llenguatges. A partir de llavors s'emprà la terminologia neo per a cadascun dels estils que s'aplicava a un nou edifici. L'arquitectura historicista va estar activa fins a les primeres dècades del segle XX i afectà tant els edificis de tipus religiós com altres de tipus civil.*

Concretament, a Inca, hi ha algunes construccions que pertanyen a aquesta època historicista, per a l'edificació de les quals s'usaren bàsicament dos estils: el neogòtic i el neoclassicisme. Així doncs, fou entre finals del segle XIX i principis del XX quan la ciutat començà a créixer urbanísticament parlant, més enllà del centre històric, i això propicià la construcció de nous edificis d'estètica historicista, sobretot construccions de tipus civil, però també, encara que en menor mesura, d'alguns edificis religiosos.

Per tant, quan es fa referència als edificis historicistes religiosos que foren construïts a Inca durant el primer terç del segle XX, cal esmentar-ne fins a quatre: la capella de la Immaculada Concepció del convent de les Germanes Franciscanes (1906-1909), la torre campanar de l'església del convent de Sant Francesc (1911), la capella del Sant Crist de la Sang i dels sants patrons Abdon i Senén de l'església parroquial de Santa Maria la Major (1915), i finalment la capella dels arcàngels Gabriel, Miquel i Rafael del convent de les Germanes de la Caritat (1920-1921).

Keywords: architecture, historicism, neogothic, classicism, congregation.

Abstract. *During the nineteenth century a new artistic style called historicism emerged that affected architecture, but also sculpture, especially that applied to architectural decoration. Through this new artistic*

expression, the aim was to recover the aesthetics of the styles of the past by building new buildings based on the main architectural, formal and decorative characteristics of those languages. From then on, the terminology “neo” was used for each of the styles that was applied in a new building. The historicist architecture was active until the first decades of the twentieth century and affected both religious buildings and others of a civil nature. Specifically, in Inca, there are some buildings that belong to this historicist era and for its construction were used basically two styles: neo-Gothic and Neoclassicism. Thus, it was between the end of the nineteenth century and the beginning of the twentieth when the city began to grow in an urbanistic way. Therefore, when referring to the historicist religious buildings that were built in Inca during the first third of the 20th century, it is necessary to mention up to four: the chapel of the Immaculate Conception of the convent of the Franciscan Sisters (1906-1909), the bell tower of the convent church of San Francisco (1911), the chapel of the Christ of the Blood and the patron saints Abdón i Senén of the parish church of Santa María la Mayor (1915), and finally, the chapel of the Archangels Gabriel, Miguel and Rafael of the convent of the Sisters of Charity (1920-1921).

1. Introducció

Durant el segle XIX sorgí un nou estil artístic denominat historicisme que afectà sobretot l'arquitectura, però també l'escultura, principalment l'aplicada a la decoració arquitectònica. Mitjançant aquesta nova expressió artística es pretenia recuperar l'estètica dels estils del passat construint nous edificis basats en les principals característiques arquitectòniques, formals i decoratives, d'aquells llenguatges. A partir de llavors, s'emprà la terminologia “neo” per a cada estil que s'aplicava a un nou edifici. L'arquitectura historicista va estar en actiu fins a principis del segle XX i afectà tant edificis de tipus religiós com de tipus civil.

Referint-nos a Inca, fou entre finals del segle XIX i principis del XX quan la ciutat començà a créixer urbanísticament, més enllà del centre històric que estava limitat per dos eixos que formaven les esglésies de Sant Bartomeu – Sant Francesc, i Santa Maria la Major – Sant Domingo. Dues dates importants per a Inca foren sens dubte la de 1875, any en què s'inaugurà la primera línia de tren de Mallorca entre Palma i Inca, i la de 1900, any en què la reina regent dona Maria Cristina concedí a la vila el títol de “ciutat”. Aquest primer creixement urbà també es va veure influenciat per la industrialització de la ciutat, la qual cosa, a més, provocà que es duguessin a terme diverses reformes urbanes en el centre històric i també propicià la construcció de nous edificis d'estètica historicista, sobretot construccions de tipus civil, però també, encara que en menor mesura, alguns edificis religiosos. Així doncs, en aquest article s'estudiaran els quatre edificis historicistes religiosos que foren construïts a Inca durant el primer terç del segle XX i que són: la capella dedicada a la Immaculada Concepció, construïda entre 1906 i 1909 en el convent de les Germanes Franciscanes, la finalització a l'any 1911 de la torre campanar de l'església conventual de Sant Francesc, encara que aquest projecte només fos realitzat en part, l'elaboració i la construcció a partir de 1915 del projecte d'una nova capella dedicada al Sant Crist d'Inca i als sants patrons Abdón i Senén, i finalment, la construcció entre 1920 i 1921 de la capella dedicada als Arcàngels per al convent de les Germanes de la Caritat. Crec que amb la reducció del resum, la introducció queda bé.

2. Estat de la qüestió. Fonts bibliogràfiques

Fins a dia d'avui, l'estudi d'aquest patrimoni arquitectònic s'ha duit a terme de manera parcial, és a dir, des del punt de vista històric de les fundacions, amb referència als convents

de les germanes franciscanes i de les germanes de la Caritat, i també a partir de l'estudi de l'obra que l'arquitecte Guillem Reynés realitzà a Inca. De fet, de les quatre obres estudiades en aquest article, tan sols la capella del Sant Crist d'Inca i dels patrons de la ciutat Abdon i Senén ha estat descrita formalment i estilística. Tot i això, voldria destacar una monografia històrica de Pere-Joan Llabrés Martorell referida a la fundació i construcció del convent i de la capella de les Germanes de la Caritat,[1] així com un article de Bartomeu Martínez i Santiago Cortès sobre la fundació, la construcció i l'evolució del convent, i de la capella de les Germanes Franciscanes.[2] Per altra banda, Bernat Mateu Morro i Isabel Munar Català analitzen l'obra arquitectònica de Guillem Reynés Font a Inca, tenint en compte l'arquitectura religiosa construïda en el terme municipal de la nostra ciutat de la mà d'aquest arquitecte, concretament a través dels seus projectes per a la finalització del campanar de Sant Francesc, la construcció de la nova capella del Sant Crist d'Inca a l'església parroquial de Santa Maria la Major i la construcció del convent i de la capella de la comunitat de monges de la Caritat.[3] En els articles sobre arquitectura inquera dels segle XX[4] i sobre patrimoni artístic de la ciutat d'Inca,[5] en ambdós casos, Pere Rayó fa una breu ressenya de forma general sobre l'arquitectura realitzada a Inca en el segle XX, i fa referència a la capella del Sant Crist i a les dues capelles dels ordes religiosos de les Filles de la Misericòrdia i de les Germanes de la Caritat. El mateix autor també comenta aquestes obres en el seu llibre *Itineraris urbans per la ciutat d'Inca*. [6] Finalment, és Margalida Escanellas Bonafè qui, en el seu llibre *Arquitectura religiosa a Inca i als seus voltants*, [7] fa una descripció de la capella del Sant Crist d'Inca de la parròquia de Santa Maria la Major.

Aquest estat de la qüestió posa en evidència que l'estudi que s'ha duit a terme sobre les dites obres arquitectòniques s'ha realitzat, majoritàriament, tenint en compte la fundació, la història i l'evolució dels convents, així com l'estudi de les principals obres de l'arquitecte en qüestió i dels seus projectes, oblidant tant les descripcions formals dels edificis com la seva importància en el desenvolupament de l'arquitectura historicista de la nostra ciutat.

3. L'arquitectura historicista a Mallorca. El llenguatge neogòtic i el llenguatge classicista

Per a la realització d'aquest article, m'he centrat en dos dels llenguatges historicistes que es donaren en aquella època i dels quals trobam diversos exemples a Inca. Em referesc al llenguatge arquitectònic neogòtic i al classicista. Però, a banda d'Inca, parlant de forma general de Mallorca, i sempre fent referència a l'arquitectura religiosa, voldria destacar alguns temples que foren edificats seguint aquests dos llenguatges perquè constaten la petjada que deixaren els esmentats estils arquitectònics a l'illa. Així doncs, les esglésies neogòtiques destacables són les que es descriuen tot seguit.

En primer lloc, la fundació de l'orde alfonsí a Felanitx, que data de 1866. L'església conventual de Sant Alfons de Felanitx fou projectada per Pere d'Alcàntara i Peña, i construïda entre 1878 i 1881 seguint el model de planta rectangular, d'una sola nau, amb capelles laterals, encara que a l'any 1930 s'hi va afegir un creuer i un nou absis seguint un nou projecte de Guillem Muntaner.[8] Sobre el creuer, s'hi aixeca un cimbori obert per finestrals i sustentat sobre trompes. Els murs laterals estan dividits en tres pisos formats per les capelles, el trifori i el claristori obert per ulls de bou.

Per altra banda, entre els anys 1878 i 1898 s'aixecà en el barri palmès de sa Indioteria

l'església de Sant Josep del Terme,[9] obra de Joaquín Pavía Birmingham que destaca per ser un temple de planta rectangular d'una sola nau de cinc trams amb capelles laterals i capçalera poligonal de cinc costats. L'alçat dels murs laterals està dividit en dos pisos formats per les capelles i el claristori. Cal puntualitzar que el projecte constructiu no fou acabat, ja que dels sis trams que l'església havia de tenir tan sols se'n construïren cinc i els dos darrers, més propers als peus del temple, tot just s'aixecaren per damunt de les capelles. La coberta és de volta de creueria a excepció dels dos darrers trams, en què està formada per un embigat de fusta.

Una altra intervenció neogòtica interessant és l'ampliació duita a terme a l'església parroquial de Santa Maria de Sineu entre 1880 i 1881 de la mà de Joaquín Pavía Birmingham.[10] Aquesta ampliació consistí en la construcció d'un creuer i un absis que tancaria el temple gòtic construït al segle XVI. En el creuer s'aixeca un cimbori obert per finestrals i que s'aguanta, com en el cas de Sant Alfons de Felanitx, gràcies a l'ús de trompes. Els braços tenen forma poligonal de cinc costats i la capçalera està acabada per un polígon de set costats.

Una altra interessant construcció neogòtica és l'església parroquial de Sant Jaume d'Alcúdia. Aquest temple fou construït entre 1882 i 1883 seguint un projecte de Joaquín Pavía Birmingham i Bartomeu Ferrà (cor i façana), substituint d'aquesta manera l'església medieval del segle XIV que s'havia esfondrada a l'any 1870[11]. La seva planta rectangular està formada per sis trams amb capelles laterals, amb capçalera poligonal de cinc costats i coberta per una volta de creueria. Els murs laterals estan dividits en dos nivells formats per les capelles i el claristori, i tant els arcs faixons com els nervis de la creueria queden recollits mitjançant mènsules. Destaca d'igual manera el gran rosetó de la façana principal.

És també interessant destacar l'obra neogòtica que s'aixecà entre 1884 i 1887 a Portocolom, projectada per Pere d'Alcàntara i Penya.[12] Em referesc a la construcció de l'església parroquial de Nostra Senyora del Carme, formada per una planta rectangular d'una sola nau amb capelles laterals i una capçalera poligonal de cinc costats. Tot el temple està cobert per una volta de creueria i els murs laterals estan dividits en dos pisos: les capelles a la part inferior i el claristori a la part superior.

Per finalitzar amb alguns dels exemples neogòtics més importants de Mallorca, voldria mencionar el cas de la parròquia de Nostra Senyora dels Dolors de la ciutat de Manacor. És sens dubte, sota el meu punt de vista, una de les edificacions religioses neogòtiques més notòries i fins i tot més ben aconseguides. Es tracta d'un edifici que es començà a construir a l'any 1891 sota la direcció de Josep Barceló seguint els esquemes arquitectònics de la catedral francesa de Notre-Dame de Reims.[13] L'església està formada per una planta de creu llatina d'una sola nau amb capelles laterals situades entre els contraforts. El temple presenta una capçalera poligonal de cinc costats, igual que en els dos braços del creuer. Amb referència als murs laterals de l'església, s'ha de dir que estan dividits en tres parts o pisos: les capelles laterals a l'inferior, el trifori obert damunt les capelles i, finalment, el claristori a la part superior dels murs. És igualment destacable el cimbori que s'aixeca sobre el creuer situat damunt voltes raconeres. Aquest cimbori, juntament amb el de Sineu (1880) i el de Felanitx (1930), constitueixen els tres únics exemples d'aquest tipus de construcció a Mallorca, i és el segon que es construï, probablement agafant com a exemple el de Sineu edificat deu anys abans.

Com ja he dit anteriorment, en aquest article faig referència a construccions inques d'estil neogòtic i també a altres que presenten clarament un llenguatge classicista. Per això mateix,

crec que també és important assenyalar algunes de les esglésies classicistes més interessants construïdes a l'illa, però amb el condicionant que presenten planta de creu llatina i un creuer cobert per una cúpula, ja que també n'hi ha d'altres que foren construïdes seguint el model de planta basilical.

Així doncs, un primer exemple que s'hauria de tenir en compte és l'església de la Cartoixa de Jesús de Valldemossa, la qual fou construïda entre 1751 i 1812.[14] Aquest temple té una planta de creu llatina d'una sola nau sense capelles, amb creuer cobert per una cúpula sense llanterna aixecada sobre petxines i capçalera recta.

Un altre exemple d'arquitectura religiosa classicista és l'església parroquial de Sant Miquel de Lluçmajor, que és fruit de dos projectes constructius diferents. El primer projecte fou presentat el 1770, i les obres es començaren pel presbiteri el 1784. L'any 1811 s'havia construït el presbiteri i el creuer, però les obres s'estancaren durant un temps. El segon projecte que va permetre la finalització de l'església el devem a l'arquitecte Isidre González Velázquez, que va solucionar el cobriment del creuer mitjançant una cúpula. Finalment, l'església fou acabada l'any 1822 després d'haver superat diferents problemes estructurals al llarg de la seva construcció.[15] El temple està format per una planta de creu llatina amb capelles laterals de volta de canó i amb creuer cobert per una cúpula decorada amb cassetons aixecada sobre petxines. Destaquen els murs laterals de la nau, els quals, i tal com es pot apreciar als plànols del projecte de González, estan dividits en tres pisos conformats per les capelles laterals a l'inferior, una galeria a damunt les capelles i el claristori al darrer pis. Finalment, la galeria només fou oberta en el tram més proper als peus de l'església.

A continuació, cal destacar en el terme municipal d'Artà la construcció de l'església de la Nativitat del Senyor de l'ermita de Betlem en uns terrenys pertanyents a l'antiga alqueria musulmana de Binialgorfa. La fundació eremítica se situa a l'any 1805, però no fou fins al 1824 quan finalitzà l'edificació del temple.[16] Per construir-lo se seguí un model arquitectònic que deriva clarament de l'església de la Cartoixa de Valldemossa. Per tant, es tracta d'un temple format per una planta de creu llatina sense capelles laterals, absis format per una capçalera plana i un creuer cobert per una cúpula sense llanterna, i aixecada sobre petxines.

Quaranta-cinc anys després, a la vila d'Artà se substituï l'antiga església medieval dedicada a Nostra Senyora de Sant Salvador per un altre edifici construït a l'any 1850 que presenta una planta de creu llatina d'una sola nau, sense capelles laterals, capçalera plana i amb un creuer cobert també per una cúpula sense llanterna i aixecada sobre petxines. Aquesta església segueix el model de l'església citada abans i, al mateix temps, també constitueix un model clar derivat del de Valldemossa. L'any 1892 Salvador Torres pintà la representació del tema de la Glòria a la cúpula.[17]

Al llogaret de Pina destaca la construcció d'un temple parroquial dedicat a sant Cosme i sant Damià d'estil classicista que es dugué a terme entre 1852 i 1858, encara que les obres no finalitzaren per complet fins a l'any 1872 quan fou acabat el segon campanar de l'església. L'edifici presenta una planta de creu llatina d'una sola nau amb capelles laterals i capçalera plana. Està cobert per una volta de canó amb llunetes i en el creuer s'aixeca una cúpula sense llanterna que se sustenta sobre petxines. A sota del presbiteri s'obre una cripta a la qual s'accedeix mitjançant una escala i on es guarda el cos de sant Plàcid. De la mateixa manera, l'església sobresurt pel seu impressionant programa pictòric mural realitzat entre 1859 i 1875.[18]

Un darrer exemple classicista correspon a l'església parroquial de Sant Josep de s'Alqueria Blanca, localitat que pertany al terme municipal de Santanyí, i on a l'any 1853 es començà a construir el dit temple,[19] seguint un model format per una planta de creu llatina amb capelles laterals coberta de volta de canó sense llunetes i un creuer cobert mitjançant una cúpula sense llanterna aixecada sobre petxines, i decorada amb cassetons. L'església està acabada amb un absis semicircular cobert per una volta en forma de mitja cúpula també decorada amb cassetons.

4. Les capelles conventuals de les congregacions femenines a Mallorca

La creació, a partir del segle XIX, de nous convents de monges en la major part de les poblacions mallorquines fou causa directa de la gran difusió que es produí de congregacions femenines de vida activa. Durant l'Antic Règim, a la Part Forana mallorquina només hi havia convents de monges a Inca (Jerònimes del monestir de Sant Bartomeu), a Sineu (Concepcionistes del convent de Jesús Maria) i a Pollença (Agustines del Puig de Maria). Més endavant, ja en el segle XX, es produí un gran nombre de fundacions de nous convents de congregacions femenines, la qual cosa féu que pràcticament tots els pobles de Mallorca, fins i tot els més petits, tenguessin almanco un convent. Entre d'altres, destaquen sobretot Manacor, que arriba a tenir fins a quatre congregacions (Franciscanes Filles de la Misericòrdia, Germanes de la Caritat, Germanes de la Puresa de Maria i Germanes Benedictines), o Inca, també amb quatre congregacions (Jerònimes des de 1530, Franciscanes Filles de la Misericòrdia, Germanes de la Caritat i Germanes de la Puresa de Maria). Aquestes congregacions femenines tenien com a principal treball la difusió de normes d'higiene, de funcions sanitàries i també d'alfabetització a través de la creació de diferents escoles. Dues fundacions locals destacades són la Congregació de les Germanes de la Caritat de Felanitx, a l'any 1798, i la Congregació de les Germanes Franciscanes Filles de la Misericòrdia a Pina, a l'any 1856.

En aquesta època no es construeixen grans esglésies, sinó petites capelles perquè són més adequades a les necessitats de les monges, però també perquè a, diferència dels frares, les referides congregacions femenines no es dediquen a l'apostolat.

Pel que fa a l'arquitectura d'aquestes capelles, se segueix el llenguatge historicista, tot destacant sobretot l'estil neogòtic per a la major part dels temples. Cal observar que el dit estil neogòtic no pretén en cap cas recuperar la tradició del gòtic meridional, sinó que aplica elements propis de models gòtics nòrdics, sobretot d'Anglaterra i de França.

La tipologia arquitectònica de les capelles del Santíssim Sagrament, “les capelles fondes” i la seva dedicació a Mallorc Aquesta nota a peu de pàgina ha de ser la número 1 Les anomenades “capelles fondes” segueixen una determinada tipologia arquitectònica en funció del vincle que tenen amb un altre edifici de majors dimensions i al qual estan subordinades. Així doncs, aquest tipus de capelles es poden concebre com la solució idònia per poder engrandir l'edifici matriu a partir del desenvolupament d'un nou espai unit al primer gràcies a l'obertura d'una capella lateral.

S'ha d'observar que ja durant l'època medieval, a Europa, es construïen capelles devocionals i funeràries, sagristies i sales capitulars que introduïen una nova tipologia arquitectònica que normalment significava una ruptura amb la coherència general de l'edifici principal.

Per altra banda, és a Andalusia, a València i a l'Amèrica colonial espanyola on principalment ens trobam amb capelles laterals que estan dedicades al Santíssim Sagrament. Aquestes solen ser més grosses que les altres capelles laterals i sovint poden ser considerades petites esglésies més o manco connectades al temple major, i moltes vegades amb façana pròpia. A País Valencià les dites capelles també es denominen “de la Comunió o del Sagrari”.

Fent referència ara a les Illes Balears, a la majoria de les esglésies parroquials i en algunes de conventuals també trobam aquest tipus de capelles, però, en el nostre cas, no tenen façana pròpia i estan directament connectades amb la nau major de l'església a través d'un arc, de la mateixa manera que les altres capelles laterals, només que en aquest cas es tracta d'una capella de dimensions molt majors.

Així doncs, a les Illes hi ha dues formes de connectar aquestes capelles amb l'església major. En el cas de Mallorca i Eivissa, l'enllaç es fa a través d'una capella lateral situada perpendicularment a la nau del temple major. En canvi, a Menorca, es pot donar el cas de connexió esmentat abans, o bé a través d'un portal obert a la capella més propera al presbiteri de l'església i ocupant un espai lateral a la sagristia. Pel que fa als cultes, normalment i en la major part dels casos aquestes “capelles fondes” solen estar dedicades a la Verge del Roser, encara que també comparteixen la dedicació amb la Sagrada Eucaristia per mor que s'hi situa el sagrari. Per altra banda, algunes es dedicaren al Sant Crist (església de l'Anunciació de Palma, església parroquial de Sant Jaume d'Alcúdia, església parroquial de Santa Maria la Major d'Inca, entre d'altres) o bé a algun sant (església conventual de Sant Antoni de Pàdua d'Artà, església parroquial de Sant Bartomeu de Valldemossa, entre d'altres). En el cas de Menorca, en algunes esglésies hi ha capelles que tan sols estan dedicades al Santíssim. Aquest seria el cas de l'església parroquial de Sant Cristòfol des Migjorn Gran, de la parròquia de Sant Bartomeu de Ferreries o de la parròquia de Santa Maria de Maó, entre d'altres.

5. L'arquitectura religiosa d'Inca entre 1900 i 1925

- a) Dos exemples neogòtics:
 - Capella de la Immaculada Concepció. Convent de les Germanes Franciscanes Filles de la Misericòrdia (1906-1909)

El convent:

El 28 de desembre de 1879 una comunitat de Filles de la Misericòrdia s'instal·là a Inca i hi fundà un convent. El lloc elegit fou l'antic Hostal de Son Odre, que estava situat a l'actual plaça de l'Àngel. Una vegada que s'hi varen haver traslladat, començaren les obres de construcció d'un nou edifici que havia d'albergar les instal·lacions conventuals. L'arquitecte del projecte fou Sebastià Riusec, conegut popularment amb el malnom d'*es Pollencí*. Riusec va construir un edifici format per una planta rectangular amb dues façanes: la principal, que dona a la plaça de l'Àngel, i l'altra, més llarga, que dona al carrer de Son Odre, formant un xamfrà entre les dues. L'edifici té tres plantes i a la façana principal, a la planta baixa, s'hi obre el portal d'accés al convent, que és de llinda, de pedra, i que té esculpit un àngel que representa l'arcàngel sant Gabriel, protector de la comunitat religiosa. Tot just damunt el portal i a sota l'escut, una inscripció diu: *Convento de las Hijas de la Misericordia*. A cada costat del portal s'obren dues finestres rectangulars. La planta baixa de l'edifici està folrada de pedra, però els altres pisos presenten un acabat d'enlluït.

En el primer pis s'obren tres finestres rectangulars que es corresponen simètricament amb les obertures de la planta baixa. En el segon pis, s'hi situen els porxos, i està separat per una cornisa amb un segon porxo que no presenta cap obertura, damunt el qual s'aixeca l'espadanya oberta per un arc de mig punt i coronada per una creu. Aquest mateix model arquitectònic es repeteix al xamfrà de l'edifici, en el qual hi ha una finestra rectangular a la planta baixa i una altra en el primer pis, i una finestra més petita i quadrada al porxo. La façana del carrer de Son Odre té una superfície formada per peces de marès sense enlluït i presenta diverses obertures, ordenades de forma simètrica en cada una de les plantes.

La capella:

La capella d'aquest convent, de gust neogòtic, fou edificada entre 1906 i 1909, i és un edifici que es troba situat a l'interior del convent i, per aquest fet, no té correspondència amb l'exterior. De totes maneres, damunt el terrat de l'edifici conventual, a la seva façana principal, s'aixeca l'espadanya que ens indica on està ubicada la capella. L'interior del petit temple està format per una planta rectangular d'una sola nau sense capelles laterals dividida en tres trams i acabada per una capçalera plana que es transforma en poligonal de cinc cares gràcies a l'ús de trompes d'angle. En els murs laterals, en cadascun dels trams de la volta, entre columnes fasciculades, hi ha un arc de mig punt a l'interior dels quals se situaren en altre temps diverses obres pictòriques. Damunt els arcs laterals corre una línia d'imposta de la qual arranquen els arcs faixons. En el mur emplaçat als peus de la capella hi ha el portal d'entrada en forma de llinda i que connecta amb les antigues dependències del convent. Sobre aquest portal es troba una tribuna, dividida en tres parts per dues columnes de fust rodó, de la qual destaca la barana formada per una gelosia. Damunt aquesta tribuna s'obre un petit rosetó. Amb referència a l'absis, a les cinc cares de la capçalera s'obre un finestral format per un arc de mig punt situat damunt la línia d'imposta. Dels cinc finestral només tres estan oberts. Pel que fa al sostre de la capella, està format per una volta de canó. En els tres trams de la nau, aquesta volta és d'aresta, mentre que la volta de l'absis està formada per una creueria de sis nervis que acaben en una clau de volta en la qual hi ha esculpit l'escut franciscà. Els capitells mai es varen arribar a esculpir, però destaquen les mènsules en què acaben els arcs formers de la volta i que tenen una forma triangular invertida. En el presbiteri encara es conserva el retaule major de gust classicista, format per un basament llis, un cos central de tres carrers, el central obert per un nínxol acabat amb un arc de mig punt i un àtic en el qual es conserva un quadre que representa la Sagrada Família, i acabat per un frontó amb un àngel a cada un dels costats i una corona radiant enmig amb la representació dels Sagrats Cors al seu interior.

Les arts plàstiques:

Actualment aquest convent està desafectat i és la seu de la Fundació es Convent, situada a l'antiga capella conventual, on es va establir a l'any 2007. Fent referència ara al patrimoni moble de la capella, a dia d'avui, i com ja s'ha vist, tan sols es conserva *in situ* el retaule major que presideix el que en altre temps fou el presbiteri, però es coneix quin era el patrimoni escultòric i pictòric que posseïa la capella. Així doncs, el retaule major estava presidit per tres imatges: una Immaculada Concepció al centre, a la qual estava dedicada la capella, una imatge de sant Francesc al carrer de la dreta i una imatge de sant Antoni de Pàdua en el carrer de l'esquerra. Dues imatges més completaven el patrimoni escultòric del temple. Una, en el mur dret de l'absis representava santa Catalina Tomàs i una altra, en el mur esquerre, també de l'absis, representava l'arcàngel sant Gabriel, que com ja he dit anteriorment és el protector de la congregació. Finalment, sis retaules pictòrics estaven col·locats en els murs laterals, un a cada tram i tres a cada lateral. En els murs del tram més proper al presbiteri hi havia

dos retaules en què es representaven els següents temes: a un, l'aparició de Jesús i la Verge a sant Francesc d'Assís, concedint-li el jubileu de la Porciúncula; a l'altre, la representació de l'aparició del Nin Jesús a sant Antoni de Pàdua. En el segon tram de la capella, dos retaules més representaven santa Clara a un i santa Margalida a l'altre. Finalment, en el tercer tram, el més proper als peus del temple, s'hi situaven dos retaules més, un dels quals representava l'aparició de Crist a un frare carmelità.¹Aquesta nota a peu de pàgina ha de ser la número 2. S'ha d'observar que els sis retaules, tots d'estil neoclàssic, seguien un patró idèntic.

Actualment, aquest patrimoni moble resta dispersat en diferents punts de l'illa: la imatge de la Immaculada Concepció es guarda a la parròquia de l'Assumpció de Maria de Can Picafort (Santa Margalida), els quatre retaules que estaven ubicats en el primer i el segon tram de la capella es guarden a la rectoria de Santa Maria la Major d'Inca. Finalment, dels dos retaules del tercer tram del temple, un està conservat a la capella de la possessió de Son Jaumell (Capdepera) i l'altre pertany a una col·lecció privada.

- Capella dels arcàngels Gabriel, Miquel i Rafael. Convent de les Germanes de la Caritat (1920-1921)

El convent:

Les Germanes de la Caritat arribaren a Inca l'any 1865. En aquesta data dugueren a terme la fundació del seu primer convent, que s'emplaçà a l'antic convent desamortitzat de Sant Francesc. Segons sembla, a l'any 1880 aquesta comunitat es va abolir, però novament, a l'any 1883, una altra congregació del mateix orde fundà per segona vegada el convent en les mateixes estances de l'antic convent de framenors. Fou a l'any 1909 quan els franciscans del tercer orde regular tornaren a Inca i s'instal·laren al seu antic convent, i així, durant uns anys, ambdós ordes conviueren en el mateix convent, fins que entre els anys 1914 i 1915 les monges de la Caritat es canviaren a un nou convent que s'havia acabat de construir en el solar de l'antic celler de Can Gotleu, concretament a l'actual número 48 del carrer de Sant Francesc. El projecte d'aquest nou edifici fou encarregat a l'arquitecte Guillem Reynés, encara que finalment va ser edificat per Sebastià Riusec. L'edifici conventual fou construït entre 1910 i 1912 seguint el llenguatge arquitectònic regionalista, encara que entre els anys 1958 i 1960 es va ampliar per construir un col·legi. L'edifici original presenta una façana dividida en tres plantes separades per una línia d'imposta. A cada una de les plantes s'obren tres finestres disposades de manera simètrica. A la planta baixa hi ha el portal d'entrada format per un arc de mig punt amb una finestra rectangular a l'esquerra i dues a la dreta. A la primera planta s'obren quatre finestres rectangulars més que es corresponen simètricament amb les obertures de la planta baixa. Finalment, a la segona planta se situen els porxos, on també s'obren finestres disposades simètricament, encara que són quadrades i més petites. L'edifici està coronat per una teulada que acaba amb un voladís. A l'extrem dret de la façana s'obren tres finestres de forma mixtilínia, una per a cada planta.

La capella:

La capella del convent de les Monges de la Caritat d'Inca és un edifici neogòtic que fou construït entre 1920 i 1921, i igual que la capella del convent de la Misericòrdia també està inserida a l'interior de l'edifici conventual i, per tant, no es distingeix des de l'exterior. La seva ubicació tan sols es fa evident gràcies a l'espaldana que s'aixeca damunt la teulada del

¹ Del darrer retaule no he pogut esbrinar el tema que representa, ja que pertany a una col·lecció privada i actualment està en procés de restauració.

convent i que està formada per un arc de mig punt que té dues campanes, una de grossa a la part inferior i una altra de petita a la part superior. Amb referència a l'interior de la capella, s'ha de dir que està formada per una planta basilical d'una sola nau sense capelles laterals, dividida en tres trams i acabada per una capçalera de planta quadrada, que es converteix en poligonal de cinc cares gràcies a dues capelles obertes a cada un dels dos costats, que es formen per dos arcs ogivals i cobertes per un sostre pla. En el tram més proper als peus del temple hi ha el cor. Aquest és un tram més llarg que els altres i està separat de la resta de la nau per un arc apuntat. El cor pròpiament dit està sustentat per un arc rebaixat del qual destaquen dos capitells que mostren una decoració de tipus vegetal. A la part superior del cor cal destacar una balustrada formada per una gelosia. El sòtil és pla i presenta decoració de cassetons feta de guix, i en el mur dels peus s'obre un ull de bou o un petit rosetó que dóna a l'exterior, encara que no és visible des del carrer, ja que està amagat darrere de les persianes d'una de les finestres de l'edifici conventual; aquest fet impedeix que s'espanyi l'harmonia simètrica de la façana. Al sotacor, al costat de l'evangeli, hi ha un portal que connecta amb les estances del col·legi i que està format per un arc ogival decorat amb una llinda que té forma conopial acabada amb mènsules decorades amb formes vegetals, i amb un floró que se situa en el vèrtex de l'arc. Al costat de l'epístola hi ha un confessionari inserit en el mur i de gust neogòtic. En el mur dels peus del temple s'obre una finestra formada per un arc de mig punt que també dóna al carrer, encara que, igual que el rosetó del cor, des de l'exterior apareix també oculta per les persianes d'una finestra. En el segon tram de la nau, s'obre un portal en cada un dels murs laterals. Aquests dos portals tenen forma ogival i són parells al que ja he descrit abans situat sota el cor. El portal ubicat al costat de l'evangeli connecta la capella amb l'escola; en canvi, el del costat de l'epístola enllaça amb les dependències del convent. El presbiteri està ubicat damunt un escaló. A la part superior de l'absis, en tres dels cinc costats, s'obren finestres ogivals amb vidrieres que representen els tres arcàngels, patrons de la Congregació de la Caritat i als quals està dedicada la capella. De la mateixa manera, també destaca la decoració vegetal dels capitells dels arcs de les capelles raconeres del presbiteri. Fent ara referència a la coberta del temple, està formada per una volta de creueria. Els arcs faixons acaben en interessants mènsules decorades amb ornamentació de tipus vegetal i els nervis de la creueria finalitzen al costat dels faixons amb mènsules decorades representant cares d'àngels. Dels sis nervis que forma la creueria de l'absis, quatre acaben amb mènsules que representen el Tetramorfos i els altres dos representen també rostres d'àngels. De la mateixa manera, cal destacar les claus de volta bellament decorades. En general, la capella destaca per la gran unitat d'estil que es pot observar tant en l'arquitectura com en la decoració escultòrica, i que ambdues queden inserides dins del gust neogòtic de l'època.

Les arts plàstiques:

Del patrimoni conservat a la capella destaca una creu situada a la part central de l'absis i una imatge de la Immaculada Concepció que està ubicada també en el presbiteri, concretament en el costat de l'epístola. Per altra banda, dins la capella raconera de l'esquerra, se situa un sagrari d'estil neogòtic que reposa damunt una peanya del mateix gust estilístic que el sagrari.

Per altra banda, en el sotacor, en concret, a la part esquerra de la finestra hi ha una imatge de sant Vicenç de Paül, fundador de la Congregació de la Caritat, i a la part de la dreta, una altra imatge de santa Rita; ambdues escultures estan ubicades damunt una peanya d'estil neogòtic.

En el cor també hi ha diverses imatges que cal destacar. Així, en el mur lateral esquerre es pot observar una creu i en el mur lateral dret, una imatge de sant Josep. En el mur dels peus del temple hi ha dues imatges més situades una a cada costat del rosetó. A la part esquerra hi ha una imatge de santa Lluïsa de Marillac, fundadora de la congregació juntament amb sant Vicenç de Paül, i a la part dreta, una altra imatge del Cor de Jesús. Tota la imatgeria conservada a l'interior de la capella data del segle XX.

Una vegada referenciats històricament aquests dos edificis neogòtics i realitzada la seva corresponent lectura formal, voldria mencionar altres casos de capelles que pertanyen també a congregacions femenines i que estan en altres municipis mallorquins.

En primer lloc i seguint un ordre cronològic, cal observar la capella de l'Adoració Perpètua de Palma, que pertany a la congregació de les Missioneres del Santíssim Sagrament i Maria Immaculada. Es tracta d'una capella que es construí a partir de 1902 en estil neogòtic i que està formada per una planta rectangular d'una sola nau de tres trams sense capelles laterals amb una capçalera poligonal de cinc cares, i coberta d'una volta de creueria. Els murs laterals segueixen una doble divisió mitjançant una línia d'imposta sobre la qual se situa el claristori. En el tram més proper als peus se situa el cor del temple. La capella destaca sobretot per tenir tots els finestrals oberts, però també pel seu bon treball escultòric que podem admirar en els capitells, en les mènsules i també en les claus de volta. Tant pel cobriment de la capella mitjançant una volta de creueria com pel treball escultòric, en aquest cas encara més ric, es pot establir una comparativa formal amb la capella de la Caritat d'Inca.

En segon lloc, esmentaria la capella de la Providència de la congregació de les Germanes Teatines de Felanitx. En aquest cas, és un edifici neogòtic projectat per l'arquitecte Guillem Reynés i construït entre els anys 1912 i 1923.[21] El temple està format per una planta rectangular d'una sola nau sense capelles laterals i una capçalera poligonal de cinc costats. Els murs laterals estan dividits en tres seccions, a la part inferior i aferrats a la paret hi ha diferents retaules neogòtics que alberguen imatges de distints sants. En el segon pis s'obren unes galeries formades per arcs ogivals i sustentades per balcons decorats mitjançant gelosies i situats damunt mènsules. Sobre aquestes galeries hi ha el claristori. El tram més proper als peus de la capella també forma una galeria a manera de cor que se sustenta sobre tres arcs ogivals. És destacable el treball escultòric dels capitells, de les gelosies i de les claus de volta. En general, l'arquitectura d'aquesta capella s'apropa a un llenguatge gòtic nòrdic, més propi de països com França o Anglaterra i que, per tant, s'allunya de les formes meridionals del nostre gòtic.

Tan sols un anys més tard, es construí a Santa Maria del Camí la capella del Cor de Jesús del convent de les Germanes de la Caritat. Aquest projecte de l'any 1913 es deu a mossèn Miquel Salvà.[22] El temple està format per una nau rectangular sense capelles laterals i amb una capçalera poligonal de cinc costats, dels quals tres tenen grans finestrals. Cal remarcar els arcs torals que acaben en mènsules decorades i situades just per davall de la línia d'imposta que recorre tota la capella. La coberta està formada per volta de creueria i als peus s'aixeca una galeria formada per una gelosia cega sobre la qual s'obren diversos arcs ogivals; a damunt d'ells es troba un petit rosetó. Formalment recorda les característiques arquitectòniques de la capella palatina de Santa Anna de l'Almudaina de Palma i de la capella palatina de Santa Creu de Perpinyà, ambdues construïdes entre 1295 i 1300. En aquest cas, també es poden establir algunes similituds formals amb la capella de la Caritat d'Inca.

Finalment, fent referència a altres capelles mallorquines de congregacions religioses femenines, voldria mencionar la del convent de les Germanes de la Caritat de Manacor. Tot i que l'orde religiós s'instal·là en aquella ciutat en el segle XIX, no fou fins a la dècada dels anys 40 del segle XX quan aixecaren la capella actual. Es tracta d'un temple de planta rectangular d'una sola nau de cinc trams sense capelles laterals. La capçalera, més estreta i més baixa que la resta de la nau, és de planta poligonal de cinc costats. Al tram més proper als peus de la capella s'aixeca el cor sobre tres arcs ogivals. També s'ha de destacar que en els dos trams més propers al cor, entre la part inferior i el claristori, s'hi obren galeries cegues. S'observa igualment que, en aquest cas, la coberta del temple està formada per un artesanat de fusta a dues vessants, i quelcom d'inèdit ho constitueix la coberta de l'absis, que també està formada per un enteixinat de fusta, malgrat els seus sis nervis. Així mateix, cal esmentar el treball escultòric dels capitells i les mènsules, i també la clau de volta de l'absis on estan esculpits els símbols de l'orde de les Germanes de la Caritat de Sant Vicenç de Paül.

b) Dos exemples classicistes:

- Torre campanar de l'església de Sant Francesc. Convent dels frares menors (1911)

L'actual església barroca del convent de Sant Francesc fou edificada a finals del segle XVIII i substituï el primitiu temple gòtic que havia estat construït a partir de 1341. D'aquesta nova construcció, si bé les obres de l'església pròpiament dita foren acabades, la torre campanar va quedar inacabada, la qual cosa provocà que s'edificàs una petita espadanya que se situava en el sisè tram de la façana lateral nord i que estava formada per un arc ogival a l'interior del qual hi havia una campana, coronada per un frontó triangular damunt l'arc esmentat. Guillem Reynés Font, arquitecte diocesà, va realitzar un projecte per al campanar que pretenia acabar la construcció de la torre així com el seu coronament. Quan les obres foren interrompudes a finals del segle XVIII, el campanar havia començat a construir-se i estava format per una planta quadrada de la qual tan sols s'aixecaren dos registres que estaven separats per una línia d'imposta. El projecte de Reynés preveia l'edificació de dos registres més, amb el cos de campanes al darrer, obrint dos finestral de mig punt a cada una de les seves cares i acabant la torre amb una barana de pedra de gust clàssic. Damunt la terrassa del cos de campanes, es coronaria amb la construcció d'un cos octogonal acabat amb una cúpula i obert a cada un dels seus costats per un finestral de mig punt i dos ulls de bou damunt cada finestral. Seguidament, una cornisa havia de separar aquest cos octogonal de la cúpula pròpiament dita. Finalment, Reynés només realitzà el tercer registre i el del cos de campanes, rematant la torre amb una coberta plana tancada per una barana de gust clàssic.

Així doncs, l'actual torre campanar de Sant Francesc fou construïda durant l'any 1911, i està formada per una planta quadrada, dividida en quatre registres mitjançant línies d'imposta. En el tercer registre, a la façana posterior del campanar, s'obre una finestra d'arc de mig punt que apareix centrada al mur. Just davall de la línia d'imposta d'aquest tercer registre, una placa recorda la data de "MAYO 1911". El tercer registre i el cos de campanes estan separats per una cornisa, i és en el quart i darrer registre on s'obren dos finestral de mig punt a cadascun dels costats de la torre. Per damunt d'aquestes obertures, corre una altra línia d'imposta sobre la qual s'obren dos ulls de bou, també a cada un dels costats del campanar i simètrics als dits finestral inferiors. Aquest cos de campanes acaba amb una altra cornisa sobre la qual s'aixeca la barana que corona la torre.

- Capella del Sant Crist de la Sang d'Inca i dels sants patrons Abdon i Senén. Església parroquial de Santa Maria la Major (1915)

La capella dedicada al Sant Crist de la Sang d'Inca i als patrons Abdon i Senén està situada a l'església parroquial de Santa Maria la Major, concretament al primer tram del costat de l'epístola, just davall el cor. Aquesta capella, que ja existia des de la construcció del temple en el segle XVIII, tengué al seu origen una planta de tipus rectangular, però a l'any 1915 l'arquitecte Guillem Reynés Font realitzà un projecte per a la construcció d'una nova capella de dimensions més grosses. Aquesta capella, tal com afirma Margalida Bonafè, es pot considerar una petita església per si mateixa.[23] Així doncs, formalment parlant, la dita capella s'obre en el primer tram de l'església a través d'un arc més baix que els altres, a conseqüència de trobar-se situada sota el cor (element propi de la major part de les esglésies mallorquines). Està formada per una planta centralitzada de creu grega sense capelles laterals i amb creuer obert per una cúpula octogonal sense tambor, que s'aixeca sobre quatre petxines i apareix rematada per una llanterna en què es troben vuit petites finestres que permeten l'entrada directa de llum a la capella. El presbiteri d'aquesta és de planta rectangular. Interiorment, la capella segueix el llenguatge arquitectònic neoclàssic amb ornaments de tipus vegetal amb decoració geomètrica.

Les arts plàstiques:

A l'interior d'aquesta capella destaquen una sèrie de sis quadres que se situen als murs laterals i dels quals quatre presenten diversos episodis relacionats amb la temàtica de la Passió de Nostre Senyor. Dos d'ells poden datar-se del segle XIX: un representa l'oració de Jesús a l'Hort de Getsemaní, l'altra, la coronació d'espines de Crist. La resta de pintures relacionades amb la temàtica de la Passió daten del segle XX i representen, d'una banda, el lavatori, i de l'altra, el Sant Sopar. Finalment, dins la capella es poden observar dues obres més que poden ser datades en el segle XVIII i que presenten una temàtica que no guarda cap relació amb la Passió del Senyor. Una representa sant Vicenç de Paül i l'altra, el moment de la mort d'un sant.

Respecte a altres capelles fondes mallorquines aixecades a diferents esglésies d'altres poblacions, també d'estil neoclàssic i que segueixen de prop el mateix model inquer, caldria destacar els següents exemples, tots datats entre el segle XIX i principis del XX.

En primer lloc, cronològicament parlant, a l'església parroquial de Santa Eugènia es construí entre 1839 i 1841 una capella fonda dedicada a la Immaculada Concepció. Es tracta d'una capella de planta centralitzada de creu grega que presenta el creuer cobert mitjançant una cúpula sense llanternó i sustentada sobre petxines amb decoració pictòrica de Vicenç Mates.[24]

A l'església conventual de Sant Felip Neri de Palma, devers l'any 1859 s'aixecà una capella fonda dedicada a l'Amor Diví, que se situà a la primera capella del costat de l'evangeli.[25] Es tracta d'un espai centralitzat amb una planta de pseudocreu llatina en tant que no desenvolupa els braços. Els dos murs laterals tanquen el quadrat que formaria el creuer sobre el qual s'aixeca una cúpula damunt petxines oberta per un llanternó.

Entre 1806 i 1863 es construí la capella fonda de Santa Catalina Tomàs de l'església parroquial de Sant Bartomeu de Valldemossa.[26] En aquest cas, la capella està formada per una planta centralitzada de creu grega amb un creuer damunt el qual s'aixeca una cúpula sobre petxines i sense llanternó.

Finalment, un exemple més d'aquest estil està constituït per la capella de la Immaculada Concepció de l'església parroquial de Lloret de Vistalegre, datada de l'any 1900.[27] La planta de la capella també és centralitzada de creu grega amb un creuer cobert per una cúpula

sobre petxines i amb llanternó. Aquesta capella fonda és la més semblant i comparable a la capella fonda del Sant Crist d'Inca. Per una banda, ambdues foren construïdes tan sols amb una diferència de quinze anys. Però, a més, a totes dues trobam aspectes decoratius i arquitectònics molt semblants: el mateix tipus de decoració pictòrica a les petxines, encara que no la mateixa temàtica, els mateixos caps d'angelets, a Inca situats als permòdols que sustenten la cúpula i a Lloret, a la llanterna, o el mateix tipus de decoracions isabelines daurades. Per tot plegat, hom pot establir la hipòtesi que l'autor de les dues capelles fos el mateix.

6. Conclusions

El present estudi d'arquitectura religiosa d'Inca entre els anys 1900 i 1925 posa de manifest la importància que tengué per al desenvolupament de la ciutat l'arribada del ferrocarril a finals del segle XIX, però també el creixement urbanístic i demogràfic que suposà el foment de la indústria de la pell. Davant dels escassos exemples arquitectònics religiosos, cal assenyalar el destacat auge de l'arquitectura civil que es produí gràcies a la construcció de noves cases i edificis, la qual cosa va permetre l'entrada a Inca dels corrents estilístics *neo*. Tampoc s'ha d'oblidar que la industrialització de la nostra ciutat forçà la implantació d'una important xarxa d'arquitectura industrial que es va materialitzar en la construcció de nombroses fàbriques, moltes desaparegudes entre finals del segle XX i principis del XXI per mor de la forta crisi del sector secundari, també per la forta pressió urbanística amb el fi de construir nous edificis d'habitació i, finalment, a causa de la falta de consciència i de preservació del nostre important patrimoni industrial.

Precisament, aquest creixement demogràfic va fer necessària la implantació d'un nou sistema sanitari, però també educatiu, problemes esmenats precisament amb l'arribada a Inca d'algunes de les comunitats religioses femenines, fundadores tant de dispensaris sanitaris (la Congregació de les Filles de la Misericòrdia) com de col·legis (la Congregació de les Filles de la Misericòrdia i la Congregació de les Germanes de la Caritat).

De la mateixa manera, no s'ha d'oblidar la importància de la figura de l'arquitecte, molts d'ells destaquen per la seva important obra arquitectònica religiosa, però també civil, tant a Inca com en altres localitats mallorquines.

Per acabar, voldria concloure reivindicant aquests estils arquitectònics *neo*, sobretot quan foren utilitzats en construccions religioses, ja que moltes vegades són ignorats o considerats com a inferiors pel fet de ser vists com meres imitacions d'estils arquitectònics antics ja superats, però que en realitat es tracta de reformulacions arquitectòniques que, si bé s'inspiren en aquells estils, varen permetre l'arribada a Mallorca de formes i decoracions arquitectòniques pròpies de països del nord d'Europa, que convisqueren amb els estils locals i tradicionals.

7. Referències

[1] LLABRÉS MARTORELL, Pere-Joan. 1993. *Les Germanes de la Caritat d'Inca*. Gràfiques García: Inca.

[2] MARTÍNEZ OLIVER, Bartomeu; CORTÈS FORTEZA, Santiago. 2007. "Convent de

- les monges Franciscanes filles de la Misericòrdia d'Inca. Documents cabdals de l'arxiu diocesà de Mallorca (1874-1954)", *7emes Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament d'Inca: Inca, 133-142.
- [3] MATEU MORRO, Bernat; MUNAR CATALÀ, Isabel. 2005. "L'obra arquitectònica de Guillem Reynés Font a Inca", *XV Jornades d'Estudis Locals*. Ajuntament d'Inca: Inca, 43-45.
- [4] RAYÓ BENNÀSSAR, Pere. 1994. "L'arquitectura a Inca durant el segle XX (1900-1940)", *I Jornades d'Estudis Locals*. Ajuntament d'Inca: Inca, 223-237.
- [5] RAYÓ BENNÀSSAR, Pere. 2012. "El patrimoni artístic de la ciutat d'Inca", *XII Jornades d'Estudis Locals*. Ajuntament d'Inca: Inca, 9-18.
- [6] RAYÓ BENNÀSSAR, Pere. 1993. *Itineraris urbans per la ciutat d'Inca*. Ajuntament d'Inca: Inca.
- [7] ESCANELLAS BONAFÈ, Margalida. 1991. *Arquitectura religiosa a Inca i als seus voltants*. Ajuntament d'Inca: Inca.
- [8] BARCELÓ ADROVER, Antoni [et al.]. 2003. *Felanitx. Guia dels pobles de Mallorca*. Hora Nova, SA: Mallorca, 80.
- [9] CASTELLS VALDIVIESO, Margalida [et al.]. 2003. *Palma. Guia dels pobles de Mallorca*. Hora Nova, SA: Mallorca, 229.
- [10] MULET RAMIS, Bartomeu [et al.]. 1999. *Sineu. Guia dels pobles de Mallorca*. Hora Nova, SA: Mallorca, 23.
- [11] CASTELLS VALDIVIEOS, Margalida; ORDINAS GARAU, Antoni. 1999. *Alcúdia. Guia dels pobles de Mallorca*. Hora Nova, SA: Mallorca, 46.
- [12] BARCELÓ ADROVER, Antoni [et al.]. 2003. *Felanitx. Guia dels pobles...*, 93.
- [13] GRIMALT GELABERT, Miquel; RIERA SASTRE, Antoni. 1999. *Manacor. Guia dels pobles de Mallorca*. Hora Nova, SA: Mallorca, 43.
- [14] FONT BENNÀSSAR, Miquela; MENOR VIVES, Fernando Guillermo. 2001. *Valldemossa. Guia dels pobles de Mallorca*. Hora Nova, SA: Mallorca, 59.
- [15] CALVIÑO ANDREU, Celso [et al.]. 2000. *Llucmajor. Guia dels pobles de Mallorca*, Hora Nova. SA: Mallorca, 47-48.
- [16] ESTEVA LLITERAS, Maria Magdalena [et al.]. 2001. *Artà. Guia dels pobles de Mallorca*. Hora Nova, SA: Mallorca, 56-57.
- [17] ESTEVA LLITERAS, Maria Magdalena [et al.]. 2001. *Artà. Guia dels pobles...*, 39-40.
- [18] BIBILONI, Gabriel [et al.]. 1999. *Algaida. Guia dels pobles de Mallorca*. Hora Nova, SA: Mallorca, 94 i 96.
- [19] BARCELÓ VIDAL, Miquel; DANÚS BURGUERA, Miquela. 2001. *Santanyí. Guia dels pobles*. Hora Nova, SA: Mallorca, 14.
- [21] BARCELÓ ADROVER, Antoni [et al.]. 2003. *Felanitx. Guia dels pobles...*, 79.
- [22] CANYELLES CRESPI, Martí [et al.]. 2000. *Santa Maria del Camí. Guia dels pobles de Mallorca*. Hora Nova, SA: Mallorca, 57.
- [23] ESCANELLES BONAFÈ, Margalida. *Arquitectura religiosa a Inca...*, 137.
- [24] VALERO i MARTÍ, Gaspar. 1999. *Santa Eugènia. Guia dels pobles de Mallorca*. Hora Nova, SA: Mallorca, 26 i 28.
- [25] LUCENA, M. *Palma. Guia d'arquitectura*. Col·legi Oficial d'Arquitectes de Balears. Delegació Mallorca: Palma, 65.
- [26] TRIAS MERCANT, Sebastià. 1998. *Santa Maria de Valldemossa*. Impremta Politècnica: Mallorca, 45.
- [27] RAMIS PUIG-GROS, Andreu [et al.]. 2001. *Lloret de Vistalegre. Guia dels pobles de Mallorca*. Hora Nova, SA: Mallorca, 46.

8. Bibliografia

CANTARELLAS CAMPS, Catalina. 1981. *La arquitectura mallorquina desde la Ilustración a la Restauración*. Institut d'Estudis Baleàrics: Palma.

SEBASTIÁN LÓPEZ, Santiago; ALONSO FERNÁNDEZ, Antonio. 1973. *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*. Estudio General Luliano: Palma.

SEGUÍ AZNAR, Miguel. 1990. *Arquitectura contemporánea en Mallorca (1900-1947)*. Universitat de les Illes Balears, Col·legi d'Arquitectes de les Balears: Palma.

SEGUÍ AZNAR, Miguel [et al.]. 2008. *Guillem Reynés Font: una trajectòria interrompuda*. Guillem Reynés Corbella: Palma.

VALERO I MARTÍ, Gaspar [et al.]. 1998. *Valldemossa. Guia de passeig. La història. La vila de Valldemossa*. Institut d'Estudis Baleàrics: Palma.

Agraïments

- Congregació de les Germanes de la Caritat d'Inca.
- Congregació de les Germanes de la Caritat de Santa Maria del Camí.
- Congregació de les Germanes Teatines de Felanitx.
- Fundació Cultural es Convent.
- Hotel Rural Predi Son Jaumell de Capdepera.
- Parròquia de Santa Maria la Major.
- Bernat Mateu Morro.
- Carme Llorente.
- Miquel Àngel Cabrer Sureda.
- Gabriel Rechach Pizà.

Figures

Fig. 1. Exterior del convent de les Germanes Franciscanes

Fig. 2. Interior de la capella de la Immaculada Concepció

Fig. 3. Exterior del convent de les Germanes de la Caritat

Fig. 4. Interior de la capella dels arcàngels

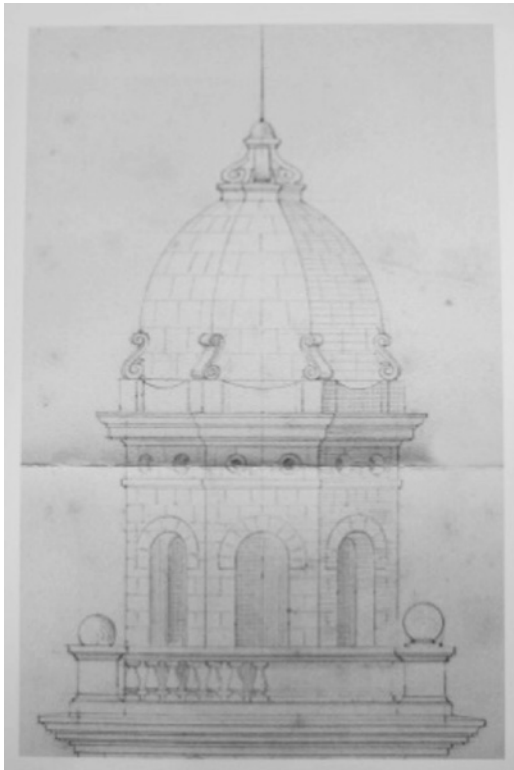

Fig. 5. Projecte de Guillem Reynés per a la torre de Sant Francesc. Font bibliogràfica: Seguí Aznar, Miguel (et al.). Guillem Reynés Font: una trajectòria interrompuda. Palma: Guillem Reynés Corbella, 2008

Fig. 6. Torre campanar de l'església de Sant Francesc

Fig. 7. Capella del Sant Crist i dels sants patrons Abdon i Senén

Ajuntament d'Inca

G CONSELLERIA
O CULTURA,
I PARTICIPACIÓ
B I ESPORTS
/

institut d'estudis
baleàrics

Centre
de Professorat
Inca